5278/15

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

МР СТЕФАН ИЛИЋ

ШКОЛСКО ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРБИЈИ (1830 - 1914)

(Дисертација)

БЕОГРАД, 1981.

IV 4779

5878/4 I

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Мр СТЕФАН ИЛИЋ

ШКОЛСКО ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРБИЈИ (1830 - 1914)

(Дисертација)

Руководилац припрема
дисертације
редовни професор
Др Никола Курелић

Београд, 1981.

Аутор захваљује:

Редовном професору др Николи Курелићу, руководиоцу припрема дисертације, за помоћ, подстицање, указано поверење и изузетно разумевање свих тешкоћа, а нарочито у завршном делу рада.

Архиву Србије и свим његовим стручним радницима у читаоници, библиотеци и служби за фотокопирање, а посебно другу Стевану Кнежевићу, на пруженој помоћи приликом прикупљања грађе.

Др Владимиру Дедијеру за пружене корисне стручне савете приликом израде рада.

Др Јовану Петровићу за подршку, помоћ и подстицање да истрајем у започетом раду.

Светиславу Ивановићу за савете, помоћ и подршку током припрема овог рада.

Крунослави и Владиславу, члановима најуже породице, за сву бригу, пажњу, стрпљење, подршку, помоћ и разумевање свих тешкоћа, напора и одрицања које захтева оваква врста рада.

С А Д Р Ж А Ј

1.0.0. ОПШТИ ДЕО 1

1.1.0. УВОДНИ ДЕО 1

1.2.0. ДРУШТВЕНО ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ (1830 - 1914) 47

1.3.0. РАЗВОЈ ШКОЛСТВА И ПРОСВЕТЕ У СРБИЈИ (1830 - 1914) 64

2.0.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1830 - 1914) 84

2.1.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1830. ДО 1868. ГОДИНЕ..... 85

2.2.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1868. ДО 1882. ГОДИНЕ 91

2.3.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1882. ДО 1914. ГОДИНЕ 160

2.4.0. ДИСКУСИЈА СА КРИТИЧКИМ ОЦЕНАМА 255

3.0.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1830-1914).... 277

3.1.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1830. ДО 1844. ГОДИНЕ 277

3.2.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1844. ДО 1882. ГОДИНЕ..... 279

3.3.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1882. ДО 1890.ГОДИНЕ 336

3.4.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА
У ПЕРИОДУ ОД 1890. ДО 1914. ГОДИНЕ 393

3.5.0. ДИСКУСИЈА СА КРИТИЧКИМ ОЦЕНАМА 456

4.0.0. О П Ш Т И З А К Љ У Ч Ц И 475

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ 486

НАПОМЕНА: Детаљан садржај налази се на крају рада.

САМО НЕУКИ И НЕРАЗУМНИ ЉУДИ МОГУ ДА СМАТРАЈУ ДА ЈЕ ПРОШЛОСТ МРТВА И НЕПРОЛАЗНИМ ЗИДОМ ЗАУВЕК ОДВОЈЕНА ОД САДАШЊИЦЕ.

ИСТИНА ЈЕ, НАПРОТИВ, ДА ЈЕ СВЕ ОНО ШТО ЈЕ ЧОВЕК НЕКАД МИСЛИО И ОСЕЋАО И РАДИО НЕРАСКИДИВО УТКАНО У ОНО ШТО МИ ДАНАС МИСЛИМО, ОСЕЋАМО И РАДИМО.

УНОСЕЋИ СВЕТЛОСТ НАУЧНЕ ИСТИНЕ У ДОГАЂАЈЕ ПРОШЛОСТИ, ЗНАЧИ СЛУЖИТИ САДАШЊОСТИ.

ИВО АНДРИЋ

1.0.0. О П Ш Т И Д Е О

1.1.0. УВОДНИ ДЕО

1.1.1. Увод

Када је Србија, након вишевековног ропства под Турцима, стекла право на аутономну унутрашњу управу, отварање школа и штампарија, царским Хатишерифом од 1830. године, започео је период снажног и брзог привредног, културног и политичког развоја.

Развој Србије од полувазалне Кнежевине до модерно организоване грађанске, капиталистичке државе - Краљевине Србије, захтевао је школован и образован државни апарат, способан да одговори захтевима новога времена.

У том периоду је стога настао снажан развој школског система и просвећивања народа, односно отварање низа основних школа и гимназија, које су биле прве средње школе опште образовног типа у Србији.

Настанак и развој школског система у Србији је изучаван у више различитих истраживања, али настанак и развој школског физичког васпитања, које је настало и развијало се у склопу развоја школског система у целини, није био предмет обимнијих научних истраживања.

Из тих разлога се указала потреба свеобухватнијег и ширег изучавања настанка и развоја школског физичког васпитања, односно појаве наставе физичког васпитања у основним и средњим школама Србије и њеног даљег развоја до почетка првог светског рата, што се поставља као основни циљ ове студије.

ФАКУЛТЕТА ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
БИБЛИОТЕКА

Више разлога се намеће да се ова недовољно изучена област васпитања истражи и проучи, односно утврди и сазна права истина о њеној појави и даљем развоју у школама Србије.

Летимичан поглед у литературу, која нам говори о овој проблематици, брзо ће нас уверити да у овој области постоје различити подаци о истом догађају или појави, што доводи до забуна и недоумица.

Ако се жели да о сваком догађају и појави везаној за настанак и развој физичког васпитања у школама Србије дођемо до веродостојних и поузданих података, односно да утврдимо узрочно последичне везе појава и догађаја, онда се морају подврћи провери сва она казивања и забележена збивања, која већ при нешто оштријој критици показују недовољну поузданост, а веома често и не одговарају истини.

Доста непотпуних, недовољно објашњених и нетачних података постоји у објашњењима настанка и развоја физичког васпитања у школама Србије, те је то један од разлога опредељења за ово истраживање, којим би могло да се бар за један део таквих података утврди права хронолошка одређеност и покуша да објасни узајамно последична повезаност са осталим појавама тога времена.

Иако је овај постављени задатак веома сложен и одговоран он је представљао снажан подстрек у опредељењу за ову врсту истраживања, које својом неизвесношћу у погледу обезбеђивања примарних извора не обезбеђује миран ток, али нуди пространства неистраженог подручја.

1.1.2. Предмет истраживања

Предмет овог истраживања је проучавање школског физичког васпитања у основним и средњим школама Србије, у периоду од 1830. до 1914. године, односно од времена када је полувазална Србија стекла право да отвара своје школе, па све до почетка I светског рата.

У истраживању се најпре приступило проучавању периода у коме су тек почеле да се отварају школе и јављају прве идеје и покушаји увођења наставе физичког васпитања, тада називане "тјелоупражњеније" и "гимнастика" 1.

У даљем раду проучаван је развој школског физичког васпитања, односно појава званичног увођења у основне и средње школе Србије, у почетку одређеним наредбама и расписима Министарства просвете, а касније и одговарајућим законским одлукама.

---

1. Под појмом "школско физичко васпитање" у овом раду подразумевамо организован васпитно образовни процес у оквиру наставе у основним и средњим школама, у форми наставног часа, усмерен на утицај на бржи и већи физички развој ученика, побољшање њихових физичких способности и стицање одређених знања, вештина и навика из ове васпитно образовне области, а на основу одређених наставних програма.

Ова наставно образовна делатност школе у различитим временским периодима означавана је различитим терминима те су у овом раду навођени и коришћени они термини, који су се у том раздобљу најчешће употребљавали.

На тај начин у раду ће се наводити термини: "тјелоупражњеније", споменут у "Устројенију јавног училишног наставленија" из 1844. године; "телесно упражњевање" и "гимнастика", наведених у "Пројекту закона о школама за Књажество Србије" из 1859. године; као и термини "физичко вежбање", "телесно вежбање", "телесно васпитање", "физичко васпитање", који су се појавили каснијих година 19. века.

У ужем смислу речи предмет истраживања у овом раду су била следећа подручја:

- државни прописи, уредбе и законске одредбе којима су била уређивана питања у области физичког васпитања у основним и средњим школама Србије у изучаваном периоду,

- званични извештаји школских надзорника, министарских изасланика, директора школа и других званичних лица у вези са наставом физичког васпитања,

- наставни планови и програми основних и средњих школа, односно планови и програми наставе физичког васпитања, доношених кроз читав овај период,

- наставни кадар за подручје физичког васпитања, односно начин школовања и стручног оспособљавања учитеља и наставника физичког васпитања, за реализацију програма наставе физичког васпитања,

- однос државних и школских власти према овој наставној области,

- степен остваривања донетих прописа, уредби и закона, као и утврђених наставних програма у односу на материјалне услове школа, односно њихову опремљеност за наставу физичког васпитања и оспособљеност учитеља и наставника физичког васпитања за њихову реализацију,

- значај друштвено-економских, политичких и културних чинилаца на развој физичког васпитања у школама.

1.1.3. Циљ истраживања

Настанак и развој школског физичког васпитања у основним и средњим школама Србије у периоду 1830-1914. године није био предмет значајнијих проучавања, за разлику од осталих васпитно образовних подручја.

Како су досадашња изучавања ове области била или мањег обима или без одговарајуће примене историјског метода, то су у њима врло често интерпретирани различити подаци о једним истим збивањима, а нарочито у вези почетака и увођења наставе физичког васпитања у основне и средње школе.

На тај начин подручје физичког васпитања, за разлику од осталих наставно образовних области, не само да није довољно изучено, већ различити подаци у вези са појединим догађајима доводе до недоумица и забуна, а физичко васпитање као самостално наставно подручје још увек нема поуздане, научним методом проверене и утврђене податке о својој појави, развоју и стању у периоду који изучавамо.

Стога је циљ овог истраживања био проучавање настанка и развоја школског физичког васпитања у основним и средњим школама Србије (1830-1914), односно утврђивање чињеница у вези са тим, применом одговарајућих научних метода, а пре свих историјског метода.

На основу тако проучених и систематизованих података о настанку и развоју школског физичког васпитања, након критичке анализе и утврђивања узрочно последичних веза и односа, као крајњи циљ био би излагање утврђених резултата изучавања у виду научно историјске монографије, која би као део историје физичке културе, представљала изучени и сачувани део културног наслеђа и прошлости

Србије 19. и почетка 20. века.

Овако изучена и изложена проблематика настанка и развоја физичког васпитања имала би и одређену практичну вредност, а утврђивањем правих података, отклониле би се дилеме и неспоразуми у вези са почецима наставе физичког васпитања у школама Србије.

1.1.4. Хипотезе

У истраживању настанка и развоја физичког васпитања у наведеном периоду пошло се од следећих хипотеза:

а) Школско физичко васпитање у Србији настало је и развијало се под утицајима, који су стизали из других европских земаља. Срби школовани у развијеним европским земљама, као и учитељи и наставници гимнастике пореклом из Аустро-Угарске, који су предавали у српским основним и средњим школама, преносили су идеје и сазнања о физичком васпитању из крајева одакле су долазили. Развитак Србије, као младе државе, следио је развој осталих напредних земаља у свим доменима културе, а тиме и школства, те су се први наставни програми стварали на примерима културно развијенијих европских држава.

б) Даљим развитком младе независне државе Србије, која је до своје националне независности и државности дошла након дуготрајних борби и настојања, јавила се потреба и жеља да се та самосталност што дуже сачува. Из тих разлога придаван је све већи значај припремљености омладине за одбрану своје домовине, те је стога држава посвећивала више бриге и пажње физичком развитку омладине. Поред придавања веће пажње настави физичког васпитања долази и до њеног војног усмеравања, односно до добијања одређеног војничког обележја, уношењем садржаја војног вежбања.

в) Развој Србије је зависио од друштвено економских, политичких и културних прилика, кроз читав овај период, у коме је држава настојала да постане што развијенија и напреднија земља. У склопу општег развоја и напретка земље текао је и развој школског система, односно развој наставе основних и средњих школа. Развој наставе, а тиме и физичког васпитања, као једног од њених подручја, зависио је од степена друштвено економског и културног развоја тадашње Србије.

г) Кроз читав овај период, који се изучава, био је изражен несклад између издаваних наредби, уредби, прописа и закона, у вези са школским физичким васпитањем и могућности и услова за њихову реализацију, односно материјалне базе школа и наставног кадра за ову наставну област.

1.1.5. Метод истраживања и начин рада

У проучавању настанка и развоја школског физичког васпитања у Србији (1830-1914) примењен је и с т о р и ј с к и метод, јер је истраживање по свом карактеру историјско.

Више од пет година проучавани су извори и литература у вези са предметом истраживања, при чему се посебно водило рачуна о провери њихове аутентичности, као и о утврђивању околности њиховог настанка.

Како је већина докумената, који су изучавани, већ одавно пронађена, систематизована и проучена, то је за ово истраживање било веома значајно утврђивање тачности исказа и намере њихових аутора. Ово се пре свега односи на бројне извештаје министарских изасланика, школских

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У БЕОГРАДУ
БИБЛИОТЕКА

надзорника, директора школа и наставника гимнастике, као и на расписе и наредбе школских власти у вези са стањем физичког васпитања у школама.

Критика исказа докумената, из овог периода, била је веома значајна, јер су политичке промене у Србији, тј. промене династија и политичке власти биле веома честе, па је требало утврдити у којој мери се може поклонити поверење подацима и оценама, које су нам ти извори пружали, односно оценити да ли су ти извори могли и да ли су хтели да нам кажу истину.

Поред тога требало је ваљано утврдити и степен поузданости података пронађених у секундарним изворима, односно литератури тога времена, и упоређивати их и суочавати са исказима примарних извора, који су садржавали податке у вези са тим збивањима.

У проучавању појаве и развоја физичког васпитања у школама Србије (1830-1914), као једне од области друштвене стварности тога времена, морао је бити примењен и метод истраживања и научног сазнања друштвених појава и њихових промена у процесу кретања и развоја друштва, метод историјског материјализма, ради што потпунијег објашњења различитих појава и унутрашњих супротности у подручју физичког васпитања.

Посебне тешкоће у овом истраживању представљала је чињеница да је већи део архивске грађе уопште, а посебно школске документације, уништен или загубљен током бројних ратова и разарања Србије. Навешћемо неке од таквих података:

- целокупна архива директора свих школа у Србији, за период 1836-1838. године, уништена је у неком од бројних ратова,

- архива Министарства просвете коришћена је 1873. године за завијање барута у крагујевачкој барутани,

- целокупна Архива крагујевачке Гимназије, уништена је 1915. године, приликом бомбардовања, за време њене евакуације,

- архива Крагујевачког магистрата уништена је за време и након другог светског рата,

- архивска грађа Народне библиотеке Србије уништена је приликом бомбардовања Београда 1941. године,

- окупаторски војници за време окупације Србије, током првог и другог светског рата уништавали су или односили одређене документе појединих фондова, што је осиромашило или испразнило поједине архивске фондове.

Школске зграде су за време сваке окупације постајале касарне или болнице окупаторских војника, који су уништавали књиге, архивску грађу и школску документацију, а честе евакуације доводиле су до тога да се грађа губи, растура или уништава. Сви ови поступци непријатеља, у различитим временским периодима, представљали су њихова настојања не само да се уништи један народ, већ да се уклоне и сведочанства о његовој духовној култури.

Велике тешкоће у раду представљали су они радови и дела других аутора, нарочито оних пре другог светског рата, у којима је проучавана ова проблематика али нису навођени коришћени извори и литература, што је отежавало утврђивање поузданости наведених података, који се код различитих аутора најчешће нису међусобно слагали.

Као основни извори у овом раду коришћени су сви они закони који су регулисали питања школства односно наставе физичког васпитања и остали законски прописи Министарства просвете,

окружних начелстава и управа градова у вези са овом проблематиком, као што су разни расписи, наредбе, упутства и слично.

Осим тога као значајни извори послужили су годишњи извештаји директора школа, наставника гимнастике, школских надзорника, односно министарских изасланика, у којима су се налазили подаци о стању наставе, критичким примедбама у вези са стањем или радом наставника физичког васпитања у средњим или учитеља у основним школама.

Корисни подаци о настави физичког васпитања у школама, наставном кадру, програмима и слично, пронађени су у педагошким часописима, као и неким новинама, што је омогућавало да се подаци о једном проблему упореде са исказима више различитих аутора.

1.1.6. Досадашња истраживања

Настанак и развој школског и физичког васпитања у основним и средњим школама Србије (1830-1914) није био предмет ни једне историјске монографије, односно није било обимнијих истраживања заснованих на историјском методу.

Међутим, више аутора обрађивало је ову проблематику приказујући стање или проблеме у овој наставној области излагањем чињеница без озбиљнијих аналитичких и критичких оцена и без изналажења узрочно последичних веза и узрока таквог стања.

Не наводећи краће осврте и написе учитеља, наставника и лекара, мањег обима и без значајнијих анализа и чињеница, који се могу наћи у педагошким часописима и новинама штампаним крајем 19. века, први рад у коме је нешто више и

детаљније написано о физичком васпитању у школама Србије је рад Сретена Стојковића "Физичко васпитање и његове реформе", штампан у Београду 1897. године.

Рад је подељен на пет поглавља, у којима је изложена ова проблематика по одређеним тематским областима. У првом поглављу разматране су опште поставке о физичком васпитању, односно његов значај, корист и потреба за физички развитак омладине, као и констатације о незадовољавајућем стању физичког развоја деце и омладине.

У другом поглављу аутор је изложио настанак и развој гимнастике у Грчкој, односно систем физичког васпитања у Спарти и Атини. Поред тога исцрпно је обрадио развој гимнастике у Немачкој и Шведској.

У трећем поглављу изнете су критичке примедбе на систем немачке гимнастике, као и развој и стање професионалне, атлетске гимнастике. У четвртом поглављу, које је у непосредној вези са претходним, аутор је изложио потребу реформе гимнастике, према предлозима и ставовима италијанског лекара Моссо-а (Mosso), као и настанак игара у Енглеској и залагање да се овај облик физичког вежбања уведе у систем физичког васпитања у школама Србије.

У петом поглављу, на шеснаест страна, изложено је стање физичког васпитања у школама Србије и дат кратак преглед развоја телесног вежбања од најстаријег доба (на основу предања), па све до тадашњих дана. Посебно је приказано увођење наставе физичког васпитања у гимназије, почев од 1863. године, пратећи њен даљи развој све до краја 19. века.

Поред тога, у овом поглављу изнета је тенденција бројних педагога, лекара, наставника и учитеља да се у програм

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У БЕОГРАДУ
БИБЛИОТЕКА

ове наставе унесу дечије игре, која је била веома јака почетком деведесетих година прошлог века.

Износећи податке о развоју наставе физичког васпитања, аутор је посебно истакао настанак и рад Првог српског друштва за гимнастику и борење (1857), као и Првог београдског друштва за гимнастику и борење (1882), касније названо Београдско гимнастичко друштво "Соко" (1891), која су имала велики значај и у развоју наставе физичког васпитања у школама. 2.

На крају овог рада изведени су закључци о потреби унапређивања физичког васпитања омладине и народа, обзиром на значај и корист овог облика васпитања.

Други рад оваквог карактера је "Физички развитак школске омладине и школска хигијена у Србији", др Љубомира Ненадовића, поднет као саопштење на Првом међународном конгресу за школску хигијену у Нирнбергу, априла 1904.године.

Иако по броју страна малог обима (четрнаест страна), овај рад је обухватио развој физичког васпитања у школама Србије, од првог уношења у наставне планове (1844), до првих година 20. века.

---

2. Главни просветни савет Србије је на својој 703. седници, одржаној 25.2.1898. године, на предлог министра просвете оценио овај рад и закључио "да је дело такво, да писац заслужује да му се учини по молби тј. да се откупи за књижнице основних и средњих школа". (Просветни гласник, 1898. година, страна 174).

Пошто у овом раду нису наведени коришћени извори, веома је тешко проверити одређене податке и закључке, као и донети ваљане судове на основу наведених чињеница. Тако на пример податак, наведен на страни шест овог рада, да је у Гимназији у Крагујевцу први пут уведена настава гимнастике 1844. године није тачан, што је утврђено у раду "Физичко васпитање у крагујевачкој Гимназији од оснивања до почетка другог светског рата (1833-1941)". 3.

Но и поред тога што је рад Љ. Ненадовића малог обима, сажетог излагања чињеница и без навођења извора, ипак се може стећи одређена слика тока развоја наставе гимнастике у наведеном периоду.

У раду "Настава гимнастике у школама Србије до 1914. - I део до 1904. године" Владете Тешића, изложен је настанак и развој наставе физичког васпитања у школама Србије у 15 поглавља.

Физичко васпитање у основним школама разматрано је у шест поглавља, почев од 1830. до 1904. године, уз навођење већег броја података о законима, прописима, расписима, наставним плановима и програмима и сл. Овај део рада посебно је обрадио нижу, а засебно вишу основну школу. 4.

---

3. У магистарском раду "Физичко васпитање у крагујевачкој Гимназији од оснивања до почетка другог светског рата (1833-1941)", Стефана Илића, наведено је да је крагујевачка Гимназија актом Привременог правленија укинута и да је престала са радом 17.9.1842. године, а поново отворена 1.4.1845. године. На основу тога овај податак о увођењу гимнастике у крагујевачку Гимназију 1844. године није тачан, јер тада ова гимназија није постојала. Магистарски рад С.Илића одбрањен је на Факултету за физичко васпитање у Београду јула 1974. године.

4. Рад је штампан као прилог двобоју 9-10 часописа "Физичка култура", Београд, 1954. година.

У три посебна поглавља изложени су подаци о увођењу и даљем развоју наставе физичког васпитања у гимназијама, у два поглавља у учитељским школама, а у по једном поглављу о настави у девојачкој и вишој женској школи.

Иако је у овом раду наведено из којих су извора коришћени изложени подаци и у њему се налази сличан податак о увођењу гимнастике 1844. године у крагујевачку Гимназију (страна 22), али такође без наведеног извора за то. Може се претпоставити да је аутор користио рад Љ. Ненадовића "Физички развитак...", па се исти закључак може извести, као и за претходни рад.

У току 1957. године изашле су из штампе три публикације Боре Јовановића у којима је излагана проблематика настанка и развоја физичког васпитања у школама Србије, а то су: "Почеци физичког васпитања у Србији", "Поводом стогодишњице организованог физичког васпитања у Србији" и "Физичка култура кроз историју". 5.

---

5. "Почеци физичког васпитања у Србији", публикација издата поводом 100-годишњице физичког васпитања у Србији, издавач "Партизан" Србије-Савез за телесно васпитање и Савез спортова Србије. Година издања није штампана на публикацији, али се са сигурношћу може закључити да је штампана 1957. године у Београду.(Поглавље "Физичко васпитање у школама" од 14-19. стране).

Чланак "Поводом стогодишњице организованог физичког васпитања у Србији" штампан је у часопису "Физичка култура", број 7-8. Београд, 1957, година. (Од 326. до 332. стране).

Уџбеник "Физичка култура кроз историју" - II издање. Београд, 1957. године, намењен ученицима средње фискултурних школа и студентима виших педагошких школа. Поглавље "Физичка култура код наших народа" - део: "Србија од француске револуције и I српског устанка" (од 131. до 136. стране).

У све три наведене публикације аутор је изложио углавном исту проблематику. У вези са увођењем наставе физичког васпитања и овај аутор наводи податак да је 1844. године Гимназија у Крагујевцу увела гимнастику као необавезан предмет, у вези чега је изведен одговарајући закључак, односно да тај податак није тачан.

Осим тога у овим публикацијама су наведени и подаци о почецима организованог рада "Првог српског друштва за гимнастику и борење", основаног 1857. године, раду Стеве Тодоровића, затим "Првог београдског друштва за гимнастику и борење", основаног 1882. године, као и "Грађанском гимнастичком друштву Душан Силни", основаном 1892. године.

У овим радовима наведени су и подаци о оснивању и раду разних спортских друштава и секција, као нпр. лоптачке секције, велосипедског друштва и друго, а поред тога изнет је и краћи преглед појаве првих чланака, расправа, часописа и уџбеника из ове области.

У чланку "Почеци физичке културе у основним школама Србије" аутор Никодије Трујић изложио је податке о почецима наставе физичког васпитања у основним школама почев од 1830.године. 6.

Иако веома малог обима, рад је обухватио период од 1873. године, приказујући прва настојања Министарства просвете (1868), наредбе и упутства о настави телесног вежбања, као и први наставни план за основне школе: "Распоред предмета

---

6. Чланак је штампан у "Зборнику за историју физичке културе Србије", бр. 1. Београд, октобар 1967. године. Издање Комисије за историју, архив и музеј физичке културе Србије

у основним школама и упутство како ће се предавати"(1871), који је обухватио и наставу гимнастике.

Подаци о првом и другом курсу учитеља, у вези са наставом гимнастике, одржаним 1872. и 1873. године у Крагујевцу, као и првом штампаном приручнику "Кратка упутства за предавање гимнастике у основним школама" Петра Предраговића, штампаном 1873. године, представљају јасан преглед развоја ове наставе.

Рад "Учитељи и предавачи гимнастике у средњим и учитељским школама у Србији од 1833-1918.", аутора Никодија Трујића, обухвата попис учитеља гимнастике и других предавача, који су водили наставу гимнастике у средњим школама. Иако, по речима аутора, овај преглед није потпун, он ипак даје преглед броја, а већим делом, и квалификационе структуре наставника гимнастике, те на тај начин представља одређен допринос изучавању ове проблематике. 7.

Магистарски рад "Физичко васпитање у крагујевачкој Гимназији од оснивања до почетка другог светског рата (1833-1914)", аутора Стефана Илића, обрађује наставу физичког васпитања у овој средњој школи, која је изложена у четири хронолошки раздељена периода.

У сваком од ових периода изложено је стање наставе физичког васпитања, са анализом услова, односно стања материјалне базе, наставног кадра и постојећих наставних програма. Како је поред датог прегледа стања и организације ове наставе излаган и преглед постојећих законских прописа, расписа и наредби, овај рад има и практичну вредност, јер упућује на

---

7. Рад је објављен у "Зборнику за историју физичке културе Србије", број 2-3. Београд, децембар 1967. - март 1968. године.

стање законске регулативе ове наставне области, што може да буде од користи приликом сличних истраживања.

Књига "Физичка култура у школама Србије у деветнаестом веку" аутора Никодија Трујића, издата 1976. године, као посебно издање Комисије за историју, архив и Музеј физичке културе Србије, представља обиман документациони материјал, који као грађа за изучавање историје физичке културе у школама 19. века, представља драгоцену помоћ свим истраживачима и научним радницима из ове области.

Изложена грађа и остали документациони материјал презентирана је на 784 стране и распоређена у два дела.

У првом делу распоређена је грађа о физичкој култури у основним школама Србије, подељена на два раздобља: до 1868. године и од 1868. до 1900. године.

Други део садржи грађу о физичкој култури у средњим школама, распоређену у четири временска периода: први од 1808. до 1863. године; други од 1863. до 1882. године; трећи од 1882. до 1890. године; четврти од 1890. до 1900. године.

Рад је богат бројним прилозима и фотокопијама великог броја архивске грађе, која по речима аутора, наведеним у предговору књиге, "својом аутентичношћу сведочи веродостојност чињеница" и представља "само покушај да се аргументовано осветли развојни пут физичке културе у школама Србије у прошлом столећу". На тај начин ова књига може да пружи јасан путоказ истраживачима ове проблематике, представљајући већи део грађе и извора о изучаваном проблему. 8.

---

8. Трујић, Н.: Физичка култура у школама Србије у деветнаестом веку, Београд 1976. (страна 7)

Поред до сада наведених публикација, у извесном броју радова наводе се подаци о увођењу или о стању наставе физичког васпитања у школама Србије. Најчешће су то наводи (делови) од једног до два пасуса, а највише од једне до две странице, махом разноликих података, углавном без навођења извора из којих су коришћени.

Како неки од њих могу бити од већег значаја, за разјашњење ових истраживаних појава, то ћемо их навести према хронолошком редоследу њиховог појављивања.

У књизи "Повијест гимнастике" Фрање Бучара, штампане 1908. године, наведено је да се гимнастика није много гајила, осим у Београду, у коме су је изводили странци (наставници изван Србије). Поред тога наведено је да су 1882. године у свим средњим школама постављени официри за наставнике гимнастике, пошто у Србији није било учитеља гимнастике, прописани су наставни програми, настава гимнастике постала обавезна са два часа недељно, а школским законом, донетим у 1883. години, настава гимнастике постала обавезна са два часа недељно и у основној школи.

У књизи Богдана Спирњака "Повест гимнастике и соколства", штампане 1928. године, наведено је да је гимнастика постала обавезан предмет у настави основних, средњих и стручних школа према одредбама школског закона из 1883. године.

У књизи "Методика телесног васпитања детета", Душана Богуновића, штампане 1931. године, наведено је да је 1865. године почела гимнастика у Србији, тј. када су Стева Тодоровић, који се вратио у Србију, Ледермајер учитељ гимнастике и Илић аустријски официр (које је С. Тодоровић довео са собом), постављени за наставнике гимнастике у београдским средњим школама.

У књизи "Згодовина телесне взгоје ин соколства", Винка Залетала, штампане 1933. године, наведено је да је школским законом из 1883. године уведена "телова'дба" (гимнастика) обавезно у све основне, средње и стручне школе, а спомиње и шестомесечни курс 1908. године у Београду за учитеље гимнастике.

У књизи "Историја телесног васпитања", II део, Милутина Мудринића, штампане 1938. године, наведено је да су, због тога што у Србији није било учитеља телесног вежбања, у све средње школе постављени официри за учитеље гимнастике, који су је изводили са два часа недељно, као и податак да је телесно вежбање постало обавезан наставни предмет, са два часа недељно, од 1883. године.

У приручнику "Преглед хисторије тјелесног вјежбања и спорта", Живка Радана, штампаном 1973. године, наведено је да се телесно вежбање (телоупражнение) први пут увело у школе Србије 1844. године, тада донетим школским законом, а да је законом из 1853. године истакнута потреба повезивања телесног са војним вежбањем.

Такође је у овом приручнику наведено да се по закону из 1863. године придавала већа важност гимнастици, да је гимнастика уведена у основне школе 1871. године, а са војним вежбањем спојена 1882. године.

Поред тога изложени су и подаци о организованим курсевима за учитеље у Крагујевцу 1872. и 1873. године, оснивању "Државне гимнастичке школе" 1908. године, као и оснивању и развоју разних гимнастичких и спортских организација у Србији.

Драго Степишник у својој докторској дисертацији наводи да је школско физичко васпитање "одређено законом бар 1873.године" односно да је "гимнастика у српским школама постала обавезна тек 1909. године". 9.

1.1.7. Европски систем физичке културе и њихов утицај на појаву и развој физичког васпитања у школама

1.1.7.1.Претече (изворишта) појаве система физичке културе

Крајем 15. века после дугог периода средњевековних ратова, глади, епидемија и бедног живота, у већини европских земаља, проналаском великих открића (барута, компаса, папира, штампе, итд), настало је ново раздобље економског и друштвеног живота већине европских народа.

Појава хуманизма и ренесансе донела је промене у схватањима и начину живота људи, који под утицајем идеја и узора из уметности и књижевности античке Грчке стварају нове погледе у вези начина живота, културе и уметности.

У то време јавио се велики број мислилаца, који су у својим делима излагали визију новог начина живота, друштвеног уређења, васпитања, ослобађајући се средњевековних догми, уклањајући вековне забране цркве и световног племства.

У њиховим делима све више су се појављивале замисли о телесном вежбању и телесном васпитању, разбијајући на тај начин средњевековне табуе над човечијим телом, које је у средњем веку сматрано за оков духа, па је из тих разлога занемаривано, односно није му се поклањала никаква брига и пажња.

---

9. "Школско физичко васпитање на подручју Словеније у периоду 1848-1914. године", докторска дисертација Д.Степишника, одбрањена на Факултету за физичко васпитање у Београду 1975. године.

Повратак култури и идејама античке Грчке, значио је и повратак идејама и начину васпитања, те се отуда све више писало и говорило у складу са Јувеналовом изреком "mens sana in corpore sano" односно да се здрав дух налази и може развијати само у здравом телу.

Почев од краја 14. века, па кроз цео 15. век, јављали су се мислиоци који су уносили у своје визије васпитања и физичко вежбање, односно игре или друге телесне активности.

Међу њима најзначајнији су Пиетро Паоло Верђерио (Pietro Paolo Vergerio, 1349-1428); В. Рамбалдони да Фелтре (Vittorino de Rambaldoni da Feltre, 1378-1446); Мафео Вегио (Mafeo Vegio, 1406-1458); сва тројица Италијани, као и Шпанац Луис Вивес (Jean Luis Vives, 1492-1540).

У 16. веку Франсоа Рабле (Francois Rabelais) у свом делу "Гаргантуа и Пантагруел" изложио је програм телесног вежбања; Мишел Монтењ (Michel Montaigne, 1533-1592) у свом делу "Есеји" износи потребу васпитања тела и духа истовремено, јер се, како је написао, не васпитава посебно ни тело ни дух већ човек; Меркуриалис (Jerome Mercurialis, 1530-1606) излаже у свом делу "Гимнастичка вештина" значај и вредност телесних вежби за одржавање здравља (превентивни и конзервативни значај вежбања), као и за телесни развој организма.

У 17. веку Јан Амос Коменски (Jan Amos Komensky, 1592-1678) најзначајнији педагог тога времена први уноси физичко васпитање у школски програм; Џон Лок (John Locke,1632-1704) у делу "Мисли о васпитању" истиче потребу телесног васпитања за развој тела, инспирисан делом Монтења.

Почетком 18. века појављује се велики интерес лекара за телесно вежбање и хигијену човека. Др Френсис Фулер

(Francis Fuller) издао је "Медицинску гимнастику" 1704. године, у којој је разјаснио физиолошке утицаје вежбања и издвојио од њиховог терапеутског и хигијенског значаја; Др Чејн (Cheyne) издаје књигу "Есеј о здрављу и дугом животу" 1724. године; Н.А. ди Боаширард (Nicolas Andry du Boisgirard, (1658-1742) написао је књигу "Да ли је умерено вежбање најбоље средство за очување здравља" 1723. године, а 1741. године: "Ортопедија или вештина спречавања и отклањања деформитета тела код деце"; Др Тисо (Tissot) пише 1780. године "Есеј о корисности покрета или различитих телесних вежби и одмора у лечењу болесника".

Нове филозофске и педагошке теорије у вези са васпитањем уопште, посебно и са методама физичког васпитања, јављају се све више у делима филозофа, педагога, лекара и других мислилаца 18. века.

Међу филозофима, који су извршили највећи утицај на даљи развој физичког васпитања, био је Жан Жак Русо (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778). Његови основни педагошки принципи заснивали су се на тврђењу да природа чини човека добрим и срећним, а да га друштво квари, те је стога прокламовао захтев: "повратак природи".

Васпитање по Русоу треба да буде природно, јер је природа најбољи водич човека, али и функционално, односно прилагођено индивидуалном физичком и душевном развоју, док је физичко васпитање утолико значајније што претходи интелектуалном васпитању.

У делу "Емил (1762) Русо је изложио своје педагошке замисли и њихову примену, као и основне принципе у вези са физичким васпитањем.

У Немачкој Базедов(J.B.Basedow, 1723-1790) својим идејама и делом представља претходницу модернијих метода физичког

васпитања 19. века.

Одушевљен и инспирисан идејама Русоа и Лока отвара у Десау-у (Dessau) свој Завод за васпитање и даје му име филантропинум, у коме је знатан део васпитног програма чинило телесно вежбање које је имало разнолике облике (јахање, плес, војничка кретања, пешачења, ходања, трчања, скакања, пењања, љуљања, лоптање, пливање и др.).

Један од помоћника Базедова у раду филантропинума био је Салцман (Christ G. Salzmann, 1744-1811), који је 1774. године основао други филантропинум у Шнепфенталу (Schnepfenthal) у коме је за основу свог програма узео вежбе које је примењивао у Заводу Базедова.

У Салцмановом филантропинуму, у Шнепфенталу, радио је 44 године Гуц Муц (Guts Muths, 1759-1839) који је за време свог плодног рада на овом пољу дао знатан допринос у практичном и теоријском раду.

У делу "Гимнастика за младе", које је имало три издања за његова живота (1793, 1804, 1817), изложио је систем и поделу телесних вежби уз упутства за њихову примену. Својим укупним радом, значајним делом и утицајем који је вршио на даљи развој телесног вежбања, заслужио је назив оснивача немачке гимнастике.

Антон Фит (G.U.Anton Vieth, 1763-1836) био је неко време професор у Заводу у Десау-у, а касније инспектор школа у тој покрајини. Написао је дело "Покушај енциклопедије телесног вежбања" у три наставка. Први део (1794) садржи преглед историје физичког вежбања, други део (1795) преглед систематизације телесних вежби, трећи део (1818) био је допуна првом и другом делу.

У систему наставе Фит је захтевао квалификоване учитеље, обавезно телесно вежбање у свим школама, сале са постављеним справама за вежбање, игралишта, стазе за трчање, скакалишта и базене за пливање, што је представљало веома напредне идеје за то време, чиме је дао огроман допринос на овом подручју, па се може рећи да је једнак по томе Гуц Муцу.

Швајцарски педагог Јохан Хајнрих Песталоци (Johan Hajnrih Pestalozzi, 1746-1827) сматра се оснивачем народне школе, у којој је прокламовао основно начело да васпитање мора да се одвија поступно, повезано и континуирано, развој детета да буде хармонијски, а образовање морално, духовно и телесно.

У својим делима изложио је систем телесног кретања, објашњавајући да се елементарна гимнастика састоји из низа телесних кретњи у зглобовима, односно одређених зглобних вежби.

Написао је више књига, а једна од првих и најпознатијих је дело "Линхард и Гертруда", које је штампано 1871. године.

Франц Нахтегал (Franz Nachtegall, 1777-1847) био је први пропагатор телесног вежбања у нордијским земљама. У његовој 22-ој години живота основао је друштво за гимнастику, а после тога је постао професор филантропинума у Копенхагену.

Захваљујући делу и утицају Ф. Нахтегала гимнастика је уведена у програме основних школа 1801. године, у остале наставне установе 1828. године, када је отворена и школа за гимнастику, а једанаест година касније и школа за гимнастику за жене.

1.1.7.2. Појава гимнастичких система у неким европским земљама у 19. веку

Шведски систем гимнастике

Творац шведског система физичког вежбања (шведске гимнастике) је П. Хенрик Линг (Per Henrick Ling, 1776-1839), који се упознао са радом и делом Гуц Муца у приватној школи Нахтегала, да би по повратку у Шведску започео студиј анатомије и физиологије, са жељом да изучи зависност човечијег кретања од органских и дужевних снага.

У свом раду поставио је основни циљ: развити човечије тело на правилан и конкретан начин, помоћу рационалног вежбања, држећи се основног принципа, узетог из учења Ж.Ж. Русоа, да је потребно помагати хармонијски развој тела у складу са природом.

Желео је да реформише национално физичко васпитање, како би на тај начин, по његовом мишљењу отргао нацију од декаденције. Његовим залагањем отворен је 1813. године Централни краљевски гимнастички институт у Штокхолму, који је припремао шведске учитеље гимнастике, чији је био директор од 1814. године и у коме је током 25 година рада остварио своје идеје у вези са физичким васпитањем.

Његовим залагањем гимнастика је уведена као обавезан наставни предмет у школе 1820.године, а од 1822. године прописао је издавање диплома учитељима гимнастике.

Лингов гимнастички систем је био замишљен тако да постављене задатке остварује преко четири основна вида гимнастике и то као педагошка, војничка, лекарска (здравствена) и естетска гимнастика.

Најзначајније Лингово дело је "Опште основе гимнастике" у коме је изложио основне идеје и циљеве његовог гимнастичког система (1840).

Лингово дело су наставили и систем гимнастике даље усавршавали Георг (Georgii, 1808-1881), Брантинг (Branting) и Лингов син Хјалмар Линг (Hjalmar Ling).

Основна карактеристика шведског система гимнастике је настојање да се путем одабраних телесних вежби постигну одређени физиолошки ефекти. За вежбе, којима су решавани неки задаци шведске гимнастике, конструисане су и многе нове справе, које се и данас користе и у другим земљама називају "шведске справе" (рипстол, греда, сто, лествe).

Шведски гимнастички систем имао је снажан утицај на многе европске земље кроз читав 19. век, које су га делом или у потпуности прихватале и по њему организовале властите системе физичког васпитања.

Немачки систем гимнастике

Немачки гимнастички систем, заснован на замислима Базедова и Гуц Муца, настао је у време борбе за ослобођење и уједињење разједињених немачких државица, а према идејама Фридриха Лудвига Јана (Friedrich Ludwig Jahn, 1778-1852) називаног оцем немачке гимнастике, који је користећи се искуствима својих претходника створио једно од првих гимнастичких друштава - удружења (Turnverein).

Ова удружења су била посебне друштвене организације са широм друштвено политичком подлогом, која је произилазила из идеологије творца овог покрета тј. из потребе и захтева већег патриотског васпитања, уз помоћ гимнастике, те је

због таквих задатака и карактера ове гимнастике, она названа друштвена гимнастика.

Начин вежбања у друштвеној гимнастици разликовао се од дотадашње гимнастике у школама, јер се и место за вежбање разликовало, односно бирали су се велики слободни простори, који су могли да приме већи број вежбача и гледалаца.

Јан је уредио и отворио прво такво вежбалиште у близини Берлина (Hasen-heide) на коме се вежбало углавном у поподневним часовима, те су се те активности због тога називале "гимнастично поподне".

Садржај вежбања претрпео је извесне промене и добио неке нове облике, а пре свега карактеристична је појава нових справа (разбој, вратило, кругови) на којима су се примењивали нови облици вежбања; различити облици пењања на конструисаним справама за пењања и вежбе волтижовања.

Вежбе на справама, које је конструисао Јан, биле су знатно теже од дотадашњих вежби његових претходника и Јан их је у националистичком заносу назвао немачка гимнастична уметност (die deutsche Turnkunst) са призвуком расне идеологије.

Сматрао је да ову врсту гимнастике могу изводити једино Немци, јер су они на вишем ступњу, него остали народи, а у складу са подређивањем циљева, садржаја и задатака гимнастике националним интересима, заменио је термин гимнастика термином "Tournen", верујући да је термин "турнир" немачког порекла. 10.

---

10. Овај термин потиче из романске групе језика. Реч "tornare" потиче из латинског језика, која је преко француских речи "tournoyer", "tournoi", што значи "окретати се", "витешка борба", стигла и у немачки језик.

И поред настојања Јана и његових сарадника да се у школе уведе гимнастика по њиховом систему, владајући кругови нису желели да прихвате ову врсту гимнастике, јер су они у основи били припадници феудалне друштвене класе, а друштвена гимнастика турнера представљала је револуционарну, либералну манифестацију младе грађанске класе.

Услед неслагања и сукоба у вези са тим, крајем 1819. и почетком 1820. године, као и због изразито политичке опредељености овог гимнастичког покрета, турнерска гимнастика била је забрањена у Пруској, што се осетило и имало утицаја и у осталим немачким државама.

Тачније речено вежбање није било у потпуности забрањено, већ одржавање турнерских манифестација на отвореним вежбалиштима, јер су се оне претварале у политичке манифестације, док је и даље било допуштено вежбање у мањим, ограђеним просторима, вежбалиштима или салама.

Забрана турнерског вежбања трајала је све до 1842. године и у овом периоду сарадници и следбеници Јанове идеје наставили да раде у овим промењеним условима.

Најпознатији међу њима Ернест Ајзелен (Ernest Eiselen, 1791-1846) Јанов ђак и сарадник, наставио је дело свога учитеља и друштвену гимнастику реформисао, након укидања забране, тј. учинио је примењивом у школском систему.

Залагањем, између осталих, и др. Лоринцера (Lorrinzer), који је написао дело "За бољу заштиту здравља у школама" 1836. године, као и педагога Дистервега (Diesterweg), физичко васпитање је уведено у школе 1842. године, као обавезан наставни предмет, али само у школама за дечаке.

И поред значајних измена у турнерском систему гимнастике, које је учинио Ајзелен, овај систем није у потпуности одговарао потребама и захтевима новог грађанског друштва, које је између осталог захтевало и нови васпитни систем.

Тим новим захтевима одговорио је Адолф Шпис (Adolph Spiess, 1810-1858) ученик Ајзелена, који је унео очекиване и тражене измене у дотадашњи турнерски ситем вежбања.

И поред тога што су му у држави Виртемберг, у којој је живео и радио, два пута одбили предлог да се у школе за дечаке и девојчице уведе гимнастика, као обавезан предмет, није одустајао од те своје замисли.

Након боравка у Швајцарској, за време револуције 1848. године, у којој је радио неко време (у Базелу) и где су прихватили његов предлог о увођењу гимнастике у основне и средње школе као обавезан предмет, поново се вратио у земљу да настави рад на томе.

Радећи у Швајцарској ближе се упознао са делом Пестолоција, и схватио разлоге због којих његови предлози нису били прихваћени, те је повратком у земљу предложио поново увођење гимнастике, али гимнастике засноване на постојећим захтевима друштва и на основу савремених педагошких идеја.

Једна од основних промена у настави гимнастике био је захтев да се настава мора прилагодити узрасту и полу ученика, односно таква да је могу савладати сви ученици једног разреда, што је искључивало захтев турнерског вежбања за формирањем оделења различитог узраста или различитог социјалног састава.

Шпис уноси у наставу гимнастике низ вежби у кретању, за разлику од Песталоција, као и различите вежбе у разним

положајима (стојећем, лежећем и сл.), а избор вежби усклађује са могућностима амплитуда зглобова, као и у односу на справе на којима се вежба.

Заједничко (истовремено) извођење простих вежби, које је увео Шпис не доводи до испољавања различитих способности ученика, већ се сви утапају у целину, одељење, без исказивања различитих способности ученика, а истовремено вежбање више ученика, уз бројање и по такту, искључивало је свако истицање индивидуалности, што је и био циљ ове реформе.

Чешки (соколски) систем гимнастике

Јан Амос Коменски (J.Amos Komensky, 1592-1678) био је први педагог који је телесне вежбе унео у школски програм и распоред часова.

Међутим након пропасти чешке државе, после битке на Белој Гори 1621. године, Коменски је напустио Чешку и остварио своје животно дело у другим земљама, које је изложио у две најпознатије књиге, тј. у делу "Велика дидактика" 1657. године и "Свет у сликама" 1658. године.

Идеје и учења Русоа, филантрописта, шведске и немачке гимнастике стизале су и у Чешку, која је тада била у саставу Аустро-Угарске царевине.

Као резултат ових утицаја почело је увођење телесног вежбања у ортопедске заводе, као што је био Хиршов ортопедски завод у Прагу (1839), који је наставио да води Рудолф Стефани (Rudolf Stephany), ученик Ајзелена, од кога је примио идеје о немачком систему гимнастике.

Јан Малипетар (Jan Malipetar), први чешки учитељ гимнастике, предавао је у свом Заводу телесно вежбање према

Јановом систему, које је полако увођено и у школе као необавезан наставни предмет.

Мирослав Тирш (Miroslav Tyrš), творац соколске идеје и система, за време студија похађао је наставу у Мали-петровом заводу у периоду 1851-1853. године, а 1860. године завршио је студиј филозофије.

Буђењем националне свести и добијањем неких права и слобода, након пада Баховог апсолутизма, јавила се идеја и жеља да се оснује чешко друштво за телесно вежбање, што је и урађено на иницијативу др Мирослава Тирша 1862. године, под називом "Гимнастичко прашко друштво" ("Telovičná jednotá pražská").

Две године касније, након оснивања, друштво добија име с о к о л, на предлог професора Е. Тонера (Emanuela Tonnera), који је ово име узео из јуначких народних песама, односно име птице соко, која у песмама означава јуначко, племенито и одважно.

Убрзо након тога оснивају се слична соколска друштва по осталим местима Чешке, која су вежбала по немачком систему (Јан-Ајзеленовом), прерастајући у национални гимнастички покрет чешког народа из свих друштвених слојева.

Како је соколски покрет постајао све више национални покрет, у коме се испољавала тежња за националним и политичким слободама, то је аустријска влада тражила начина да покрет, који се све више ширио по целој земљи, ограничи што више и спречи његов даљи развој.

Из тих разлога М. Тирш је желео да соколски покрет још више идејно и организационо учврсти стварањем сопственог

гимнастичког система, повезујући сва друштва у соколски покрет као целину.

Тиршов систем, који је изложио у делу "Основе гимнастике" (1868), у суштини се ослањао на немачки систем гимнастике, али је подела програма и организација била дата на други начин, уз увођење чешке терминологије, што је имало за циљ буђење и јачање националне свести и јединства чешког народа.

Систем је касније назван соколски односно чешки систем, мада је у свету познат и под именом Тиршов систем, који је његов идејни творац.

У њему су посебно класификоване вежбе за одрасле, жене, нараштај и децу; часови вежбања подељени на припремни, основни и завршни део; а све вежбе сврстане у четири групе (без помоћи справа, са и на справама, уз помоћ других сувежбача и борилачке).

Са идејом свесоколске повезаности и узајамности, која се јавила најпре код Чеха, ширила се и мисао о свесловенском јединству, односно о Словенима као једном народу, тако да Соколство постаје словенска организација, са идејом повезивања свих Словена у једну заједницу.

Ове идеје продирале су и међу остале словенске народе, тако да је већ 1863. године основано у Љубљани Гимнастичко друштво "Јужни сокол", које 1881. године наслеђује "Љубљански сокол", док се слична друштва оснивају и другим градовима Словеније (Трсту, Мозирју, Горици, Крању, Н. Месту, Целју, Идрији).

Од 1894. године у Љубљанском соколу вежбало се по Тиршовом систему, који је увео Виктор Мурник.

У Хрватској је 1874. године основано "Загребачко друштво за тјеловежбу-хрватски сокол"; 1877. године "Хрватски сокол" у Вараждину, а касније и друштва у другим крајевима Хрватске, Славоније, Далмације и Истре (Вуковар и Карловац 1866, Бјеловар 1884, Сплит 1893, Осијек 1896. године).

Поред ових друштава у Хрватској се оснивају и соколска друштва под називом "Српски соко" (Вуковар 1904, Сремска Митровица 1905, а следећих неколико година у Загребу, Глини, Книну, Дубровнику, Задру).

У Војводини се оснива соколско друштво у Сремским Карловцима 1904. године, а у Земуну и Руми годину дана доцније.

У Србији је "Прво београдско друштво за гимнастику и борење" (основано 1882) променило име у "Београдско гимнастичко друштво-Соко" 1891. године у жељи да се у рад овог друштва унесе соколска идеја о свесловенском јединству, а наредних година основана су соколска друштва у Крагујевцу, Шапцу, Нишу, итд. 11.

Почев од 1892. године поред соколских друштава оснивана су и друштва "Душан Силни", те је у интересу бржег развоја гимнастичког покрета у Србији, дошло до њиховог уједињења 1909. године, када је основан "Савез соколских друштава Душан Силни".

У Призрену је 1909. године основано соколско друштво, а 1910. године у Приштини, Ђаковици, Урошевцу, Гњилану, Вучитрну и Косовској Митровици.

У Црној Гори је 1906. године у Цетињу основано прво соколско друштво "Црногорски соко", 1910. године у Котору

---

11. У коришћеној литератури нису наведене године оснивања соколских друштава у овим градовима.

"Соколско друштво Душан Силни", као и у Херцег Новом и Рисну; у Будви 1912. године "Српски соко", а "Хрватски сокол" 1910. док је у Подгорици 1912. основано "Гимнастичко соколско друштво - Душан Силни".

У Босни и Херцеговини је 1902. године "Прво херцеговачко котурашко друштво"(основано 1896) променило правила и име у "Херцеговачко котурашко-гомбачко друштво Сокол", а 1905. године у "Гомбалачко друштво хрватски Сокол."

У Сарајеву је основан 1900. години "Котурашки клуб Сокол", 1903. "Котурашко гомбалачки клуб Сокол", а 1905. "Гомбалачки клуб хрватски Сокол".

Друштва хрватског сокола оснивају се и у другим местима и то у Бања Луци 1906, Бихаћу и Травнику 1907, Коњицу 1908, Чапљини и Љубушком Прозору 1910. године. У Тузли је основано "Гимнастичко друштво Српски Соко" 1906. године, као прво српско соколско друштво, касних година и остала друштва примају назив "соко", а 1910. и 1911. године одржавају се слетови српских сокола у Прибоју (Тузла) и Требињу. 12.

Спортски покрет у Енглеској

Енглеска је прва земља у којој се појавио индустријски начин производње, који је донео бројне предности над дотадашњим занатским начином, али је донео и нове друштвене односе, односно на власт је дошла млада грађанска

---

12. Приручник за жупске предњачке испите. По IV-ом издању Сок. Жупе Хавличкове превео и идеолошки део преудесио Војислав Богићевић, Тузла, 1928. (страна 123)

класа, која је стварала те нове односе између енглеског племства и буржоазије, како на економском и политичком, тако и идеолошко културном подручју.

Нова класа спајала је традицију са савременим захтевима, старе облике забаве и игре са телесним вежбањем, уносећи у ове активности нове такмичарске облике и садржаје, у колективним и индивидуалним играма, што је представљало основу за појаву и развој модерних спортова.

Овај покрет добио је у Енглеској назив "спорт", а настао је као посебан облик телесног вежбања, веома се брзо развијао и прешао у остале земље света, развијајући се упоредо са гимнастичким системима других европских земаља.

Спорт се у Енглеској најпре развијао као забавна активност аристократских друштвених слојева, но убрзо је нашао место међу ученицима и студентима, на колеџима и факултетима.

Први покушаји и појава спорта у Енглеској, везани су за име Томаса Арнолда (Thomas Arnold) 1795-1842. године, који је у школи у месту Рагби (Rugby) увео спорт у активност ученика као обавезан наставни предмет, а у периоду између 1830-1840. године спортови су били уведени и у друге колеџе, прихватањем основних поставки Т. Арнолда да спорт не развија само физички, већ и морално и социјално, чиме спорт постаје радо прихваћена активност енглеских ученика, студената и грађана, а постепено и радника, постајући основно средство телесног вежбања.

Као приступачан и занимљив облик телесног вежбања спорт је у каснијим годинама радо прихватан и у другим земљама, тако да се убрзо проширио по целом европском континенту,

мада је у неким земљама наилазио на неприхватање и одбијање у дужем временском периоду, односно био је тешко прихватан у оним земљама у којима су други гимнастички системи били веома добро развијени.

1.1.7.3. Појава (увођење) физичког васпитања (гимнастике) у основним и средњим школама југословенских народа

Појава и развој педагошких идеја о потреби увођења телесног вежбања у систем васпитања, односно настанак познатих гимнастичких система у неколико европских земаља, имао је снажан утицај на развој школског физичког васпитања.

Физичко васпитање, у то време називано гимнастика, било је у већини земаља један од захтева младе грађанске класе која је тежила за коренитим друштвеним реформама на свим подручјима.

У земљама у којима је буржоаска класа представљала јаку политичку и друштвену снагу више су уважавани њени захтеви и брже је долазило до остварења тражених промена, док у земљама у којима грађанство као класа није ојачало свој положај и моћ захтеви и реформе остваривале су у дужем временском периоду.

Идеје и утицаји из напреднијих и развијенијих земаља преношени су и продирали су у земље целог света, изазивајући и појаву идеје о увођењу гимнастике у школе, као и о оснивању разних грађанских друштава за телесно вежбање.

Посебно је револуција из 1848. године имала велики утицај на буђење националне свести код већине европских народа, а нарочито код разједињених народа који су у системима

физичког вежбања видели средство јачања и припреме нације за остваривање вековне жеље за уједињењем, односно припреме за велике националне задатке.

Код словенских народа идеја соколског покрета је посебно прихваћена као идеја свесловенства, што је доприносило да се тај покрет веома брзо проширио на све слободне словенске земље, али исто тако и на оне које су биле под влашћу других светских сила и монархија.

У 19. веку југословенски народи били су под доминацијом великих сила тј. под влашћу аустро-угарске монархије и турске царевине, које су владале над готово свим крајевима и народима данашње Југославије кроз читав 19. век.

Србија је прва успела да дође до државне независности, а тиме и до могућности бржег културног, економског и политичког развитка земље, у којој су се након ослобађања стране доминације остварили многе замисли културног и националног препорода.

На појаву и развој школског физичког васпитања код југословенских народа утицало је више различитих чинилаца, које ћемо изложити у кратком прегледу појаве физичког васпитања у школама југословенских земаља у 19. веку.

Босна и Херцеговина

У периоду до аустро-угарске окупације (до 1878) у основним и средњим школама (српским, хрватским, муслиманским и осталим) није било обавезне наставе гимнастике, нити других облика необавезне наставе.

Изузетак су основна школа у Брчком, у којој је Васа Пелагић као учитељ те школе, увео и предмет гимнастику 1861/1862. године, као и основна школа у Високом, у којој је учитељ

(бивши поднаредник аустријске војске) који је дошао из Војводине, направио гимнастичке справе у школском дворишту.

Од средњих школа једино је у "Босанско Бањалучкој богословској школи" (српска богословија) у Бањој Луци, Васа Пелагић њен управитељ и главни наставник, увео и наставу гимнастике 1867, године и направио гимнастичке справе у црквеном дворишту.

Након хапшења Васе Пелагића (1869) укинута је настава гимнастика, а Богословија затворена 1875. године.

Анексијом Босне и Херцеговине, од стране Аустро-Угарске, догодиле су се значајне промене у културном, политичком и економском подручју.

Школство у Босни и Херцеговини се развијало под утицајем и према аустро-угарском школском законодавству, а самим тим и настава физичког васпитања.

Иако је у Босни и Херцеговини постојао пре анексије велики број школа, које су са радом наставиле и након анексије, аустро-угарске власти су већ од прве године почеле да оснивају државне основне школе, као да до тада основне школе нису ни постојале.

У наставним плановима државних основних школа налазио се и предмет гимнастика, међутим судећи према проученој школској документацији у већини школа гимнастика се није предавала првих, а у неким школама ни каснијих година.

Основни разлози су били недостатак простора за вежбање (дворане, игралишта), приручника, одговарајућег учитељског кадра, као и несхватање и неразумевање потребе и значаја овог наставног предмета.

И код средњих школа настала је иста ситуација 1878. године, када су постојеће школе наставиле са радом, као приватне, а аустро-угарске власти почеле да оснивају државне средње школе, са наставним плановима и програмима као и у аустријским школама, у којима се настава физичког васпитања називала у почетку "гомбање", касније "гимнастика", а понекад и "тјеловежба".

Тек 1910. године донет је наставни план по коме се настава гимнастике учи са два часа недељно, од I до VIII разреда, а исте године издат је и наставни програм за овај наставни предмет у гимназијама и реалкама.

У првим годинама по отварању државне средње школе нису имале простор за вежбање (дворане и игралишта), који нису добиле чак ни грађењем нових школских зграда.

Настава гимнастике у средњим школама уводила се постепено зависно од обезбеђивања стручног кадра и основних услова за организацију ове наставе.

У Великој гимназији у Сарајеву у првој школској години њеног рада (1879/80) наставници гимнастике су били Бранислав Зох (Branislav Zoch) до 1884. године, касније Карло Нилиус (Karlo Nilius) од 1884. до 1888. године, затим се више наставника мењало у предавању овог предмета (Seunik, Marasek, Langer), а од 1893.године постављен је учитељ гимнастике Димитрије Матејић, који је од 1895. године предавао и у учитељској школи и остао на тој дужности све до 1917. године.

У Великој реалци у Мостару, отвореној 1905. године, гимнастику је предавао испитани учитељ "тјеловјежбе" Матија Бергат,од 1908. године и Владимир Новак, а од 1910. Виктор Бек (V.Beck) учитељ гимнастике из Мостара.

Велика гимназија у Мостару отворена је 1893. године,а почев од школске 1898/99. године гимнастику је предавао Стеван Жакула учитељ гимнастике, од 1903/4. Виктор Бек,од 1913/14, Стјепан Куштреба, учитељ гимнастике.

Велика реалка у Бања Луци основана 1895. године, већ од прве школске године увела је наставу гимнасике, док је у Великој гимназији у Доњој Тузли, основаној 1899. године, гимнастика уведена 1902. године.

Војводина

Војводина је била саставни део Аустро-Угарске све до 1918. године, а под директном управом Угарске.

Пошто је била насељена са више народности (српске, хрватске, немачке, мађарске) и школе су биле отворене на језицима тих народности.

"Превишњи Краљевски рескрипт о уређењу црквених, школских и фундационих дела грчко-источне митрополије", донет 1о.8.1868. године предвидео је за српске основне школе, између осталих предмета и обичну гимнастику за све, а војничку за дечаке, која се држала изван распореда.

Школски закон из 1868. године, који је важио за целу Аустро-Угарску, регулисао је питање увођења гимнастике у основне школе, на основу чега су Ђорђе Натошевић, Стеван Поповић и Н. Вукићевић израдили нацрт о школама 1869. године који је послужио изради и доношењу "Уредбе за српске народне школе", донетој 1871. године

У поменутом Нацрту као посебан предмет наведено је "телесно вежбање", а у Школској уредби, која је била на снази од 1872. до 1914. године, био је предвиђен предмет "обична гимнастика за све, а војничка за дечаке".

Као главни надзорник српско-православних школа Ђ. Натошевић је организовао прве курсеве за учитеље (1857. и 1858.), на којима су се учитељи обучавали и за наставу гимнастике, а 1860. године објавио је књигу "Гимнастичке игре за школску децу" у којој је изложио основна методска упутства и садржај ових активности.

У 1868. години Ђ. Натошевић поднео је школском савету предлог наставног програма под називом "Преглед научних предмета, како би се по разредима појединце имали да предају и развијају, заједно са прегледом свакидашњих и годишњих часова."

Ради обезбеђивања стручног кадра, на предлог Ђ. Натошевића, упућено је 1870. године 15 најбољих учитеља у Немачку, Аустрију и Швајцарску на специјализацију, а 1872. године је настављено са организовањем курсева за учитеље.

"Уредбом за српске вероисповедне школе", по којој се у српским школама радило све до краја првог светског рата, одређено је да се гимнастика мора да сматра као обавезан предмет и да уз сваку школску зграду мора да постоји двориште, које ће служити као игралиште и за гимнастику.

Пошто законским прописима није могло да се обезбеди све оно што је неопходно за реализацију наставе гимнастике, то је она још дуги низ година у војвођанским српским школама зависила од спремности и ентузијазма учитеља.

У средњим школама уведена је гимнастика као обавезан предмет 1867. године (за све мађарске школе), док је у српској Гимназији у Новом Саду извођена факултативно, на предлог и уз помоћ Ђ. Натошевића, тада директора и наставника те школе, још у периоду 1853-1857. године.

У Учитељској школи у Сомбору настава гимнастике уведена је 1862. године, а наставници гимнастике су били Андрија Јиршик (1862-1865), Ника Грујић (1865-1870), а Александар Деметровић од 1870. до 1905. године, предајући у том периоду гимнастику и у Државној гимназији и у Српској вишој девојачкој школи.

У Вршцу је 1874. године гимнастику предавао Ф. Хохман.

У школама које нису биле мађарске обавезна настава гимнастике је уведена доста касније, тако на пример у Српској гимназији у Новом Саду 1892. године, а у Сремским Карловцима 1891. године.

Косово

Настава гимнастике у школама Косова појавила се знатно касније, у односу на друге југословенске земље, јер су школе веома дуго биле при црквама и манастирима и тек је "Царском ирадом" 1892. године дозвољено отварање приватних школа.

Све до 1908. године законским прописима било је забрањено бављење ученика основних немуслиманских школа телесним вежбањем.

У Богословско учитељској школи у Призрену уведена је гимнастика у сва четири разреда са по једним часом недељно, као необавезан предмет, на иницијативу њеног ректора Илариона Весића.

Као обавезан предмет настава гимнастике постала је тек доношењем наставног плана 1906. године, који је важио само за муслиманске школе.

Тек ослобођењем ових крајева од турске власти (1913) основане су ниже гимназије у Приштини, Пећи и Призрену, у које је тада уведена настава гимнастике.

Македонија

И у Македонији, као и на Косову, турске власти нису дозвољавале дуго времена (до 1892) постојање других школа осим при црквама, џамијама и манастирима.

Било је неких покушаја од стране турских власти да се у школе уведу и неки облици телесног вежбања (доношењем наставног плана 1906.), али није било значајнијих резултата.

Покушаји и неки облици наставе гимнастике забележени су у Српској гимназији у Солуну, као и Српској нижој гимназији у Скопљу, у којој је наставу гимнастике предавао Рајко Караклајић (1909).

Припајањем једног дела Македоније Србији, после балканских ратова 1913. године отворено је више гимназија у Македонији, у којима је уведена настава гимнастике, а коју је водио известан број наставника гимнастике из Србије (Михајло Градојевић, Јосип Прохаска, Јарослав Вошта, Франтишек Вањик).

Словенија

Како је Словенија у овом периоду била у саставу Аустро-Угарске монархије то је и развој словеначких школа, а посебно наставе у њима, зависио од прописа и закона које је одређивала и доносила просветна власт аустро-угарске царевине, тачније аустријског законодавства.

Покушаји напредних педагошких радника да уведу наставу гимнастике у словеначке школе, јављају се школске 1868/69 године. Чада је гимнастика уведена у трећи и четврти

разред Рудничке главне школе у Идрији, пре него што је Државни закон донео одлуку о томе.

Школа је имала и учитеља гимнастике (Јакоб Наглич), али нису сачувани подаци о садржају и начину вежбања, међутим и поред тога ово представља први покушај увођења гимнастике у школу као наставни предмет.

"Државни закон о основним школама" донет је 1869. године и по његовим одредбама уведен је нови наставни предмет у основне школе под именом "теловежба", међутим, остваривање ове законске одредбе зависило је пре свега од неопходних услова, које захтева реализација наставе гимнастике (простор, школован кадар, материјалну опремљеност).

Штефан Мандић, први наставник гимнастике у Словенији, који је давао приватне часове из мачевања, волтижовања, јахања и пливања, био је извесно време наставник у Гимназији у Љубљани, а касније у Јужном и Љубљанском соколу, али такође кратко време (после 1868) и учитељ гимнастике у основној школи.

Услови за извођење наставе гимнастике у основним школама су се постепено побољшали, тако је 1870. године неколико основних школа у Трсту, Марибору и Целју, могло да користи општинске вежбаонице, које су користила и турнерска друштва; следећих десет година (до 1880) изграђене су само две вежбаонице (у Љубљани и Кршком); до 1890. године још две у Љубљани, а тек почетком 20. века дошло је до осетнијег повећања броја вежбаоница у основним словеначким школама.

У 1883. години донет је нови "Државни закон о основним школама", који је прописао израду летњих вежбаоница, на уређеним просторима, што је утицало на брже обезбеђивање основних услова за ову наставу.

Настава гимнастике у средњим словеначким школама први пут је регулисана "Планом за организацију гимназија и реалки" из 1849. године, у коме је назначено да је гимнастика факултетиван предмет и да ће се уводити у наставу зависно од потреба и могућности појединих гимназија.

Према овом Плану наставу гимнастике су могли да изводе наставници гимнастике, који за свој рад нису добијали никакав хонорар од школе, већ су били плаћени од добровољних уплата ученика, а школа није имала никакве обавезе у смислу обезбеђивања материјалних услова и кадрова за реализацију ове наставе.

И мада је овим законским документом дата могућност увођења наставе гимнастике, као обавезан предмет, тако је уведена само у неким гимназијама у Аустрији, док је у Словенији Гимназија у Марибору била прва средња школа која је увела гимнастику као обавезан предмет 1903. године, а тек од школске 1909/10. године постала је обавезан предмет и у осталим гимназијама Словеније.

Почев од 1869. године настава гимнастике постала је обавезна у учитељским школама, а од 1870. године и у реалкама, мада није био одређен начин ни систем по коме би се настава гимнастике изводила.

Проблем кадрова за ову наставу покушан је да се реши провером знања на посебним испитима, према "Уредби о испитима учитеља гимнастике" донетом 1870. године, којом је прописано ново наставно звање "учитељ гимнастике"(Turnlehrer), а свако ко је желео да предаје гимнастику у средњој школи и добије ово звање морао је да полаже испит пред посебно одређеним комисијама. 13.

Наставни план за реалке, донет 1875. године, имао је и предмет "гимнастика" чији је програм био исти као у реалкама Краљевине Чешке, односно био заснован на систему Шписове школске гимнастике.

У 1897. години изашао је нов наставни план за наставу гимнастике у гимназијама и реалкама Аустрије заснован, као и претходни, на систему Шписове гимнастике, али се у овом новом плану спомињао и енглески ногомет.

Непосредно уочи првог светског рата (1911. године) донет је наставни план који је унео нове садржаје, као што су такмичења ученика, али и одређене облике војне обуке, што је означавало непосредну близину првог светског рата, који је врло брзо и отпочео.

Међутим и поред тога што је у словеначким средњим школама доста касније уведена настава гимнастике као обавезан предмет, неопходно је истаћи да је у знатном броју средњих школа у Словенији било покушаја и примера увођења наставе гимнастике у школе, као факултативан предмет, нпр. у гимназијама у Трсту (1847), Љубљани (1851/52), Целовцу (1843), Марибору (1862), Цељу (1864), Новом Месту и Кочевју (1874), Крању (1878) и реалкама: у Љубљани (1875), Горици (1873), Целовцу (1875), Марибору (1875), Идрији (1901).

---

13. Испит за учитеље гимнастике су могли да полажу само апсолвенти гимназије и богословије. Сваки од кандидата морао је да похађа течај за учитеље гимнастике, који је трајао четири семестра (две године), са два часа дневно. Испит се састојао из теоретског и практичног дела. Ова Уредба остала је на снази све до 1913. године.

Један део учитеља гимнастике, који је радио у словеначким средњим школама, завршио је ове течајеве и полагао ове испите. (Степишник, Д.: Физичко васпитање.... 91-94 стр.).

Прва словеначка гимназија која је увела гимнастику била је Академска гимназија у Љубљани, школске 1851/52. године, у којој је Штефан Мандић био први наставник гимнастике све до 1854. године. 14.

Пошто је настава била необавезна, у првој школској години посећивало је ове часове 15 ученика, следеће 20 ученика, а по престанку ове наставе (1854) није било гимнастике до 1860. године, све док за наставника гимнастике није дошао Јан Вавру, по народности Чех, који је у гимнастичкој школи гимназије окупио око 200 ученика.

Увођење поподневних игара, касније игара са такмичарским карактером (спортова), представљало је нове облике телесне активности ученика, које су због својих слободнијих садржаја биле радо прихватане од стране ученика.

Метеријални услови и опремљеност средњих школа за наставу гимнастике почели су да се побољшавају после 1870. године. Прву вежбаоницу добила је Реалка у Љубљани (1874), затим Мариборска реалка (1887), па Гимназија у Марибору (1888), Гимназија у Птују (1890), у Крању (1897), у Љубљани (1899), итд.

У свим средњим словеначким школама кроз читав овај период осећао се недостатак уређених отворених игралишта, док је опреме и реквизита увек било мање него што је било потребно, што је имало утицаја на реализацију наставе гимнастике.

---

14. Штефан Мандић (1813-1881), Хрват по народности, завршио је Војну академију у Винернојштату (1833), после чега је постао кадет у пешадијском пуку у Грацу. У војној служби је остао до 1833.године.
Живео је у Љубљани, а радио најпре као гостионичар, затим чиновник, да би почев од 1842. године давао часове мачевања, а касније гимнастике, пливања и јахања.
У школској 1851/52 години почео је да предаје гимнастику у Љубљанској Гимназији, а после 1869.године у основним школама до 1871.године.
Био је наставник гимнастике у Јужном и Љубљанском соколу.

Од посебног значаја за припрему стручног кадра за наставу гимнастике у основној школи биле су учитељске школе, у које је тек наставним планом из 1870. године уведена настава гимнастике са два часа недељно у мушке учитељске школе, а са једним часом у женске учитељске школе, да би од 1874. године број часова био једнако регулисан у мушким, као и у женским школама (по 2 часа у прва два разреда, а по један у задња два).

Хрватска

И Хрватска је све до 1918. године била под управом аустро-угарске царевине и мада је на основу државних уговора и нагодби имала извесну самосталност, ипак се школство и садржај наставе развијало према прописима аустро-угарског законодавства.

Први облици обавезног школског физичког васпитања јавили су се у школама Војне Крајине 1871. године, у које је био уведен предмет "јачање", на основу "Учевне основе за опће пучке школе".

Овај предмет предавали су учитељи гимнастике (Немци и Чеси) по немачком систему гимнастике, док је већина школа имала игралишта и одређене гимнастичке справе.

Први приручник за извођење ове наставе написао је Аугустин Лефлер (Augustin Löffler) у Загребу 1879. године, под називом "Гимнастика за учитеље пучких учиона и учитељске приправнике".

Обавезна настава физичког васпитања за основне школе уведена је 1868. године, односно са извођењем у школама започето је 1869. године, као што је то био случај и са осталим земљама које су биле под владавином аустријског дела аустро-угарске царевине.

У средњим школама гимнастика се прво појавила у Мушкој учитељској школи у Загребу (1852), као необавезан предмет, нешто касније и на Великој гимназији у Загребу, а у Вараждину 1864. године.

Први наставници гимнастике у Великој гимназији су били А. Брил (Adalbert Brühl), који је предавао свега шест месеци 1857. године, док је Ф. Сингер (Friedrich Singer) предавао гимнастику 17 година по немачком гимнастичком систему (1859-1876).

Тек је "Закон об устројству пучких школах и препарандијах за пучко учитељство у Краљевинама Хрватској и Славонији", донет 1874. године, предвидео обавезну наставу "тјеловежбе" у пучким, грађанским и женским средњим, као и учитељским школама.

Ф. Сингер и Андрија Хајдињак, који је био учитељ у учитељској вежбаоници, организовали су 1874. године прве течајеве за учитеље пучких школа, а Хајдињак је радио на хрватској терминологији телесног вежбања, што је изложио у приручнику "Тјеловежба у пучној школи", издатом у Загребу 1875. године.

Чех Франтишек Хохман (František Hochman), који је дошао 1876. године у Хрватску и радио као стручни учитељ "Хрватског сокола", а такође и као наставник гимнастике у загребачким школама, увео је чешки (соколски) систем гимнастике и организовао течајеве за учитеље гимнастике у Загребу (1877 и 1878) и Осијеку (1880).

Обавезна настава гимнастике уведена је у загребачку Гимназију и Реалку 1878. године, а у остале школе Хрватске и Славоније 1883. године.

Двогодишњи течај за учитеље гимнастике (1894-1896) организовао је у Загребу Фрања Бучар, уносећи у његов програм поред модерног енглеског спорта и шведски систем гимнастике. Поред тога Бучар је издао више књига из ове области, међу којима и приручник "Гимнастика и игре у пучкој школи" (1905).

Црна Гора

Први почеци телесног вежбања у Црној Гори били су у облику војних вежбања и забележени су у "Учевном плану" из 1870. године, у коме је наведено да се ученици Богословије обучавају у војним вежбама са пушкама "остратушама".

У основне школе гимнастика је уведена 1874. године одлуком Збора црногорских учитеља и то као обавезан предмет у сва четири разреда.

У Женски институт уведена је настава гимнастике наставним планом из 1879. године, којим је било одређено да се предаје по један час недељно у свих пет разреда.

У Гимназији у Цетињу настава гимнастике уведена је од првих година њеног рада (1880), а наставник је био Сима Матавуљ, књижевник.

Да би се решио проблем стручног кадра за извођење наставе гимнастике у основним и средњим школама, црногорска влада је позвала 1908. године Виљема Кукеца, соколског радника из Словеније, да одржи курсеве за официре, који би касније предавали наставу гимнастике и у школама.

В. Кукец боравио је три месеца и организовао наставу за две групе, по шест недеља за сваку групу, организујући посебно за будуће предаваче у основној школи, као и за предаваче у средњој школи.

За време боравка у Црној Гори Кукец је припремио и терминологију вежбања за ово подручје, а поред тога припремио је и издао одговарајући приручник.

1.2.0. ДРУШТВЕНО ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 1830. до 1914. ГОДИНЕ

Српски народ населио се у централни део Балканског полуострва почетком VII века, када су се и остали Јужни Словени населили у ове крајеве.

Повезаност истока и запада, као и севера и југа Европе, односно отвореност према Азији и Африци преко овог дела Балкана, условљавала је бурну историју народа који су га населили.

Током протеклих векова сукобљавали су се интереси разних царевина, сусретале цивилизације, културе и верски покрети.

Развој ових области смењивао се са пустошењима, једна култура замењивала је другу, а успони и падови држава, народа и царевина зависио је од ратних успеха или пораза, који су се смењивали током непрекидних сукоба и ратова.

У оваквим условима српски народ почиње да ствара државу. Немањићка држава, коју оснива Стеван Немања, а касније јачају Милутин и Душан, постаје привредно и политички најјача држава на Балкану. Највећи успон достиже под Душаном, који се проглашава и царем (1346)

Надирањем Турака на Балкансно полуострво српска држава почиње да пропада, а битке на Марици (1371) и Косову (1389) доводе, након жестоког и дуготрајног отпора, до коначног пада Србије (1459).

Средњевековни друштвени поредак у Немањићкој држави, која је била феудалног типа, са класном поделом на владајућу

класу (владаоц, властела и црквена хијерархија) и сељаштво (слободни и неслободни сељаци, ратари и номадски сточари), претвара се у турски друштвени поредак, у коме је класна подела заснована на националној и верској основи. Владајућу класу у њему чине претежно муслимани, који имају и сву власт, док су сељаштво чинили хришћани. На тај начин међу српским становништвом долази до изједначавања друштвеног положаја, јер од тада већину српског народа чини сељаштво, а занемарљиво мали део је живео у турским варошима.

Живећи у селу у задрузи, племену и кнежини, српски народ је чувао своју историју и традиције, кроз предања и народне песме одржавао духовно јединство, изграђујући своје "политичке идеале социјално и политички дубоко демократске, напредне, против сваке феудалне власти, била она домаћа или страна". Из оваквих демократских начела "црпеће своју снагу сви револуционарни покрети код нас, не само за време Турака, него и доцније у 19. и 20. веку". 15.

Тежња за обновом старе српске државе, у борби сељаштва против национално и верски туђе државе, губи свој феудални карактер, јер је уско повезана класна и национална потчињеност, што је условило и повезивање класног и националног ослобођења.

У 18. веку три пута је престајала турска власт у Србији, јер је три пута аустријска војска улазила и освајала Србију. Ови ратови доносили су велика кретања народа, разарања и епидемије. Политичка власт Турака није више била снажна и успешна, јер усредсређена на градове није достизала до српских села, у којима се задржала кнежинска самоуправа,

---

15. Чубриловић, В.: Историја политичке мисли у Србији XIX века. Београд 1958. (стр.34)

заснована на обичајном праву, а изграђена за време аустријске окупације.

Пошто се у 18. веку трговина јавља у већем обиму, пре свега пољопривредних, а највише сточарских производа, то су створени услови за настајање трговачког сталежа у Србији, који постаје све више и политички утицајан.

Сеоски и кнежински кнезови са свештенством и виђенијим хајдуцима чинили су водеће људе, а са занатлијама и трговцима из градова представљали зачетке владајуће класе у Србији.

Реформе Селима III (1791-1796) дале су још већу самоуправу српском становништву у нахијама и кнежинама, а друштвени и привредни развој био је у порасту. Међутим, повратак јаничара (1799), поновно завођење читлучења и сурова власт дахија и кабадахија изазвала је буну српског народа против дахија, почетак устанка под вођством Карађорђа, односно почетак револуције у Србији.

Велике војне победе српске војске на Иванковцу, Делиграду и Мишару, довеле су до Ичковог мира (1806), по коме Србија постаје вазална кнежевина. Након раскидања Ичковог мира (1807) Србија наставља рат са Турском и после неколико година ратовања долази до слома устанка (1813).

Но како је први српски устанак "био само почетна фаза једне велике друштвене револуције", његовим сломом није и револуција угушена, већ се она наставља и после 1813. године другим српским устанком у Такову (1815), који представља следећу фазу српске револуције, која је довела до коначног ослобођења од турске власти. 16.

---

16. Исто, (стр.96)

Милош Обреновић, који се ставио на чело другог српског устанка, знао је да Србија не може добити помоћ изван земље и да је народ био преморен десетогодишњим ратовањем, па је стога прибегао споразумевању са Турцима, односно настојао да путем преговора и компромиса дође до мира по коме би Србија остала у вазалном односу, али са одређеном аутономијом.

Политика попуштања и споразумевања, коју је водио Милош Обреновић у периоду 1815-1830. године, имала је основу у ратовима вођеним у време првог српског устанка (1804-1813) тј. у српској револуцији, и представљала је дипломатски завршетак револуционарне борбе.

Међутим привредна и културна заосталост Србије, као резултат вишевековног ропства под Турцима, била је велика препрека даљем развоју земље.

Тих година Србија није имала својих градова и градске привреде, била је веома ретко насељена, без путева, народ неписмен, а земљорадња скоро потпуно запостављена.

У таквим условима започет је пораст производних снага, који се огледао у наглом порасту броја становника, пре свега досељавањем динарских сточара, затим повећавањем градског становништва и броја градова, јачањем земљорадње, развојем занатства и трговине, пре свега са Аустријом.

1.2.1. Период од 1830. до 1841. године

Чланом шест Једренског мира (1829), а према одредбама Акерманске конвенције (1826), Турска се обавезала Русији да ће Србији признати статус аутономне кнежевине у границама од 1813. године.

Хатишерифом султана Махмуда од 3. августа 1830. године, објављеног у Београду 30. септембра 1830. године, Турска је испунила све утврђене одредбе, чиме су створени основни услови за даљи друштвено политички и привредни развој Србије. 17.

У двадесет и четири тачке овог царског документа одређена су права српског народа: Милошу Обреновићу признато наследно кнежевско достојанство (потврђено посебном дипломом); поверена му унутрашња управа у Србији; враћено шест нахија одвојених 1813. године; утврђено да се пореске обавезе плаћају у утврђеним износима; да се турске власти неће мешати у унутрашњу управу Србије; да се добија право слободне трговине; да кнез може да држи одређен број војника; да Срби имају право у својој земљи отварати школе, зидати цркве и болнице; да је забрањено Турцима становање у свим насељима (за годину дана су морали напустити Србију, а земљу предати Србија уз отплату); да се руше сва утврђења осим старих градова.

Укидањем турског власништва над земљом и преласком власништва у руке сељака који је обрађују, створени су привредни услови за развој буржоаског друштва у Србији.

---

17. Милош Обреновић је сам одредио да дан читања Хатишерифа буде 30. новембар, као дан када је Карађорђе 1806. заузео Београд (Србија у деветнајестом веку, Београд 1887, страна 284).

Нови привредни и политички услови у Србији, у првој половини 19. века, омогућили су бржи развој трговине и занатства, стварајући услове за изградњу буржоаске државе.

Стварајући услове за стицање аутономног статуса Србије, Милош је стварао и своју личну управу и режим. При томе је изграђивао основу за појаву српске монархије и недемократског начина управљања државом.

Лична власт Милошева се повећавала и од њега је све више зависила како унутрашња, тако и спољашња политика, а под његовом контролом су биле финансије, управа, па чак и судство. Веома се брзо обогатио захваљујући вишку пореза, који није предавао Турцима, од закупа царина и скела и присвајања најбоље земље у Србији.

Милошеви најближи сарадници чинили су исто што и он, чиме су стварали незадовољство међу народом.

На овај начин је долазило до наглог богаћења мањег броја људи, тј. акумулације капитала у рукама управног апарата, што омогућава брже раслојавање и класну подељеност, која је једна од основних услова развоја грађанског друштва.

Због самовоље Милошеве и његове велике личне власти у Србији су се почеле дизати буне (под вођством Симе Марковића, Петра Добрњца, Милоја Ђака), са најчешћим захтевом повратка демократског начина управљања земљом. Милош је успевао да стиша незадовољство народа, да буне угуши, али јачањем младе грађанске класе, све су изразитији и оштрији захтеви за престанком његове самоволе и апсолутистичке власти.

Почињу да се јављају захтеви да Србија добије устав, који би унео законитост и ред и ограничио самовољу и велику личну власт владара.

И поред великог отпора и противљења кнеза Милоша, на све чешће захтеве народа морао је на крају да се сложи и пристане да се донесе устав (1835). Овај први Устав донет је на Сретење, 2.2.1835. године, због чега је добио име Сретењски устав.

Сретењским уставом ограничена је власт кнеза, коју је морао да дели са Државним саветом, док је Народна скупштина доносила одлуке о буџету и порезу. Поред тога дата су грађанска права и регулисан је положај чиновника и начин управе преко шест ресора министарства.

Овакав напредан устав, који је ограничио власт кнеза са Државним саветом и Народном скупштином, стварао је политичку и правну основу модерне буржоаске државе. Као такав није се допао не само Милошу, већ ни Русији, Турској и Аустрији, силама које нису желеле завођење у Србији либерално-буржоасних уставних и парламентарних установа. Али како нису хтеле да Милош управља као до тада, сложиле су се да Турска, као суверена сила над Србијом, изради устав.

На основу тога Турска је израдила устав (назван Турски устав) 1838. године, по коме власт у земљи дели кнез са 17 доживотно изабраних старешина. У њему није било одредби о грађанским правима, заштити слободе и народној скупштини.

Пошто Милош није прихватио овај Устав напустио је земљу 1839. године и уступио место свом старијем сину Милану. Но како је кнез Милан исте године умро, намесништво је

прогласио за кнеза Михаила Обреновића, млађег сина Милошевог, коме је султан потврдио то право, неколико месеци касније.

Сукоби и заоштрени политички односи између кнеза Михаила и уставобранитеља, довели су до Вучићеве буне (1841), која је била узрок Михаиловог напуштања Србије.

На место одбеглог кнеза Михаила уставобранитељи доводе кнеза Александра Карађорђевића, сина Карађорђа.

1.2.2. Период од 1841. до 1858. године

У време уставобранитељског режима (1838-1858) у Србији су створени услови за снажан и брз привредни развој, који је пре свега омогућио повећани обим трговине и проширено унутрашње тржиште.

Настојањем уставобранитеља да у управи земље буде више реда и законитости донето је, током двадесет година њихове владавине, низ закона и реформи, које су представљале неопходне услове грађанске државе. (Грађански законик, Закон о државној управи, Закон о чиновницима, Закон о општинама, Закон о еснафима, Кривични законик).

Ове законе радили су Срби који су дошли из Угарске и пошто су образовање и искуство стицали у Аустро-Угарској, српски закони су били копије аустро-угарских закона.

На тај начин Србија је, већ неколико година после 1838. године, од полутурског пашалука почела да прераста у савремену грађанску државу са законима, организованим судством и државном управом.

Градови се све више насељавају српским становништвом, односно настао је процес национализације, који је био најинтензивнији у овом периоду, а јачањем и организовањем државне управе постају управни и војни центри.

Јачањем бирократског апарата диференцира се одређена врста политичара и чиновника, који сматрају да они треба да управљају народом, стварајући на тај начин основу за развој политичког конзерватизма у Србији.

И поред наглог развоја привреде, пре свега због уклањања Милошевих монополистичких односа, почиње убрзано пропадање сељаштва, које је суочено са новим капиталистичким продукционим односима. Иако је сељак постао власник своје земље (од 1830), прелазак од натуралне на робно новчану привреду, доводи га у ситуацију да због повећаних пореза у новцу и већих потреба у процесу производње мора да се све више и више задужује. И док је Милош доносио и законске мере ради заштите сељака од зеленаша, дотле уставобранитељи нису имали довољно разумевања за ове тешкоће села.

Ова криза на селу се све више и више заоштравала током 19. века, пошто развој индустрије у градовима није пружао могућност читавом пропалом сељаштву да пређе из пољопривреде у индустрију, односно из села у град.

Уставобранитељи, иако су били полуписмени или неписмени људи, желели су од почетка своје владе да воде самосталну политику, а у намери да се ослободе једностраног ослањања на Русију покушавали су да се повежу са другим европским земљама, тражећи у њима "ослонац за борбу против Аустрије и за свој сукоб против Русије". Стога се обраћају, пре свега, Енглеској и Француској чија је иначе жеља била да се ослаби руски и аустријски утицај на Балкану. 18.

18. Чубриловић В.: Истфија политичке мисли..... стр.16о.

Илија Гарашанин, једна од водећих личности уставобранитељског режима, написао је 1844. године "Начертаније", документ који је представљао програм српске националне, југословенске и балканске политике и имао утицаја на развој политичке мисли у Србији у 19. веку.

Гарашанин, као министар унутрашњих послова, ствара читав низ револуционарних организација у готово свим балканским земљама и јужнословенским земљама под Аустријом, а Београд постаје средиште револуционарно ослободилачких акција неослобођених словенских земаља.

У току овог периода у Србију је дошло доста лица из суседних земаља, која су узела српско држављанство, а један део њих је заузимао и значајне положаје у тадашњој управи или другим културним институцијама. Насељавани су у свим градовима Србије, тако да су они имали одређен утицај на културу тих средина.

И поред тога што је у првој половини 19. века друштвени, културни и привредни развој у Србији био значајан, а млада грађанска класа у развоју, у току бурних револуционарних догађаја у Европи (1848) грађанске друштвене снаге нису биле довољно јаке да прихвате идеје европског револуционарног покрета у том тренутку.

Основна начела буржоаске револуције (народност, национални суверенитет, лична и национална слобода, уставност, парламентаризам) снажно су утицала на друштвена збивања у Србији у периоду 1848-1878. године, који је носио обележја народног препорода.

У овом периоду доминира национално ослободилачка идеја и читав низ устанака и ратова код Срба потврђује оваква расположења.

Млада грађанска класа, надахнута демократским идејама буржоаске револуције, бори се за укидање недемократског режима уставобранитеља и завођење либералних установа, за више грађанских слобода и организовање уставне и парламентарне монархије.

На Светоандрејској скупштини (1858) уједињени либерали и обреновићевци користе сукоб кнеза Александра и Државног савета, збацују Александра са престола на који поново доводе Милоша Обреновића.

Обарање уставобранитељског режима није довело до толико захтеване демократизације друштвено-политичког живота, тако да се та борба наставила и у наредном периоду политичког и друштвеног развоја Србије.

1.2.3. Период од 1858. до 1868. године

Друга владавина Милошева није дуго трајала. У својој двогодишњој другој владавини (1858-1860) у унутрашњој политици остао је исти апсолутиста, који се свети својим противницима. У спољној политици заоштравао је односе са Турском, не признајући Турски устав из 1838. године и захтевајући да се муслиманско становништво исели из градова. Осамдесетогодишњи Милош умро је 1860. године.

Нови кнез, престолонаследник Михаило, ступа на престо одмах након Милошеве смрти и већ у првим данима своје владавине покушава да уклони све институције, које би му сметале у његовој апсолутистичкој владавини. Како је провео седамнаест година у изгнанству у друштву средњеевропских феудалаца, његова владавина је имала карактер "просвећеног апсолутисте 18. века и монарха 20. века". 19.

---

19. Исто, стр. 237.

Своју апсолутистичку владавину, која је имала подршку у јаком полицијском и бирократском апарату, објашњавао је потребом стварања јаке државе, засноване на законима и са добро организованом управом, што је важније за један културно заостао народ, него политичке слободе и демократско уставно уређење.

У том смислу донет је закон, по предлогу Михаила, о Државном савету, који се претвара у чиновнички орган подређен кнезу. Скупштина губи сваки политички значај и постаје саветодавни орган, а кнез добија право да поставља министре и чланове владе према свом личном уверењу.

У жељи да земља буде спремна за коначни обрачун са Турцима ради потпуног ослобођења, Михаило предузима мере за јачање борбене способности Србије. Законом о народној војсци први пут се уводи општа војна обавеза за све мушкарце (од 20 до 25 г.). Спољно политичка активност је била усмерена на повезивање балканских народа у борби за националну независност, као и на организовање револуционарне пропаганде и активности за припремање општег устанка против Турске. У суседним неослобођеним земљама оснивају се одбори, који ову активност проширују, а Београд постаје центар ове делатности.

Ова револуционарна активност имала је утицаја на односе Срба и Турака у српским градовима, који се заоштравају и доводе до отворених непријатељстава и сукоба, који се завршавају убиством дечака на Чукур чесми и бомбардовањем Београда (1862).

Овај сукоб и даља непријатељства доводе до тога да путем упорних захтева и преговора кнез Михаило оствари вековну жељу Србије, коначно напуштање турске војске из српских

градова, односно да дође до предаје градова Београда, Смедерева, Шапца и Кладова на управу Србима, 1867. године.

Током овог периода у градовима се даље развија и јача трговина и занатство. Услед великих потреба развијених капиталистичких земаља за сировинама, пољопривредним производима, а нарочито за тржиштем за своје производе, настаје снажан привредни развој у Србији. Београд постаје све већи трговачки и привредни центар, што је имало утицаја на његов даљи развој.

За време владавине кнеза Михаила водила се уставна борба између народа и владара. И док је Михаило стварао јаку државну управу и монархистичку власт, која се ослањала на јаку бирократију и полицију, дотле је народ, надахнут идејама буржоаске револуције и демократским традицијама патријархалног друштва, желео изградњу уставне и парламентарне монархије.

Оваква монархистичка политика кнеза Михаила наишла је на снажан отпор у земљи због сталних демократских тежњи српског народа, што је на крају довело и до убиства кнеза Михаила 1868. године

1.2.4. Период од 1868. до 1878. године

Након убиства кнеза Михаила (1868) на престо је доведен малолетни Милан Обреновић, унук Јеврема Обреновића. У томе је значајну улогу одиграла војска, односно Миливоје Петровић Блазнавац министар војни, који је објавио да је то била жеља покојног кнеза Михаила.

Скупштина у таквој ситуацији не бира већ проглашава Милана за кнеза Србије и потврђује наименовање новог намесништва,

које ће управљати Србијом до пунолетства малолетног кнеза. У току исте године и Турска званично признаје Милана за кнеза Србије.

Намесништво у саставу Миливоје Петровић-Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић је одмах приступило изради новог устава, како би се ублажило незадовољство народа апсолутистичком владавином кнеза Михаила и на тај начин ублажила политичка опозиција према постојећем режиму.

Поред тога што је нови Устав (усвојен на Скупштини у Крагујевцу 1869. године) у односу на Турски устав из 1838. године био напреднији, још увек није изражавао праву потребу нити је одговарао постојећим друштвено економским и политичким приликама.

По новом Уставу Скупштина добија и законодавну функцију, али је и даље у зависности од кнеза, који има право да је сазива и распушта. Осим тога једну трећину посланика именовао је кнез, а две трећине су били посланици бирани од народа.

И овај Устав није давао право и слободу збора и договора, нити су жене и војници имали право гласа. Једино је била предвиђена слобода штампе.

Но и поред свега тога на основу овог Устава у наредном периоду донето је низ прогресивних закона, у односу на дотадашње, у готово свим областима друштвено економског и културног живота.

Стицањем пунолетства (1872) кнез Милан преузима власт, образује нову владу и преузима старање и бригу о војсци, на коју се у периоду своје владавине у потпуности ослања.

Владавина намесника, као и кнеза Милана, била је у основи полицијска и противила се свакој озбиљнијој демократизацији политичког и управног система. Прогонила је све напредне мислиоце тога времена, чији је изразити представник био Светозар Марковић.

Но и поред тако оштрих мера и кажњавања у овом периоду је уочљив успон социјалистичког покрета, који се почетком 1876. године најизразитије манифестовао у јавним демонстрацијама на улицама Крагујевца, на којима се певала Марсељеза, узвикивало "Живела република" и носила црвена застава са натписом "Самоуправа". Све то је приморало кнеза Милана да чини одређене уступке и попуштања.

Босанско херцеговачки устанак (1875) распламсао је револуционарне тежње српског народа, под чијим притиском Србија (и Црна Гора) објављују рат Турској 1876. године. Овај рат је у почетку био успешан, али недовољно спремна и малобројна српска војска није могла да се одупре спремнијој и бројно надмоћнијој турској војсци, тако да је након осмомесечног ратовања склопљено примирје, а касније и мир.

Почетком 1877. године Русија почиње рат са Турском, а Србија крајем године поново ступа у рат у коме су ослобођене територије на истоку и југоистоку Србије. Радост због победе и ослобођених крајева била је помућена Сан-Стефанским уговором Русије и Турске.

У току овог десетогодишњег периода карактеристичан је снажан развој робно новчане привреде, који доводи до још изразитијих класних раслојавања. Сељаштво још брже економски пропада и осиромашује, јер је изложено експлоатацији зеленашко трговачког капитала, који изазива презаduженост сељана. То условљава нестајање патријархалних

односа на селу, у коме настаје подела старих сеоских задруга, док неразвијена индустрија у градовима није могла да прими сељаке беземљаше-полупролетере.

На тај начин је, почев од седамдесетих година 19. века, Србија све брже почела да развија капиталистичке односе, који у њој почињу да преовлађују, али упоредо са тим почиње рађање и развој радничког покрета у Србији.

У градовима је настао бржи развој извозне трговине, појављују се и прве банке (1869), занатство постепено опада, а индустрија се тек појављује.

1.2.5. Период од 1878. до 1903. године

Велике силе су биле против одлука Сан-Стефанског мира те су на Берлинском конгресу (1878) утврдиле друге одлуке и решења. Зависно од својих интереса велике силе су међу собом изделиле Балканско полуострво, а Србија је добила четири округа (нишки, пиротски, топлички и врањски) и призната јој је државна независност.

У накнаду за добијене области и државну самосталност Србија се обавезала да ће новим трговинским уговором Аустро-Угарска добити повлашћени положај у Србији и да ће изградити пруге Београд-Ниш-Врање и Београд-Ниш-Прокупље, које ће омогућити повезивање Аустрије са Балканом и Азијом.

На тај начин је империјализам, који се развија у великим капиталистичким земљама Европе, тражећи нове просторе за своја тржишта и изворе сировина, вршио привредни и политички утицај у Србији, убрзавајући развој буржоаског друштва и државе.

Пошто је одлукама Берлинског конгреса Србија добила право да закључује уговоре са страним земљама (до тада су важили само Портини уговори), створени су услови за продор индустријске робе из Аустрије, јер је све до почетка 20-ог века индустрија у Србији била крајње неразвијена.

Преко државних зајмова почео је у земљу да продире државни капитал, а већина ових зајмова закључивана је под неповољним условима.

Снажни развој капиталистичких односа у Србији, у овом периоду, условио је значајне друштвене промене и политичке кризе. Кроз појачане захтеве и борбу демократских снага и владара око власти, манифестовале су се политичке и друштвене кризе, које су трајале током овог двадесет-петогодишњег периода.

Оснивањем радикалне партије (1881) у чијем су се програму "огледале идеје Светозара Марковића", а која се касније све више и више удаљавала од његовог "социјално реформаторског правца", настаје бурнији политички живот у Србији. 2о.

Почетком 1882. године Народна скупштина је прогласила Србију Краљевином, а кнеза Милана за краља Србије, што је имало одређени политички утисак у иностранству и психолошки ефекат међу српским народом.

У жељи да војска постане још снажнији чинилац у очувању независности, краљ Милан законом (1883) оснива редовну војску, а укида народну, уводи обавезни војни рок, обуку у касарнама и реорганизује Артиљеријску школу и Војну академију.

2о. Исто, стр. 358.

Укидањем народне војске престаје потреба да народ има оружје, али наредба да то оружје преда изазива немире и доводи до Тимочке буне, коју је Милан брзо угушио. Одузимање оружја од народа јачало је позиције апсолутистичке владавине краља и полицијске државе, јер су се до тада сви унутрашњи сукоби у Србији решавали оружјем које је имао народ.

Након непрекидних захтева за напреднијим уставом краљ Милан попушта и дозвољава израду новог устава, који Народна скупштина усваја 1888. године. Овим Уставом Србија се проглашава грађанском, уставном и парламентарном монархијом, са већим грађанским правима и политичким слободама, него по Уставу из 1869. године. Народна скупштина добија законодавну власт и не зависи од краља, коме је власт ограничена низом одредби.

Следеће, 1889. године краљ Милан се одриче престола у корист свог малолетног сина Александра, а Народна скупштина одређује намесништво.

Краљ Александар је 1893. године извршио државни удар, пре времена се прогласио пунолетним, одмах укинуо Устав из 1888. године, а успоставио Устав из 1869. године.

Током своје владавине Александар је својим аутократским поступцима и понашањем изазивао незадовољство народа, а због ограничавања политичких слобода, као и појачаног полицијског режима, избијали су нереди и демонстрације.

Укидање Устава и распуштање Сената и Народне скупштине (1903) убрзало је одлуку заверених да свргну са престола Александра, што је и учинила група официра маја 1903. године, убиством краља и краљице.

1.2.6. Период од 1903. до 1914. године

Након убиства краља Александра Обреновића на престо је доведен Петар Карађорђевић, унук Карађорђев. Промена династија донела је и знатне промене у друштвено политичком и економском развитку Србије.

Сву власт у земљи, после преврата, преузела је Револуционарна влада у којој су биле заступљене све политичке странке, која је одмах вратила Устав из 1888. године.

У жељи да се што успешније одбране од аустро-угарског утицаја балканске земље отпочеле су преговоре о савезима, а Србија и Бугарска закључују савез, који је предвиђао и "царинску унију" између њих.

Пошто Србија није хтела на захтев аустро-угарске владе да откаже овај уговор, Аустро-Угарска је отпочела царински рат (1906), односно затворила своје границе за увоз српске робе, и забранила прелазак српске робе преко њених територија.

Сукоб је још више заоштрен одлуком српске владе да набавку оружја изврши у Француској, који је због Анексионе кризе продужен све до 1911. године.

Србија је успешно онемогућила економску блокаду извозом својих роба на нова тржишта, преко турских територија и Солуна, као и преласком на извоз прерађевина, што је допринело бржем развоју домаће прерађивачке индустрије.

На тај начин је избегнут утицај Аустро-Угарске, али зависност Србије од иностраног капитала, сада пре свега француског и даље расте. Француска индустрија снабдева Србију наоружањем, тражећи и бирајући подручја у која ће

улагати финансијски капитал, али из кога ће што брже добити што већи профит.

Национално ослободилачки покрети у неослобођеним крајевима турске царевине убрзали су намере балканских држава да се коначно обрачунају са Турцима. Закључени су уговори између Србије, Бугарске, Црне Горе и Грчке 1912. године, а крајем исте године започео је рат балканских савезника против Турске. Маја 1913. године миром у Лондону завршен је I балкански рат, у коме је турско царство изгубило све територије у Европи, осим уског појаса испред Цариграда.

Ненајављеним нападом Бугарске на Србију, јуна 1913.године, код Брегалнице започео је II балкански рат, у коме су остале балканске државе устале против Бугарске. Рат се завршио исте године миром у Букурешту, којим су утврђене нове границе на Балканском полуострву.

У овом кратком периоду одвијао се снажни привредни развој Србије, карактеристичан преласком из аграрних у индустријске односе, као и продором страног капитала у најзначајније привредне гране земље. Изградња железничког саобраћаја убрзава ове процесе. Домаћи капитал се улаже у индустрију и већ се појављује одређен друштвени слој богатих индустријалаца, који преузимају монопол над појединим привредним гранама.

Међутим Србија је још увек економски заостала, са високим процентом становништва, које се бави пољопривредом (84%). Развојем капиталистичких односа на селу долази до даље класне диференцијације на селу, у коме долази до уситњавања поседа. Осиромашено село постаје пренасељено, јер неразвијена индустрија не може да прими у фабрике све оне становнике села који су морали да га напусте, а у то време није постојала ни могућност емиграције у друге земље.

Објављивањем рата и нападом Аустро-Угарске на Србију, 28. јула 1914. године, започео је ратни период 1914-1918. године у коме је Србија поднела велике жртве, а земља велика разарања, који се завршио коначним ослобођењем југословенских народа, новембра 1918. године и уједињењем у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

1.3.0. РАЗВОЈ ШКОЛСТВА И ПРОСВЕТЕ У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1830. до 1914. ГОДИНЕ

За време турске владавине у Србији готово да није било школа, како је Вук Ст. Караџић писао: "у данашњој Србији од прије до године 1804 ни у сто села није било свуда једне школе", а читати и писати могло је да се научи једино у манастирима, код калуђера или у селима код попова. 21.

У то време се мислило да је књига, односно читање и писање, једино за калуђере и попове, а осим њих једва би се у "хиљаду душа могао наћи један човек који зна помало читати". Ако је и било у некој нахији школе, њу су издржавали родитељи ученика који су је похађали, а учитељи су били Срби из "прека" или писменији сељаци из Србије. 22.

После првог српског устанка културно просветне прилике су се знатно побољшале. Укидањем ропства, које је било главна препрека просветног развоја у Србији, у Карађорђевој Србији се отвара низ "малих" (основних) школа у градовима, варошима и селима, тако да их је тада било око четрдесет.

Постављањем Доситеја Обрадовића за директора свих школа (1808) убрзан је развој школског система, односно одвајање школа од цркве. Након три године Доситеј је именован за "попечитеља просвештенија", тако да руковођење просветом преузима држава тј. световна власт,

---

21. Караџић В.: Српска историја нашега времена. Београд 1975, страна 190.

22. Вукови записи, (приредио Војислав Ђурић). Београд 1964, стр. 78

коју је до тада имала црква, пошто се једино она бринула о народном просвећивању.

Отварањем Велике школе у Београду 1808. године, која је радила све до 1813. године, започео је развој средњих школа, јер у то време Велика школа није ништа друго била до средња школа, а назив "велика" добила је аналогно називу "мала" (основна) школа.

Настојањем Доситеја Обрадовића отворена је и Богословија 1810. године, са циљем да припрема свештенике, који су дуго времена били једини "школовани учитељи" у Србији. Пропашћу првог устанка (1813) и ова школа престала је са радом.

Падом Карађорђеве Србије (1813) престају са радом све мале и Велика школа, јер су скоро сви учитељи и наставници прешли преко Саве и Дунава, а Турци су онемогућавали сваки просветни рад у Србији знајући колика је то опасност за њихову власт.

Све до почетка другог српског устанка (1815) у Србији је радила само једна мала школа у Београду, коју су успевали да одрже београдски трговци за своју децу. Међутим, поново ослобођење Србије није донело и одговарајући развој просвете иако су услови за то били бољи него у Карађорђевој Србији. Разлог таквој политици лежи пре свега у личном уверењу кнеза Милоша о потреби отварања школа и настојању да се не замери Турцима, са којима је водио преговоре око добијања аутономије.

Таква Милошева политика довела је до тога да је у Србији 1826. године било мање основних школа него за време првог устанка, када их је било око четрдесет.

Вук Ст. Караџић, а такође и Димитрије Давидовић, тражили су и предлагали Милошу и Совјету да се више учини на просвећивању народа, односно отварању школа у Србији, што није уродило плодом, јер Милошево мишљење и утицај неписмених кнезова и сарадника није било лако изменити. Поред тога и буна, коју је подигао Милоје Ђак, против Милошеве самовоље и апсолутизма, допринела је да се таква мишљења оснаже, пошто су кнежеви сарадници тврдили да учени људи дижу буне и да из тих разлога не треба отварати школе у Србији. Један од њих је чак прелагао да се побију сви писмени људи у Србији.

И тек добијањем аутономије, Хатишерифом од 1830. године, у Србији се стварају услови за бржи економски и политички развој, који је подразумевао и одговарајући развој школства и народног просвећивања.

1.3.1. Период од 1830. до 1842. године

Добијањем права да отвара своје школе нестао је формални разлог и изговор Милошев, тако да се после 1830. године број школа повећавао. Пошто до тада нису подизане школске зграде, већ су за школе коришћене обичне куће, Милош 1830. године наређује да се за школе подижу посебне зграде.

На тај начин из године у годину број школа се повећавао тако да је 1832. године било 38 школа; 1834. године 63 школе; 1836. године 72 школе са 2.599 ученика; а 1839. године, на крају Милошеве владавине, више од 80 школа са око 3.000 ученика. 23.

---

23. Ђорђевић Ж.: Школе и просвета у Србији (1700-1850), Београд 1950, страна 20-21.

Након престанка рада Велике школе (1813) све до 1830. године у Србији није постојала ни једна виша школа од основне, када је у Београду отворена Виша школа, коју је водио Димитрије Исаиловић, професор Учитељске школе из Сомбора. Ова школа је премештена у Крагујевац 1833. године који је тада био престоница Србије, а 1835. године реорганизована је у гимназију са четири разреда.

Током наредних година отварају се нове гимназије, које су имале по два разреда. Ове гимназије су отворене 1837. године у Чачку, Шапцу и Зајечару, међутим пошто нису имале одговарајуће услове за рад, затворене су већ следеће године, а уместо њих отворена је исте (1838) године гимназија у Београду.

Крагујевачка гимназија је добила пети разред школске 1836/37. године, а 1837/38. и шести. И док је прва генерација завршавала шести разред, Министар просвете Стефан Стефановић-Тенка предлаже кнезу отварање Лицеја, који почиње са радом у јесен исте године који следеће године добија и други разред, а 1841. бива премештен у Београд.

Прва Војна школа отворена је 1837. године у Пожаревцу, затим премештена за Београд, а на крају у Крагујевац. Међутим већ 1838. године престаје са радом.

При београдској митрополији отвара се Богословско училиште 1836. године.

Отварање нових школа било је праћено и одговарајућом законодавном политиком у овој области. Као први закон о школама у Србији припремљен је 1833. године "Устав народни школа у Књажеству Србије правителствујушчим Књазем Милошем Теодор Обреновићем I одобрен и потврђен", по узору на

школски закон у Аустрији. Овај закон није штампан, већ је остао у рукопису, тако да се не може са сигурношћу тврдити да је био примењиван, мада се према неким индицијама на њега у пракси позивало.

У 1834. години оснива се између осталих и Попечитељство правосудија и просвештенија, а 1835. године обједињују се послови просвете и цркве и поставља попечитељ (министар).

За првог директора свих школа у Србији постављен је Петар Радовановић 1836. године и донето упутство "Наставленије директору свију школа у Књажеству Србији". Исте године издат је "План за школе како имају постојати", који је утврђивао систем школства, односно врсте школа (гимназија; главне школе; нормалне школе).

Први званични план и програм основних школа издат је 1838. године ("Назначеније учебни предмета који се у школама нормалним за прво и друго теченије школско предавати имају"), уз који је донето и упутство о његовој примени ("Наставленије учитељима правителствени и обштествени школа у Књажесту Србији").

Прво упутство за рад гимназија донето је 1839. године ("Наставленије професорима гимназије београдске"), које се иако је било предвиђено за београдску гимназију, односило и на остале гимназије и полугимназије.

Развој осталих културно просветних установа у овом периоду био је такође значајан. Тако је 1831. године у Београду отворена Државна штампарија у којој је следеће године штампана прва књига, а 1834. године "Српске новине". Почетком 1831. године кнез оснива "Књажеско српску банду", Певачко

друштво 1834, а "Књажеско-српски театар", који је водио Јоаким Вујић, 1835. године.

Развојем трговине и све чешћим одласцима трговаца, почео је у Србији да се осећа утицај европске културе. Са намером да што пре добије образоване кадрове за рад у државним службама српска влада је слала питомце у стране земље, већ од 1839. године када је упућено у "Аустрију и Саксонску" десет питомаца.

1.3.2. Период од 1842. до 1858. године

Уставобранитељи, који су поред политичког имали и свој просветни програм, односно замисао даљег културно-просветног развоја Србије, одмах након одласка кнеза Михаила (1842) године приступају његовом остваривању. Поред отварања нових школа посебну пажњу посвећују даљем развијању постојећих школа, тако да гимназије добијају шест разреда, а полугимназије уместо два добијају четири разреда.

Лицеј, који је 1841. године премештен у Београд, био је у почетку као посебна виша школа, од 1844. године добио је назив "Лицеум или велика школа" у коме су предаване "више науке". При Министарству унутрашњих послова отвара се 1846. године Инџилирска школа, а слушаоци једног одељења Лицеја су били први њени ђаци. Ова школа је била у рангу факултета и завршетком једне генерације била је затворена.

У овом периоду се отвара већи број основних школа тако да их је у школској 1845/46. години било 213, са 6.201 учеником; 1855/56. године 334 школе са 9.891 учеником; а 1857/58, 343 школе са 10.518 ученика.

Почев од 1846. године у Србији су почеле да се отварају женске основне школе (Београд, Параћин, Доњи Милановац), а 1853. године отворена је у Београду нека врста више школе за женску децу.

Након отварања, укидања и премештања гимназија и полугимназија у Чачку, Ужицу, Шапцу, Неготину, Зајечару, Крагујевцу и Београду, школска мрежа се 1845. године састојала од следећих школа: у Београду једна гимназија, а у Крагујевцу, Шапцу и Неготину по једна полугимназија, што је у таквом облику остало све до пада уставобранитељске владе 1858. године.

Влада уставобранитеља је настојала да у склопу општег законодавства, којим су се постављале правне основе јаке бирократско централистичке државе, реши и организацију школства у Србији. У том смислу низом наредби и закона регулисали су значајна питања из ове области, односно градили систем школства, који се у наредном периоду даље развијао.

Први закон о школама, који је донет 1844. године (за разлику од предлога закона из 1833. године који је остао у рукопису), под називом "Устројеније јавног училиштног наставленија" предвиђао је потпуну организацију свих школа, односно предвиђао је основну, посленотрговачку школу, гимназију и лицеј.

Овај први закон о школама израдио је познати књижевник Јован Стерија Поповић, који је у то време био на дужности начелника попечитељства просвешченија. Законом је установљено име основна школа (уместо до тада нормална школа); одређено да у селима трају три године, а у градовима четири године; први пут је предвиђено школовање и женске деце; покренуто

је питање школских зграда, дајући основна упутства о њиховој изградњи, али и даље остављајући у надлежности општина; предвиђене су квалификације учитеља (завршене богословске науке).

Крајем исте године (1844) издата су ближа упутства за учитеље о примени Устројенија, под називом "Наставленије за учитеље основни училишта", које је препоручивало основна методска и дидактичка упутства у вези са предвиђеним садржајем наставе. Осим тога ово упутство давало је ближа објашњења о владању ученика, а у посебној глави и о понашању и владању учитеља.

Ради стручне помоћи Попечитељству просвештенија 1845. године оснива се Одбор просвештенија, који је након две године рада укинут.

Као ближе упутство о школовању женске деце, предвиђено Устројенијем од 1846. године, донета је уредба "Устројеније девојачки училишта".

Материјални проблеми у вези са изградњом и одржавањем школа, као и са плаћањем учитеља, регулисани су законом донетим 1857. године, под називом "Устројеније основни школа у књажеству Србији", који се односио само на организациону и материјалну проблематику школа.

Општи закон о школама(Устројеније из 1844) регулисао је нека општа питања основних и средњих школа, док су ближа упутства за средње школе донета 1845. године под називом "Наставленије за професоре гимназије и полугимназија". Овим упутством гимназије су добиле шест разреда, а полугимназије четири; биле су прописане квалификације за професоре гимназија; уведена је предметна настава; наставни

план је детаљније разрађен за сваки разред посебно; за сваки наставни предмет дато је методско и дидактичко упутство.

Године 1852. донет је "Закон за ученике гимназије Кнежества Србије", који је регулисао питања дисциплине ученика и казнених одредби.

Реорганизација гимназија је утврђена законом о гимназијама донетим 1853. године, под називом "Устројеније кнежеско србске гимназије", који се односио на све гимназије у Србији,(иако је у називу стајало "београдске"). Број разреда је повећан на седам; продужено је радно време школа; скраћен је летњи распуст ученика; донет је нови наставни план, који уводи нове предмете као обавезне између којих је и "војно учење и гимнастика"; професори су могли бити и лица која су завршила лицеј. Закон је припремио Платон Симоновић, на дужности "главног инспектора училишта".

Ова реорганизација, предвиђена законом, наишла је на велике отпоре, тако да је убрзо (1855) Платон Симоновић морао да напусти службу, а посебним допунама измењене су неке одредбе Устројенија, које су биле најчешће нападане. На тај начин смањено је трајање дневног распореда, повећан летњи одмор на два месеца, а неким предметима смањен број часова.

Богословија, основана у Београду као двогодишња школа (1836), трећи разред добила је 1838, а четврти 1844. године. Све до 1847. године радила је у згради Милошевог конака, а од тада у новосаграђеној згради, поред Саборне цркве.

Убрзани развој трговине и занатства тражио је образоване људе за те послове. Стога се 1843. године отвара двогодишња трговачка школа у Београду, а од 1844. године постаје

послено-трговачко училиште, које је укинуто 1858. године, и на место њега отворена четворогодишња трговачка школа.

Ради потребе развоја пољопривреде у Србији 1853. године отворена је у Београду Земљоделска школа, која је радила само шест година, односно укинута је 1859. године.

Развој индустрије и саобраћаја изискивао је стручно образоване људе за потребе рударства, изградње путева и мостова, те се зато отвара Инџинирска школа у Београду (1846) која је школовала само једну генерацију, а након тога (1849) престала са радом.

Потреба јачања и унапређења војне организације захтевала је сопствени официрски кадар, па је због тога 1850.године отворена Артилеријска школа у Београду, најпре намењена само том роду војске, а већ од следеће године и свим другим родовима. На тај начин она је постала војна академија, мада је тај назив стекла 1880. године.

Лицеј је добио 1844. године наставни план који предвиђа два одељења (филозофско и православно) у трајању по две године. Доношењем "Устројенија књажеско српског лицеја" (1853) извршена је његова реорганизација, односно отворена су три одељења (опште, православно и јестественотехничко), која су трајала по три године. Овим законом одређени су наставни предмети по групама а сам лицеј добио је већу аутономију.

Идеје о оснивању "ученог друштва" јављају се већ 1833. године, али се тек 1841. оснива Друштво српске словесности, које је било претеча Српске академије наука.

Оснивање библиотека у Србији је почело отварањем библиотека при сваком министарству, које су 1853. године обједињене у Народну библиотеку.

Народни музеј је отворен у исто време када је основана и Народна библиотека, а први библиотекари, који су обавили организацију и постављање музеја, били су Ђура Даничић и Јанко Шафарик.

Прву "позоришну дилентантску групу" основали су Ј.Ст.Поповић и Атанасије Николић у Крагујевцу (1841) године. Следеће године основана је у Београду таква једна група, а убрзо након тога и у Пожаревцу и Шапцу. На тај начин стварали су се услови за развој ове врсте уметничког стваралаштва који омогућавају, у каснијем периоду, настанак сталног позоришта.

И током овог периода настављено је слање питомаца у стране земље ради стицања што ширег и потпунијег образовања. Тако је 1846. године послато шест питомаца у Русију да уче богословију, а због потребе да Србија има образоване људе који добро знају турски језик, послато је 1847. године неколико питомаца у Турску. Придајући посебан значај томе влада 1849. године донела је одлуку да се на свако упражњено место питомаца одмах упућује други питомац. На тај начин се водила стална брига о школовању у иностранству, тако да је на пример 1858. године у разним земљама Европе било 23 питомца.

Стварањем законски обликованог школског система, влада уставобранитеља је стварала услове за образовање потребних кадрова, отварајући могућност школовања свој деци, за коју њихови родитељи могу да сносе трошкове школовања.

За време периода владе уставобранитеља у Србији је школовано око две стотине високо образованих интелектуалаца, који су завршили студије у иностранству или лицеј у Србији и представљали прву домаћу интелигенцију,која је одиграла значајну улогу у развоју политичке мисли и културно просветног живота у Србији преносећи и борећи се за револуционарне идеје буржоаско либералних и социјалистичких покрета.

1.3.3. Период од 1858. до 1868. године

У жељи да изгради модерну европску државу кнез Михаило је реорганизовао систем државне власти. Све ове промене биле су подређене једном циљу односно јачању апсолутистичког система владавине.

У том смислу извршене су и организационе промене у просвети. У 1859. години одвојена је просвета од правосуђа, а 1862. године назив "попечитељство" замењен је називом "министарство", које као Министарство просвете и црквених дела добија одређене задатке у овој области: да руководи наставом; да отвара школе и брине о њиховом одржавању и кадровима; да врши над њима надзор.

Неколико законских прописа, донетих у овом периоду, регулисало је ову делатност. "Закон устројства основни школа", донет септембра 1863. године обухватао је пре свега организациона и материјална питања основних школа. Њиме се предвиђало отварање нових школа у местима где има 25-оро деце; да сеоске школе добијају четврти разред (где је то могуће); да се учитељи постављају након положеног испита (пошто још није постојала учитељска школа,

испит су полагали свршени ученици средњих школа, кога су били ослобођени ученици са добрим успехом).

Усвајање Вуковог правописа и доношење закона у вези са тим (1868) значило је олакшавање основне наставе, што је имало позитивне утицаје на њен даљи развој.

У вези са женским основним школама 1860. године изашла је "Наредба за основне српске женске школе", којом се назив "девојачке школе", мења у "женске школе", број разреда са шест смањује на пет, а 1865. године смањује на четири.

Општи развој Србије наметао је потребу вишег образовања женске деце од основне школе, те је 1863. године "Законом устројства више женске школе у Београду" основана трогодишња школа, у рангу средње школе. Ова школа не само да је пружала више образовање женској омладини, већ је овим законом имала задатак да спрема учитељице основних школа. Већ 1866. године школа је добила и четврти разред и уведени су неки нови предмети.

Преуређење школа у овом периоду обухвата и богословију посебним "Законом о устројству богословије", донетим септембра 1863. године. Значајна промена је извршена у надлежности над овом школом, коју сада преузима Министарство просвете и црквених дела, мада је утицај цркве и даље веома значајан. Број разреда је остао исти (четири), али су пооштрени услови уписа на богословију, јер је овај Закон предвиђао да се могу уписивати ђаци који су завршили четири разреда гимназије. Следеће године (1864) донета је допуна овом Закону под називом "Школски закон за богословијске ученике", којим је обухваћен низ прописа о

учењу, владању, понашању и казнама ученика ове школе, која је припремала за позив свештеника и учитеља.

Септембра 1863. године донет је и "Закон о устројству велике школе (Академије)", којим је уствари Лицеј прерастао у Велику школу, која је добила другу намену. Она се делила на три факултета (филозофски, технички и правни), који су имали задатак да дају више и стручно образовање. Идуће године (1864) изашао је "Школски закон за ученике Велике школе", који је обухватио основна упутства о владању, понашању и другим обавезама ученика Велике школе.

У овом периоду развој занатства још увек није постигао такав ниво да би за те потребе било неопходно оснивање школе за обуку одговарајућих кадрова. Међутим Војнотехнички завод у Крагујевцу, основан са првенственом наменом снабдевања и опремања српске војске, имао је потребу за једном стручном школом. У вези са тим у Крагујевцу се при Заводу отвара Занатлијска школа, у трајању од три године, која је припремала за три заната (ковачки, дрводељски и сарачки) и била је у надлежности Министарства војске.

"Закон устројства гимназија", донет септембра 1863. године, сужава задатак гимназија, у односу на закон из 1853. године, па у вези са тим смањује број разреда од седам на шест. Гимназије добијају основни циљ припремања ученика за даље школовање, односно за студиј. Поред неких измена у садржају наставе, у корист природних и техничких наука, најзад је из система дисциплинских казни избачена телесна казна.

Следеће године (1864) овај Закон је допуњен "Школским

законом за гимназијске ученике", који је прецизно регулисао понашање ученика, обавезу похађања наставе, учења и казне.

"Закон о устројству реалке", донет 1865. године укинуо је дотадашњу трговачку школу, наместо које је основана реалка у Београду.

И током овог периода настављено је слање државних питомаца на студије у иностранство. Током 1869. године у иностранству је било 53 питомца из Србије а сагледавајући значај и потребе педагошког кадра било је одређено да четворица питомаца студира педагогију.

Крајем 1868. године, послат је распис свим основним школама да оснују школске књижнице, које би помагале у стручном оспособљавању наставника.

Оснивање учитељских зборова и одржавање њихових редовних састанака био је покушај да се окупљањем учитеља заједнички разматрају стручни проблеми рада у школи и измењујући искуства унапређује наставна делатност.

У вези са овим настојањима покренут је исте године први педагошки часопис под називом "Школа", који је обухватао основна питања наставе и образовања и био стручна помоћ учитељима у следећих десет година, докле је излазио тј.до 1876. године.

Друштво српске словесности 1864. године добило је ново име и од тада се звало Српско учено друштво, остварујући и нове садржаје рада.

1.3.4. Период од 1868. до 1878. године

У овом десетогодишњем периоду, под намесничким режимом, створени су нешто повољнији услови за развој просвете, јер су за то постојали посебни политички разлози. Наиме пошто су се намесници пре свега ослањали на либерале, који су у свом политичком програму имали основна начела "слобода и просвета", то је намесничка влада настојала да просветним реформама макар делимично задовољи захтеве либерала.

За министра просвете био је постављен Димитрије Матић, један од државних питомаца који је у иностранству студирао педагогију и био пријатељ либерала. Матић је на овој дужности испољио изванредно разумевање за суштинске проблеме школства, предлажући веома добре мере за њихово решавање.

Сагледавајући потребу одговарајућег кадра за основне школе, односно чињеницу да у Србији није постојала школа која је припремала учитеље, Д. Матић је настојао да се најпре овај проблем реши. Отуда је октобра 1870. године дошло до усвајања "Закона о уређењу учитељске школе", а убрзо затим основана је у Крагујевцу прва учитељска школа, која је почела са радом 27. јануара 1871. године. У учитељску школу примани су ученици који су завршили четири разреда гимназије, између 16 и 20 година старости, а школа је била организована на интернатском принципу. Трајање школе је предвиђено да буде три године, а наставним планом за све три године утврђено је да се учи 21 наставни предмет.

Јануара 1872. године донет је "Школски закон за ученике учитељске школе", којим су обухваћене обавезе ученика и

правила владања и понашања, а марта 1873. године прописана су "Правила за полагање општег испита у учитељској школи", која су предвиђала полагање усменог, писменог и практичног дела испита.

Под утицајем идеја Светозара Марковића, који је крајем 1873. и почетком 1874. године у Крагујевцу издавао лист "Јавност", ученици учитељске школе реаговали су на строги режим школе и неправде (1874) и учествовали у манифестацијама након општинских избора (1876), познатих по развијеном црвеном барјаку са натписом "самоуправа", због чега су власти донеле одлуку о пресељењу школе, августа 1877. године. Непосредно уочи пресељења школе у Београд донете су измене закона о уређењу школе, односно повећан је број разреда на четири, укинут интернатски смештај, уведен пријемни испит и дозвољен упис у ову школу са три разреда гимназије.

Посебна пажња у овом периоду посвећена је основној школи. Септембра 1871.године донет је нови наставни план под називом "Распоред предмета за мушке и женске основне школе и упутство како ће се предавати". Овај наставни план је по први пут подједнако третирао мушке и женске основне школе, док је кроз садржај наставе исказан напредак и савремена схватања тога доба. Поред тога, уведен је известан број нових наставних предмета, између којих је телесно вежбање први пут уведено као обавезан предмет.

Истовремено је уз овај Наставни план донето и методско упутство, са потпуним објашњењима о спровођењу утврђеног програма.

У овом периоду број основних школа се знатно не повећава, али се повећава број ученика у њима. Тако је школске

1869/70. године у 439 школа било 19.493 ученика и 550 учитеља; а 1874. године у 517 школа 23.280 ученика;

Како је омладину овог времена захватио покрет општег националног одушевљења, идеје Светозара Марковића и либерала који су се залагали за уставност и грађанске слободе, то је режим настојао да низом закона и уредби омладину усмери пре свега на школу и удаљи од општих токова револуционарне и политичке мисли. Стога су 1871. године донета "Правила за ученике гимназија и реалака", која су заменила закон из 1864. године и која су пре свега обухватала подручја забрана, обавеза и казнених мера.

Августа 1873. године донет је "Привремени наставни план за гимназије", којим је предвиђен тачан број часова, за све наставне предмете у свих шест разреда гимназије. Децембра исте године донете су "Измене и допуне у Закону о устројству гимназије", којима је број разреда повећан на седам, уведен пријемни испит, а по завршетку седмог разреда завршни испит.

Августа 1874. године донет је нови "Наставни план за седморазредну гимназију", којим је повећан укупан број часова, задржана оријентација на реални смер и уведени неки нови предмети, између којих и телесно васпитање у свим разредима са по два часа недељно.

Нове "Измене и допуне Закона о устројству гимназија" донете су октобра 1875. године, којима се назив "полугимназија" мења у "нижа гимназија", а школе које имају само два разреда називају се "гимназијска реалка" и могле су их отварати општине или срезови.

Мрежа школа се у овом периоду готово удвостручила. Док је школске 1868/69. године било десет средњих школа, са 1.414 ученика и 67 наставника, дотле је школске 1877/78. године број школа повећан на 18, са 1641 учеником и 137 наставника.

Обзиром на све већу потребу учитеља донета је одлука октобра 1872. године, да се на место учитеља мушких основних школа могу постављати и учитељице, које су завршиле Вишу женску школу, а које су до тада постављане само у женске основне школе. У вези са тим донет је детаљан настани план за Вишу женску школу, августа 1873. године, по коме је уведен известан број нових предмета, међу којима и гимнастика. Након неколико година (фебруара 1875) број разреда је повећан на пет година.

Велика школа у овом периоду доживљава низ реформи, којима стиче све већу самосталност, бира ректора из својих редова, уводи нова наставна звања. Децембра 1873. године врши се нова расподела предмета на групе, односно филозофски факултет се дели на филолошко историјски и природно математички.

1.3.5. Период од 1878. до 1903. године

У овом двадесетпетогодишњем периоду настављен је развој просвете, прилагођаван увећаним потребама снажног економског развитка. Низ закона,уредби и расписа мењали су организацију, садржаје и систем школства, мада страначке борбе и општа политичка и економска ситуација у Србији, није увек дозвољавала да се донети закони и остваре.

Већ на почетку овог периода извршена је реорганизација Министарства просвете (1880) и у вези са тим основан Главни просветни савет, као стручна помоћ министру, и покренут званични орган "Просветни гласник".

Током 1881. године основано је Учитељско удружење, чији је један од задатака био организовање делатности образовања учитеља, које је издавало од 1882. године и свој стручни часопис ("Учитељ").

Исте године (1881) донета су "Правила о грађењу школа и намештају школском" и "Закон о надзиравању школа".

Децембра 1882. године донет је нови "Закон о основним школама", који је у односу на претходни био врло напредан. Њиме је предвиђено више измена и новина: основна школа повећава број разреда на шест, прва четири чине нижу, а два разреда вишу; отварају се и продужне школе; шестогодишње школовање је обавезно за сву децу која живе у Србији (у вези са применом ове одредбе дат је рок до 1890); учитељи су могли да буду само са завршеном учитељском школом или вишом женском школом и положеним учитељским испитом; утврђено је питање надзора рада школа итд.

Наставни планови и програми за ниже, више и продужне школе донети су као привремени 1883, а као стални 1884. године.

Број школа и ђака кроз читав овај период се повећавао тако да је 1884. године било: 631 школа са 38.337 ђака; 1887.г. 671 школа са 50.860 ђака; а 1891. године 767 школа са 69.144 ученика; 1899/1900. школске године 1.101 школа са 102.408 ђака и 1.940 учитеља.

Због незадовољавајућих резултата, пре свега у вишим основним школама, донет је 1886. године "Закон о установи девојачке школе", које су у суштини биле занатске школе за женску децу, а осим тога школовање им је повећано на три године. Међутим до реализације овог закона није дошло.

Септембра 1891. године донет је "Наставни план за ниже основне школе", а идуће године (1892) и "Упутство за вршење програма за нижу основну школу".

Нови "Закон о народним школама" донет јула 1898. године изражавао је сву реакционарност владаоца и конзервативне партије, јер је својом концепцијом делио школски систем на школе за градску децу богатијих слојева и сеоску децу и децу из сиромашних средина. Школе су подељене на ниже (забавишта и основне школе) и више (грађанска, односно продужне и девојачке). Основна школа поново има четири разреда, грађанске и девојачке школе три, а продужне два разреда. За учитеље се могу постављати само лица са завршеном учитељском школом или вишом женском школом.

У вези са донетим законом 1899. године донет је нови "Наставни план и програм за грађанске и девојачке школе", а посебно и за основне школе.

У овом периоду извршене су и одређене промене у средњем образовању. Припајањем новоослобођених територија Србији, у њима се отварају нове школе (у Нишу, Пироту и Лесковцу). Марта 1881. године донет је нови "Наставни план и програм", у коме је, између осталих измена, гимнастика спојена са војним вежбањем".

Изменама и допунама "Закона о устројству гимназије", октобра 1886. године, школовање у гимназији је повећано на осам

разреда, а две године касније донет је наставни план и програм за осморазредну гимназију.

"Закон о средњим школама" од јула 1898. године, као и "Закон о народним школама", је у суштини изражавао реакционарне захтеве владајућих конзервативних кругова.

У основи овим Законом је извршена ревизија школског законодавства, односно и њиме је изражена тенденција владајућих кругова да спрече прилив деце у школе из ширих народних слојева, смањујући број државних школа у Србији.

На тај начин мрежа средњих школа је смањена, јер почетком овог периода 1878/79. године било је 21 школа са 1933 ученика и 149 наставника; 1895/96. године 33 школе са 7.068 ученика и 399 наставника, а након изласка овог Закона, школске 1898/99. године 11 школа са 4.364 ученика и 163 наставника.

Исте године, у вези са донетим законом, изашао је нови наставни план и програм, а такође и "Правила о кажњавању ученика" (1899).

Реорганизација Више женске школе спроведена је "Законом о уређењу више женске школе" (1879), а 1886. године донете су измене овог закона по коме је школовање повећано на шест година. Крајем 1891. године отворена је у Крагујевцу друга по реду Виша женска школа, а 1894. године у Шапцу, Нишу, Пожаревцу и Пироту, које су већ следеће године престале са радом. Доношењем "Закона о учитељској школи" који је предвидео отварање женске учитељске школе (1896) Виша женска школа престаје са обављањем ове функције.

У вези промена у учитељској школи 1881. године донет је нов наставни план, а 1882. године и нови "Школски закон за

ученике учитељске школе". У 1886. дошло је до нових измена Закона о учитељској школи (поново је враћена на три разреда, али се десет година касније (1896) новим законским изменама враћа на четири године). Овим изменама предвиђено је отварање и једне женске учитељске школе, због великих потреба за овим кадровима.

Потреба привредног развоја Србије за стручњацима посебног профила условила је доношење "Закона о оснивању Државне трговачке школе" (1892), а 1900. године и "Закона о трговачкој академији". Истовремено су "Законом о занатлијским школама" (1892) регулисана питања везана за ове потребе привреде, а "Законом о нижим школама за пољску привреду" (1882) у вези са пољопривредом.

Након српско-турског рата (1876-1878), дошле су до изражаја потребе за што боље организованим официрским кадром. У том смислу "Закон о војној академији" донет 1880. године реформише Артилеријску школу у институцију која ће бити способна да преко ниже и више школе припрема официре за све родове војске.

У току овог периода Велика школа доживела је значајне измене. Изменама и допунама "Закона о Великој школи" (1880) повећано је трајање студија на Филозофском факултету од три на четири године и извршена још потпунија подела предмета. Изменама од 1896. године Велика школа добија још већи степен аутономије, који се огледа у њеној самосталности при избору професора, доношењу властитих одредби и унутрашњих прописа.

Од 1882. године, наредбом Министарства просвете све школе су морале да стварају своје библиотеке, односно да их опремају књигама, примају одређене часописе и слично, а од 1898. године биле су обавезне да стварају и дечије књижнице.

Доношењем "Закона о Народној библиотеци" (1881) учињено је

много на обједињавању заједничких напора у овој делатности и њеном даљем унапређивању, што је имало велики значај за народно просвећивање и општи културни развој у Србији.

Српско учено друштво, које је имало значајну улогу у развоју научне мисли међу српском интелигенцијом, доношењем "Закона о Српској академији наука" прераста и изменом и садржајем рада у ову институцију, са посебним задацима и улогом у младој српској науци.

1.3.6. Период од 1903. до 1914. године

После бурних политичких догађаја и преврата изведеног маја 1903. године Србија доживљава још снажнији привредни и културни развој. У овом једанаестогодишњем периоду настављен је развој школства, других културних институција и науке.

Убрзо након доношења "Закона о народној школи" (1898) настојало се да се у њему изврше одређене измене. У том смислу, већ 1902. године формирана је комисија за израду измена, а нови "Закон о народним школама" донет је априла 1904. године. По њему народне школе чине: забавишта, основна школа (четири разреда) и продужна школа (два разреда). Обавезна за сву децу била је основна школа, а продужна се отварала и похађала према могућностима.

Закон о средњим школама није битно мењан, али је повременим наредбама, упутствима и изменама усклађиван са потребама и захтевима тадашњег политичког и културног развоја Србије. Значајнија измена извршена је "Изменама Закона о средњим школама" јула 1912. године, којим је дозвољено заједничко школовање мушке и женске деце до шестог разреда гимназије, а одређено да се у Београду, Крагујевцу и Нишу отворе женске средње школе.

Број средњих школа са почетком овог периода повећао се тако да је школске 1903/4. године било 18 школа са 5.398 ученика и 317 наставника; 1910/11. године 21 школа са 7.785 ученика и 427 наставника; 1912/13. године 25 школа, а 1913/14. године 42 средње школе.

Законом од 27. фебруара 1905. године Велика школа проглашена је за Универзитет, чиме је започело једно ново раздобље ове велико школске институције, значајне за највише образовање и развој научне мисли у Србији.

2.0.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1830-1914)

Ово временско раздобље од 84 године, у коме проучавамо физичко васпитање у основним школама, одликује се бурним политичким, економским и културним променама, које су имале снажан утицај на стање и развој школства, а такође и појаву и развој физичког васпитања у школама.

Ради лакшег изучавања и сагледавања појаве и развоја предмета који истражујемо читав овај период поделили смо на краћа временска раздобља, која се одликују одређеним карактеристикама.

Први део обухвата период од 1830. до 1868. године, односно од добијања одређеног степена независности Србије и права да отвара своје школе до званичног увођења наставе физичког васпитања у основне школе, расписом Министра просвете од децембра 1868. године.

Други део обухвата период од краја 1868. до 1882.године, односно раздобље од званичног увођења наставе физичког васпитања ("телесног вежбања") до 1882. године, када је физичко васпитање (гимнастика) спојено са војничким вежбањем.

Трећи део обухвата период од 1882. до 1914. године, тј. период "милитаризације" наставе физичког васпитања, односно раздобље у коме је настава телесног вежбања била спојена са војним вежбањем и период увођења дечијих игара у наставу физичког васпитања.

2.1.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1830. ДО 1868. ГОДИНЕ

Снажни привредни развој и потребе тек ослобођене Србије за школованим државним службеницима и већом просвећености народа, условили су бржи развој школства.

Врло честе промене владара и династија Обреновића и Карађорђевића, њихове политичке борбе и буне народа, успоравале су и ометале континуитет у развоју школства и просвете. Четири владаоца, из ове две династије, пет пута су се смењивали на власти за тих 38 година, мењајући замисли, програме и реформе у овој области друштвеног развитка.

Четири закона у вези са организацијом и радом основне школе, донетих у овом периоду, говоре о настојањима да се што боље и потпуније уреди прва фаза школског система, односно што више учини у овој области ("План за школе како имају постојати" донет 1836. године; "Устројеније јавног училиштног наставленија" донет 1844. године; "Устројеније основни школа у Књажеству Србији" донет 1857. године; "Закон устројства основни школа" донет 1863. године).

Међутим ни у једном од ова четири закона физичко васпитање, као наставни предмет у основној школи, није било споменуто.

Након доношења сваког од ових закона излазила су посебна упутства и наставни планови и то: "Назначеније учебни предмета" (1838); "Наставленије у смотренију учебни предмета" (1844); "Расположеже предмета који се у основним училиштима предају по разредима и полгодијама" (1850); Педагогично методично наставленије за учитеље основни школа" (1855); "Ред предмета који ће се по разредима и течајима имати предавати у основним женским школама" (1865), али ни у њима није било места физичком васпитању као наставном предмету.

Појава физичког васпитања у средњим школама, под називом "т е л о у п р а ж н е н и ј е", у закону "Устројеније јавног училишног наставленија" (1844) године, као ванредног предмета имала је свакако утицаја на замисли и предлоге увођења физичког васпитања и у основне школе, које су се јављале у овом периоду.

2.1.1. Место телесног васпитања у књизи "Педагогично методично наставленије за учитеље основни школа" Милована Спасића

Како је основни проблем тадашње основне школе био учитељски кадар, то је у то време покушавано да му се пружи неопходна стручна помоћ, која је најчешће била у облику обиласка и давања савета главних школских управитеља.

Од 1845. године на тој дужности је био Милован Спасић. Иако није студирао педагогију (у иностранству) он се овим проблемима бавио због потребе службе коју је обављао. У вези са тим написао је и три књиге, које су дуже време била стручна литература учитељима.

Једна од њих је "Педагогично методично наставленије за учитеље основни школа" која је штампана 1855. године, а друго издање 1859. године.

У овој књизи није писано о физичком васпитању као наставном предмету који непосредно организује и спроводи учитељ, према одређеном наставном програму, већ је М. Спасић писао о телесном васпитању деце као најпречем задатку родитеља, па тек онда и учитеља, који треба да помажу овај процес низом поступака и мера.

Учитељи треба да воде рачуна о хигијени ученика, као и просторија у којима уче и бораве ученици, затим о режиму рада и школских одмора између часова, организовању купања ученика, давању дечијих игара, саветовању родитеља у вези са телесним васпитањем деце и слично.

Спасић је у књизи истакао да је "телесно воспитавање од велике важности, јер је тело обиталиште душе и само у здравом телу може и душа дејствовати како треба", говорећи на тај начин о јединству умног и физичког васпитања. 24.

Ово методско упутство је имало посебан значај у том периоду, јер је Попечитељатво просвештенија (Министарство просвете) прописало да се учитељи у свом раду придржавају овог упутства, које је коришћено од 1871. године, тј. до прописивања "Распореда предмета за мушке и женске основне школе и упутства како ће се предавати".

На тај начин је "Педагогично методично наставленије...." Милована Спасића одиграло одређену улогу и имало известан утицај на рад учитеља у овом подручју васпитања. Величину тог доприноса није лако одредити, али је неоспорно његово постојање.

---

24. М. Спасић, М.: Педагогично методично наставленије за учитеље основни школа. Београд 1855. (Страна 5-7).

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У БЕОГРАДУ
БИБЛИОТЕКА

2.1.2. Физичко васпитање у "Пројекту закона о школама за Књажество Србије"

У"Пројекту закона о школама за Књажество Србије" рађеном за време друге владавине Милоша Обреновића", у сагласности са Совјетом, а на предлог Скупштине од 16. септембра 1859. године", наведено је у глави VIII, у делу који говори који се предмети предају у основној школи, као један од предмета за мушку децу "т е л е с н о у п р а ж н е в а њ е" (гимнастика)", за женску децу "г и м н а с т и к а". 25.

Овај "Пројект закона о школама..." није постао закон, а неколико година касније (1863) донети "Закон устројства основних школа" није предвидео физичко васпитање као наставни предмет у основној школи.

2.1.3. Предлог др Ђорђа Натошевића 1868. године да се гимнастика уведе у основне школе

Др Ђорђе Натошевић који је био директор и професор Српске гимназије у Новом Саду (1853-1857), надзорник српских школа у српској Војводини (аутономној административној области у коју су улазиле области Срем, Банат, Бачка и Барања) и тамишком Банату (1857-1861), управитељ месних српских школа (1861-1862) и члан Школског савета угарског намесништва (1862-1867), позван је у Србију на дужност референта у Министарству просвете. Он се одазвао позиву и на тој дужности је био од новембра 1867. године до августа 1868. године.

---

25. "Пројект закона о школама за Књажество Србије" налази се у рукопису у Архиву Србије (МПс: 1873, XIII, 94).

Одмах након доласка у Србију започео је са обиласком школа у Београду и по осталим местима Србије. Своје мишљење и утиске о стању школа у Србији износио је у извештајима Министру просвете, у којима је оштро критиковао стање школа и наставе у њима, предлажући и одговарајућа решења.

У вези са наставом физичког васпитања констатовао је да "телесног васпитања у основној школи нема! за тај развитак не ради основна школа ништа." 26.

За школске зграде навео је да су "по здравље и живот деце опасне и убитачне",а школске учионице (собе) мале и ниске, са великим бројем деце у њима. 27.

Као лекар најбоље је знао потребу светлих и чистих учионица са чистим ваздухом у њима и неопходност кретања и вежбања деце, ради њиховог ваљаног телесног развоја.

Стога је, у својим извештајима, предлагао оправку дотрајалих школских зграда, затварање оних које су у лошем стању, отварање нових школа са већим учионицама и мањим бројем деце у њима.

---

26. А,Гава.: Ђорђе Натошевић и његов рад на увођењу физичког васпитања у српске школе (магистарски рад рађен на Факултету за физичко васпитање у Београду). Нови Сад 1973. (страна 145).

27. Извештај др Ђорђа Натошевића о обиласку школа налази се у оригиналу у Архиву Србије (1868, IV 515).

Поред тога у "Прегледу научних предмета како би имали по разредима посопце да се предају и развијају" предлагао је да један од школских предмета буде "г и м н а с т и к а" и то у сва четири разреда, у време од 11 до 11.30 часова и од 4 до 4.30 часова по подне. 28.

Натошевићев предлог наставе гимнастике имао је следећи садржај: У I и II разреду дечије игре, уз "неке игре друштвене и чулне", у III разреду понављање претходног, лака војничка вежбања и где је могуће пливање, у IV разреду понављање претходног, даље војничко вежбање и борење. 29.

Занимљиво је навести да уводном делу "Прегледа научних предмета...", у коме је наведена опрема за школе, Натошевић није предвидео ни једну справу за наставу гимнастике, односно за предложени програм.

---

28. По повратку у Војводину 1868. године Ђ. Натошевић је поднео Народном школском савету (врховном школском органу у карловачкој митрополији) "Предлог првог наставног програма за наставу физичког васпитања у српским основним школама под називом: Преглед научних предмета, како би се по разредима појединце имали да предају и развијају, заједно с прегледом свакидашњих и годишњих часова..." који је по садржају био скоро потпуно једнак "Прегледу научних предмета..." датом Школској комисији у Србији почетком 1868. године.

    Овај податак о предлогу Ђ. Натошевића Народном школском савету навео је у Берар Мирче у свом магистарском раду: Прилог изучавању наставе физичког васпитања у српским основним школама Војводине до 1914. године (рађеном на Факултету за физичко васпитање у Београду). Кикинда 1977. (страна 59).

29. Оригинал "Прегледа научних предмета..." Ђ. Натошевића, као и Записника седнице Школске комисије од 29.2.1868. године, налазе се у рукопису у Архиву Србије (МПс:1868, IV 666 1/2)

2.1.4. Предлог школске комисије да се гимнастика уведе у основне школе, поднет Министарству просвете 29.9.1868. године

Школска комисија, чији је председник био Милован Спасић, а остали чланови С. Сретеновић, В. Вујић, С. Бошковић и С. Новаковић, поднела је извештај Министарству просвете у коме је изложила свој предлог у вези мера које треба предузети да би се стање у основним школама поправило.

На основу Натошевићевог извештаја о стању школа у Србији и извештаја Стевана Д. Поповића о стању школа у Швајцарској, Школска комисија је у свом предлогу, поднетом 29.фебруара 1868. године, изнела своје ставове у вези са програмом за основну школу, потребом отварања "школе за учитеље", неопходним надзором над школама и о "учитељској награди".

У вези са наставом физичког васпитања "комисија се сложила за гимнастику, да се препоручи учитељима по варошима, а и по селима где се може, за децу у међучасију, место скакања и трчања, обуче неким правилним кретњама гимнастичким, но притом, да им се јасно каже шта и како да раде, како се тај посао не би изметнуо на зло". 30.

* * *

Жеље и настојања младе српске државе да културно просветни развој земље буде што бржи, нису могле увек да се ускладе са њеним економским могућностима. Повећањем броја школа решаван је само један део овога проблема (описмењавање и основна знања деце), који често није могао успешно да превазиђе недовољну опремљеност школа и недостатак учитеља.

---

30. Архив Србије (МПс: 1868, IV, 666 1/2).

Неусклађеност жеља и могућности, односно несклад између потреба и материјалних услова, доводила је дотле да су школе отварање у било каквим зградама, већином неодговарајући стручни кадар лоше плаћан, а опремљеност школа била је готово никаква.

У условима економске неразвијености тек ослобођене Србије, политичких борби две династије, владаоца-апсолутиста и народа жељног демократије и слободе, није се могло ни очекивати да школски систем и педагошка мисао уопште буде на таквом нивоу, који би омогућавао праћење и уклапање у токове европске школске мисли и културе уопште.

У том смислу може се разумети што у наставним програмима основне школе, која је кроз овај период била четворогодишња, није било наставе физичког васпитања и поред тога што су просвећени и учени људи били начелници и министри у Министарству просвете.

Из тих разлога предлози увођења наставе физичког васпитања у "Пројекту закона о школама" 1859. године, као и предлози Ђорђа Натошевића и Школске комисије 1868. године, представљају видне напоре, да упркос наведеним тешкоћама, ова наставна област нађе место у процесу васпитања уопште, односно настојање педагошки образованих људи да поставе систем образовања и васпитања у Србији на основама европске педагошке мисли.

2.2.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1868. ДО 1882. ГОДИНЕ

Значајни политички догађаји у Србији који су се одиграли 1868. године, односно убиство кнеза Михајла и довођење на престо малолетног Милана Обреновића, као и преузимање власти од стране намесника (М.Блазнавац, Ј. Гавриловић и Ј. Ристић) довели су и до низа промена у другим сферама друштвено економског и културног живота у земљи.

Намеснички режим створио је повољније услове за развој просвете, што је представљало један од уступака либералима, који су давали подршку намесничком режиму и били ослонац његовој политичкој борби.

У овом периоду донето је низ прогресивних школских закона, упутстава и расписа Министарства просвете, у вези са основном школом ("Распоред предмета за мушке и женске основне школе и упутство како ће се предавати" донет 1871. године; "Правила о грађењу школа" донета 1881. године; "Правила о надзору школа донета" 1881. године; "Закон о основним школама" 1882. године.

Како је основни проблем основних школа био учитељски кадар, тј. недостатак и недовољна стручност, то је крајем 1870. године донет "Закон о учитељској школи", која је почела са радом већ почетком 1871. године.

Два српско-турска рата (1876. и 1877. године) зауставила су успон и развој школства и просвете, мада су нове области, које је Србија добила одлуком Берлинског конгреса 1878. године, значиле и ширу мрежу школа, чиме су повећане потребе у вези са наставним кадром и материјалним условима школа.

2.2.1. Распис Министра просвете учитељима и Упутство за телесно вежбање, од 10. децембра 1868. године, као званично увођење наставе физичког васпитања у основне школе

При утврђивању датума званичног увођења наставе физичког васпитања ("гимнастике", "телесног вежбања") у основне школе мора се поћи од званичног документа Министарства просвете, тј. од "Расписа учитељима и учитељкама основних школа" министра просвете Димитрија Матића, који је упућен 10. децембра 1868. године и "Упутства за телесна вежбања", које је достављено са овим расписом.

Већ у првој реченици, којом им се обраћа, министар је подвукао значај основних школа и учитеља у развоју просвете земље и њеног општег напретка. Истичући важност и одговорност учитељског позива набројао је у тринаест тачака, по његовом мишљењу, најглавније дужности учитеља.

У шестој тачки образложио је штетне последице дугог седења ученика у школи које "худи дечијем здрављу", истичући потребу проветравања учионица "да у школу уђе чист ваздух", док деца између часова бораве напољу пет до десет минута. (Прилог бр. 1).

У даљем тексту Расписа министар Д. Матић пише: "Осим тога препоручујем свима учитељима и учитељкама, да <u>сваке недеље одреде по три четири часа ван школског времена за гимнастику</u>. Томе се могу вежбати деца у школи или на пољу пред школом, кад је лепо време. Да би учитељи знали како ће децу телесно вежбати, препоручујем им, да поступају по изложеним правилима, која су особено наштампана и која овом распореду придодајем." (Подвукао С. Илић).

ПРИЛОГ БР. 1

Дечју школу у Чиволу и да ни деца не изостају од школе, јер ~~неправилно~~ да нема не могуће бити успеха у школи.

5. Школи треба да пазе да школска зграда не ~~буде~~ штети здрављу деце, и ако сами деца у свакој ~~у свакој~~ одношењу све тешко, која јављају старатељима школским све што треба, како би се спречило зло пре него на пут. Нека сведоче за себе одговорности, да ~~седају~~ зло отклоне седају и из жељата и немарности не ће ништа одвоје стране да предузимају ли да предложену у школе што не, боље је, ~~него~~ је лоше. Једном речју, ~~треба~~ треба да размишљају и ~~ви~~ власти јављају о свему што налазе да би се поправило стање школе!

6. Познато је, да ђуто седење у школи чуди деци здрављу, јер се ваздух брзо кваре у затвореном простору, те лако покварена чудним мислима деца. Зато напомињемо да што пре ~~пре~~ ручни свима учитељима и учитељицама, да изведу ~~ђ~~ деца шетају деци за једно 5-10 минута на свеж ваздух, а за то време да ~~ђ~~ остворе прозоре у школској соби, да у школу уђе чист ваздух. Тако ће деца бити свежи и зелени образи, а деца сваки дан ће ићи школе радо. Осим тога, ~~ђ~~ учитељи

у ком случају

школи пазе да деца у школе,

[illegible] поступају по изложеном [illegible] правилима, који су [illegible] наставницима у Србији [illegible]

[illegible] Закон од 1866 год. [illegible] Закон о основним [illegible] школама

[illegible] Школа

[illegible] Основну школу не [illegible]

[illegible]

[illegible] Закон.

[illegible] Основној школи

[illegible]

[illegible]

[illegible]

И поред тога што се министар у овом Распису обратио учитељима са "препоручујем", а не са "наређујем", Распис и Упутство, достављени преко начелства и управа, имали су снагу одговарајућих законских одлука.

Као потврду оваквог закључка наводимо писмо пет учитеља основне школе из Смедерева, упућеног министру просвете, пет месеци након послатог расписа. У њему се види правдање и објашњење ових учитеља да није истина "да се деца смедеревске школе неупражњавају у тјелесном вежбању, јер су Смедеревци томе противни". (Прилог бр. 2).

Учитељи су овим писмом порекли такве вести и својим потписима, свих пет учитеља потврђује да се "вежбање тјелесно с децом упражњава <u>од оног дана, од кад смо наставњење добили</u> и нико томе није противан." (Подвукао С. Илић).

Из овог писма се може извести закључак да су учитељи у основним школама уважавали и спроводили предлоге и препоруке министара просвете, који су се школама достављали преко окружних начелстава и управа, утолико пре што су оне замењивале све оно што је недостајало у вези са наставним програмима, методским упутствима, па чак и приручницима за учитеље, којих тада није било.

Свакако да је достављање ових расписа преко органа власти имало одређен утицај на њихово спровођење, као и одређен степен обавезе поштовања "државе" и "власти", што је у време јачања државности и апсолутистичке владавине владаоца имало и извесно значење "државног наређења" које се мора уважавати.

"Упутство за телесна вежбања", достављено уз овај Распис министра просвете, представљало је програм телесног вежбања ученика основних школа, распоређен у седамнаест тачака, односно програмске садржаје пропраћене одговарајућим објашњењима и краћим методским упутствима. Према томе

прилог бр. 2

Господине Министре!

Чуо сам је ранији пут, да је ваше
жеља достављена, да се ђаци основне школе
неуредно похађају у пољопривредној недељној, јер су
основци често кашњавали.

Ово није истина. Недељне се пољопривредне
с добрим успехом похађају сви они ђаци, од којих само
настављање добијају и који тако није ори-
ентисани.

У Сиодреву
16. Маја
1897 год.

Председник
општине Сиодревске школе:
Милија Јовановић II. Завредник.
Ђака Марковић III. Завредник,
Александар Алексијевић II. разр.
Димитрије Лазаревић
Секретар С. Ристић I. разр.

може се констатовати да оно представља п р в и н а с т а в н и п р о г р а м физичког васпитања у основној школи. (Прилог бр.3).

Са сигурношћу се може претпоставити да је већина учитеља радо прихватила ово упутство, које је иначе одштампано и достављено сваком учитељу, ако се има у виду да у то време није било приручника и одговарајућих методика.

Било је то време када у Србији није постојала ни једна учитељска школа, која би припремала стручно оспособљен кадар, па су учитељи најчешће били свршени ученици Богословије, касније и ученице Више женске школе или несвршени ђаци гимназије, као и учитељи који су дошли из Војводине. Стога се може претпоставити да је учитељски кадар овако разноликог састава и са различитим степеном стручне оспособљености имао потребе за методским упутствима, која би му помагала у успешнијем извођењу наставе.

Достављено Упутство за телесно вежбање одликовало се једноставношћу и приступачним објашњењима, тако да је било лако и разумљиво, што је олакшавало његову примену. У њему су наведене основне телесне вежбе руку, ногу и главе, дате као замаси, кружења, подизања и спуштања; чучњеви и подизања;скок у даљ са места и из залета; скок у вис ("преко узице"). Поред ових вежби наведено је као посебан став да "у телесна вежбања долазе и разне игре, као бацање камена, бацање ђулета (за мушку одраслију децу), скакање у дуж с места или из трке, трчање, играње лопте итд."

Овако изложени програм на крају Упутства проширен је једном допуном, односно наведено је да "осим тога учитељ ће допуштати, да се ђаци утркују, да се играју лопте и других игара (као квочке и копца, шапца, за женску децу итд.)", што овај програм чини садржајнијим и потпунијим, јер се

Прилог бр. 3

УПУТСВО ЗА ТЕЛЕСНА ВЕЋБАЊА.

Овим се упутством жели показати начин, како би учитељи и учитељке основних школа могли децу мало гимнастици научити.

Вежбања ова не треба предузимати брзо једно за другим: треба допуштати деци почешће, да се мало одморе и спреме за друго вежбање.

У телесна вежбања долазе и разне игре, као: бацање камена, бацање ђулета, (за мушку одраслију децу) скакање у дуж с места или из трке, трчање, играње лопте и т. д.

Учитељи ће вежбати децу у овоме:

1. Учитељ ће рећи деци, да стоје мирно, удаљена на два корака једно од другог. За тим ће им рећи: „Подбочи се.“

На ту ће реч ђак *савити обадве руке у лакту, дланове наслонити на кукове тако да палац дође остраг, а остала четири прста састављена напред.* За тим ће рећи, да се руке спусте.

2. Опет се ради то исто (т. ј. „Подбочи се“), па се учи **окретати главу на десно и на лево.**

Нека учитељ најпре сам то покаже, као и свако ново вежбање, па онда нека ђаци раде, док им не рече: *„Доста.“*

3. **Избацивати руку на страну.**

То се врши овако: *ђак ће дићи руке са кукова пред средину груди, склопиће их у песницу и наслонити лактове на тело,* за тим *ће испружити руке брзо у страну, да стоје према раменима и тргнуће их брзо опет пред груди, савијајући их у лакту.*

Та ће се радња продужавати и више пута, док учитељ не рече: „Доста.“

4. **Избацивати руке напред, горе и доле.**

То се чини овако: *ђак ће опет дићи руке пред средину груди* (као што је речено под тачк. 3), *истуриће их за тим напред према раменима, држећи песницу од песнице онолико колико су му груди широке. За тим ће повући руке пред средину груди, испружити их право у вис и повући их опет пред груди.*

5. **Ширити руке и састављати их напред.**

Ђак испружи руке у страну према раменима и опружи прсте, па онда састави дланове у истој висини пред средином тела, не савијајући руке у лакту, и носи их опет у страну.

6. **Састављати руке више главе.**

Ђак испружи руке низ бутине, испружене диже са стране у вис, док се дланови саставе више главе, па онда их спушта низ тело опет са стране, да дланови прилегну на бутине.

7. **Дизати руке испред средине тела и спуштати их у страну.**

Ђак састави обе песнице пред средином трбуха и диже их више главе док не буду испружене, па онда их спушта испружене полукружно и полако у страну до бутина. То се повторава по чешће.

8. **Махати рукама у кругу напред, најпре десном, па онда левом.**

Ђак испружи десну (или леву) *руку до ле, издиже је опружену предасе, пренаша је више десног* (или левог) *рамена, па онда је спусти доле и прави њоме на ново круг.*

То се ради с почетка полако, а доцније све брже и брже.

9. **Махати обема рукама у кругу, и то прво напред па онда остраг.**

Ђак испружи једну руку низ бутине а другу дигне горе, за тим одаочне махати рукама (као оно витао), *те се једна рука диже, а друга спушта.*

При томе треба пазити да се руке не савијају у лакту.

10. **Махати ногама напред и остраг, и то прво десном, па онда и левом.**

Ђак се ослони на леву (или десну) *ногу, а десном ногом, затегнутом у колену, почиње махати напред, и то што више у висину.*

Руке се држе на куковима.

Кад се сврши махање напред, онда се тако ради и остраг.

11. **Избацивати ноге и руке.**

Ђак корачи мало напред левом ногом, пренашајући на њу тежину тела, окрене се десним стопалом на десно, избаци леву руку управо напред а десну остраг према раменима. Колено повијено леве ноге долази управо над прстима, а десна је нога испружена. То ће се извршити све, кад учитељ рече: *„Један.“* Кад учитељ рече: *„Два,“ ђак привлачи песнице на груди, и леву ногу метне до десне,* па на реч *„три“ износи десну ногу напред и окреће се на стопалу леве ноге на лево и ради десном руком и ногом* онако као што је речено у почетку ове тачке за леву ногу и руку.

12. **Корачати на стопалима.**

Учитељ рече: *„један“, ђак подигне пете и ослони се на стопало десне ноге.* На *„два“ корачи левом ногом напред на дужину обичног корака и стане само на стопалу.* На *„три“ врати леву ногу,* на *„четири“ иступи десном ногом на исти начин и* на *„пет“ врати десну ногу.*

13. **Чучати и дизати се.**

На *„један“ сиђе ђак* (држећи руке на куковима) *полако и постепено савијајући ноге у колену, растављајући колена у ширину и састављајући пете подиже их, док тежина тела дође на стопала.* Горњи део тела остаје усправо, а бутине почивају на листовима. На *„два“ се подиже испружајући полако ноге у колену и сиђе пете на земљу, док не заузме обично стајање.*

Но кад што треба оставити ђаке, да подуже чуче, те да се привикну држању тела у томе ставу.

14. **Кречити ноге.**

На *„један“ скочи ђак мало у вис, држећи руке на куковима* и растави обе ноге у страну *за тим на „два“ скочи опет у вис и састави ноге.*

15. **Скакати.**

Ђаци скачу с места напред. При том треба пазити, да сваки ђак, кад скочи, одмах чучне и метне руке на кукове. Ово је нужно за то, да се не дешава потрес тела у кретима.

Скакати се може и онако како деца чуче. Треба се отиснути стопалима од земље и скочити напред на две три стопе а дочекати се на обадва стопала ; ноге у колену мало повити а руке опружити.

16. **Скакати из трке.**

Учитељ нека метне белегу па одатле нека скаче ђак за ђаком, по што се затрчи на једно 10 корака. Учитељ треба да гледа, да се ђаци затрче на прстима, па што долазе ближе белези, тим мање и брже кораке да праве. Кад дођу до белеге, да скоче и да чучну онако као што је речено под 15.

17. **Прескакати.**

И то се чини с места или из трке. За то се намести једна узица, преко које ће се скакати и која се може лако одкачити, ако би ђак случајно закачио ногама при скоку.

Осим тога учитељ ће допуштати, да се ђаци утркују , да се играју лоште и других игара (као квочке и конца, шапца, за женску децу и т. д.)

Учитељи нека се труде, чинити и више но што је овде прописано. Нека се само предузимају онаква вежбања, за која не треба особитих справа и која су лака и неопасна.

физичка вежбања проширују и брзим трчањем, кроз међусобна такмичења ученика.

Завршна препорука, наведена у Упутству, "учитељи нека се труде чинити и више но што је овде прописано" упућивала је и давала пуну слободу у раду, у телесном вежбању, оним учитељима који би имали више смисла и жеље за овакве активности ученика, тј. ову врсту наставе.

Из рукописа овог Расписа може се прочитати и део текста који је министар прецртао, а односио се на проблем тумачења овога Упутства оним учитељима који га не би могли разумети, који гласи: "Уосталом ја ћу се постарати за оне учитеље, који то не би схватили, да им то објасне четовође или водници пешачки из народне војске".

Одустајање министра Д. Матића, од оваквог начина тумачења вежби датих у Упутству, могло би се протумачити претпоставком да нису постојале могућности ангажовања војних лица у вези са тим или да је министар променио мишљење што је сматрао да ће учитељи ипак моћи сами да растумаче наведене вежбе.

Било шта да је разлог његовом одустајању од таквог тумачења вежби, овај став нам указује на тадашњу ситуацију у погледу стручног кадра у овој области. Како није постојала учитељска школа, која би спремала и оспособљавала кадар и за наставу физичког васпитања у школама, то је официрски кадар, школован у Артилеријској школи (која је касније прерасла у Академију), био најстручнији за тумачења и извођење наставе гимнастике. Пошто је настава гимнастике у војним школама била прилагођена војним потребама то је разумљиво што су официри српске војске преносили у школе, када су у њима предавали, гимнастику са карактеристикама војног вежбања.

Имајући у виду стварно стање и материјалне могућности школа, министар је завршио Упутство препоруком "нека се само преузимају онаква вежбања, за која не треба особитих справа и која су лака и неопасна", чиме је указао на то да недостатак справа и материјалних могућности не сме да буде узрок неизвођењу телесног вежбања деце.

У жељи да се са овим Расписом и Упутством упозна сваки учитељ и свака општина, министар Матић је у Распису свим начелствима и управама написао: "Препоручујем да се по један егземплар сваком учитељу и учитељици у томе округу (или вароши) а и по једно упутство за телесна вежбања преда, а осим тога, да се по један распис и по једно упутство и свакој општини у вашем окружју достави. 31.

Осим писма петорице учитеља из Смедерева, који потврђују да су увели телесно вежбање у школу од дана добијања Расписа и Упутства, још три податка говоре у прилог закључка да је физичко васпитање ("гимнастика", "телесно вежбање") уведено у основне школе у Србији Расписом министра просвете 1о. децембра 1868. године.

Први податак налази се у расправи Милана Ђ. Милићевића, дугогодишњег секретара Министарства просвете, штампаној под називом "Школска дисциплина (по елонском)". У поглављу "Гимнастичка вежбања и дисциплина" М.Ђ. Милићевић је написао између осталог и ово: "У нас је уведена гимнастика по средњим школама, а наређено је да се уведе и у основне". (Подвукао С. Илић). 32.

---

31. У деветнаест начелстава и управа послато је 1.635 упутстава и већ три недеље касније, од 3.I 1869. године, почињу да се Министарству обраћају начелства и управе са захтевима да им се достави још упутстава, како би их послали свим учитељима. На основу тих захтева накнадно је достављено још 312 упутстава, током јануара и фебруара 1869. године.

3 . Ова расправа под истим називом, а према налогу министра просвете прештампана је и издата као посебна књижица 1871.године, са предговором аутора датираним 3.новембра 1871. године.

Како је ова расправа штампана у часопису "Школа", односно у наставцима у више бројева у 1871. години, а део "Гимнастичка вежбања и дисциплина" у броју 20. од 1о. јула 1871. године (страна 311. и 312), то значи да се констатација М.Ђ. Милићевића: "а наређено је да се уведе и у основне", односи на Распис министра из 1868. године, а не на "Распоред предмета у основним школама и упутство како ће се предавати", од 17. септембра 1871. године.

Пошто је у то време М.Ђ. Милићевић био секретар у Министарству просвете сигурно да је био сасвим добро упознат са припремама и радом Комисије за уређење свих школа па је ова његова констатација изражавала оно што је било наређено, а никако оно што се тек припремало.

Пратећи оно што је написао о гимнастици у основној школи у овој расправи сусрећемо се са оштром критиком односа државних и просветних власти према овом наставном предмету, јер о томе Милићевић пише: "По хартијама гледајући, ми смо учинили све што треба, али тражећи истинских напредака, ми морамо признати да је хартија остала хартија - готово у свим основним школама." (Подвукао С. Илић).

За предмет нашег истраживања и закључак који истичемо констатација М.Ђ. Милићевића "готово у свим" значи да је ипак у једном броју основних школа, ма како он био мали, постојала настава гимнастике, тј. била уведена након расписа министра од 1о. децембра 1868. године, чиме се потврђује ваљаност нашег закључка.

Други податак налази се у чланку учитеља Јована Максимовића из Пирота, који је штампан у часопису "Учитељ" у 1891. години, под називом: "Један најважнији захтев у васпитању"(страна 113).

Пишући о потреби примене дечије игре учитељ Јован Максимовић, у поменутом чланку, истиче: "Игре дечије и гимнастичко вежбање које је заведено по нашим основним школама тек 1868. године, не сме се попети на ступањ вештине". (Подвукао С. Илић).

Овај део у чланку Ј. Максимовића веома јасно и изричито наводи 1868. годину, као годину када је гимнастичко вежбање "заведено по нашим основним школама". Иако је чланак писан 22 године након увођења физичког васпитања у основне школе, он документује наш закључак у вези са тим, показујући да је 1890. године међу учитељима тај податак о години увођења физичког васпитања био неспоран.

У закључцима учитеља Ј. Максимовића о овој проблематици, налазимо и данас актуелне ставове да физичко вежбање не сме да постане вештина, како је написао: "Никад то не сме бити циљ. Све се то мора сматрати само као средство за телесно и духовно образовање и васпитање".

Трећи податак налази се у чланку: "Гимнастика у основним школама", у коме аутор између осталог пише "У основне школе у в е д е н а је гимнастика наредбом од 10. Дек. 1868. (Но 5035)", што недвосмислено указује на истинитост тврђења да је гимнастика у основне школе уведена 10. децембра 1868. године.(Подвукао С.Илић). 33.

Према томе на основу наведених података и докумената може се тврдити да је Распис министра просвете (од 10. децембра 1868.) и Упутство, достављено уз њега, било п р в о з в а н и ч н о у в о ђ е њ е физичког васпитања у основне школе. То што је Распис имао облик препоруке, а не

33. Марковић, Ј.: Гимнастика у основној школи. Просветни гласник. 1882. (Страна 71-75).

наређења представљало је начин саопштавања новопостављеног министра просвете, у тек успостављеном намесничком режиму, а према озбиљности његове примене, тј. односа власти, управе и учитеља према њему може се рећи да је имао снагу законске одлуке.

Може се претпоставити да је највећи проблем примене овог упутства у школи недовољна стручна оспособљеност и онако хетерогеног учитељског кадра, чему је узрок био недостатак учитељских школа, који је убрзо био решен отварањем прве учитељске школе у Крагујевцу (1871).

2.2.2. Рад Комисије за уређење свију школа

Настојања намесничког режима у области просвете ишла су у правцу што бржег реформисања и развоја школског система, што је и разумљиво ако се има у виду потреба све бржег економског и културног развоја Србије, односно жеља да се што брже достигне културно економска развијеност већине европских земаља.

У том смислу је министар просвете Димитрије Матић почетком 1869. године посебним актом формирао Комисију за уређење свију школа, састављену од најеминентнијих професора Велике школе, директора и професора средњих школа (гимназија, богословије, војне школе и полугимназија).

Председник Комисије био је др Јосиф Панчић, ректор Велике школе, а међу осталих 18 чланова били су Милован Спасић (писац Педагогично методичног наставленија), Стојан Новаковић (касније министар просвете), Милан Ђ. Милићевић (секретар у Министарству просвете), Стеван Д. Поповић (први државни питомац који је студирао педагогију у иностранству).

Комисија је радила у седницама које су се одржавале према утврђеном распореду (уторком и четвртом од 4 сата, после подне, а недељом од 8 сати ујутру). Прва седница одржана је 1. априла 1869. године, а током једногодишњег рада одржано је преко сто седница.

На овим седницама утврђивано је који наставни предмети треба да буду у програмима одређених школа, са колико часова и у коме разреду треба да буду заступљени, а поред тога предлагани су и програмски садржаји појединих предмета.

Из бројних записника Комисије може се видети да се почело са разматрањем наставног плана тј. распореда предмета у основним школама и то разред по разред, предмет по предмет, да би се касније прешло на нижу и вишу гимназију, затим, реалку, учитељску школу, женску школи и на крају Велику школу. 34.

На IX састанку Комисије, одржаном 29. априла 1869. године, Стеван Д. Поповић предложио је "да се у наставне предмете усвоји и гимнастика у основној школи". У образложењу предлога изнео је веома убедљиве разлоге потребе увођења гимнастике и показао изванредно познавање циља, задатака, значаја и утицаја ове наставне области.

Истичући неповољне здравствено-хигијенске услове школских учионица, које су биле мрачне, мале и незагрејане, као и лоше последице дужег седења у њима, подвукао је значај телесног вежбања, односно објашњавао "да се њиме унапређује здравље, да тело детиње постаје окретно и лепо развијено".

---

34. Архив Србије (МПс: 1873, XIII, 94).

Није случајно да је С. Поповић овако дискутовао и са пуно жара се залагао за увођење физичког васпитања, јер је он државни питомац педагогије који се школовао у Немачкој и Швајцарској (1865-1869), где је имао прилике да се упозна са веома развијеним гимнастичким системом, а као студент педагогије да проучава учење и педагошке идеје бројних педагога, који су придавали велики значај физичком васпитању у склопу општег васпитања.

Стога је и могао да у свом образложењу говори о значају телесног вежбања не само за "хармонско развијање свију мишића тела", већ и о његовом утицају на развој морално вољних особина (храброст, поуздање, истрајност).

И поред мишљења, једног од чланова Комисије, да "гимнастика није од потребе" деци, јер код куће имају доста посла, у дискусији су узели учешће и остали чланови. Они су, између осталог, предлагали да деци не треба забрањивати "да се у школској авлији играју српских игара" и да је потребно "да се уче екзерциру као игри", односно "да се неке најобичније справе за гимнастику заведу, као што их има овде у Београду".

Поред прихватања предлога увођења гимнастике, истакнуто је да гимнастику треба да вежбају "сва деца која нису иначе спречена за то", као и да се у одређивању програма наставе гимнастике поведе рачуна о стручној оспособљености учитеља, који ће је реализовати.

Након дискусије да ли да се гимнастика уведе само у градске школе или у сеоске, гласањем је већина чланова Комисије одлучила да се уведе и у сеоске школе, односно усвојен је предлог да се гимнастика уведе као обавезан предмет у све основне школе. (Подвукао С. Илић).

Током свог даљег рада, разматрајући уређење осталих школа, односно утврђујући распоред предмета по разредима (наставни план), Комисија је предложила да се гимнастика уведе, готово у све школе, као обавезан предмет.

Тако на пример, предложено је у I-вом и II-ом разреду ниже гимназије "да се гимнастика учи са два часа (вежбање без справа)", а од III-ћег разреда када су ученици "телесно доста ојачали", да се "учи гимнастика са погледом на војничка вежбања" са два часа недељно.

За увођење војничког вежбања у школе залагао се у својим дискусијама на седницама Комисије Стеван Здравковић, професор у Војној школи. У дискусији, која се водила око тога, други чланови су истицали да гимнастика има "много већи задатак, јер треба човечије тело свестраним вежбањем да развије, које се не може постићи ни једним војничким егзерциром и да је егзерцир само једна грана гимнастике", из чега се може сагледати залагање осталих чланова Комисије да се овај наставни предмет не претвори у "војна вежбања", указујући на много шире задатке гимнастике, осим значаја за одбрану земље.

У више гимназије, у сва четири разреда, предложено је да се уведе гимнастика (борење, а лети пливање), са по два часа недељно, с тим што би у IV разреду реалке гимнастика била необавезан предмет. За сва четири разреда гимназије стајала је назнака да "не мора сваки ученик" да учи овај предмет.

За учитељску школу Комисија је предложила да се гимнастика уведе у сва три разреда и то у I-ом разреду четири часа, а у II-гом и III-ћем по два часа недељно. Предлог Комисије за већи број часова у овој школи је разумљив због тога што је добро познавање овог предмета од стране учитеља неопходан услов за његову успешну реализацију у школи.

2.2.3. Распис министра просвете свим окружним начелствима и управама

Почетком школске 1869/70. године, годину дана након ступања на дужност, министар Матић је упутио распис, којим се обраћа надзорним властима (начелствима и управама), као и учитељима и учитељкама. 35.

И овог пута, као и у распису упућеном учитељима и учитељкама годину дана раније, министар истиче значај знања у развоју просвећености народа..."знање је светлост, а незнање мрак" писао је Матић, "прво олакшава свакодневни напредак и благостање народу, а друго проузрокује непомичност, множи сиромаштво и спрема пропаст".

Позивајући учитеље да свој посао не раде "тек форме ради" него са убеђењем о његовом великом циљу, још једном је подсетио учитеље на његове предлоге (изложене у Распису децембра 1868) "између којих гимнастику им особито препоручујем, да би развијање тела ишло упоредо са напретком друштва". (Подвукао С. Илић).

Из овога се може извести закључак о непрекидној бризи Д. Матића за ову област васпитања, као и његово указивање на потребу хармонијског развоја душе и тела, тј. свестраног васпитања деце. На тај начин, може се претпоставити, вршио је знатан утицај на развој мисли о васпитању деце код, у то време, веома разноликог по стручној спреми учитељског кадра.

Из оригинала овог акта може се видети да је министар, у жељи да подвуче значај претходно изнетих препорука, дописао опаску да је приметио приликом обиласка школа "да су нам ученици махом телесно слабо развијени , а на здравље деце морамо обављати велику пажњу".

35. Архив Србије (МПс: 1870, X, 2о68).

На крају овог Расписа је још једном истакао да ће "гимнастика помоћи телесни развитак с тога је учитељи и учитељке не смеју занемаривати". (Подвукао С. Илић).

И овај акт министра Д. Матића указује на његово настојање и напор да ово васпитно подручје, до тада запостављено, постави на право место у систему општег васпитања деце, које му према његовом значају и припада. Свестан проблема недовољне стручне оспособљености учитеља, он их преко ових расписа упућује, подсећа, па, може се рећи, и учи основним задацима телесног вежбања и ове наставе уопште.

Из тих разлога он не наређује, већ указује и препоручује, вероватно из уверења да ће савети, упутства и препоруке више користити оваквом, по стручној спреми разноликом кадру, него претња, наредба или казна.

2.2.4. "Предлог Закона за основне школе" и "Распоред предмета у основним школама и упутство како ће се предавати"

У склопу даљих настојања преуређења основне школе био је израђен "Предлог Закона за основне школе," чији је аутор у предговору навео изворе по којима је тај пројект израђен. 36.

Не може се са сигурношћу рећи ко је аутор овог предлога, али из наведених извора, којих има осамнаест, може се сагледати обим проучених школских закона и прописа у вези са основним школама других земаља.

---

36. Овај "Предлог Закона за основне школе" налази се у рукопису у Архиву Србије (МПс:1871, VII, 1о2 1/2).

Први извор, који је аутор навео, је "сопствено искуство", а одмах иза тога "Пројект Министарства просвете и црквених дела за основне школе и надаор" (вероватно предлог Школске комисије, која је радила 1869. и 1870. године) и "Нацрт Закона за српске народне школе, као предлог саборски" (У коме је година нечитка, вероватно је 1840.година).

Остали наведени извори били су закони из страних земаља (Немачке, Аустрије и Швајцарске) и њихових покрајина и градова (доњо-аустријски, виртембершки, пруски, баденски, ћиришки, анхалтско-десавски).

У првом члану овог "Предлога Закона..." наведен је задатак основне школе, односно да школа треба "подједнако да развија у деци тело, разум, душу, вољу и веру..." (Подвукао С. Илић), што указује на истицање значаја свестраног васпитања ученика, тј. да је педагошка мисао у Србији, која је тек настајала и развијала се, прихватала од самог почетка потребу хармонијског развоја ученика, што увек није могло да се оствари у школској пракси, због низа различитих околности и услова. У том смислу је у члану 8, међу наведеним предметима који се уче у основној школи, нашло место и "телесно вежбање".

Овај "Предлог закона..." примљен је у Министарству просвете 31. маја 1871. године и на самом акту написана је напомена министра Д. Матића "пројект овај да се припоји ономе што је спремљено за преуређење школа", међутим до усвајања Закона о основној школи дошло је девет година касније, али је те 1871. године 17. септембра, прописан "Распоред предмета у основним школама и упутство како ће се предавати".

"Распоред предмета"... представљао је уствари наставни план и програм у коме су разрађени садржаји наставних предмета, са посебним дидактичко методским упутством.

Министар Д. Матић упутио је посебан распис (17.IX 1871) свим начелствима и управама, који је почињао речима: "Прописао сам нов распоред, по ком ће се у напредак предавати у основним мушким и женским школама" и истовремено препоручио начелствима да га доставе свим школама и по један примерак сваком учитељу, са напоменом учитељима "да своја предавања одмах удесе по овом распореду и да га се у свему тачно придржавају". 37.

"Распоред предмета у основним школама..." заменио је "Педагогично методичко наставленије" М. Спасића од 1855. (друго издање од 1859. године), што је на крају овог документа министар посебно назначио.

У тексту "Распоред предмета"... донетог на основу члана 2 и 23 "Закона о устројству основних школа" (1863), који се односио на мушке и женске основне школе, наведен је списак предмета за сва четири разреда. Међу набројаним предметима није наведена гимнастика, али се на крају наставног плана налази део текста под називом "Примедбе", у коме је под тачком један, наведено: "У сва четири разреда мушке и женске школе предаје се телесно вежбање". (Подвукао С. Илић).

На основу тога, иако је телесно вежбање наведено мимо списка наставних предмета као посебна примедба, може да се закључи да то представља увођење наставе физичког васпитања у основне школе као обавезан наставни предмет. (Подвукао С. Илић).

У Упутству приложеном уз овај "Распоред"... које је министар Д. Матић пропратио уводном напоменом да га издаје "да би учитељи и учитељке основних мушких и женских школа као што треба извршили цео наставнички и васпитачки рад, који је

---

37. Архив Србије (МПс: 1871, XII, 168).

одређен овим новим распоредом", наведено је у тачки 11 следеће: "Телесна вежбања предаваће се по упутству, изложеном у распису".

У даљем делу овог документа, у поглављу "Општа методијска упутства", изложена у тринаест тачака, у дванаестој тачки образложена је потреба и начин примене телесног вежбања, као активног одмора у току вишечасовне наставе, за време које деца углавном седе.

Тамо где школе немају пространа дворишта упућује "да два и два у реду, а по даном такту проходају оближњом улицом или се проиграју у порти, ако је црква до школе."

Овај део упутства је веома исцрпан по томе што Д. Матић најпре предлаже начин извођења шетњи (у реду, по такту), а затим и место где ће се те активности одвијати (двориште, улица, црквена порта), дајући и предлог садржаја активности (шетња, игра).

Из овога се види настојање Д. Матића да сваки распис, односно свако његово обраћање учитељима, буде истовремено и поучавање, са низом одређених предлога и прецизних упутстава, како би учитељи различитог степена стручности могли да разумеју, прихвате и примене што лакше изложена упутства.

Министар Матић се удубљивао у све проблеме гимнастике тако на пример предложио је решење недостатка школског простора упућујући на широке црквене порте, где види место на коме би деца могла да се поиграју. Може се претпоставити да је овај предлог министра у неким местима остварен, не само због (у то време) повезаности цркве и школе, већ и зато што је тај предлог упућен од стране министра, а достављен преко начелства, односно што је представљао предлог представника државне власти.

Осим тога, Д. Матић је предложио одређена телесна вежбања у учионици "у дане сасма хладне и непогодне" када учитељ не треба да децу изводи напоље, већ да остану у учионици и да поред њихових клупа "предузме с њима неколико фигура из телесног вежбања с рукама." Министар при томе не заборавља ни потребу за чистим ваздухом у просторији, те у упутству налаже да се мора држати "који прозор отворен ради промаје".

На крају свог методског упутства напоменута је и могућност примене телесног вежбања у рекреативне сврхе, у смислу рекреативне паузе током наставе осталих предмета, тј. упућује на телесно вежбање за време осталих часова увек онда "кад се примети да су деца заморена и расејана".

На основу свега до сада изнетог може се закључити да је "Распоред предмета за основне школе и упутство како ће се предавати" представљао за наставу физичког васпитања у основној школи корак напред, у односу на "Распис учитељима" од децембра 1868. године.

Док је у Распису из 1868. године предлог министра Матића у вези са телесним вежбањем био у облику препоруке, која је (како је напред наведено) била поштована и примењивана од стране учитеља, Распоред предмета из 1871. године, иако још увек не уноси гимнастику у списак осталих предмета, већ као посебну примедбу,доноси суштински нов приступ овој наставној области, односно у наведеном законском документу изједначава њен статус у погледу обавезе примене у школи, са осталим наставним областима.

2.2.5. Стручни кадар у основним школама и његова оспособљеност за извођење наставе физичког васпитања

Стручна оспособљеност учитеља је основни чинилац успешног остваривања утврђеног наставног програма у било ком временском периоду. Са овим проблемом биле су суочене државне и просветне власти у Србији од отварања првих школа.

У изучавању појаве и развоја физичког васпитања у основним школама Србије посебно нас занима ниво стручне оспособљености учитеља за остваривање програма наставе физичког васпитања, у одређеним временским периодима.

Познато је да су први учитељи у основним школама у Србији, у периоду који разматрамо, били различитог степена и врсте образовања. Били су то у прво време учитељи из Војводине, а осим њих и свршени и несвршени ученици богословије или гимназије, који су изводили наставу онако и онолико колико су знали и умели. Отуда се већ од првих покушаја организовања и преуређења школства наметала потреба за отварањем учитељске школе.

Тако су у "Устројенију јавног училиштног наставленија"(1844) предвиђени у члану 22 основни услови за учитеље, тј. да се за учитеље основних школа могу да примају само лица која су завршила богословију, а доцније и она која су завршила гимназију по новом програму "изучивши педагогику и методику".

У "Устројенију основних школа у Књажеству Србији" (1857) предвиђено је да се за учитеље могу да примају "они који су богословске или гимназијске науке с добрим успехом свршили". У истом члану наведено је да би се касније у

учитељску службу примали пре свега они који заврше "Педагогијско заведеније".

Из овога става се може видети да се тих година врло озбиљно размишљало о отварању педагогијског заведенија (учитељске школе) и већ две године касније у "Пројекту закона о школама за Књажество Србије" (1859) разрађен је предлог закона о "Учитељској или педагогичној школи", која би трајала три године. У попису предмета, који би се предавали у њој, предвиђено је и физичко васпитање под називом г и м н а с т и к а, а према једној одредби овог предлога предавао би је учитељ гимнастике.

Школска комисија, која је радила у току 1869. и 1870. године припремила је предлог Закона о учитељској школи, имајући у виду неодложну потребу отварања ове школе, услед сталног развоја основне школе у Србији.

О уређењу учитељске школе расправљано је пре осталих средњих школа. Двадесет девету седницу Комисије одржану јуна 1869. године, председник Ј. Панчић је започео предлогом да се започне најпре разматрање предлога закона ове школе "како би се могла завести одмах на јесен."

Према предлогу Комисије настава г и м н а с т и к е била је предвиђена да се предаје у сва три разреда и то у првом разреду са четири часа, а у другом и трећем са по два часа. Овакав предлог Комисије је разумљив, јер су морали поћи од потребе учитеља да добро познају ову наставну област, тј. да буду стручно оспособљени да би могли успешно да је реализују.

"Закон о уређењу учитељских школа", донет је 5. октобра 1870. године, на основу предлога Комисије. У вези са наставом физичког васпитања прихваћени су сви предлози.

У члану 5. овог Закона предвиђено је да ову наставу изводе учитељи вештина (тада су се тако називали наставници овог наставног предмета, јер су имали само средњу школску спрему), који су морали доказати потврдом (сведочанством) или испитом "да имају знања и способности за вештине за које се постављају." На тај начин први пут је законски регулисана стручна спрема за наставнике овог предмета у средњој школи, док је тек основана Учитељска школа у Крагујевцу (1871), требало да припрема и оспособљава учитеље за спровођење програма и овог наставног предмета.

У овом периоду придаван је већи значај настави физичког васпитања него до тада, што се може видети из низа предузетих мера у вези са бољим оспособљавањем учитеља за њу. Једна од њих је садржана у "Правилима за полагање учитељских испита", донетим новембра 1871. године, у којима се у члану 5. наводе предмети који се полажу на овом испиту, међу којима се налази и "телесно вежбање, према упутству за основне школе".

Свакако да је ова мера имала одговарајући, позитивни утицај на повећање стручне оспособљености за извођење наставе овог наставног предмета, јер излазак и полагање пред комисијом изискивао је и бољу стручну припремљеност учитеља; што је имало и одговарајуће, боље резултате у реализацији програма наставе физичког васпитања.

Ценећи и одмеравајући значај поменутих законских предлога, потребно је имати у виду и лични допринос министра просвете Димитрија Матића, који је разумевајући значај и улогу ове васпитне области снагом функције коју је обављао утицао на доношење одређених законских предлога, а расписима и упутствима предлагао и препоручивао низ мера за побољшање ове наставе, дајући тиме огроман допринос у њеном даљем развоју.

Законом о преустројству учитељске школе, донетим 1877. године, трајање школе повећано је на четири године, а поред гимнастике уведено је и в о ј н и ч к о в е ж б а њ е, као посебан предмет, што је са становишта предмета истраживања имало двоструко значење. С једне стране настава војничког вежбања имала је за циљ оспособљавање ученика учитељске школе за извршавање задатака официра и војника српске војске, а са друге стране завршавајући учитељску школу и вршећи учитељску службу, остваривали су програм наставе гимнастике, уносећи у њега елементе војног вежбања, које је у каснијем периоду све више улазило у основне и средње школе.

Увођење војног вежбања у учитељску школу извршено је у време припрема и уласка Србије у II српско турски рат као потреба и настојање да се средњошколци током свог школовања припремају и обучавају у војном вежбању, поготову што је у првом српско турском рату (годину дана раније) Србија претрпела пораз.

Кроз читав овај период, од добијања права на отварање школа (1830), па до отварања учитељске школе у Крагујевцу, учитељи основних школа нису имали довољно знања из ове области, које им је нарочито било неопходно у време када је министар просвете посебним расписом (1868) препоручио извођење телесног вежбања, дајући и одређено упутство по коме је требало радити.

Једина искуства и знања о телесном вежбању, свршени или несвршени ђаци гимназије, који су одлазили да буду учитељи, добијали су у школама које су похађали, ако је у њима било ове наставе или у војсци где су гимнастику упознавали преко војничких вежбања.

Ђаци богословије, основане 1836. године, као свршени богослови дуго су имали предност за добијање учитељске службе у основној школи. Већ од 1838. године учили су у школи педагогику са методиком, али гимнастика није уведена кроз читав овај период.(Уведена је тек 1896. године Законом о богословији). На тај начин ђаци богословије нису имали могућности да се са наставом физичког васпитања упознају у школи коју су учили тако да нису имали никаквих искустава у вези са њом.

Слично је и са ученицама Више женске школе, основане 1863. године, са циљем образовања девојака "а нарочито поради припреме одраслих девојака за учитељке основних школа женских." До 1866. године ова школа радила је као трогодишња, до 1875. године као четворогодишња, а после тога као петогодишња школа.

Иако је основни задатак ове школе био да припрема учитељице за женске основне школе, због општих прилика у вези са наставом физичког васпитања све до 1866. године у њеним наставним плановима није било ове наставе и тек тада је уведен овај наставни предмет под називом и г р а њ е и г и м н а с т и к а. Треба напоменути да је играње, као посебан предмет од почетка рада ове школе,имао своје место међу осталим наставним предметима, што је и разумљиво имајући у виду специфичност ове женске школе.

Пошто је кроз читав овај период постојао стални недостатак учитељског кадра, то су школске власти нашле решење у постављању учитељица и у мушке основне школе, односно недељу дана након доношења "Закона о уређењу учитељске школе", донета је допуна овог закона (октобра 1870) по којој министар просвете може свуда где је то могуће и где нема мушких кандидата "постављати по варошима и варошицама и женска лица с одговарајућим способностима" за учитељице првих разреда

основних мушких школа. Ова допуна је замењена Законом 1872. године, по коме се министру даје још шире овлашћење, односно "да може постављати учитељке у основним мушким школама и женска лица" која су оспособљена за вршење тог посла.

На овај начин су решени једним делом проблеми недостатка учитеља, али истовремено омогућено и учитељицама да предају у мушким основним школама, што је до тада безразложно забрањивано, мада је и разумљиво ако се има у виду општи културни ниво и дух времена у тадашњој Србији.

На основу свега изнетог у вези стручне оспособљености учитељског кадра, могу се сагледати тешкоће у извођењу наставе физичког васпитања у основној школи, коју је требало да реализује учитељски кадар, углавном неоспособљен за то.

Стога су и разумљива настојања министра Д. Матића да низом расписа и методских упутстава, која је слао у вези са увођењем и реализацијом наставе физичког васпитања, упозна учитеље са основним захтевима ове наставе и на тај начин им помогне да што успешније остварују одређене задатке у вези са овом наставном области.

Уочавајући сву тежину овог проблема Милан Ђ. Милићевић, који је као секретар у Министарству просвете провео више година на тој дужности, пишући о школској дисциплини у поглављу "Гимнастичка вежбања и дисциплина" писао је и о потреби увођења гимнастике у све школе.

Говорећи о значају гимнастике и потреби "снажења тела упоредо са развитком ума", истакао је да је у Србији уведена гимнастика у средње школе "а наређено је да се уведе и у основне".

У вези са тим он пише: "По хартији гледајући, ми смо учинили све што треба, али тражећи истински напредак, ми морамо признати да је хартија остала хартија - готово у свима основним школама."

Може се претпоставити да је његова оцена, веома оштра и неповољна (дата годину и по дана након увођења гимнастике у основне школе) ипак објективна и тачна, јер је као секретар у Министарству просвете имао непосредан увид, било личним обиласком школа, било преко извештаја директора школа и изасланика.

Тражећи узроке томе он указује на основни проблем да "треба најпре научити учитеља свему ономе, што се жели да он казује својим ђацима. Без тога се можемо сами варати и о друге грешити". Оваква оцена потребе стручног оспособљавања учитеља често је долазила од лица која су те проблеме веома добро познавала, односно долазила је од стране изасланика, директора школа па и самих учитеља.

2.2.6. Курсеви за учитеље основних школа у Крагујевцу 1872. и 1873. године као облици стручног усавршавања учитеља

Да би се ове тешкоће што пре превазишле министар просвете Д. Матић донео је одлуку (децембра 1871.године) да се у току летњег школског распуста 1872. године одржи курс у Крагујевцу за изабране учитеље, у трајању од месец дана.

Циљ одржавања оваквог курса био је да се преко утврђеног програма предавања, одређеног броја наставних предмета, подигне ниво стручне оспособљености код изабраних учитеља, који ће похађати курс, што би био нови подстицај за унапређење њиховог даљег стручног рада у школи.

Предавања на овом курсу држали су професори Учитељске школе из Крагујевца, а курсом је руководио Сима Живковић, управитељ Учитељске школе и директор Гимназије.

Међу наставним предметима, планираним за овај курс, наведеним у допису министра Матића, налазило се и физичко васпитање под називом т е л е с н о в е ц б а њ е. Упућујући на садржај овог предмета министар истиче да се на почетку предавања може говорити "о користи од ове вештине па онда се практички вежбати." 38.

На основу министровог захтева сви предавачи овог курса саставили су програме предавања за своје предмете, које је руководилац курса С. Живковић, заједно са распоредом предмета, послао министру на сагласност. Са мањим примедбама министар се слочио са урађеним програмима и предложеним распоредом.

За предавача наставе гимнастике на овом курсу био је одређен Петар Предраговић, учитељ гимнастике Гимназије и Учитељске школе у Крагујевцу, који је припремио "Програм по коме ће се учитељима основних школа Гимнастика предавати". (Прилог бр. 4).

Програм наставе гимнастике предвиђен за овај курс

Предраговић је распоредио на осамнаест часова и то на

---

38. У то време није постојао званичан (одређен) назив за физичко васпитање, тако да је овај појам означаван различитим терминима. На пример министар Матић у расписима пише "телесно вецбање"; у часописима налазимо "телесно вежбање"; П. Предраговић пише "гимнастика" у наведеном програму, као и у књизи, коју је написао 1873. године, "Кратка упутства за предавање гимнастике у основним школама".

Прилог бр. 4

следећи начин:

- Прва два часа за предавања о значају гимнастике за развијање тела и одржавање здравља; редна вежбања (стројеве вежбе) у месту и маршираље.

- Трећи, четврти и пети час за слободна вежбања: ногама, рукама и горњим делом тела, главом и вратом; и гимнастички корак у месту и кретању.

- Шести час за вежбања у клупама која се примењују у учионици зими или када хладно време не дозвољава боравак напољу.

- Седми час за разноврсна трчања.

- Осми час за различита скакања: с места и "из трке у даљину и висину, без мотке и са мотком."

- Девети час за вежбања "са малим и кратким конопчићем и са великим конопцем."

- Десети час за различита вежбања са штаповима.

- Једанаести час за вежбе равнотеже односно како је навео Предраговић "балансовање преко положене греде и преко кола".

- Дванаести час за различита "пузања уз мотку, уз конопац и на љествицама."

- Тринаести час за вежбања на љуљашци.

- Четрнаести, петнаести, шеснаести и седамнаести час за понављања садржаја пређеног на претходних тринаест часова.

- Осамнаести час за "гимнастичке игре за ученике основне школе".

Према усвојеном распореду часова за предавања на овом курсу планирано је да се настава одржава пре и по подне и то од 7 до 11 часова и 15 до 18 часова, осим суботе, када је настава држана само пре подне. Предавања из гимнастике

била су предвиђена да се одржавају понедељком, средом и петком од 17 до 18 часова, а четвртком од 16 до 17 часова.

Курс је започео са радом 5. јула 1872. године поздравним говором С. Живковића, који је истакао важност тог скупа за развој просвете у Србији наглашавајући да ће подизањем просвећености и образовања Србија заузети своје место у реду просвећених и напредних народа.

На курсу је учествовало 75 учитеља и то 46 учитеља о државном трошку, а 29 учитеља је дошло добровољно о свом трошку, како је С. Живковић у извештају написао да су "својевољно дошли да слушају предавања".

Обзиром на недовољну стручну спрему и знање већине учитеља значај овог курса је велики, а ако се има у виду да је у то време у Србији у око 500 школа радило нешто више од 600 учитеља, односно да је на овом курсу учествовало 12 посто од укупног броја учитеља, може се сагледати стварна корист од њега.

Овакав исти курс за учитеље основних школа одржан је и следеће године (1873), на коме је предавања из гимнастике поново држао Петар Предраговић, према истом програму.

Свакако да су знања стечена на овом курсу учитељи примењивали у свом наставном раду, али и преносили својим колегама у истој или суседној школи, те на тај начин унапређивали целокупну наставу, а тиме и наставу физичког васпитања.

Сличан закључак извели су у свом извештају и М. Шапчанин и Ј. Пецић, секретари у Министарству просвете, достављеном министру у вези обиласка школа јула 1875. године. Наиме навели су да су се "многи учитељи у предавању ове вештине поправили видевши како се она предаје у Крагујевцу (приликом

практичних курсова), а неки опет поучивши се од оних који су у Крагујевац ишли." 39.

Томе је свакако допринело и штампање приручника под називом "Кратка упутства за предавање гимнастике у основним школама", који је на предлог учитеља написао Петар Предраговић, према предавањима одржаним на првом курсу у Крагујевцу, а на основу одобрења Министарства просвете (1872). Овај приручник изашао је из штампе 1873. године у тиражу од 1.000 примерака, на нешто више од 80 страна, са доста цртежа и прилогом на десетак страна.

Несумњиво да је ова књижица, као први методски приручник из области физичког васпитања, одиграла значајну улогу у подизању стручног нивоа образовања учитеља за овај наставни предмет, што је имало утицаја и на подизање квалитета наставе физичког васпитања.

2.2.7. Значај Петра Предраговића за развој наставе физичког васпитања у основним школама Србије

Имајући у виду вишегодишње настојање Петра Предраговића да у овој наставној области оствари пуни допринос, као и његов утицај на њен даљи развој преко извођења наставе гимнастике у Гимназији и Учитељској школи (1871-1876); држање курсева за учитеље основних школа, за предмет гимнастика (1872 и 1873.г.); писања првог методског приручника "Кратка упутства за предавање гимнастике у основним школама", издатог 1873. године; учешћа у раду Комисије за оцену предлога новог наставног програма гимнастике (1874), потребно је нешто више изнети у вези његовог рада и животног пута уопште.

---

39. Архив Србије (МПс: 1875, XVI, 1о1).

П. Предраговић рођен је у Селеушу у Банату, у коме је завршио немачку основну школу. У Карансебешу је завршио четвороразредну "питомску школу" (једну врсту војне школе), а у Белој Цркви три разреда војничке академије. Након тога неколико година је провео као предавач разних предмета у школама Б. Цркве, а 1861. године прешао је у Србију, у Београд, као војни бегунац, пошто није добио "отпуст" из аустро угарског поданства.

Неколико месеци радио је као приватни учитељ у Евангелистичкој школи у Београду, у којој је предавао више предмета (немачки, француски, гимнастику и фехтовање).

Покушавао је да добије стално запослење у Артилеријској школи, у којој је полагао испит п р а к т и ч н е г и м н а с т и к е, на коме је показао "врло добру способност и вештину".

Како није могао да се запосли у Београду, ступио је у учитељску службу 1862. године и следећих осам година провео као учитељ у неколико села Србије.

У жељи да буде у средишту културних збивања и да се даље усавршава, на лични захтев био је постављен за службеника поште у Београду, јануара 1870. године.

Пошто је то за њега било привремено решење, јер је желео да ради као учитељ гимнастике, искористио је отварање Учитељске школе у Крагујевцу (јануара 1871) да се обрати министру са молбом да буде постављен за учитеља гимнастике у овој школи. Министар га је поставио за учитеља гимнастике, али у Гимназији у Крагујевцу, с тим да гимнастику предаје и ученицима учитељске школе, тако да је најзад добио запослење, које је толико желео.

Волео је посао учитеља гимнастике, у који је уносио све своје знање и способности. Као добар познавалац овог наставног предмета био је одређен од стране Министарства просвете да држи предавања из области гимнастике, на летњим курсевима учитеља основни школа (1872. и 1873.), а 1874. године да учествује у раду Комисије за оцену предлога новог наставног програма гимнастике.

Његов допринос развоју и унапређењу наставе физичког васпитања нарочито је значајан у погледу стручне помоћи учитељима основних школа у вези са реализацијом наставних програма овог наставног предмета, не само преко два курса у којима је учествовало близу 200 учитеља, већ и преко првог штампаног методског приручника, намењеног учитељима.

У овом приручнику ("Кратка упутства...") у уводном делу на приступачан и једноставан начин изложио је историјски развој гимнастике, њен значај за телесни развој, па чак и значај у остваривању политичке мисије Србије.

У даљем излагању, у овој књизи, Предраговић гимнастику дели на три врсте: на педагошку или школску; на војну или за одбрану; на лекарску или ортопедску.

Школску гимнастику разврстао је на вежбања: редна; слободна; са ручним справама; и на непокретним справама. Сваку врсту ових вежбања приказао је текстом и сликом.

Методска објашњења уз сваку описану вежбу, са упутством за њену примену, дају основно обележје овог приручника, који је у наредних десетак година одиграо значајну улогу у подизању стручног нивоа наставе овог предмета у основној школи.

Није занемарљив ни допринос П. Предраговића као учитеља гимнастике у Гимназији, а посебно у Учитељској школи у Крагујевцу, у којој је у настави физичког васпитања обучавао будуће учитеље основних школа, који су та сазнања преносили у наставну праксу.

Изненадна смрт 1876. године спречила га је да као врсни стручњак са значајном педагошком праксом учини још више, у време када су се тек утирали путеви стручном раду у теорији и пракси, овог наставног предмета.

2.2.8. Стање наставе физичког васпитања у основним школама у периоду од 1868. до 1880. године

Министарство просвете предузело је у овом периоду низ мера у вези са унапређењем и даљим развојем наставе у основним школама, од којих су најзначаније: отварање учитељске школе, доношење новог наставног програма (Распоред предмета...), организовање курсева за стручно усавршавање учитеља, а за наставу физичког васпитања, што је од посебног значаја, штампање првог методског приручника. Даља настојања Министарства просвете била су усмерена у правцу што потпунијег остваривања нових наставних програма, па је у том смислу предузимано и низ мера ради утврђивања стварног стања у школама.

Упућивање референата Министарства у обиласке школа, са одређеним задацима у вези утврђивања стања наставе, школских зграда, материјалних услова и учитељског кадра, као и ангажовање искуснијих професора у својству изасланика, помогло је да се утврди стварно стање оспособљености учитељског кадра, остварене наставе, као и других проблема у вези са радом школе.

Након обављених обилазака школа, сва ова лица достављали су министру исрпне извештаје, на основу којих се може, на известан начин, сагледати стање основне наставе, а на тај начин и стање наставе физичког васпитања. Анализом ових извештаја сачуваних у Архиву Србије или публикованих у часописима, може да се стекне извесна слика о стању ове наставе и степену њене реализације у овом периоду.

Референти Министарства просвете Милорад Шапчанин, Јосиф Пецић и Милан Милићевић обишли су велики број школа јуна и јула 1974. године по налогу министра просвете, У својим извештајима нису увек давали потпун преглед о свим наставним предметима са оценом успешности наставе (слаба, добра или одлична), већ су у извештајима истицали учитеље и школе у којима се добро радило у овој наставној области или су истицали школе где се лоше, односно није уопште радило. За највећи број школа наставу физичког васпитања нису ни спомињали.

У извештају М. Шапчанина, поднетом министру просвете јула 1874. године, након извршеног обиласка основних школа Уба, Обреновца, Богатића, Ариља, само је код једног учитеља навео да је у школи радио врло добро "а гимнастику је предавао одлично."

Јосиф Пецић након обиласка школа Свилајнца, Лознице, Врбице и још неколико места, (јула 1874) само је за учитељицу женске школе из Лознице написао "не предаје телесно вежбање". 40.

У предлогу М. Шапчанина за награду и похвалу 23 учитеља, због успешног рада у настави, из школа Лозовика, Умчара, М. Пожаревца и Влашке, дате су оцене њиховог рада и у вези наставе телесног вежбања, као што су: "телесно вежбање преко

4о. Архив Србије (МПс: 1874, XI, 613).

очекивања"; "телесно вежбање одлично"; "напредак врло добар, а из телесног вежбања одличан"; "рад у школи врло добар, рад одличан, тако исто и телесно вежбање", из чега се може закључити да је настава физичког васпитања у наведеним школама извођена, а према изнетим оценама понегде и веома успешно. 41.

Међутим у предлогу за кажњавање десет учитеља, из Лесковца, Засавице и Липолиста, због лошег рада у настави, код четворице учитеља између осталог написано је: "телесно вежбање није никако предавао". 42.

Ако су у овим извештајима наведене школе где је физичко васпитање или веома добро извођено, или није уопште извођено, онда би стање у осталим школама, у којима је извршена инспекција, а није споменуто ништа у вези са овом наставом, могло да се дефинише као задовољавајуће, односно да је у њима било наставе физичког васпитања, али да су њени резултати и оцене биле осредње, па изасланици нису ни сматрали да је потребно да их наводе у својим извештајима.

Такав исти закључак могао би да се изведе и за извештаје у којима је у вези са стањем наставе често за више предмета дата дефиниција: "остали наставни предмети предавани су према утврђеном програму и распореду предмета", међутим у оцени стања наставе гимнастике овакви закључци се морају узимати са великом резервом.

---

41. Архив Србије (МПс: 1874, XV, 663).
42. Архив Србије (МПс: 1874, XI, 662)

У заједничком врло исцрпном извештају М. Шапчанина и Ј. Пецића, написаном крајем јула 1874. године, након двомесечног обиласка 233 школе (Пецић 110 школа подрињског, ужичког, чачанског, крушевачког и ћупријског округа, а Шапчанин 123 школе смедеревског, шабачког, ваљевског и рудничког округа) дата је анализа стања наставе, учитељског кадра, школских зграда и других проблема у вези са радом основних школа.

У приказу стања наставе у школама навели су да се "поједини предмети не предају у свим школама у једнакоме обиму, па, на жалост, има, истина ретких случајева да се понеки прописани предмет није никако ни предавао, негде напр. телесно вежбање" (подвукао С. Илић).

Анализирајући такво стање наставе истакли су узроке томе, који су по њима: недовољна стручна спрема наставника; недостатак неопходних приручника; отпор према новом наставном програму ("Распореду предмета"... из 1871).

Део извештаја, који приказује стање школских зграда, омогућава стварање представе о материјалној бази основног школства. Настојања државних власти и напори општина, у овом периоду, усмеравани су у правцу побољшања основних услова рада школа, односно подизању нових зграда и оправци постојећих. У том смислу знатан број општина издвајао је средства за зидање нових зграда, што је у овом извештају и забележено. Наиме, наведено је да је 58 школа израђено по плану и да су "удесне и угледне", што је свакако омогућавало да квалитет наставе буде на знатно вишем нивоу.

Што се тиче осталих прегледаних школских зграда 33 су биле добре; 27 наведено је да не ваљају; а 35 "никако не ваљају

и треба их затворити". Овако велики број неодговарајућих зграда указује на чињеницу да постојеће економске тешкоће, поред убрзаног привредног развоја Србије, нису могле да буду лако превазиђене, нарочито на селу, а пре свега у сиромашнијим општинама.

Организовање наставе у таквим школским зградама утицало је, пре свега, на квалитет наставе, а такође и на здравствено стање ученика, који су похађали наставу у нехигијенским условима (мале учионице, недовољно осветљене, незагрејане), често у старим трошним зградама, чиме је успораван општи развој наставе и образовања у целини.

Економски услови Србије, у овом периоду, нису дозвољавали већа материјална улагања и подизање нових школских зграда свуда где су оне биле неопходне, нити обезбеђивање простора у њима за наставу физичког васпитања.

Но и поред тога у зимском периоду и онда када је било хладно време, један део учитеља, пре свега савесних и оних који су имали склоности према овој наставној области, изводили су часове телесног вежбања или краће телесне активности у школским ходницима и у својим учионицама.

Проблем простора за одржавање часова физичког васпитања додирнут је и у овом извештају, у коме су Пецић и Шапчанин констатовали да је "толико огромних школских зграда, у којима нема затворених ходника за телесно вежбање у зимње време" истичући овај проблем у свој његовој оштрини, односно као недостатак једног од основних услова неопходних за успешно извођење ове наставе.

Овај проблем недостатка простора и справа, као и опреме потребне за њено остваривање, на неки начин ослобађао је

од одговорности учитеље због неодржавања часова физичког васпитања.

Такво стање још дуго времена пратило је ово васпитно подручје, онемогућавајући његов бржи и успешнији развој, умањујући настојања и напоре како школских власти, тако и појединих школа и савесних учитеља да утврђени програм ове наставе што успешније остваре.

У току месеца јула 1875. године Ј. Пецић и М. Шапчанин обишли су школе из пет округа (рудничког, чачанског, крагујевачког, крајинског, црноречког), два среза (звишког и голубачког) и Мајданпека.

У првом делу свога извештаја, упућеном министру просвете, након обиласка школа, изнели су мишљење да развоју и даљем напретку школа у Србији не сметају прописи "но само немарност рада, неизвршење".

У вези са наставом физичког васпитања навели су да се "телесно вежбање", с малим изузетком, свуда предаје. "Оваква констатација је означила стање наставе физичког васпитања као задовољавајуће, а има утолико већу вредност што је изведена на основу увида у наставу великог броја школа.

Њихов обилазак није био само инспекцијског карактера, већ дидактичко методског, што се може видети из њиховог извештаја и у делу о физичком васпитању. У вези са телесним вежбањем ученика написали су: "ма да је прописано вежбање без справа опет су многи учитељи и справе употребљавали. Где смо ово опазили, препоручили смо да се у I и II разреду, код још телесно неразвијене деце то даље не ради." (Подвукао С. Илић).

На тај начин њихови обиласци су представљали и један облик унапређивања наставног рада, што је имало посебан значај у условима различитог степена стручности учитеља, недостатка приручника и друге литературе из ове области, у време када је ово наставно подручје тек добило место у систему васпитања и образовања у основној школи.

Обиласком већег броја школа могли су да стекну добар увид у степен остваривања наставе физичког васпитања. Примећујући знатан напредак у њеном извођењу закључили су да је то резултат тога што је велики број учитеља видео "како се она предаје", на курсевима у Крагујевцу (1872. и 1873.), "а неки опет поучивши се од оних који су у Крагујевац ишли".43.

Уочавајући проблем нестручности учитељског кадра у погледу извођења наставе физичког васпитања, у извештају министру Пецић и Шапчанин предлажу начин њиховог стручног оспособљавања, истичући потребу за њим пре свега зато што се "ова вештина не да научити како треба из правила и упутстава, но само гледањем и подражавањем, то смо мишљења, да се учитељима дâ прилика да главније фигуре на самој практици виде."

На овај начин указали су на извесну специфичност у вези овог наставног предмета, односно потребу практичног оспособљавања учитеља за ову врсту наставе, па су у свом предлогу изнели и одређене облике као могућност стручног усавршавања. Наиме предлагали су једну врсту семинара за учитеље, на којима би учитељ гимнастике, за све млађе учитеље са једног подручја (округа), приказао телесне вежбе ("чинио телесна вежбања") за време четири, пет дана.

---

43. Архив Србије (МПс: 1875, XVI, 1о1).

У то време овакве мере, у вези са унапређивањем наставе и подизањем стручног нивоа учитеља, биле су неопходне,јер је тек почео да излази учитељски кадар школован у Учитељској школи у Крагујевцу, а постојећи (разноликог образовања и нивоа стручности) није увек могао да прати и успешно остварује све замисли новог наставног програма.

Сагледавајући тешкоће у спровођењу наставе због неадговарајућих школских зграда, које иако су биле нове зграде и наменски зидане као школске зграде, "не одговарају често задатку школе," изнели су мишљење да је потребно што хитније израдити и штампати планове школских зграда, у којима би био утврђен унутрашњи распоред простора, одређено место за подизање школе и одређено "како се око ње имају постројити авлија, врт, место за телесно вежбање и потребне зградице." (Подвукао С. Илић).

Сагледавајући остале проблеме, који онемогућавају успешно остваривање наставе, у једном делу извештаја, навели су да се настава у целини остварује према наставном плану, са малим изузецима, "а вршиће се још разумније и темељитије", када се обезбеди уредно долажење ученика на наставу, набаве неопходна учила и књиге и обезбеди одговарајући надзор у школама.

У истој години (1875) обиласци и надзор основних школа обављан је и преко овлашћених изасланика министра просвете, који су најчешће били искусни професори или директори средњих школа. 44.

Тако је за обилазак основних школа у Зајечару те године (1875) била одређена школска комисија, у чијем саставу је био и Јанићије Поповић, професор зајечарске Гимназије, који

---

44. Архив Србије (МПс: 1875, XVI, 1о1).

је доставио извештај министру, написан као издвојено мишљење, незадовољан начином рада ове школске комисије.

У опширном извештају посебно је издвојио и навео да Комисија "није испитала успјех ђачки у овој вештини" и да је само учитељ првога разреда држао предавања из гимнастике.

Као један од разлога што се ови часови не држе навео је старост учитеља, која отежава практично извођење и показивање телесних вежби ученицима, односно правдао је и тражио разумевање објашњењем "ко зна да је старцу мучно прегибати се неће ни замјерити што нијесу и гимнастиком попунили своје распореде."

Да би се овај проблем решио предлаже да се нареди најмлађем учитељу да показује свим ђацима телесне вежбе према утврђеном програму, на часовима гимнастике, док би старији учитељи одржавали ред међу својим ученицима.

У даљем делу извештаја залаже се за редовно одржавање ове наставе, образлажући то потребом деце која по пет сади седе у затвореним учионицама, посебно истичући потребу градске деце, којој би требало "и више пута недјељно, а не само дваред," чиме је истакао значај и потребу физичке активности за развој деце којој су школа и градски услови живота одузела могућност игре и кретања.

Проблем држања часова физичког васпитања, од стране старијих учитеља, односно њихове спремности и способности да остваре утврђене програме наставе, остао је нерешив до данашњих дана, па је истицање ове тешкоће у то време значило указивање на суштину проблема реализације наставе физичког васпитања, која је кроз читав период развоја остала актуелна.

Када се има у виду значај стицања навика за бављење телесним вежбањем, као и важност телесног вежбања за физички развитак деце и развој физичких способности, онда се може сагледати сва тежина овога проблема и какве штетне последице има неизвођење наставе физичког васпитања у овом периоду развоја и васпитања деце.

Комисија која је исте године (1875) обишла основну школу код Саборне цркве (Ђ. Малетић и Ј. Ђорђевић) утврдила је да је у мушким разредима "све по прописаном распореду и упутству рађено, као што смо то спазити могли", док је у II и III разреду женске школе "гимнастика доста слаба, скоро никаква".

Међу учитељима ове школе у то време налазио се и Јован Миодраговић, учитељ прве генерације ученика која је завршила Учитељску школу у Крагујевцу. Као одличан ђак ове школе добио је у Београду прво место учитељског запослења.

Међу архивским документима, уз извештај школе код Саборне цркве, сачуван је и извештај Ј. Миодраговића о реализацији наставе у I разреду, у коме је био учитељ. Између извештаја о осталим наставним предметима, налази се и извештај о физичком васпитању, који представља јасну илустрацију рада младих, школованих учитеља (у тек отвореној учитељској школи) и у овој наставној области. 45.

Лепим и читким рукописом записао је да је "телесно вежбање (гимнастика)" рађено у школи и ван школе. Навео је да је

---

45. У време када је Ј. Миодраговић учио Учитељску школу у Крагујевцу наставник гимнастике био је Петар Предраговић. Из распореда грађе наставе гимнастике у извештају Ј. Миодраговића види се да је користио приручник "Кратка упутства гимнастике..." П. Предраговића.

у школи (овде се мисли: у учионици, примедба С.Илић) рађено у току зимског периода и да су деца радила у клупама и ван њих. За телесно вежбање у клупама користио је време између часова, као и онда када се деца уморе интелектуалним радом. Радио је "оно што се могло рукама, главом, трупом и ногама."

Изван клупа у учионици и ван ње (у дворишту) примењивао је "редна вежбања", а врло често изводио је децу на краће излете у непосредну околину.

Закључујући овај део извештаја, који се односио на телесна вежбања, Ј. Миодраговић је истакао да је "главно било дечије здравље и јачање тела", наглашавајући тиме основне задатке овог васпитног подручја. 46.

У своме делу "Дух наставе и васпитања" (1887) дао је преглед стања наставе у школама Србије. У њему је обрадио и наставу физичког васпитања у основним и средњим школама на основу извештаја директора, изасланика и школских комисија.

Школска комисија у Чачку (В. Филиповић и Р. Тодоровић) обишла је две мушке и две женске школе. И док се у делу извештаја, који говори о раду женских школа, наводи за учитељицу једне школе да "телесно вежбање није никако предавала с изговором да и прошлих година то није чинила", а у другој женској школи

---

46. Као истакнути учитељ Ј. Миодраговић је послат 1880.године у Лајпциг као државни питомац, у коме прве године студира природне науке, друге филозофију, а треће педагогику. Након завршених студија вратио се у земљу да ради као професор и директор учитељске школе. Својим радовима у области педагогије (чланци,расправе, преводи, литерарни радови) сврстао се у прву групу педагога Србије, истичући и доприносећи даљем развоју и унапређивању наставне праксе у нашим основним школама крајем 19. века.

да"телесно вежбање није никако предавано са изговором да нема књиге и упутства за то", дотле у другом делу извештаја, у коме се описује рад у мушким основним школама, није ништа споменуто у вези наставе физичког васпитања.

С. Марковић, који је у својству изасланика, обишао дванаест места подрињског округа, није ни једном речју споменуо у свом извештају наставу гимнастике, било да се одржава било да се не одржава у овим школама. Међутим у приложеном распореду предмета, једне од школа које је обишао, види се да је гимнастика распоређена у сва четири разреда.

Занимљив је део извештаја директора пожаревачке полугимназије (Д. Тодоровића), који је навео да "гимнастика у женској школи није предавана, јер се томе противе дечије матере."

Отпори родитеља у вези са начином школовања њихове деце, у оно време, односно у вези са овим наставним предметом, разумљиви су и нормални, јер патријархална средина, добрим делом необразована, није могла лако да прихвати савремене идеје и облике школског васпитања. То се нарочито односи на ово наставно подручје, које је тек тада почело да добија своје право место у целокупном процесу васпитања.

Како у делу извештаја о обиласку мушких основних школа није ништа написано у вези са физичким васпитањем, не може се са сигурношћу закључити да ли је у њима била одржавана ова настава.

Обилазак школа у београдским кварговима Палилуле, Дорћола, Источног и Западног Врачара, извршили су М. Миловук, М. Зечевић и С. Марковић, чији извештај такође није ништа садржавао у вези наставе гимнастике, као ни извештаји Ј. Поповића, који је обишао основну школу на Сави; Ристића

теразијску основну школу и М. Максимовића, основну школу на Чалији.

Извештаје, у којима није посебно изношено стање и наставе физичког васпитања доставили су и: В. Бакић, који је обишао школе смедеревског округа; школска комисија Смедерева, Лознице, Алексинца, Ужица, Бора, Ваљева, Неготина, Крагујевца, Шапца, Крушевца и Пожаревачко моравског округа.

Најчешћа формулација у извештајима, која је обухватала стање у више наставних предмета под које се свакако подразумевало и физичко васпитање, била је слична овој, коју је у извештају написао А. Поповић, након обиласка основних школа у јагодинском округу (јула 1875): "Све науке које су одређене да се предају по распореду и упутству г. Министра од 17. септембра 1871. године Н^{o} 4438, предаване су у опште како у смислу количине, тако и саме каквоће и начина изузев мало случајева."

На основу оваквих констатација и закључака комисија̂ које су обилазиле школе јуна и јула 1875. године, односно чињенице да је већина истицала случајеве када настава гимнастике није држана, можемо извући закључак, који је у доброј мери веродостојан, да је у већини основних школа у тој години настава телесног вежбања извођена према упутству и распореду предмета министра просвете, али да квалитет наставе није био уједначен.

Током српско турских ратова (1876-1878) школе су нередовно радиле, а у неким школама настава није одржавана и дужи временски период, па из тих разлога Министарство просвете није ни слало изасланике у обиласке основних школа.

Међутим школске 1878/79. године настављено је са обиласком основних школа, па је јула 1879. године Јосиф Пецић, секретар у Министарству просвете, извршио обилазак школа у смедеревском, крагујевачком и крушевачком округу. Након обиласка ових округа доставио је министру обиман извештај у коме је истакао више проблема у раду школа и предложио начине њиховог решења.

У делу извештаја о настави и васпитању у основним школама, истакао је проблем разнолике и неједнаке спреме учитеља. У том смислу закључио је да то стање не може да измени ни труд Министарства просвете, нити упутства и наредбе министра, па ни нови наставни план који није могао да обједини ту разнолику учитељску спрему, како би сви учитељи радили на јединствен начин.

Излажући опширно овај проблем, који је иначе од посебног значаја за остваривање наставног програма и наставе уопште, истакао је да постоје четири групе учитеља.

Прва група су "опште разумни и смишљени наставници или честити питомци учитељске школе", који предају са разумевањем и лако постижу добре резултате у настави.

Друга група су богослови и мали број "побољих питомаца више женске школе", који остварују добре резултате, пре свега великим залагањем, али на механички начин и без већих резултата у настави.

Трећу групу чине учитељице из више женске школе, које су у наставном раду веома "сплетене и везане, неосетљиве,

ни мало вољне да приону за ручне књиге о настави школској", које пружају врло слабе резултате.

Четврта група су најлошији учитељи, које би требало отпустити из службе, јер је по мишљењу Ј. Пецића боље да је "школа и празна", него да такви нерадници буду у њој.

У смислу решавања овог проблема он предлаже да се питомци учитељске школе распоређују и постављају у службу не где они желе, већ према утврђеном плану тако "да свака варош с више учитеља и сваки многошколнији срез добије, за сад, по једном, а доцније и по два питомца", да би слабији учитељи из оближњих школа долазили у одређено време на практично вежбање".

Предлагао је, осим тога, да се при богословији и вишој женској школи отворе вежбаонице за педагошку праксу оних ученика који се спремају за учитеље, а за постојеће слабије учитеље да се бар два пута годишње организују практична предавања (курсеви).

Да би се настава што успешније остваривала предлагао је успостављање државног школског надзора, ангажовањем неколико "стручних школских надзорника", људи са пуно искуства способних да покажу и посаветују учитеље за време обилазака.

Овако аналитички изложен проблем учитељског кадра, у извештају Ј. Пецића, указује на сву сложеност и важност овог значајног чиниоца у процесу остваривања наставног програма. 47.

---

47. Пецић Ј.: Извештај о основним и средњим школама у Србији, Београд, 1879 (страна 7-9)

Залагања и предлози у вези са тим дала су одређене резултате две и по године доцније, када је донет "Закон о надзиравању школа", којим се нормативно уредила ова значајна област.

У исто време, поред Ј. Пецића, министар просвете је одредио још неколико професора и директора, који су у својству изасланика обилазили основне школе у Србији.

Тако су током јуна 1879. године вршили надзор: Михаило Марковић, један део београдских школа; Димитрије Јосић, други део београдских школа; Милош Давидовић, школе ваљевско подрињског округа; Васа Филиповић, школе рудничког округа; Кузман Паштровић ћупријске школе; Стеван Мирковић 39 основних школа у шабачком округу.

Нико од наведених изасланика није навео одређен став, мишљење или закључак у вези наставе физичког васпитања, тако да се на основу њихових извештаја не могу извући поуздани закључци о овој настави. Из овако недефинисаних извештаја могуће су само претпоставке, које нам стање наставе физичког васпитања у тој години, у обиђеним школама, не би учиниле јаснијим.

Једини изасланик који је у свом извештају споменуо овај наставни предмет био је Ђура Козарац, директор шабачке ниже гимназије, који је обилазио основне школе у Шапцу.

У делу извештаја у коме је износио стање наставе, свих школа које је обишао, написао је да "поред одличног и врло доброг напретка шабачких основних школа у науци и телесном васпитању..." што дозвољава реалну претпоставку да је ова настава у тој години извођена у шабачким основним школама и да је показала одређена побољшања, на основу чега је и могао Ђ. Козарац да изведе такав закључак и да га напише у извештају. 48.

---

48. Просветни гласник. Београд 1880.(страна 136).

Осим тога "напредак у телесном васпитању", односно побољшање нечега може да буде само у односу на нешто што је раније постојало, те се може закључити да је и претходних година у шабачким основним школама било ове наставе.

2.2.9. "Закон о уређењу Више женске школе" из 1879.године

У 1879. години донет је "Закон о уређењу Више женске школе" у коме је већ у првом члану истакнут задатак ове школе да треба "да даје више образовање женскињу и да спрема учитељке за наше школе." Овим законом одређено је да школа има пет разреда, а у списку предмета који су били обавезни налазила се и г и м н а с т и к а и играње.(Подвукао С.Илић).

Обзиром на стални недостатак учитеља у односу на потребе школства које се екстензивно развијало, школовање учитељица у овој школи значило је делимично решавање овог проблема.

Увођење гимнастике у распоред Више женске школе, као обавезног предмета, значило је могућност ширег стручног образовања будућих учитељица, односно образовање за реализовање и ове наставне области, што је у крајњем било унапређивање процеса наставе уопште, а посебно наставе физичког васпитања.

2.2.10. Белешке о увођењу војног вежбања

Током осамдесетих година прошлог века у школским и војним круговима оживљавала је идеја увођења "војног вежбања" у школе. Чести ратови Србије и традиција вековних борби народа, стварала је у мислима људи жељу за што спремнијом омладином и нацијом за одбрану земље.

Пораз Србије у првом српско турском рату (1876), као и примери других земаља (Пруске, Швајцарске, Француске, Мађарске), које су тих година уводиле војно вежбање у школе, убрзао је сазревање идеје увођења војног вежбања и у школе у Србији.

У вези са тим у "Просветном гласнику" (188о), рубрици "Белешке о просвети и школама" у два наврата су најављивање вести о увођењу војног вежбања .

Маја 1880. године објављена је следећа белешка: "Као што чујемо, г. министар просвете у договору са г. министром војним намерава још ове године издати наредбу, по којој ће се по свим нашим вишим и нижим школама увести обавезно војно вежбање, удешено према узрасту и годинама ученика". 49.

Крајем исте године, у истој рубрици "Просветног гласника", поново се појавио сличан напис у коме се образлагала потреба увођења војног вежбања и наводио пример наших суседа Мађара, који се такође припремају да уведу у школе војно вежбање. Ту белешку завршио је аутор закључком "тек ове године почело се и код нас на томе радити." 5о.

---

49. Просветни гласник. Београд 1880. (страна 34).
5о. Просветни гласник. Београд 1880. (страна 659).

2.2.11. "Закон о уређењу Министарства просвете и црквених послова" и "Закон о уређењу Главног просветног савета" из 1880. године

Почетком 1880. године донет је "Закон о уређењу Министарства просвете и црквених послова", који је био веома значајан за даљи развој и унапређивање школства у целини. Задаци Министарства, утврђени овим законом, били су да управља целокупном јавном наставом, води надзор над јавним и приватним школама итд, али и да установи Главни просветни савет, који је имао посебне задатке између којих и да министру припрема предлоге и даје мишљења и оцене о свему што би се од њега захтевало.

Поред тога Закон је предвидео и формирање Канцеларије министарства са два одељења (одељење за просветне и одељење за црквене послове), а свако од њих имало је по једног начелника и једног секретара.

Истовремено са ступањем на снагу овог Закона донет је и "Закон о уређењу Главног просветног савета", којим су регулисане основне обавезе и задаци овог органа Министарства просвете. Савет је био дужан да даје "своје мишљење у свима важнијим питањима више и ниже наставе, школског унутарњег и спољног развитка и школске наставне и научне књижевности."

2.2.12. Распис министра просвете свим окружним начелствима и управама вароши Београда и Мајданпека у вези набавке школских учила, од 2.6.1880.године

И поред сталних настојања Министарства просвете да настава физичког васпитања заузме одговарајуће место у укупном наставном процесу, дешавало се, као што је то био случај

у овом Распису, да ова наставна област не буде у подједнаком положају, као остали наставни предмети.

У овом Распису, који је упутио министар Стојан Бошковић свим начелствима, управама и варошима Београду и Мајданпеку, у вези набавке школских учила, наведено је да су "за успешну наставу неизоставно нужна извесна учила као: мапе, глобус, рачунаљке, Шрајберове слике, слике метарских мера", за чију набавку је требало издвојити одређена финансијска средства. 51.

Иако је у већини извештаја надзорника, достављаним министру након обиласка школа, наводјено да је један од основних узрока неостваривања наставног програма гимнастике недостатак справа и посебних просторија, поред недовољне стручности учитеља, ипак министар С. Бошковић у овом распису ни једном речју није споменуо, ни уврстио у списак и неопходне справе потребне у реализацији овог наставног предмета.

Тешко је утврдити да ли је овакав став према потребама наставе физичког васпитања био резултат различитог односа министра Бошковића према "научним предметима" у односу на "вештине", тј. различитог односа према "важнијим" и "мање важним" наставним предметима или резултат недовољних финансијских средстава у буџету Министарства просвете.

Међутим без обзира шта је прави разлог изостављању потреба наставе физичког васпитања у овом Распису, свакако да је то имало одређен утицај на стварање одговарајућег односа у

---

51. Распис ПБр. 2480 од 2.6.1880. године штампан је у часопису Просветни гласник.Београд 1880.(страна 99).

начелствима и управама према издвајању средстава и за ове потребе, јер у хијерархији државне власти и администрацији уопште, увек је поштовано наређење и извршавана препорука виших претпостављених органа.

2.2.13. "Правила о полагању учитељског испита за оне који нису редовно свршили прописане школе", од 4.3.1881. године

"Правила о полагању учитељског испита за оне који нису редовно свршили прописане школе" донета су 4.3.1881.године са циљем да се што брже ублаже разлике у степену образовања и стручности тадашњих учитеља.

Овим Правилима предвиђено је да сви они који нису завршили учитељску школу, богословију или вишу женску школу (ове школе су припремале учитељски кадар), а желе да полажу учитељски испит морају да се обрате са молбом министрау просвете. Наглашено је да се примају само они који су свршили нижу гимназију, а жене ако су "бар завршиле три разреда Више женске школе или школу која толико знања даје".

Већ овај став, којим се одређује почетни ниво образовања, значио је корак напред у подизању општег образовног нивоа учитељског кадра, односно у уједначавања до тада веома разноликог степена и врсте образовања.

Сви они који су испуњавали наведене услове упућивани су од стране министра у неку школу, где су морали да похађају предавања и да се вежбају у држању часова, па тек након тако обављене праксе, могли су да изађу на усмени испит који се састојао из више наставних предмета.

Током школског распуста (јула 1881) одржани су учитељски курсеви у Нишу и Пожаревцу за привремене учитеље, који су се пријавили да их похађају.

Предавања на овим курсевима су држана према унапред донетим програмима. Један од предмета, који су били у програму и из кога је био предвиђен испит, било је и т е л е с н о в е ж б а њ е, за које је донет и програм распоређен у десет тематских целина:

" 1. Обучавање о приступу у гимнастику и ставу;
2. Кретање тела;
3. Кретање руку и избацивање;
4. Кретање ногу и избацивање;
5. О савијању тела и ставу за борбу;
6. Обучавање у гимнастичком кораку;
7. Марширање;
8-10. Обучавање на справама." 52.

Из наведеног садржаја види се да је програм био састављен из основних облика телесног вежбања, односно почетног става за вежбање и кретања (покрета) рукама, ногама и трупом са "избацивањем" (замасима и опружањима), обучавања гимнастичког корака и вежбања на справама, као и основних елемената војничког вежбања (став за борбу и марширање).

Посматран са данашњег становишта овај програм је био врло скромних могућности због недовољно разноврсног садржаја, али како је то био покушај да се преко њега упознају и оспособе за реализацију наставе физичког васпитања сви они који нису завршили учитељску школу, то он представља за то време значајан покушај унапређивања стручног рада у овој настави.

---

52. Просветни гласник. Београд 1881. (страна 370).

2.2.14. "Закон о надзиравању школа" из 1881. године

Контрола наставног процеса и школског рада уопште врло је значајна за унапређивање рада школе, па су стога просветне власти у Србији од почетка настојале да надзор над школама успоставе што боље и потпуније.

У прво време бригу о школама водио је кнез и Управителни совјет. Преко одабраних школских надзорника, у почетку чланова Совјета, обављан је први надзор у основним школама и гимназијама, након кога је достављен извештај о нађеном стању.

Називи функција људи који су обављали овај надзор је временом мењан. У почетку је то био "директор свих школа", касније "главни управитељ народних школа", "врховни надзиратељ свију школа", "надзиратељ гимназијских училишта", "главни инспектор училишта", међутим њихов задатак у надзирању школског рада био је углавном увек исти.

Начин њиховог рада регулисан је бројним упутствима, правилима и законима, као што су: "Наставленије за главног инспектора училишта" издато 1853. године, "Закон о надзиравању школа" донет марта 1881. године. 53.

Овим Законом је утврђено неколико основних ствари у вези школског надзора, између којих да надзор обављају лица из просветне струке, које именује министар на предлог Просветног савета, а да се по правилу обавља на крају сваке школске године, али да може према потреби и у друго време.

Доношењем овог Закона школске власти су желеле да овај деликатни и врло значајан посао буде што боље организован,

---

53. Пецић Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1887.(страна 565-578).

јер је од утврђивања стварног стања у школама зависило и предузимање одговарајућих мера у вези са унапређивањем даљег школског рада.

2.2.15. "Правила о грађењу школа и намештају школском" из 1881. године

У вези са даљим уређењем и развојем школа Министарство просвете, у споразуму са Министарством унутрашњих дела и Министарством грађевина и након сагласности Главног просветног савета, прописало је "Правила о грађењу школа и намештају школском".

Ова Правила, донета 18. марта 1881. године, била су веома значајна за даљи положај наставе физичког васпитања, јер се њима по први пут утврђују неопходни услови за извођење ове наставе, односно прописују одређене обавезе оснивачу школе.

Први пут се у једној школској уредби помиње простор унутар школске зграде неопходан за наставу физичког васпитања, који се назива с о б а з а г и м н а с т и к у, регулисан посебним чланом овог Правилника. По њему се врло одређено захтева: "При свакој већој школи, особито у варошима, потребна је соба за Гимнастику, која се може и угрејати. Висина те собе да износи 5-6 метара, светлост у собу за Гимнастику треба да долази са две стране. Место за Гимнастику по селима обично да буде у авлији између баште и школске зграде." 54.

При анализи прописаних услова за ову просторију намењену физичком васпитању, може се уочити да се настојало задовољити неким основним хигијенским критеријумима. Тако нпр.

---

54. Исто, (страна 539-55о).

висина ове просторије предвиђена је да буде 5-6 м. док је висина учионица предвиђена до 4 метра. Поред тога осветљавање просторије са две стране указује да се водило рачуна о специфичностима ове наставе.

Поред тога у овом члану, у делу који говори о месту за гимнастику у сеоским школама, уочава се да је Министарство водило рачуна о економским могућностима већине сеоских школских општина, од којих се у то време није могло да очекује знатније улагање у изградњу оваквих посебних просторија, поготову што је већина сеоских школа била мањих капацитета.

На још једном месту у овим Правилима гимнастика је нашла место, односно у члану 26. који говори о начину уређивања школских дворишта наведено је да она треба "да буду пространа, засађена дрвећем, добро калдрмисана или добро посута шљунком и песком", као и да "у авлији ваља сместити справе за Гимнастику.".

Сви ови захтеви, у вези са наставом физичког васпитања наведени у овим Правилима, нису били свуда и одмах испуњени, међутим за њен даљи развој значило је много што је као одређена школска потреба дефинисана одредбама ових Правила, донетих у сагласности три министарства.

Решеност министра просвете Стојана Новаковића да се стање у погледу грађења и опремљености школских зграда брже мења види се из завршних одредби ових Правила, тј. из прелазног наређења којим министар захтева да се школске зграде изграђене пре доношења ових Правила "имају по могућству преправити тако, да се што више приближе захтевима ових Правила."

У даљем делу наређења истиче да се школске зграде, које могу да нанесу штету здрављу ученика морају затворити, све

дотле док се не утврди да одговарају потребама наставе.

Завршни став указује на одлучност министра да доследно спроводи донета Правила, јер захтева да у свим оним случајевима где се не могу применити ова Правила, мора се тражити посебно министарско одобрење за таква одступања.

2.2.16. Стање наставе физичког васпитања у основним школама у периоду од 1880. до 1882. године према извештајима министарских изасланика

Крајем школске 1880/1881. године обављен је преглед основних школа од стране министарских изасланика. У Упутству министра просвете за преглед основних школа, издатом 14. маја 1881. године, истакнуто је да је главни задатак изасланика "да се као опуномоћени орган централне просветне власти сами на месту тачно и што потпуније уверите у каквом је стању данас настава у нашим основним школама..."

Поред осталог министар је од изасланика тражио да обрате посебну пажњу да ли се учитељи, а такође и општинске власти, придржавају свих расписа и упутстава министарства просвете у вези са радом основне школе.

Након обиласка школа сви изасланици су доставили извештаје из којих се може видети и стање наставе физичког васпитања, мада за потпуније сагледавање недостају извештаји неких изасланика, који су веома мало пажње обратили физичком васпитању, односно мало или нимало забележили у својим извештајима.

Тако на пример, изасланици који су обишли основне школе у београдском, црноречком, јагодинском, пиротском, кнажевачком и алексиначком округу, као и основне школе у Београду, у својим извештајима нису ни једном речју споменули наставу

физичког васпитања (гимнастике). На тај начин закључци у вези наставе физичког васпитања у овим школама крећу се у претпоставкама да је вероватно некакве наставе било, јер да се није одржавала изасланици би то навели, као што су то чинили за остале наставне предмете. 55.

Др Војислав Бакић обишао је школу код Саборне цркве и женску терезијску школу у Београду и у свом извештају навео уопштен став да се "гимнастика на неким местима никако не учи", што је значило да код неких учитеља овај предмет није био заступљен, док је код других било ове наставе.

Изасланик за руднички округ Драгољуб Јовановић, професор II ниже београдске гимназије, навео је да се "телесно вежбање ретко где предаје" у школама овог округа, упозоравајући на незадовољавајуће стање ове наставе.

Основне школе крајинског округа, брзо-паланачког и поречко-речког среза, и вароши Мајданпека и Неготина, обишао је Милован Маринковић, директор ниже гимназије из Неготина. Приликом овог обиласка прегледао је 37 школа у којима је радило 45 учитеља.

Као општи утисак о настави физичког васпитања у извештају истиче: "у телесном васпитању нашао сам веома слабу увежбаност." Схватио је и то износи као своје мишљење да су учитељи "ову вештину показивали само за испит" (испит пред изаслаником, примедба С. Илић), а не из стварне потребе телесног развитка деце, а посебно потребе телесног вежбања после дуготрајног седења у школи. Његов закључак

---

55. Извештаји министарских изасланика штампани су у Просветном гласнику за 1881. годину.

у вези са тим је да већина учитеља на наставу физичког васпитања "гледа као на луксуз."

Овакав закључак М. Мариновића, наведен након обиласка 37 школа, односно 45 учитеља, указује на немаран и неодговоран однос учитеља према овој настави, који се у основним школама веома дуго задржао.

У свом извештају Маринковић износи за оно време веома необичан предлог, тј. предложио је да се настава физичког васпитања ("телесног вежбања") прописана са три часа недељно, обзиром на њен циљ и значај, уведе свакога дана "бар по пола часа", па чак даље предлаже да се држи између осталих часова, верујући да би тада учитељи променили однос према њој. Ови предлози М. Маринковића су били далеко испред схватања и могућности ондашњег времена, а ове замисли остварише су се тек у наше време и нашле у наставним програмима.

Маринковић је анализирао и проблем примене гимнастичких справа, које су се тада користиле у школама. Очигледно присталица тада актуелног мишљења о потреби избацивања справа из ове наставе и примени пре свега и једино дечијих игара, он тада пише: "Осим тога ваљало би забранити са свим реконе, барне итд. вештачке справе. Јер има учитеља, који мисле да је само са тим справама право вежбање телесно, а не знају, да су оне згодне само за одраслу младеж. Треба упутити учитеље да набаве "Ђимнастичке игре" од Ђ. Глибоњског и наредити да се држе тачно тога упутства за ову наставу".

Јанићије Поповић, професор Крушевачке ниже гимназије прегледао је школе у крушевачком округу. Једини од свих изасланика у тој школској години (1880/81) навео је да је настава физичког васпитања предавана у свим школама, тј. у извештају је написао: "Телесно вежбање предавано

је у свим школама, мушким и женским, само у врбничкој школи није ништа. Млађи наставници постигли су у овоме врло добре успехе."

Из закључка о успеху у настави физичког васпитања млађих учитеља не може се закључити да ли су ти млађи учитељи са завршеном учитељском школом, која је већ десет година припремала учитељски кадар или је мислио на способност млађих учитеља у практичној настави. Међутим било једно или друго, а можда ако су и обе претпоставке тачне, чињеница је да је тих година више изасланика износило у својим извештајима сличне констатације, а Ј. Поповић је изнео слично мишљење и након обиласка основних школа у Зајечару 1875. године.

На основу аналитичког приказа проблема наставе физичког васпитања у прегледаним школама, који је дао М. Маринковић, као и закључка о реализацији наставе изнетим у извештају Ј. Поповића, могуће је извући одређене закључке о настави физичког васпитања у тој години.

Са доста вероватноће може се констатовати да је у школској 1880/81. години у прегледаним основним школама настава физичког васпитања била веома слабо развијена, односно нередовно извођена у малом броју школа.

Основни разлог таквог стања је однос учитеља према овој наставној области, који је произилазио или из недовољне стручне оспособљености за њено реализовање или због недоговарајуће опремљености и недостатка основних услова за њу, што је онемогућавало њено успешно остваривање.

Но и поред тога у једном броју школа било је некаквих справа за телесно вежбање (најчешће вратило и разбој) на којима су деца вежбала на часовима или изван њих.

Непосредно уочи упућивања школских надзорника (изасланика) у обилазак школа, министар просвете издавао је писмено упутство надзорницима за прегледање основних школа, у коме је у више тачака изложио захтеве, који се пред њих постављају, између којих је био и захтев да се утврди и на основу тога и оцени "да ли је учитељ предавао све прописане предмете или није, и које јесте, а које није."

У школској 1881/82. години за обилазак школа у двадесет округа, четири вароши и четири среза одређено је 17 изасланика, који су након завршеног обиласка школа поднели писмене извештаје. На основу њихових оцена, запажања и констатација можемо данас извести неке закључке о стању наставе физичког васпитања у тој школској години. 56.

Од седамнаест достављених извештаја у осам није ништа споменуто у вези са наставом физичког васпитања (крагујевачки, београдски, крушевачки, чачански, нишки и смедеревски округ, као и за београдске основне школе).

Четири надзорника су навела посредно да је и настава физичког васпитања одржавана у школама које су они обишли. Најчешће су то биле уопштене формулације у којима је изношено мишљење за више или за све наставне предмете, које не могу да буду поуздани показатељи постојања наставе физичког васпитања.

Тако нпр. за 26 школа јагодинског округа у извештају пише "остали предмети предају се мало боље", или: "У већини школа које походих настава је углавном добра, наставници су се с мањим изузетком кретали у границама наставног плана и распореда од 17. септембра 1871. прешав из сваког наставног

56. Извештаји министарских изасланика штампани су у "Просветном гласнику" за 1882. годину

предмета, све што је прописано поменутим распоредом" што је написао Сима Бимбић, директор, који је обишао 53 школе крајинског округа. (Подвукао С. Илић).

Директор Васа Филиповић, који је обишао 37 школа ужичког округа, навео је у свом извештају "предмети су у главноме сви предавани по распореду од 17. септембра 1871.", вероватно подразумевајући и физичко васпитање. (Подвукао С. Илић).

Јанићије Поповић, професор, обишао је 17 школа рудничког округа и у извештају је поново, као и у претходна два (1875. и 1880/81), указао на већу стручну спремност млађих, школованих учитеља у учитељској школи, истичући да је у овом округу "тек једна трећина од целог броја учитеља потпуно спремна за наставнички посао", док за остале наводи да су врло различити по стручној спреми и по вољи, којом раде тај посао.

За реализацију наставе истиче општи став по коме су најмлађи учитељи који су завршили учитељску школу и највреднији, односно да предају "рационално све предмете". (Подвукао С. Илић).

Преосталих пет надзорника изнело је у својим извештајима нешто више у вези са наставом физичког васпитања у школама које су обишли.

Иван Дамњановић, професор, обишао је школе у ћупријском округу и у извештају написао: "Телесном вежбању и црквеном певању поклањана је свуда пажња и уопште доста је урађено". Овакве констатације које показују задовољавајуће стање ове наставе ретко су се појављивале у извештајима надзорника, тако да се не може са сигурношћу

закључити да ли су ове појединачне оцене засноване на објективним критеријумима.

Основне школе четири среза пожаревачког округа (завишког, голубачког, хомољског и ремског) обишао је Михаило Банић, професор и утврдио да се "телесно вежбање предаје како где, а на неким местима и никако."

Др Марко Лека, након обиласка београдских школа, у свом извештају навео је да се "по најслабији успех показао у телесном вежбању и црквеном певању." У даљем делу извештаја покушао је да укаже на праве разлоге таквога стања, те је навео да "за телесно вежбање ни у мушкој ни у женској основној школи удесних локала, раде без икаквих гимнастичких справа, и авлије су при том калдрмисане тако да деца не смеју ни слободно трчати а где ли да се у скакању вежбају."

У овој критичкој оцени услова ове наставе Др М. Лека изнео је тешкоће учитеља ових школа, који без справа, погодних просторија (локала) и уређених дворишта нису могли ни остварити неке значајније резултате у овој настави.

Дуго година иза тога времена пратиће београдске, па и остале школе недостатак најосновнијих услова за наставу физичког васпитања, који је најчешће био узрок њеног незадовољавајућег стања.

Школске зграде у највећем броју нису одговарале предвиђеној намени. Д. Алексијевић, директор, обишао је школе у пиротском округу и у свом извештају је навео да готово све школске зграде не одговарају прописаним условима, како је закључио "све су дакле рђаве."

За наставу физичког васпитања навео је врло кратку оцену "гимнастика није свуда предавана" из које се може наслутити незадовољавајуће стање ове наставе.

Школе београдског округа обишао је Жива Живановић,суплент који је извршио обилазак 46 школа. Врло критички је изнео стање школских зграда, за које је написао да "у опште не ваљају. И ако би се строго поступало ваљало би их многе затворити, и то одмах."

У таквим условима тешко је и очекивати веће резултате у настави, стога није изненађујући његов закључак у вези наставе физичког васпитања: "Гимнастику ваља тако исто учити с почетка", чиме је довољно казао о стању ове наставе тог времена.

Слично стање у вези школских зграда било је и у другим окрузима. Васа Филиповић, директор, после обиласка школа у ужичком округу описао је стање школа оптужујућим речима: "Школске се зграде налазе већином у врло жалосном стању и нико се не сећа да те старе и непотребне зграде ваља заменути бољима."

× × ×

Сагледавајући укупне напоре, покушаје, достигнућа и резултате у периоду од 1868. до 1882. године, може се закључити да је овај четрнаестогодишњи период био веома значајан за развој наставе физичког васпитања. У њему је она прешла развојни пут од препоруке министра да се ученици "телесно вежбају" (1868), преко добијања места (као посебне примедбе) у "Распореду предмета у основној школи" (1871), све до коначног постављања међу остале наставне предмете у "Закону о основним школама" (1882).

На основу тога може се тврдити, насупрот навођењу различитих података у вези увођења и почетка наставе физичког васпитања у основним школама Србије од стране више аутора, следеће: 57.

1. Да је 1868. година она година када је први пут званичним документом органа врховне школске власти тј. расписом министра просвете у в е д е н о телесно вежбање у основне школе, на основу његове препоруке.

2. Да је 1871. година она година када је настава физичког васпитања званичним документом Министарства просвете у в е д е н а као о б а в е з а н наставни предмет, са три часа недељно, у посебној примедби "Распореда предмета", тадашњим планом и програмом, чиме је одређено њено место у настави основне школе.

3. Да је 1882. година она година када је настава гимнастике коначно добила равноправно место између осталих наставних предмета "Законом о основним школама" чиме је п о с т а л а о б а в е з а н наставни предмет и када су на тај начин крунисани сви дотадашњи напори у вези њеног увођења у основну школу.

---

57. Бучар, Ф.: Повијест гимнастике. Загреб 1908.(стр. 144): "Према школском закону од г. 1883. гимнастика јест облигатна и у пучким школама".

Сперњак, Б.: Повест гимнастике и соколства. Винковци 1928. (стр. 26): "Школским законом од 1883. године гимнастика је облигатан предмет у основним школама..."

Залетел, В.: Згодовина телесне взгоје ин соколства. Љубљана 1933.(стр.120): "С школским законом лета 1883. се је впељала теловадба обавезно в все основне школе".

Мудринић,М.: Историја телесног вежбања, II део.Загреб 1938.(стр.213): "Од године 1883. телесно је вежбање обавезан предмет у основним школама".

Тешић,В.: Настава гимнастике у школама Србије до 1914. Физичка култура, прилог двоброју 9-10, Београд 1954. (стр. 2о): "Гимнастика уведена као обавезан предмет 1871.".

Јовановић,Б.: Физичка култура кроз историју. Београд 1957. (стр.131): "Она је постала обавезни предмет у свим школама у Србији законом од 1883. године."

4. Да се и поред тога што је "Закон о основним школама", донет 31. децембра 1882. године, односно последњег дана 1882. године, а са његовом стварном применом у школама започело почетком 1883. године, ради поштовања чињеница и историјске истине спомињањем овог Закона мора наводити веродостојан податак његовог доношења, а то је 31. децембар 1882. године или ако се говори само година онда 1882. година, а никако 1883. година, јер је он донет и објављен у 1882. години.

x

За појаву гимнастике и њен успешан развојни пут у овом периоду, односно њено коначно постављање међу остале наставне предмете, насумљиве заслуге припадају бројним школским радницима, педагозима, лекарима и осталим савременицима тога времена, који су се схватајући потребу увођења овог облика васпитања у основну школу залагали за њено место у настави.

Међутим, по начину деловања, настојањима и покушајима као и резултатима постигнутим у вези са тим, посебно се издвајају три угледна школска радника тога времена: Димитрије Матић, Стеван Д. Поповић и Петар Предраговић.

Пошто су привремени наставни програми донети у сажетом облику 1883. године, а као стални програми следеће 1884. године. Вероватно је тај податак навео поменуте ауторе да наводе 1883. годину као годину у којој је гимнастика постала обавезан предмет, не спомињући ни "Распоред предмета..." из 1871. године, ни Распис... из 1868.године. Како ови аутори нису наводили библиографију, нити изворе из којих су добијали такве податке, може се претпоставити да је већина аутора користила најстарију од наведених публикација ("Повијест гимнастике", Ф. Бучара, из 1908), наводећи податак који се налази у њој, односно 1883. годину, без увида у постојећу историјску грађу у вези са тим.

Може се чак извести закључак да су у тим првим годинама појаве и настанка, развоја и увођења овог наставног предмета њихова настојања, напори, залагања и одређене активности имали често одлучујућу улогу, јер су они били на одређеним функцијама са којих су могли да утичу на доношење одговарајућих одлука у вези са тим.

Димитрије Матић је у три наврата био министар просвете (1859-1860; крајем 1860. и у периоду 1868-1872) и са те дужности покренуо више значајних просветних питања, а велике заслуге има за отварање прве учитељске школе у Крагујевцу 1871. године. 58.

У вези са увођењем телесног вежбања у основне школе његов удео и допринос је велики. Сва његова настојања, залагања и напори, нашли су места у бројним расписима и упутствима, проилазећи из његовог широког образовања и културе, као и савремених педагошких схватања, која је систематизовао и изложио у делу "Наука о васпитању" (I, II и III део), штампаном у Београду 1868. године.

Као једна од првих у овој области ова књига је истовремено представљала и приручник учитељима основних школа, а изложени ставови у вези физичког васпитања утицали су на стварање одређеног односа учитеља према овој наставној области. Истичући да је телесно образовање учитељу "исто тако потребно као и умно образовање" поставио је основе његовом даљем развоју.

---

58. Димитрије Матић (1821-1884) рођен је у Руми, а школовао се у Руми, Сремским Карловцима, Крагујевцу (у коме је завршио Лицеј), Хајделбергу (где је довршио студиј филозофије и права и положио докторат из филозофије). У Србију се вратио 1848. године и провео више година на разним функцијама (члан Касационог и Великог суда, министар иностраних дела, три пута министар просвете итд.) Написао је неколико књига између којих су:

"Коментар земаљско грађанског законика", "Јавно право", "Историја филозофије", "Наука о васпитању".

Залагао се да телесно вежбање буде обавезно у основној школи што је истицао, препоручивао и наређивао у расписима учитељима (1868. и 1869.); донео је прво упутство за телесно вежбање у школи (1868); у "Распореду предмета"... гимнастику је унео као обавезан предмет; залагао се за отварање учитељске школе, која је отворена (1871) и у чијем распореду се налазила и гимнастика; организовао је два курса за учитеље у Крагујевцу током летњег распуста 1872. и 1873. године, у чијим програмима је била и гимнастика. На тај начин учинио је за ову наставну област веома много, јер је преко низа званичних докумената омогућио њен улазак у школу и добијање статуса обавезног наставног предмета.

С т е в а н Д. П о п о в и ћ, први наш педагог школован у иностранству, широког образовања са добрим увидом у школски систем Немачке и Швајцарске. 59.

Иако му је настава рачуна у основној школи била главна преокупација, дао је значајан допринос и увођењу наставе гимнастике у основну школу. Најпре је узео учешћа у раду Комисије за уређење школа (1869) предлажући увођење гимнастике као обавезног наставног предмета, што је тада Комисија усвојила, али тек "Распоредом предмета..." 1871. године гимнастика је званично и добила место поред осталих предмета.

Издавањем књиге "Рад у школи", што је уствари прерађена методика Карла Кера (1872), намењене ученицима учитељске

---

59. Стеван Д. Поповић (1844-1902) са Милованом Спасићем спада у најстарије високошколске педагоге. Рођен је у Шапцу, а школовао се Шапцу, Цириху, Берлину, Готи, Бечу и Лајпцигу. Педагошку делатност остваривао у Министарству просвете, као деловођа, референт школске наставе, секретар и министар просвете; у учитељској школи као професор и директор. Поред тога покренуо је и био први уредник "Просветног гласника", а једно време је био и члан Главног просветног савета.

школе, као и учитељима, у којој је телесно вежбање имало одговарајуће место, допринео је да се у образовању учитељског кадра стварају и одређена сазнања у вези са овом наставом.

Заједничким деловањем и сарадњом ова два педагошка радника (док је Д. Матић био министар С. Поповић је радио у министарству као деловођа, а затим као референт школске наставе) многе идеје и замисли у вези са наставом гимнастике постале су стварност. И поред тога што у то време нису постојали и остали услови неопходни за успешан развој ове наставе (справе, уређаји, простор, кадар, упутства, програми приручници) уграђујући је у законске документе отворили су пут њеном даљем развоју.

П р е д р а г о в и ћ П е т а р, вредни и амбициозни учитељ гимнастике у крагујевачкој Гимназији и Учитељској школи, дао је значајан допринос у школовању и оспособљавању првих учитељских кадрова за ову наставну област.

Као учитељ гимнастике у ове две школе, у периоду 1871-1876. године, припремао је будуће учитеље за реализацију ове наставе, а на курсевима усавршавања учитеља у Крагујевцу (1872. и 1873. године) обучавао учеснике курса за предавање овог наставног предмета.

Његова књига "Кратка упутства из гимнастике за учитеље основних школа", издата 1873. године, представљала је први приручник и одиграла значајну улогу у стручном оспособљавању учитеља за реализацију ове наставе.

Поред ова три значајна школска радника одређену, позитивну улогу имали су још неколико службеника Министарства просвете (Милан Милићевић, Милорад Шапчанин), као и Јован Миодраговић учитељ, а касније и дипломирани педагог на факултету у Немачкој, који су својим предлозима, општим

залагањем и низом чланака и расправа у тадашњим часописима, дали несумњив допринос јачању положаја овог наставног предмета, као и развоју теоријске основе за његов даљи напредак и развој.

Идеје о увођењу наставе гимнастике постојале су готово од почетка периода који истражујемо, али су могле да се остваре тек онда када су створени неопходни услови и када су се појавиле одређене личности које су личним залагањем и настојањем остварile замисли о увођењу гимнастике у основну школу.

2.3.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1882. ДО 1914.ГОДИНЕ

Након признавања државне самосталности Србије, одлуком Берлинског конгреса 1878. године, настао је снажан економски развој младе српске државе, у којој се све више и брже развијају и јачају капиталистички односи.

Школство у Србији се шири и развија веома брзо, јер су то захтевале све веће потребе снажног економског развоја земље, а пре свега развоја трговине и других економских односа са земљама западне Европе.

И поред честих и бурних политичких промена у овом периоду (абдикација краља Милана, убиство краља Александра Обреновића, повратак династије Карађорђевића, ратови Србије са Бугарском 1885. године, оба балканска рата) које су условљавале одређене промене у културном и просветном животу земље, школство се развијало, мењало и прилагођавало наталим друштвеним променама.

Физичко васпитање, као саставни део укупног процеса васпитања и образовања, развијало се и мењало сходно одговарајућим променама, односно замислима и програмима, зависно од политичког, економског и културног стања у земљи. Ради јаснијег прегледа развоја наставе гимнастике ово раздобље је подељено према периодима измена наставних планова и програма.

2.3.1. Период од 1882. до 1891.године

2.3.1.1. "Закон о основним школама" из 1882. године

Последњег дана 1882. године (31. децембра) донет је "Закон о основним школама" који је заменио "Закон устројства основних школа" из 1863. године, а расписом Министарства просвете, од 26. јануара 1883. године, упућеном свим начелствима и градским управама, наређено је да се овај закон обнародује и достави свакој општини и свакој основној школи.

У овом Закону, први пут до тада, настава гимнастике се нашла у равноправном положају са осталим наставним предметима, јер је у члану бр. 2. (у попису предмета који се уче у основној школи) наведена и г и м н а с т и к а.

То је био плод вишегодишњих напора педагога, министара, лекара, официра, учитеља гимнастике и свих оних школских посленика, који су увиђајући и сагледавајући значај и вредност телесног вежбања тражили и залагали се за законско регулисање и овог подручја васпитања.

Уношењем гимнастике у званичан попис предмета она престаје да буде споредан предмет (необавезан и неважан), бар што се тиче законског третмана, јер њено место није више у неком од расписа министра или у напомени и примедби уз друге предмете, већ међу осталим предметима наведеним у поменутом члану Закона.

Како овим Законом није одређен и програмски садржај наведених наставних предмета, то је као посебан став члана 2. наведено да ће министар просвете на предлог Главног просветног савета одредити "шта ће се из ових предмета у коме разреду учити, на какав начин и у којој опширности."

2.3.1.2. Наставни планови, програми и распореди донети 1883. године

На основу својих овлашћења и након прибављеног мишљења Главног просветног савета, министар Стојан Новаковић прописао је недељне распореде по часовима, наставне планове и н а ц р т е програма за нижу и вишу основну школу.

Доношењем наставног плана, распореда и програма за нижу основну школу (26.8.1883. ПБр. 8238) престао је да важи "Распоред предмета".... у основним школама из 1871. године, који се примењивао у претходних дванаест година.

Наставни план за нижу основну школу предвиђао је по д в а часа недељно наставе гимнастике у сваком разреду, за све врсте основних школа тј. за четвороразредне школе са једним, два или четири наставника. На тај начин настава гимнастике добила је први пут о д р е ђ е н број часова недељно, што "Распоредом предмета..." из 1871. године није било предвиђено, чиме је и нормативно обезбеђено место наставе гимнастике у редовном распореду наставе.

Недељним распоредом часова било је одређено да часови гимнастике буду увек у после подневној смени (тада су школе радиле пре и после подне) и то увек од 15 до 16 часова.

За подељене основне школе одређено је да сва четири разреда имају наставу гимнастике увек у исто време односно уторком и четвртом од 15 до 16 часова. На тај начин часови гимнастике одржавани су за ученике целе школе истовремено (радили су сви разреди одједном), што није пружало најоптималније услове за извођење ове наставе, јер су школска дворишта у већини школа била мала и неподесна за такав рад, тако да се може претпоставити да је овакав организациони облик био неповољан и неефикасан.

За неподељене школе (код четвороразредних школа са два наставника) планирано је извођење наставе гимнастике у исте дане и исте сате, али за по два разреда заједно и то за I и II разред и III и IV разред. Уз овај распоред дато је објашњење у напомени да ученици старијег разреда (II-ог односно IV-ог) могу заједнички да раде и оне садржаје који су одређени за млађе разреде, док ученици млађих разреда (I-ог, односноIII-ћег) треба да раде само оне садржаје који су им по програму одређени.

Ово упозорење у вези са правилним дозирањем и оптерећењем физичким вежбањем ученика млађих разреда када су радили заједно са старијима, иако само по себи разумљиво, било је неопходно у ондашњим условима различите стручне оспособљености учитеља, због чега се није могло увек ни очекивати извођење наставе гимнастике према основним захтевима и специфичностима ове наставе.

Наставни програми за нижу и вишу основну школу донети су као нацрти, односно као привремени програми, јер је намера министра била, што је и навео у пропратном упутству, да се као стални наставни програми израде тек након њихове провере у пракси, а на основу добијених примедби и мишљења.

Министар је наредио да се свакој школи достави по један примерак нацрта програма, са напоменом да се они упућују са посебном његовом препоруком и да мора "да се све најтачније врши", што ће он проверити преко својих изасланика, тј. школских надзорника.

<u>У нацрту наставног програма</u> за ниже основне школе изложен је садржај наставе гимнастике за сваки разред посебно, али у најопштијим цртама. Предложени програм изгледао је овако:

"У I р. Припрема. Кретање ногама у месту. Кретање рукама, трупом и главом. Нешто ... војног вежбања.

У II р. Кретање целим телом. Дечије игре. Прве радње с ђуладима. Нешто из војног вежбања.

У III р. Радње на справама (и то преко конопца). Гимнастичке игре. Дечије игре. Радње с ђуладима. Нешто из војног вежбања.

У IV р. Радње на предмету ("реку"). Дечије игре. Радње с ђуладима. Вежбање у врсти.

Примедба: Слободна вежбања и после II разреда свуда."

Из наведеног програма наставе гимнастике види се да је имао привремени карактер, јер се једино тако може објаснити што су изложени само основни садржаји телесног вежбања у сажетом облику и то као групе телесних вежби: дечије игре (без навођења врсте игара), вежбе са теговима (ђуладима), вежбе на справама (преко конопца и на вратилу), неке вежбе из војног вежбања (без навођења одређеног садржаја).

Наставни планови, распореди и програми за више основне школе (варошке, сеоске и женске) донети су 1о. септембра 1883. године, ПБр 899о).

Наставни планови су донети у шест варијанти и то за подељене и неподељене варошке мушке, сеоске мушке и женске више основне школе. У свим мушким школама наставни план предвидео је по д в а часа недељно наставе гимнастике и војничког вежбања у петом и шестом разреду, а у женским школама по два часа гимнастике, такође у петом и шестом разреду.

Наставним програмом утврђени су следећи програмски садржаји наставе гимнастике:

"V разред. Од радње на ногарима само подизање на рукама и одскакивање, прелаз ногара на рукама наизменце и прелаз у скоку. Радње с ђуладима. Дечије игре.

VI разред. Двојно вежбање: 1. Вучење руку, 2. Вучење прстима. Гимнастичке игре. Прелажење преко барна. На гривнама: држање тела на рукама с опружањем једне руке (десно и лево). Вежбање с ђуладима. Скакање. Дечије игре."

Док је у V-ом разреду одређен садржај само из три групе телесних вежби (вежбе на разбоју, радње с теговима и дечије игре), у VI-ом разреду је предвиђен разноврснији програм. Поред вежби надвлачења у паровима, дате су и вежбе на греди (прелажења), на круговима (у вису слободном), вежбе са теговима, скакање и дечије игре.

Нацрти наставних програма за нижу и вишу основну школу били су, након "Упутства за телесно вежбање..." из 1868. године, први озбиљнији покушај одређивања садржаја наставе гимнастике у основној школи, због чега се и заснивао на концепцијама педагога, лекара, официра, као и различитих утицаја страних система гимнастике.

Из тих разлога се у овим нацртима програма налазило више различитих садржаја: од једноставних телесних покрета појединим деловима тела (у месту и кретању), преко вежби са теговима, различитим дечијим и гимнастичким играма, све до телесних вежби примењиваних у војној гимнастици, односно војном вежбању.

2.3.1.3. Наставни планови, програми и распореди часова прописани 1884. године

Годину дана касније, после доношења привремених наставних планова, програма и распореда, заступник министра просвете Дим. Маринковић издао је наредбу свим окружним начелствима, управама и управитељима основних школа (ПБр. 6191 од 2о. јула 1884) у вези са применом нових наставних планова, програма и распореда часова, који су достављени заједно са овом наред

Овом приликом израђени су наставни планови за троразредне и четвороразредне школе са једним, два, три и четири наставника, као и за вишу основну школу са једним или два наставника.

На основу ових наставних планова израђени су и одговарајући распореди часова свих предмета, према томе да ли су школе подељене или неподељене, односно да ли су са једним, два, три или четири наставника.

За све наставне предмете, па и за гимнастику прописани су стални наставни програми, који су за разлику од претходног нацрта програма, дати у ширем и потпунијем облику.

У наредби достављеној свим школама, министар је посебно истакао да су сви наставни програми, планови и распореди обавезни за све врсте школа, а такође и за све наставнике, желећи да и наређењем упозори на обавезу школе и наставника у вези са реализацијом утврђених планова, распореда и програма.

Програм наставе гимнастике израђен је за сваки разред посебно, (од I-ог до VI-ог) потпуније и садржајно богатије, него што је дат нацртом програма. Ради сагледавања његовог обима и садржаја навешћемо га у оригиналу.

Г И М Н А С Т И К А

Први разред.

П р и п р е м н е р а д њ е:

1. Дечје игре (оног места у ком је школа).
2. Построј (правило пешад. службе стр. 4. т. 2).
3. Стојка (" " " 2 т. 3).
4. Подбочивање " " " стр. 20 т. 60).

II. Кретање ногама у месту:

1. Подизање на прстима и спуштање.
2. Подскакивање на прстима.
3. Чучање и дизање.
4. Раздвајање и састављање ногу у скоку.
+ 5. Подизање и спуштање колена.
+ 6. Подизање и опружање ноге: напред, назад и у страну.
7. Корак у трку у месту.
8. Окретање ногу у чланку.
+ 9. Описивање круга опруженом ногом.
+ 1о. Клаћење ногама.

III. Кретање рукама:

1. Пружање руке наизменце: напред, у страну, горе и доле (друга је рука подбочена).
2. Пружање (обеју) руку напред, у страну, горе и доле.
3. Махање рукама наизменце: напред, назад и обратно. Друга је рука подбочена.
4. То исто једновремено обема рукама.

5. Пружање руке напред и састављање песнице.
6. То исто обема рукама.
7. Кретање песнице у кругу с лева у десно и обратно (Друга је рука подбочена).
8. То исто обема рукама.

IV. Кретање трупом:

1. Сагибање трупа: напред, назад и у страну.
2. Обртање стојећке: у десно и у лево.

V. Кретање главом:

1. Окретање десно и лево.
2. Окретање у кругу.
3. Спуштање и дизање главе: напред и назад.

VI. Из војничког вежбања:

1. Построј. 2. Разбој. Стојка. 4. Окретање главе (десно и лево). 5. Обртање тела.

Други разред.

I. Понављање свега што је одређено за први разред.

II. Кретање целим телом.

1. Гимнастички корак у месту и у маршу.
2. Кораком на прстима с укруђеним ногама.
3. Маршираље у врдању (цик-цак).

III. Из војничког вежбања:

1. Оно што и у I разреду.
2. Корак с разделом и без раздела.

IV. Дечје игре (месне).

V. Прве радње с ђуладима.

Трећи разред.

I. Телесно вежбање као и у I. и II.разреду.

II. Од радња на справама:

1. Скакање преко конопца у месту.
2. Скакање преко конопца у висину.

III Гимнастичке игре:

+ 1. Прескакање један другог.
2. Скакање у месту с обручем.
+ 3. Звезда. (Дизање другова на леђима).

IV. Радње с ђуладима:

V. Дечје игре:

VI. Из војничког вежбања:

1. Оно што у I. и II.разреду.
2. Обртање тела у маршу.

Четврти разред.

I. Телесно вежбање као у III. разреду.

II. Радње на премету ("реку").

1. Велики висак (горњи и доњи).
2. Мали висак (горњи и доњи).
3. Прелажење обема рукама наизменце: напред, назад, лево и десно (велики горњи висак).
4. Прелажење обема рукама на један пут: напред, назад, лево и десно.
5. Разна љуљања и одскакивања.
+ 6. Протуривање ногу испод предмета и повраћање натраг.

III. Радње с буладима:

IV. Дечје игре:

V. Из војничког вежбања:

1. Оно што у III разреду.
2. Став врсте.
3. Равнање врсте.
4. Обртање врсте.
5. Маршираље фронтом.
6. Заходјење врстом.

Пети разред.

I. Телесно вежбање и радња на премету као у IV. разреду.

II. Радње на ногарима:

1. Подизање на рукама и одскакивање.

2. Прелаз ногара на рукама, наизменце.
3. Прелаз ногара на рукама у скоку.
+ 4. Провлачење испод ногара.
+ 5. Прелаз ногара на рукама с кретањем ногу.
+ 6. Маказе.

III. Радње на другим справама:

+ 1. Пузање уз мотку.
+ 2. Пузање уз конопац.
3. Пењање на лествицама.

IV. Радње с ђуладима:

V. Дечје игре:

VI. Из војничког вежбања:

1. Оно што и у IV разреду.
2. Стојка вода.
3. Равнање.
4. Обртање.
5. Постројавање колоне простих и удвојених редова у месту.

VII. Вежбања с мотками:

1. Постројавање четири врсте на велико растојање.
2. К. рамену! 3. Пред прси! 4. К нози! 5. Хоризонтално држање мотке. 6. Дизање и спуштање мотке једном руком, наизменце. 7. То исто оберучке. 8. Премештање мотке иза себе (лево и десно), оберучке и враћање преда се. 9. Претурање леве и десне ноге и обеју преко мотке. 10. Заметање леве и десне ноге преко руке иза мотке. 11. Извијање испод мотке.

Шести разред.

I. Од слободних вежбања оно што и у V. разреду.

II. Двојно вежбање:

1. Вучење руку. 2. Вучење прстима. + 3. Хрвање. 4. Вучење клипка стојећке и седећке.

III. Гимнастичке игре:

+ 1. Пирамида.
+ 2. Бацање камена с рамена.
3. Прелажење преко брвна.

IV. На премету:

+ 1. Подизање до трбуха.
+ 2. Обртање.
+ 3. Окретање на трбуху.
+ 4. Окретање око колена.
+ 5. Обртање испод мишке.

V. На ногарима:

+ 1. Љуљање с пребацивањем ногу.
+ 2. Спуштање и дизање опруженог тела.
+ 3. Идење са савијеним лактовима, наизменце и у један пут.
+ 4. Прелажење ногара у љуљању.

VI. На гривнама:

+ 1. Љуљање и одскакивање напред и назад.
+ 2. Подизање и спуштање на рукама.
+ 3. Држање тела на рукама с опружањем једне руке (десно и лево).
+ 4. Жаба.

VII. Вежбање с ђуладима:

1. Дизање руке наизменце у страну и обеју заједно.
2. Махање рукама наизменце и обема.
3. Кружење руком, 4. Ширење и склапање руку,
5. Дизање руку у лактовима, 6. Избацивање руку,
7. Савијање тела с дигнутим рукама у вис. 8. Тесање.
9. Спуштање и дизање тела на једној нози с опруженом ногом напред и дигнутим рукама увис и напред.

VIII. Скакање:

1. У дужину. 2. Преко конопца у месту и у висину.
3. Скакање из трке у висину + 4. Скакање помоћу мотке.

IX. Идење на гигањама (штулама).

X. Дечје игре:

XI. Из војничког вежбања све оно исто што је одређено за V. разред.

Примедбе:

1. Постројавање колоне простих и удвојених редова вежбаће се и у оним разредима где то није споменуто, због прилика у које долазе такви стројеви, као: идења у цркву, стајања за време богослужења, у шетњама итд.

2. Вежбања поред којих се налази знак + само су за мушку децу. Исто тако ће се само деца у мушким школама учити војничким вежбавима, вежбањима с моткама и идењу на гигањама.

Доношењем овог детаљно разрађеног програма наставе гимнастике први пут до тада одређен је садржај ове наставе, а предвиђени разни облици телесног вежбања, на више различитих справа, пружали су могућност за извођење садржајно богатије наставе физичког васпитања.

Садржај наставног програма распоређен је поступно од I до VI разреда, од лакших елемената са постепеним повећањем тежине и сложености вежби без справа или на справама.

Дечије игре, војно вежбање и основне телесне вежбе (рукама, ногама, телом и главом) појављују се у свих шест разреда; прве вежбе са теговима (буладима) дате су у од II разреда; скакање преко конопца у III; а вежбе на вратилу (реку) у IV разреду.

У вишим разредима (V и VI) програм је отежан увођењем вежби на другим справама, па је тако у V разреду предвиђено вежбање на разбоју (ногарима), пузање уз мотку и конопац и пењање уз лествe, а у VI разреду вежбе снаге (надвлачење у паровима, бацање камена, рвање) вежбе равнотеже (прелажење преко брвна), а поред вежбања на вратилу и разбоју предвиђено је вежбање на круговима (гривнама) и скакање у даљ, у вис (са места и из залета), као и скакање мотком.

Занимљиво је да су вежбања предвиђена само за дечаке посебно назначена, тако да је учитељима било веома једноставно да врше избор вежби за дечаке или девојчице.

За даљи развој наставе физичког васпитања овај наставни програм је имао изузетан значај, јер је први пут до тада овај наставни предмет добио законом прописани програм, а одређивање програмског садржаја није више било ствар знања и добре воље учитеља.

Међутим, у пракси овај програм није дао очекиване резултате, јер већина учитеља није била довољно стручно оспособљена да га и остварује, а лоши материјални услови основних школа, односно недостатак справа, уређаја, вежбаоница (дворана) и игралишта, онемогућио је његову потпуну примену.

2.3.1.4. Расписи министра просвете"у вези потребе ђулади за ђачка вежбања и њиховој наруџбини" из 1884. и 1885. године

Стеван Д. Поповић, одмах по пријему дужности министра просвете, упутио је распис свим окружним начелствима и управама вароши (31.12.1884. г. ПБр.13.751) о потреби ђулади за ђачка вежбања.

Уочавајући потребу набавке најосновнијих справа и реквизита којима је требало школе опремити ради остваривања тек донетих програма, министар просвете у договору са министром војске постигао је сагласност да се у Војно техничком заводу у Крагујевцу могу да израђују потребна ђулад за вежбање ученика.

У наведеном распису дао је основна упутства о потребним реквизитима (ђуладима), односно о набавци према узрасној доби деце, тако да овај распис има карактер методског упутства.

У њему се тако наводи да је за децу од 6 до 8 година (I-II разред) потребно набавити ђулад од једног килограма, односно по 0,5 кг за једну руку.

За децу од 8 до 10 година, односно ученике III-ћег и IV-ог разреда ђулад од 1,5 кг тј. за сваку руку тег од 0,750 кг, док за ученике виших разреда (V-VI разред) односно између

10 и 15 година ђулад од два килограма, односно по један килограм за сваку руку.

Пошто је министар Д. Поповић добро познавао материјалне могућности школских општина, које су морале да обезбеде средства за куповину ђулади, то је препоручио да се ђулад за вежбање набаве само за половину ученика у једном одељењу, јер ученици ионако не вежбају сви истовремено, већ се смењују у вежбању и одмору, чиме су се штедела финансијска средства.

У Упутству је указао на различите потребе сеоских (са два или три разреда) и варошких школа (са већим бројем одељења и учитеља), односно да се ђулад може користити за више одељења у различито време вежбања.

У распису од 18. јула 1885. године (ПБр. 5.834) министар је обавестио сва начелства да је у Војно техничком заводу у Крагујевцу израђена извесна количина ђулади и да је потребно да се општине обрате својим начелсвима са назначеним потребама и доставе новац, а да ће све пошиљке ђулади из Крагујевца бити послате преко начелстава.

Истовремено је у овом распису нагласио да начелства треба да "ставе у дужност" општинама и школским одборима, као и управитељима основних школа да се што пре школе опреме овим реквизитима, неопходним за реализацију дела наставног програма гимнастике, чиме је утицао на одговорније опремање основних школа и за наставу гимнастике.

2.3.1.5."Правила о изради справа за гимнастичка вежбања у основним школама" из 1885. године

Неколико месеци после упућивања расписа о набавци ђулади, министар просвете прописао је "Правила о изради справа за гимнастичка вежбања у основним школама" (24. априла 1885.

године, ПБр 4о87), у којима је изложен опис справа за сваки разред посебно, почев од другог, а закључно са шестим разредом, који наводимо у скраћеном облику:

За II-ги разред од справа су предвиђена само ђулад (тегови) и то од 0,5 кг тежине за сваку руку посебно.

За III-ћи разред предвиђено је пет справа:

1- ђулад, по 0,75 кг тежине за сваку руку,
2- стојељке (сталци за скок у вис),
3- табла (трамбулина) за скокове,
4- узица (конопац) за прескакање,
5- обруч (пречника о,7 м).

За IV-ти разред предвиђене су две справе:

1- ђулад (исте тежине као и за III-ћи разред),
2- премет (рек), са притком од дрвета (суве ораховине или грабовог стабла) испод кога земљиште мора да буде насуто жутим песком или туцаном храстовом кором.

За V-ти разред предвиђено је пет справа и то:

1- ђулад (по 1 кг тежине за сваку руку),
2- ногари (барне), са дрвеним притка ма, испод кога земљиште мора да буде насуто жутим песком или туцаном храстовом кором,
3- пужаоница (комбинована справа за пењање) која представља конструкцију од два дирека висине 5,5 м, пободена вертикално, са попречном гредом на њима, на којој су алкама закачени конопац, мотка, гривне (кругови) и учвршћене мердевине (лествe),
4- штапови за вежбање (палице) дужине 1,2 м., дебљине 2 см за борење,
5- мотке за скакање, дужине 2 м, дебљине 3,5 см.

За VI-ти разред предвиђено је пет справа и то:

1 - ђулад (исте тежине као и за V-ти разред),
2 - камен за бацање од 3 кг, четвртаст или округао,
3 - греда за балансовање, дужине 5 метара, обла, пречника 15 см, на висини од 25 см,
4 - гривне (кругови) од гвожђа 13 см пречника опшивене кожом и испуњене вуном и длаком, које висе на два конопца, на размаку од 0,5 м,
5 - гигаље (штуле) за ходање, висине 2,5 м, са попречним дрвеним додацима на висини од 20 см. 59.

Уз детаљан опис наведених справа изложени су технички цртежи за шест основних справа и то за: сталак за скок у вис, одскочну даску, разбој, вратило, комбиновану справу за пењање и греду за равнотежу, чиме је пружена могућност свим школама да их уз помоћ наведеног упутства могу израдити.

Ова "Правила о изради справа..." представљала су значајан допринос унапређивању наставе гимнастике у основним школама, јер су омогућавала израду једнообразних справа неопходних за остваривање утврђеног наставног програма.

2.3.1.6. "Упутство за гимнастичка вежбања са сликама за основне школе" из 1885. године

Месец дана након доношења "Правила о изради справа..." Министарство просвете издало је "Упутство за гимнастичка вежбања са сликама за основне школе" (29. маја 1885. године, ПБр. 5о76), у коме је у три дела изложен и цртежима илустрован програм наставе гимнастике.

---

59. Пецић, Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1887. (страна 742-749).

На почетку Упутства, пре описа појединих телесних вежби, у првој реченици је истакнут циљ телесног вежбања: "ова вежбања имају поступно да снаже и развијају све делове тела."

Осим тога изложена су основна упутства о припреми ученика за вежбање (постројавања, размицања, помицања); заузимању основног (почетног) става за вежбање; командовању наставника, као и неколико основних методских упутстава у вези са извођењем наставе гимнастике.

Први део садржи објашњења и детаљан опис 13 телесних вежби које се изводе главом, рукама, телом, ногама, као и вежбе спуштања у чучањ, подизање из њега и гимнастички корак (марширање), илустроване са 14 цртежа.

У другом делу изложена су објашњења у вези вежбања на справама и већ на почетку се истиче да "све гимнастичке справе служе за снажење и развијање тела, а поред тога развијају окретност и гипкост целог тела која је неопходно потребна".

На 15 страна са 51-ом илустрацијом приказано је 16 вежби на вратилу, 12 вежби на разбоју, 7 вежби на греди за балансовање, 8 вежби на гривнама (круговима), 13 вежби на ужадима за пењање и моткама за пузање и разним лествицама. 6о.

6о. Тих година покушавано је да се страни називи справа и појединих вежби замене одговарајућим српским речима. Из записника Главног просветног савета (од 1о.II 1882) види се да је др Лаза К. Лазаревић поднео Савету предлог измена термина у програму наставе гимнастике и војног вежбања за гимназије. Предлог је припремио са Ј. Бошковићем, професором Велике школе и састојао се у следећем: Уместо речи "движење" да се каже "кретање" уместо "трчећи корак" да се каже "корак у трк", уместо "чучање и равнотежа на ногама и рукама" да се каже "чловљење на рукама", уместо "барне" да се каже "ногари", уместо "алке" да се каже "гривне", што је Савет усвојио. Савет није усвојио предлоге да се "рек" замени са "вратило" већ је усвојио назив "премет". И пфед тога у овом "Упутству...." кфишћени су називи "вратило" и "разбој" који су у касније период прихваћени и задржали се до данашњих дана (Просветни гласник, Београд. 1882, страна 124).

У трећем делу, на три стране са две илустрације, описано је трчање, предвиђено да у почетку вежбања одговара брзини једног корака у секунди, затим трчање на 100 метара за један минут и на крају истрајна трчања у трајању од 2 до 5 минута без прекида; затим скакање у вис преко разапетог конопца, одразом леве и десне ноге, са места и "из трке" и скакање у даљину преко рова дубоког један метар и широког од 1 до 4 метра. (Са места се прескакао до ширине 2 - 2,5 метара, а веће ширине рова из залета).

Како је то било време када је војничко вежбање ушло у програме основних и средњих школа, онда је природно што је оно нашло места и у овом "Упутству..." 61.

Тако је на пример код скока у вис дато објашњење да се сви скокови могу радити са пушком у десној руци, која се савије у лакту и принесе што ближе телу, што је уствари представљало једну од вежби са оружјем у програму војничке обуке.

2.3.1.7. Опремање школа гимнастичким справама

И поред тога што су у "Правилима за израду справа...", из 1885. године, дата детаљна објашњења о њиховом изгледу, па чак и технички цртежи за неке од њих, у ондашње време био је за већину школа, нарочито у мањим местима и селима, велики проблем наручивање и набавка гимнастичких справа.

Имајући то у виду београдски трговац Бела Дајч обратио се министру просвете (28.11.1886) са предлогом да израђује

61. Сви цртежи вежбача у овом "Упутству..." представљају вежбаче у војним униформама, што упућује на закључак да је основна грађа, односно извор материјала за ово "Упутство..." био неки војни приручник или неко војно упутство у вези са гимнастиком.

и доставља основним школама потребне гимнастичке справе, које је доставио Министарству на увид и оцену.

На основу одлуке Главног просветног савета од кога је министар затражио мишљење, донете на 334. седници, да се могу препоручити четири справе од свих понуђених, министар је упутио распис свим начелствима и управама вароши о збиркама гимнастичких справа (20.6.1887.г. Пбр. 6607) у коме је нагласио да се неке гимнастичке справе не могу набавити у унутрашњости Србије, а да се не би догађало да школске општине набављају неодговарајуће и скупе справе, препоручује се да се следеће четири справе набаве од трговца Б. Дајча:

1. Конопац за пузање са чворовима, дужине 3 метра, дебљине 3 см,
2. веће лествице, од конопаца,
3. конопци са гвозденим гривнама, које су опшивене кожом,
4. конопац са трапезом.

На предлог Б. Дајча наведене справе су се наручивале преко Министарства просвете, по цени од 48 динара за цео комплет.

Свакако да је ово представљало могућност за сваку школу да набави одговарајуће гимнастичке справе, неопходне за остваривање програма наставе гимнастике. Школске општине економски развијенијих и богатијих места могле су одмах да снабдеју школе овим справама, што су и учиниле након тога.

Не располаже се потпуним подацима које су општине набавиле на овај начин потребне справе, али се из извештаја школских надзорника може видети да су поједине школе располагале неким справама предвиђеним за наставу гимнастике.

У вези са набавком ових справа у архивској грађи фонда Министарства просвете (МПс: 1887, V, 2о1) налази се један, за нас занимљив, допис школског одбора основне школе из Осечине упућен Министарству просвете 20.7.1887. године, месец дана касније од слања расписа министра у вези са набавком гимнастичких справа (Прилог бр. 5).

Из дописа се види да је школски одбор ове школе затражио од министра објашњење шта треба након овог дописа да учини, пошто је после доношења "Правила о изради гимнастичких справа..." (1885) овај одбор набавио за школу неке гимнастичке справе (барне) и треба ли постављене справе да руши да би купио и поставио нове справе што би за школску општину било веома некорисно.

У вези са дописом овог школског одбора и неспоразумом око наруџбе справа, министар је упутио 28.1о.1887. године распис свим начелствима и управама вароши (Пбр. 8252) у коме је објаснио да је погрешно мишљење да се расписом од 20. јуна (ПБр. 66о7) наређује набавка справа искључиво код поменутог трговца. Сврха расписа је била, како је објаснио министар, да се помогне школским општинама објављивањем највише цене коју треба издвојити за набавку ових справа, а никако да се обавезују школе да купују справе код поменутог трговца.

2.3.1.8. Остваривање наставе гимнастике у основним школама у периоду од 1882. до 1891. године према извештајима школских надзорника

Наставни програми за нижу и вишу основну школу, донети 1884. године, током седмогодишње примене у пракси трпели су одређене критике због њихове опширности.

Одбор осн. шк. Осечинско

Бр 31

20 јула 1887 год

у Осечини

Прилог бр. 5

Господину Министру просвете и црквених послова.

Пређа распису вашем од 20 прошлог месеца текуће год. Пбр 6607, - Одбор осн. школе Осечинске у седници свој одржаној 16 овог месеца, донео је своју одлуку да би за ову школску општину и жену касу, било врло штетно да се по предмет распису подизање сграде гимнастике за вежбање деце пошла набаве, која је ова школска општина по раније распису и прописима издавим г. Министарства просвете, гимнастику нову направила, да код ње и овом сада наступи распису пошла имповане сграде наредбе, него ради би новосаграђену гимнастику (бараке) по раније распису, обдати и уништити шшобе овај очигледан служи на штету школске касе и жене општине.

Стога се одбор осн. школе Осечинске обраћа г. Министру с покорном молбом да ону по предмет одлуку свог Задовољства доде, а шшаго обраћења како ово да се наређење и за куд даље.

За писовођу учитеља.

Председник школског одбора

Тако је на пример један учитељ писао у часопису "Учитељ" 1884. године, поводом нових наставних програма: "Не могу ђаци ваљано да науче да: читају, пишу, рачунају и исказују оно што мисле, а захтева се још: словенско читање... и сијасет божић неких гимнастичких "редних", "војничких", дечијих игара и радњи са ђуладима и на "премету") вежбања! 62.

Оваква размишљања учитеља, који се нису осећали спремни да остваре обимније програме, заснивала су се на бојазни да нису довољно стручно оспособљени за све оно што је захтевао нови програм, па тако овај учитељ наставља своја размишљања: "Не велимо да није добро што би и ово деца учила, али велимо да ј е д а н човек не може све ово постићи. Зар се може с правом захтевати од једног човека, да буде и учитељ и васпитач, и поп и "певчик" и официр и гимнастичар?!"

Свакако да је учитељски кадар различите стручне оспособљености био неспреман за овакве задатке, које је постављао нови програм и да је то за њих представљало велики проблем у наставном раду.

Из тих разлога јављала су се слична мишљења учитеља, као на пример са учитељске скупштине одржане 1886. године: "Ми видимо да наше школовање не ваља, али не знамо како би било боље...", стога је због низа критичких примедби током примене ових програма дошло до тога да су програми замењени новим и то за нижу основну школу 1891. године, а за вишу 1892. године. 63.

---

62. Стални распореди и програми за основне школе. Учитељ, Београд 1884.(страна 483)

63. Просветни гласник, Београд 1886. (страна 424).

Међутим, за доношење објективне оцене вредности ових програма потребно је сагледати у којој су мери могли бити остваривани у овом временском периоду, односно нужно је сагледати услове за остваривање наставе гимнастике у основним школама.

Како су готово сви школски документи из тога времена уништени у низу ратова, који су се водили у Србији, једини поуздани подаци о стању наставе гимнастике представљају извештаји министарских изасланика (школских надзорника), који су по налогу министра просвете крајем школске године обилазили основне школе по утврђеном распореду.

Међутим и поред тога што су за изасланике бирани најбољи професори и учитељи, њихове оцене о настави гимнастике, изложене у извештајима министру, морају се критички посматрати из следећих разлога:

1. Професори других наставних струка, иако најбољи у свом предмету, нису били довољно стручни да сагледају све проблеме наставе гимнастике и дају поуздану оцену о њој.

2. Учитељи, који су бирани за изасланике, најчешће нису спомињали наставу гимнастике, вероватно из два могућа разлога: Први разлог је био њихов лични однос према настави гимнастике, тј. ако учитељ-изасланик није као учитељ предавао тај наставни предмет, није могао ни током инспекције других учитеља да даје оцену о том наставном предмету. Други разлог је што познајући проблеме ове наставе, са којима се сретао у својој учитељској пракси, из колегијалног разумевања није истицао у извештајима ако се на томе предмету није радило због непостојања услова.

3. Време које је било одређено изасланику за обилазак једне школе најчешће је било недовољно за све оне задатке, које је министар својим упутствима поставио пред

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

изасланике. Из тих разлога једно пре подне (или цео дан) у једној школи, најчешће је било искоришћено за обављање испита из српског језика, рачуна, науке хришћанске, историје, земљописа и сл. тако да се до наставе гимнастике најчешће није ни стизало.

4. Недостатак услова за остваривање наставе гимнастике (справе, уређена дворишта, просторије за гимнастику-собе) био је "ослобађајући фактор" од одговорности учитеља за неостварени програм, што је код једног дела изасланика стварало посебан однос према оцењивању успеха у овом наставном предмету.

Упркос свему томе међу министарским изасланицима налазили су се професори и учитељи који су веома савесно настојали да изврше контролу свих наставних предмета. Нарочито су драгоцени извори података извештаји оних школских надзорника који су по свом личном афинитету или искуству били у тесној вези са гимнастиком.

Њихова запажања и оцене остваривања програма наставе гимнастике и осталих проблема у вези са њом, омогућавају нам да у доброј мери сагледамо објективно стање ове наставне области у основним школама тога времена.

У петнаест, од деветнаест извештаја школских надзорника за 1883/84. годину, колико их је сачувано, дата је између осталог и оцена наставе гимнастике. Како је сваки од надзорника обилазио школе једног округа, то се на основу оцена и констатација датих у свим овим извештајима може сагледати стање наставе гимнастике у целом подручју Србије.

Већина надзорника, која је дала приказ ове наставе веома сличним оценама, изражава неповољно стање гимнастике у основним школама Србије.

Посебно је истицано да се слаба пажња поклањала овој настави и да није извођена по програму, јер већина школа нема гимнастичких справа, а да се настава налази у таквом стању као и да се не предаје, односно да се не предаје преко целе године, већ обично да се нешто мало ради пред долазак надзорника тј. пред испит и за испит.

По запажањима надзорника учитељи су били немарни према настави гимнастике, тако да нису децу научили ни правилном држању тела, а поготову извођењу неких сложенијих вежби. Тамо где је извођена настава најчешће се састојала из неколико вежби на месту, извођења стереотипних фигура, које чак деца нису ни изводила правилно, како је описао надзорник алексиначког округа тј. да су децу учили пред испит "неким кретањима која више личе на изигравање гимнастике и комедију но на озбиљну гимнастику" тако да "често пута падне на ум човеку да се овај предмет од беде предаје." 64.

Шест надзорника констатовало је да школе (у шест округа које су они обишли) немају никаквих справа за гимнастику, што представља сметњу за остваривање програма, док је пет надзорника навело да само у по некој школи могу да се нађу неке справе и то најчешће премет (вратило), а у једној од сеоских школа књажевачког округа учитељи су сами "склепали барне и рек на којима су деца окретно радила".65

Међутим, у оно мало школа где је било неких справа дешавало се да учитељи због непознавања значаја гимнастике као и недовољне стручне оспособљености нису користили справе у настави гимнастике, већ су децу остављали саму да раде и вежбају на њима.

---

64. Просветни гласник, Београд 1885.(страна 96).
65. Просветни гласник, Београд 1884.(страна 197).

Иако је од издавања "Упутства за предавање гимнастике..." П. Предраговића прошло више од десет година, један од надзорника је обилазећи школе алексиначког округа констатовао да је само у једној школи видео да се гимнастика озбиљно радила по Упутству П. Предраговића. Из ове оцене школског надзорника може се наслутити значај и вредност првог упутства за извођење наставе гимнастике у основној школи, које је коришћено и примењивано све до појаве новог упутства издатог 1885. године.

Садржај часова гимнастике у школама где је извођена био је различит и зависио је пре свега од степена стручности учитеља и њихових знања из овог наставног предмета. Како је стручна спрема учитеља била разнолика, то је природно да су ову наставу учитељи различито схватали и различито предавали, па се код неких састојала само из војног вежбања или само маршираља, код других од различитих дечјих игара, којих су се деца и сама играла, код трећих од такозваних редних вежбања или најобичнијих вежби на месту (рукама, ногама, главом и трупом).

Тражећи узроке оваквом стању школски надзорници су наводили разне узроке због чега је то тако у настави гимнастике. Највише су истицали недостатак справа за вежбање, услед чега није могао да се оствари програм ове наставе, али су поред тога наглашавали да не постоје ни одређена правила или упутства о томе како је потребно ову наставу изводити.

Недостатак књига и стручне литературе такође је помињан као један од узрока недовољног познавања ове проблематике, од стране учитеља, којима је она утолико била потребнија што су они били најчешће без завршене учитељске школе, односно одговарајуће стручне оспособљености за остваривање програма свих наставних предмета.

Иако су само два школска надзорника као један од узрока истакли брдовито земљиште и лоше временске услове (кишу), као разлог за неостваривање програма, значајно је то истаћи, јер ће недостатак уређених терена за извођење ове наставе и затворених објеката (собе за гимнастику - сала) бити још дуго времена стварни узрок и нерешив проблем за ову наставну област у основним школама.

У следећој школској години (1884/85) одређено је 25 школских надзорника за обилазак основних школа. Сачувано је тринаест извештаја, од којих се у једанаест дају оцене и прикази наставе гимнастике.

У односу на претходну годину стање у настави гимнастике се није битно изменило. Готово истим речима се констатује да се гимнастика предаје на разне начине, да се не увиђа важност и значај овог наставног предмета, те да се углавном предаје само пред крај године, како је надзорник за смедеревски округ написао да овај предмет "многи наставници сматрају као пасторче, пошто се деци покаже оно неколико фигура обично пред испит". 66.

Што се тиче опремљености школа гимнастичким справама и даље је ситуација била веома лоша. Само су четири надзорника споменула да у неким школама има по нека справа (премет, барне, стубе-конструкција за пењање). Схватајући немогућност остваривања програма наставе гимнастике без потребних справа за вежбање, надзорник за топлички и врањски округ у извештају предлаже да се за сваки округ одреди један "ваљан столар" који би ишао од школе до школе, правио школски намештај и "апарате за гимнастику", за које су неки месец раније издата правила о изради. 67.

---

66. Просветни гласник. Београд 1886.(страна 60).
67. Просветни гласник. Београд 1885.(страна 699).

Макако овај предлог био за нас необичан у то време је био и једино могућ, јер школске општине нису имале довољно средстава да поправе старе зграде адаптиране за потребе школа, нити да зидају нове, а поготову да их опремају справама за један наставни предмет коме се није могла поклонити одговарајућа пажња због несхватања његовог значаја, али и економских могућности земље.

И у овој школској години садржај наставе гимнастике се сводио на дечије игре, које су се изводиле по негде и са певањем; просте вежбе на месту; прескакање конопца, (реквизита који се могао лако набавити); а нарочито на разне облике војног вежбања, које се састојало из четног учења или других облика војне обуке.

Тих година војно вежбање је све више улазило у школе, што су надзорници у својим извештајима и потврђивали. Идеје о припреми омладине за националне задатке одбране земље, утицаји из других земаља о милитаризацији омладине, неуспеси у претходном српско турском рату и близина новог рата, садржаји који нису захтевали посебне скупе справе и уређаје, као и стручна оспособљеност учитеља, који су служили војску, а нарочито учитеља официра и подофицира-резервиста, били су чиниоци који су условљавали све бржу примену војног вежбања у школама.

Па и поред свега тога према оценама школских надзорника, као и других школских људи, већа примена војног вежбања готово по правилу значила је да се остали део програма у мањем обиму предаје или уопште не предаје, чиме је настава гимнастике постајала једнострана.

Поред тога ово војно вежбање често се претварало у прави систем војне обуке, "да човек не види пред собом учитеља и ђака, децу, већ регруте-војнике са својим капларем. Овакав рад не само што није од користи, већ је још и за

осуду", написао је у свом извештају надзорник који је обишао ћупријски округ. 68.

Стручна спрема учитеља је и даље била препрека успешном остваривању програма наставе гимнастике, а заједно са недостатком справа, стручне литературе и упутстава, била нерешив проблем и за онај део учитеља, који су желели, хтели и покушавали да остваре и овај део наставе.

Због ванредних прилика у земљи, насталих услед српско-бугарског рата (1885), наредбом министра просвете није обављен преглед школа у школској 1885/86. години. Било је то време када су школе престајале са радом, неке од њих постајале су болнице, учитељи одлазили у рат, а ђаци прекидали са наставом.

Свакако да су чести прекиди, промене и паузе имале извесне последице по наставу, која је након тога увек морала неко време да се организује по скраћеном програму, а то је значило и обавезан пад квалитета наставе. Сигурно је да је настава гимнастике у оваквим несрећеним приликама и услед честих прекида имала посебне тешкоће, јер је увек у тим ванредним ситуацијама она била та за коју се најчешће процењивало да се без ње у том периоду може.

У следећих пет школских година, до изласка новог наставног програма, није било неких битних промена стања наставе гимнастике у смислу обезбеђивања материјалних услова за њено реализовање.

Школске општине, у чијој је надлежности било отварање нових школа, као и поправка и опремање постојећих, нису могле много да учине у том смислу. Како је већина школа била на селу, које је у том периоду све више сиромашило,

---

68. Исто, (страна 632).

то су могућности знатнијег поправљања материјалног положаја школа биле све мање.

Тако је на пример на крају школске 1886/87. године од 671 школе 539 школа (8о,3%) било на селу, а 132 школе (19,7%) у граду. Што се тиче броја учитеља у 539 сеоских школа било је 660, док је у градским школама било 488 учитеља. Већи број учитеља у градским школама био је због тога што су градске школе имале по више одељења сваког разреда, а сеоске школе су углавном биле комбиноване или неподељене, односно са више разреда и одељења у једној учионици и најчешће са једним учитељем. 69.

Поред овако неповољних материјалних и кадровских услова Министарство је чинило напоре, да регулише што боље и ову наставну област. У тој намери је издало и "Правила о изради справа...", "Наредбу о набавци ђулади за вежбање" и предлог преко кога се она могу набавити, "Упутство за гимнастичка вежбања".

Све то је на одређен начин и до одређеног степена унапређивало наставу гимнастике у основној школи, али без обезбеђивања основних материјалних услова за остваривање програма и у овом петогодишњем периоду гимнастика се сводила на неке облике војног вежбања и простих телесних вежби или дечијих игара.

У таквој ситуацији наставници су запостављали овај наставни предмет, тако да су надзорници процењивали да је учитељи сматрају за доколицу деце, да је предају "као од беде" предлажући чак да је боље такву наставу гимнастике заменити

---

69. О школама у Краљевини Србији на крају 1886/87 године. Просветни гласник. Београд 1887. (страна 111-112).

часовима рачуна и српског него да таква настава и постоји. 7о.

И заиста већи део учитеља часове гимнастике замењивао је часовима рачуна и српског језика, јер им је било веома важно да их школски надзорник добро оцени из предмета које прво испитује, а то су пре свих били српски језик и рачун.

Јован Миодраговић, учитељ прве генерације крагујевачке учитељске школе, који је свршио студије педагогије у иностранству, познат као писац више расправа о физичком васпитању, као школски надзорник констатује у извештају да "још веома мало умемо да поклонимо довољно пажње и бриге физичком васпитању, иако сви знамо да је душа здрава у телу здравом", али даље искрено наставља "а гимнастику нигде нисам доспео да питам, те Вам о томе ништа не могу ни казати; и ако је то вештина, којој основна настава, у интересу здравља и телесног развитка дечијега, мора да поклони велику пажњу." 71.

Ово је најбоља илустрација односа према настави гимнастике, за коју су се залагали педагози, лекари, војници и школске власти, међутим, економски услови, културно образовни ниво средине и стручна оспособљеност учитеља (којих је још увек било са различитим врстама образовања) нису омогућавали да се педагошка мисао о потреби ове наставе оствари у школској пракси.

Упркос свим тешкоћама у којима се налазила основна школа, чији материјални положај није био задовољавајући, настава гимнастике је корак по корак, мало по мало, заузимала одређено место, обезбеђивала свој положај међу осталим

---

70. Просветни гласник. Београд 1888. (страна 66о).
71. Исто, (страна 652).

наставним предметима и постајала саставни део образовања ученика основне школе.

Каква год била и колико год је остваривана настава гимнастике остављала је трагове иза себе, обележавајући напорни пут једне уочене потребе, која је пролазећи кроз све тешкоће економске и културне заосталости изборила себи место, али не увек и услове, јер време економског развоја у коме се много желело да надонкади и достигне, није дозвољавало њен бржи развитак.

Било је то време када је осиромашени сељак имао велике потребе за радном снагом, коју је представљала његова породица. При томе се довијао на свакакве начине да задржи дете на њиви, а не у школи. Приморован разним казнама, па и новчаним, узвикнуо би: "Зар није доста што дадох војника већ хоћете и ђака?" 72.

Па упркос свему томе било је школа, доиста ретких, које су успевале да набаве или направе нешто справа; било је учитеља који су сами правили и компликованије справе, јер су схватали да нема ко да их купи; било је школа у којима је било добро организоване наставе гимнастике.

Вредни, савесни и способни учитељи, иако у малом броју, који су схватали значај и важност овог наставног предмета спроводили су ову наставу колико су им услови дозвољавали, бележећи на тај начин праве почетке наставе гимнастике.

---

72. И опет зашто деца беже од школе (к.ђ.н), Учитељ, Београд 1882 (страна 263)

2.3.2. Период од 1891. до 1899. године

На основу мишљења и оцена, које су давали министарски изасланици (школски надзорници) о наставном програму донетом 1884. године, мишљења и предлога доношеним на учитељским конференцијама и бројних полемика вођених у педагошким листовима и часописима, сазревала је мисао о потреби измена наставног програма.

У том смислу министар просвете одредио је 1888. године Комисију од четири лица да ради на преуређењу наставног програма. Како ова Комисија није обавила поверени задатак и није доставила никакав извештај о обављеном послу, то је министар просвете (Андра Николић) прихватио предлог новог програма који је израдио учитељски збор из Београда и доставио га Главном просветном савету са захтевом за мишљење (5.1.1891.године).

Чланови Главног просветног савета разматрали су овај предлог на више својих седница и након одређених измена и допуна доставили су министру 18.9.1891. године предлог програма за нижу основну школу. 73.

2.3.2.1.Наставни планови, програми и недељни распореди за ниже и више основне школе донети 1891. и 1892.године

На основу тога министар је прописао нови наставни програм за нижу основну школу, 1. новембра 1891. године (ПБр 17526), који је са дописом министра од 29.11.1981. године(ПБр 18658) упућен свим сресним властима и управама градова Београда и Ниша, са препоруком да их пошаљу свим школама.

---

73. Архив Србије (МПс: 1893, IV, 56).

У овом допису министар је навео да је нови програм урађен јер се на основу седмогодишње примене у пракси показало да је преобиман и да има и друге недостатке.

У вези са наставом гимнастике осим истицања циља: да се код младих "развија снага, окретност, сигурност, самопоуздање и храброст тела, а тим уједно укрепи како чилост духа тако и смисао за тачност и уредност, како би тим били потпора одбрамбеној снази своје отаџбине а били способни и за личну борбу за опстанак", наведено је да је настави гимнастике према њеној важности дато достојно место, те да се стога наставници морају тачно да придржавају прописаног програма. 74.

Недељни фонд часова у новом наставном плану остао је исти, тј. два часа недељно за сваки разред како у мушким тако исто и у женским основним школама.

У недељном распореду одређено је као и у старом распореду, да се часови гимнастике одржавају као последњи часови после подне од 15 до 16 часова, па су чак предвиђени и дани у које треба одравати ове часове, за поједине разреде.

У напомени уз распоред наглашено је да се часови гимнастике могу држати у једно исто време у свим разредима,што је могло на известан начин да отежа извођење ове наставе, која иначе није имала најповољније услове за рад.

Нови наставни програм гимнастике за ниже разреде претрпео је велике измене. Неки наставни садржаји нису нашли места у новом програму, као на пример програм војног вежбања, од кога је остало само неколико лаких елемената.

---

74. Исто.

Ово изостављање и напуштање војног вежбања у основној школи није дошло случајно, већ је резултат бројних примедби и замерки школских надзорника, учитеља, родитеља и педагога, јер се настава гимнастике претварала најчешће у војну обуку и "дрил" који је донео више штете него користи у васпитању деце.

Од читавог програма војног вежбања, које је у старом програму почињало од I-ог разреда, остало је само "војничко маршовање по два и четири" у IV-ом разреду.

У програм гимнастике унети су нови садржаји, који се до тада нису појављивали,као што су "пливање", са напоменом "по могућству (у IV-ом разреду); "тоциљање зими" (у III-ћем разреду); извођење деце у поље, што је представљало једну врсту излета и вежбања у природи.

Дечје игре, за које су се залагали бројни учитељи и педагози, као замена за (још увек) неприхваћено вежбање на справама, разрађене су по разредима и наведене за сваки разред посебно.

Унети су нови облици активности као што је такмичење, тада названо "утакмица" и то у трчању и скакању у вис и у даљину са места и из залета. Поред тога наведени су нови облици за вежбање снаге, уместо до тадашњих вежби са буладима дате су вежбе дизања тежих терета, као и потезање и гурање терета.

На тај начин измењени програм по разредима имао је по концепцији сасвим други задатак, што је у новим програму и назначено у наслову сваког програмског садржаја, за сваки разред посебно.

Ради што потпунијег сагледавања измена у новом наставном програму навешћемо га у оригиналном облику:

НАСТАВНИ ПРОГРАМ

за нижу основну школу

Први разред

Кретање:

1. "Котрљање" обруча с малим дрветом.
2. "Скакање" у вис преко врвце.
3. "Прескакање" полуобруча и врвце, држећи их у рукама.
4. Игре:
   "Јагњета и вука", "Пилића", "Лончића", "Миша"
   "Навлач-капе".

Напомена: Скакање преко врвце мора бити на земљишту, које је посуто песком.

Други разред

Утакмице:

1. Трчање до 100 метара - ко брже - Обично по 10 да трче.
2. "Скакање" преко врвце у висину; скакање у висину, у дубину и у дужину. Скакати се може из места и из трке. Земљиште на коме се скаче мора бити посуто ситним песком.
3. Игре:
   "Жмурке", "Пчела", "Жари, пали", "Соле", "Сакривања", "Плочања".
4. Понављање онога што се учило у I разреду.

Трећи разред

Вежбање:

1. Подизање на прстима и спуштање.
2. Подскакивање на прстима.
3. Спуштање на прстима и дизање.
4. Раздвајање и састављање ногу у скоку.
5. Подизање и спуштање ногу: напред, назад и у страну.
6. Клаћење ногама.
7. Кретање ноге у чланку.
8. Описивање круга опруженом ногом.
9. Пружање руке напред, у страну, горе и доле.
10. Звезда (дизање другова на леђима).
11. Махање једном руком, - друга подбочена, затим махање обема рукама.
12. Гимнастички корак у месту и маршу.
13. Тоциљање зими.
14. Утркивање - ко дуже. Трчање по групама.
15. Махање штапом више главе.
16. Игре:
    "Вучење клипка", "Јаницајас", "Робова", "Алајтопи".
17. Понављање онога што се учило у прва два разреда.

Четврти разред

Јачање:

1. Пузање уз мотку, која мора бити глатка и добро утврђена. И пењање и спуштање мора бити правилно. Више се ослањати на руке но на ноге.
2. "Дизање" тежих терета према снази, најпре лакших, а после тежих.
3. Потезање и гурање терета према снази.

4. "Хрвање" Хрвачи треба да су једних година и снаге. Хрвање треба да је правилно и да се врши на подесном земљишту.

5. "Пливање" (по могућству).

6. Обртање целога тела, лево и десно, у месту.

7. Обртање главе лево и десно.

8. Сагибање трупа напред, назад и у страну.

9. "Седење" без помоћи руку на земљу, а тако исто и устајање.

1о. Војничко маршовање по два и четири.

11. Игре:

"Мете, "У коло" (шуке), "Коња", "Камена с рамена", "Бацање мотке", "Вучење прста".

12. Понављање свега што се учило у сва четири разреда.

НАПОМЕНА: 1. У свим разредима: извођење деце у поље (с показивањем предмета, који су у вези с овим програмом).

НАПОМЕНА: 2. Осем побројаних игара може се узети још неколико из околине, које су за децу појединих разреда.

Овакав програм у коме није било војничког вежбања, које није нашло право место у основној школи, и ослобођен програма вежбања на справама, које већина школа није могла да набави, пружао је веће могућности за његово остваривање.

Поред тога уношењем нових садржаја (клизање, пливање, такмичења у трчању и скакању) који су деци били ближи и прихватљивији и уношењем неких традиционалних облика народних надметања (бацање камена, бацање мотке, надвлачења, преношења терета), програм наставе гимнастике је постао разноврснији и за децу занимљивији, што је имало велики значај за његово остваривање.

Увођењем већег броја игара пружена је могућност васпитања деце игром и кроз игру, које су својом спонтаношћу и пријатношћу уносиле радост и весеље на овим часовима.

Анализирајући овакав програм може се закључити да је пружао више могућности за развој физичких способности ученика, а поступним отежавањем садржаја по разредима омогућавао и оптималније утицаје телесног вежбања на физички развој ученика.

Два месеца након достављања наставног плана, распореда и програма за ниже основне школе, заступник министра је упутио наредбу свим сресним властима и управама градова Београда и Ниша (ПБр. 1302, од 1.2.1892), уз коју је доставио наставне програме за в и ш е основне школе.

Програм наставе гимнастике за више основне школе (V-ти и VI-ти разред) остао је потпуно исти, односно није промењен из 1884. године.

Ако би тражили узрок што се није извршила одговарајућа измена програма и за више основне школе, могло би се рећи да је вероватно био основни разлог што је тих година број школа које су имале више разреде био веома мали, па се томе није придавала важност као што је придавана нижим основнимш школама. У школској 1889/90. години од 718 основних школа само је 16 градских школа (од 130) било са шест разреда, а само је једна сеоска школа (од 588) имала пет разреда. 75.

2.3.2.2. Распис министра просвете свим окружним властима и управама градова Београда и Ниша о сталном надзору над основним школама из 1893. године

За организацију школског рада, односно добру наставу, васпитање и ред у школама, од великог значаја је било како је организован просветни (школски) надзор над њима.

Од оснивања првих школа у ослобођеној Србији водило се рачуна како најбоље организовати надзор у школама. У првим годинама тај надзор и уопште бригу о школама водили су кнез и "совјет", а у каснијем периоду највиђенији и најобразованији људи тога времена.

Током времена називани су: школски директори, врховни надзиратељи, управитељи основних школа, министарски изасланици и школски надзорници.

---

75. Протић, М.: Статистички преглед основних школа Краљевине Србије у 1889/90.школској години. Просветни гласник, Београд 1891. (страна 1о1-1о4).

Законом о основним школама, из 1882. године, регулисан је школски надзор, који је предвиђен да се обавља преко школских управитеља, месних школских одбора и професора учитељских и других средњих школа.

Највеће примедбе су биле на трећу врсту надзора, односно на школске ревизије (на оцењивање рада) путем министарских изасланика (надзорника), која се обављала једном у току године. Ови обиласци на крају школске године веома кратко су трајали, тако да се није могао стећи прави увид у рад наставника, нити утврдити успех у свим предметима.

Поред тога овај надзор није пружао никакву помоћ у раду учитеља, а код већине се претворио у рад за испит и пред испит. Учитељи који нису континуирано радили, већ само за ове испите, добили су потсмешљив назив "мајски учитељи", јер су се "будили" тек пред долазак надзорника.

Из тих разлога министар Ј. Ђорђевић упутио је распис окружним властима и управама градова Београда и Ниша, (ПБр. 1790 од 31.1.1893), да је према законским одредбама о редовном школском надзору поставио за поједине округе и градове сталне школске надзорнике, који ће већ током школске 1893/94. године прегледати основне школе, "над год то они за добро нађу".

У вези са овим министар је издао истом приликом и "Упутство за прегледање основних школа у течају године", којим је у 32 тачке регулисао обавезе и задатке надзорника при обиласку школа.

Оваква врста надзора била је претпоставка боље организованог инструктивног надзора, који су тражили учитељи, као и школски надзорници, јер је дотадашњи надзор био контрола и оцењивање, а никако стручна и педагошка помоћ учитељу.

2.3.2.3. Расписи министра просвете срескim начелницима у вези снабдевања школа потребама и отклањања неуредности у основним школама из 1894. године

У вези са многим примедбама школских надзорника, које су констатоване у извештајима, министар је упутио распис свим срескim начелницима 27. јула 1894. године (ПБр. 1о.638) у коме је навео да је упознат да су многе школе у рђавом стању и да се не снабдевају најпречим школским потребама. Пошто је узрок томе био неуредно прикупљање школског прireза, захтевао је од срескиx начелника да предузму одговарајуће мере и да се до почетка школске године школе оправе и окрече и снабдеју неопходним потребама.

Како се ова наредба министра просвете у многим школама није извршила, то је он поновним расписом срескim начелницима, упућеном 1о. октобра 1894. године (ПБр.18782) захтевао од срескиx начелника да они лично настоје да се свака неуредност школа отклони, односно изврше неопходне оправке школа и набаве основне потребе.

Не може се са сигурношћу закључити да ли су ови расписи министра учинили да се и неке потребе наставе гимнастике задовоље, међутим може се претпоставити да је у једном броју школскиx општина дошло до побољшања основниx услова наставе гимнастике.

2.3.2.4. "Закон о народним школама" из 1898. године

Већ после десетак година примене "Закона о основним школама", из 1882. године, вршене су припреме и рађени пројекти новог закона о основној школи.

Тако је министар просвете 7.12.1893. године упутио Главном просветном савету "Пројект закона о основним школама у

Краљевини Србији", који је израдио Главни одбор учитељског удружења, кога је током 1894. године разматрао Главни просветни савет.

Међутим, тек након вишегодишњих дискусија и припрема донет је "Закон о народним школама" (26.7.1898. године) по коме су народне школе подељене на ниже (забавишта и основне школе) и више (грађанске, продужне и девојачке), које трају две године.

Оно што је значајно за предмет нашег изучавања је чињеница да је настава гимнастике, која је добила одређено место још у Закону из 1882. године и у овом Закону је задржала место између осталих наставних предмета, односно равноправни статус међу осталим наставим подручјима.

Посебним члановима бр. 1о (за основну школу), бр. 28 (за грађанске школе) и бр. 40 (за девојачке школе), наведено је обавезно изучавање и гимнастике, поред осталих предмета, у наведеним школама.

2.3.2.5. "Правила о грађењу школа и намештају школском" из 1899. године

Поред тога што су још 1881. године донета "Правила о грађењу школа" стање школских зграда зависило је пре свега од економских могућности школских општина, али исто тако и културног нивоа те средине.

Дешавало се да су се неодговарајуће школе затварале, али да школске општине нису могле или нису схватале да треба да подижу нове школе, те је стога 1899. године министар прописао нова "Правила о грађењу школа", која су на извесстан начин била прилагођена условима новог времена.

У члану бр. 16. ових Правила наведен је захтев да "веће школе, нарочито у градовима треба да имају и дворницу за гимнастику и свечаности која се може и угрејати. Висина те дворнице да износи најмање 5 метара." (Подвукао С. Илић). 76.

Ово спајање функција просторије у којој би се одржавали часови гимнастике, а истовремено била и дворана за одржавање школских свечаности, значило је један рационалнији приступ решавања потреба наставе гимнастике у том времену. Он је произишао из сазнања да упркос одређеном захтеву, у претходним "Правилима....", о постојању "собе за гимнастику" при свакој школи, економске могућности нису биле такве да се у оскудици школског простора, гради или издваја и посебна "соба за гимнастику".

Стога се веровало да ће спајањем ове две школске потребе моћи да се овај проблем реши, али опет са знатном резервом и ограничавањем на "веће школе" и "нарочито у градовима".

Полазећи од економских могућности општина можемо закључити да готово није било основне школе која је у то време могла тако нешто да има или очекује да добије.

---

76. У то време за просторију намењену за наставу гимнастике, већих димензија, коришћен је израз "дворница за гимнастику" изведен од речи дворана, двор. Међутим у каснијем времену у пракси је прихваћена француска реч *"La salle"* што у преводу значи "дворана" тако да се данас користи назив "гимнастичка сала" или "фискултурна сала".

2.3.2.6. "Уџбеник из гимнастике" Атанасија Поповића из 1898.године

И поред тога што је Министарство просвете 1885. године издало "Упутство за гимнастичка вежбања" у пракси се осећала потреба за бројнијом стручном литературом односно за методским приручницима из ове области.

У стручним часописима појављивали су се краћи написи о настави гимнастике и потреби за приручницима, а убрзо за тим један број учитеља почео је да пише, односно прави збирке дечијих игара, које су итекако биле потребне школској пракси.

Један од преданих радника из области гимнастике, учитељ витешког друштва "Душан Силни", осећајући и сагледавајући потребу те врсте написао је "Уџбеник из гимнастике", у чијем уводу је истакао следеће: "Знајући пак крајњу занемареност телесног васпитања у нашим школама, ја сам овај први део Уџбеника написао као школску књигу и изложио све радње у потпуној системи и на врло лак и разумљив начин". 77

На 702-ој седници Главног просветног савета разматрана је рецензија на овај "Уџбеник...", коју је поднео др Воj. Ж. Ђорђевић, који је дао позитивно мишљење о овој књизи и предложио Савету да се штампа. Главни просветни савет је прихватио предлог и донео одлуку "да се штампање овог дела помогне, те да што пре изађе на свет, пошто ту помоћ дело и заслужује." 78.

На основу тога министар просвете је упутио распис свим начелствима 21.4.1898. године (ПБр. 7о79) да се "Уџбеник гимнастике" од А. Поповића може набављати за књижнице основних школа.

---

77. Поповић, А.: Уџбеник из гимнастике, Београд 1898.
78. Просветни гласник, Београд, 1898 (страна 12о-121)

Што се тиче излагања грађе она је у овом "Уџбенику" распоређена у пет делова и то:

1. Постројење и кретање (кретање, образовање врста итд),
2. Основне радње (вратом, трупом, рукама, ногама, кфачање).
3. Вежбање шипком и
4. Вежбање буздованима.

Свакако да је овај приручник представљао практичну помоћ у раду многим учитељима и извршио одговарајући утицај на подизање нивоа стручног рада у настави гимнастике.

2.3.2.7. Остваривање наставе гимнастике у основним школама у периоду од 1891. до 1899. године према извештајима школских надзорника

И поред тога што је нови наставни програм пружао више могућности за остваривање, јер није захтевао пуно справа као претходни, што су наставни садржаји били приступачнији и што је било више помоћне стручне литературе у то време, ипак настава гимнастике у основним школама није имала одговарајући развој према постојећим могућностима.

Из извештаја школских надзорника подношених министру у овом осмогодишњем периоду види се да су надзорници ову наставу у њима изостављали. Већина је није ни спомињала, други део надзорника је за гимнастику и предмете које нису прегледали писао уопштену формулацију "остали предмети пређени су према програму" или слично томе.

Овакав однос министарских изасланика понављао се упркос упутства о начину извршавања надзора, које је сваки министар издавао пре почетка њиховог обиласка школа.

У сваком од њих, као нпр. и у оном од 17.5.1893. године (ПБр. 5383), један од првих задатака надзорника био је утврђивање да ли су учитељи прешли цео програм из свих наставних предмета.

Изасланици (надзорници) су чак добијали штампане обрасце у којима је прво питање за сваког учитеља било: "Је ли прешао цео програм, ако није зашто?", а одмах иза тога и питање "Које партије и из ког предмета није прешао?". Но и поред директних питања у извештајима већине изасланика није било података о настави гимнастике, а нисмо могли утврдити ни да ли их је било и у наведеним обрасцима, јер они не постоје у фонду Министарства просвете Архива СР Србије.

Захваљујући оцени и мишљењима о настави гимнастике мањег броја надзорника, који су и о овом наставном предмету писали у својим извештајима, могу се извести закључци о њој.

Из извештаја се види да је у основним школама, у овом периоду, започела примена нових наставних програма, јер су описивани и нови садржаји примењивани на часовима гимнастике, као што су утакмице (такмичења), игре, скакање преко врпце (конопца) у вис, гађање мете лоптама и стрелом.

Међутим, у извештајима се наилази и на сличне констатације из претходног периода као на пример да се у школама смедеревског среза "на телесно васпитање не обраћа готово никаква пажња", а да нема ни једног наставника који је заинтересован "најновијим покретима на пољу телесног васпитања". 79.

Осим тога види се да се стање у вези са набавком справа и потреба наставе гимнастике веома споро мењало на боље,

---

79. Архив Србије (МПс: 1894, IV, 163).

јер у неким извештајима наилазимо на опаске да школске општине рудничког округа нису набавиле "ни једну потребну справу и прибор за школска гимнастичка вежбања". 80.

И поред тога што је из учитељских школа долазио школован кадар, често ни ови учитељи нису били оспособљени за ову наставу, уколико као ученици у учитељској школи нису имали одговарајућу или чак никакву наставу гимнастике.

Занимљив приказ стања наставе гимнастике и објашњење узрока због чега је таква настава изложио је непотписани аутор рецензије књиге "Дечје игре, за ђаке I, II, III и IV разреда осн. школе са сликама", учитеља Б. и С. 81.

Након краћег разматрања значаја и вредности телесног васпитања у систему свестраног васпитања ученика, аутор рецензије истиче: "Излишно би било говорити: колика се данас важност даје телесном васпитању и како силно вреди вежбање тела и нега здравља. Толико можемо рећи: да овога другога у нас по школама нема никаквога, а оно два часа гимнастике недељно, право је наставно недоношче!"

После критике програма из 1882. године, који по мишљењу писца ове рецензије није ни био за децу, јер је био монотон, једностран и неизводљив, додаје "да се гимнастика као предмет, поред свега споменутога, није у школи предавала с љубављу и као што треба."

Ову занимљиву оцену образлаже тиме што су, по њему, старији учитељи сматрали наставу гимнастике "за будалаштину и велики терет за себе, те су дечицу обично између скамлија а у прашини после часова, гимнастисали". За учитељице даје

---

80. Архив Србије (МПс: 1894, IV, 168).

81. Учитељ, Београд 1892 (страна 491-496).

објашњење да су за овај предмет биле невеште и да гимнастику нису "ни волеле због лажног стида", док за млађе учитеље каже да су схватили сву "неспретност" наставе гимнастике па ову наставу занемарили, "а не скочише, да је бољим чим замене".

У таквој ситуацији, по мишљењу писца рецензије, неодговарајући програм нису прихватали ни млађи ни старији учитељи, а ни учитељице, па чак ни они који су били одређени да утврде степен остваривања наставног програма у школи (школски надзорници) нису "разумевали значај гимнастике, те су о испитима тражили и били усхићавани дечијим парадама без трубе и добоша."

Указујући на неповољне материјалне услове наставе гимнастике Сретен М. Аџић, вишегодишњи управитељ учитељских школа у Нишу, Београду, Алексинцу и Јагодини и предавач педагошких предмета, у својој књизи "Телесно васпитање" (I део основног васпитања) издатој у Нишу 1892. године, у предговору пише: "... наћи ће се читалаца, нарочито међу наставницима, који ће рећи: Лепо се све овде излаже, и захтева ово и оно, али све су то ствари немогуће. Лако је писати, али де то и оствари све, у оваквим неповољним приликама." (Подвукао С. Илић).

Ове оцене стања и прилика наставе гимнастике у последњој деценији деветнаестог века, изречене од стране непознатог аутора, али веома доброг познаваоца стања ове наставе и С. Аџића признатог педагога, писца овог приручника, веродостојне су оцене незадовољавајућег стања материјалних услова наставе гимнастике, које је било последица лошег стања материјалне базе основног школства тог времена.

Из тих разлога учитеље неспремне да се ухвате у коштац са свим невољама овог позива, од њиховог материјалног статуса до неповољне материјалне основе школе, покушао је да охрабри и подстакне Сретен Аџић, који у својој књизи намењеној учитељима и родитељима пише: "И у најнеповољнијим приликама, може у погледу здравственом грдно много да се учини. Само за то треба: прво знања, друго умешности, а треће воље..." 82.

Ма како ове речи преданог школског радника биле истините, чињеница је да тадашњи учитељи нису добијали довољно знања и умешности у учитељским и другим средњим школама, за успешно остваривање програма наставе гимнастике, а већина њих због низа тешкоћа у погледу опремљености и услова за ову наставу нису имали ни воље за њу.

Све то је имало за последицу да су се временом телесне способности деце погоршавале у односу на претходне генерације, а нарочито се то одражавало у већем степену код девојчица, што су истицали бројни лекари и педагози.

У таквој ситуацији је један део школских радника (најчешће су то били учитељи и професори који су обављали дужност школских надзорника) покушавао да ову све неповољнију ситуацији ублажи утешним констатацијама да бар сеоска деца нису угрожена у физичком развоју тако као што су угрожена градска деца, објашњењем да сеоска деца доста бораве на чистом ваздуху и да доста пешаче, па им је то довољна замена за наставу гимнастике, коју нису најчешће имали.

Била је то заблуда која је давала погрешну представу о стварном стању физичког развоја и развитка и физичким способностима сеоске деце и умањивала значај захтева и настојања учитеља да се обезбеде одговарајући материјални услови за рад ове наставне области.

---

82. Аџић, С.: Телесно васпитање (I део Основног васпитања), Ниш 1892 (страна IV).

Увиђајући да се рад у школи све више усмерава једностраном васпитању ученика, министар просвете се посебним актом обратио надзорницима основних школа (12. фебруара 1899. године ПБр. 1630), у коме је подсетио надзорнике да "школским радом не сме се дакле потпомагати само интелектуални развитак, него се морају развијати и образовати и осећања и душевна расположења, мора се јачати и снажити воља... тек оваквим свестраним утицањем на душевни живот, а поред потпомагања и јачања телесног развитка, може се постићи опште образовање..."

Био је то напор министра да упозорењем школских надзорника усмери рад учитеља у правцу свестраног развоја ученика, јер је у овом периоду физичко васпитање било занемаривано, како је то 1897. године у чланку "Дечије игре" (непознатог аутора) било описано: "телесно развиће наших ученика била је готово брига последњег реда... штете од никаквог физичког васпитања у нашим школама давно су опажене..." 83.

Недостатак финансијских средстава за опремање школа за наставу гимнастике произилазио је из економске неразвијености школских општина (пре свега сеоских), а у извесној мери и из несхватања значаја и вредности овог дела васпитања деце, од стране срески власти и општинских одбора.

Први узрок је био последица економских могућности Србије, која је била у фази прерастања у модерну капиталистичку државу, са бурним процесом осиромашења села, док је други разлог произилазио из недовољне опште културне развијености односно још увек недовољног схватања потребе образовања уопште, а посебно појединих области наставе и васпитања, које су им личиле на нешто "сувишно", "непотребно", на "луксуз" и "помодарство".

---

83. Просветни гласник, Београд 1897. (страна 367).

И систем школског надзора доприносио је занемаривању физичког васпитања, јер професори средњих школа нису били довољно стручни за преглед овог наставног предмета, а како су и они подлегали општем захтеву старе школе да ђак иде у школу да научи да чита, пише, рачуна и да се Богу моли, то су вршили надзор пре свега над овим предметима док су остале, а најчешће и највише гимнастику, запостављали.

Но упркос свему мора се ипак истаћи да су врховне школске власти од почетка, са мање или више успеха, предузимале одређене мере, почев од писања расписа учитељима, надзорницима, школама и сресним властима о потреби и значају наставе гимнастике, па до прописивања правила, издавања наредби и упутстава у вези са регулисањем ове наставе у школи.

Поред тога известан број учитеља, професора, педагога и лекара писао је чланке, расправе, па и приручнике из области гимнастике, којима су хтели да подстакну учитеље, наставнике, родитеље, школске власти и друге институције на већу бригу и пажњу о овој значајној области васпитања.

Међу њима се истицао Сретен Ј. Стојковић, професор и директор, који је 1897. године написао расправу "Физичко васпитање и његове реформе".

Након опширног прегледа настанка и развоја гимнастике у свету даје у посебном поглављу ("Телесно васпитање код нас") веома оштру, али непристрасну оцену стања физичког васпитања у Србији: "Говорити о телесном васпитању у нас, значи износити само нашу немарност, износити јадиковања и осуде против нас самих, против школе, против општине, против државе". У тражењу одговора зашто је то тако С. Стојковић не прихвата оправдање да нема спремних наставника, јер се по њему ништа и не чини да их буде, нити недостатком уређених игралишта поред школа, јер у већини школа у Србији има довољно слободних површина.

На крају закључује: "Ваљда бисмо узрок могли тражити и наћи једино у оној нашој оријенталној небризи, која предузима неки посао само онда, кад је прилике на њ нагоне, наморају? Или, пак, у мишљењу, да је у школама, као и у обичном животу, све друго пређе од питања о здрављу и развитку телесних способности." 84.

Размишљања и оцене С. Стојковића, школског радника, савременика тога времена, су драгоцена сведочанства и показатељи напора и залагања прогресивних појединаца, који су критикујући немар и несхватање утицали на промену односа према гимнастици и тиме доприносили да се њен развој не успорава, већ наставља бржим током.

Да би се сагледала укупна слика више разних утицаја на развој гимнастике у последњих двадесетак година 19-тог века, потребно је истаћи и несумњив утицај свих оних људи, који су се окупљали око "Првог београдског друштва за гимнастику и борење" основаног 1882. године, (од 1891. године "Београдског гимнастичког друштва - Соко"), као и Гимнастичког друштва "Душан Силни" из Београда, основаног 1892. године.

Ова два гимнастичка друштва, као и друга друштва која су почела да се оснивају широм Србије, одиграла су значајну улогу у ширењу идеје о потреби гимнастичких вежбања, што је стварало на одређен начин и повољно мишљење о потреби ваљане наставе гимнастике у школи.

У та друштва долазила су и вежбала деца и омладина, која су касније када су завршили школе имали јасне представе о потреби и значају вежбања. и чинили део јавног мнења са сасвим другим односом према гимнастици.

---

84. Стојковић, С.: Физичко васпитање и његове реформе. XVII годишњица Чупићеве задужбине, Београд 1897. (страна 314-323).

Сагледавајући у целини положај и развој гимнастике у последњој деценији прошлог века у основним школама Србије, може се извући један општи закључак да према строгим критеријумима нашег времена ова настава није била довољно развијена, односно да у већини школа није било одговарајућих услова, ни стручно оспособљених кадрова.

Али ако се стање наставе гимнастике оцењује са становишта економских могућности тадашње Србије, општекултурног нивоа људи тога времена и у констелацији бурних политичких догађаја у земљи, могло би се закључити да је њен развој био сразмеран таквим неповољним условима за школство у целини, а посебно за наставу физичког васпитања.

За њен даљи развој несумњив значај имала су настојања државних и школских власти, као и појединих школских људи, лекара или чланова поменутих гимнастичких друштава.

Идеје соколства продрле су и у ове крајеве, додуше не са оним посебним задатком националног ослобођења, који је овај покрет имао у још неослобођеним земљама, али су идеје свесловенског и југословенског јединства прихватили најшири народни слојеви.

Повезивање соколства и школе било је повезивање телесног вежбања ученика са чврстом организацијом која је имала одређенији и организованији приступ телесном вежбању него што је то имала настава гимнастике у школи. Међутим, повезивањем наставе гимнастике у школи са соколским програмом телесног вежбања, гимнастика у школи доспева на један организационо и стручно квалитетнији ниво у односу на дотадашњи период, што је имало утицаја да њен касније развој буде бржи и већи.

Извлачећи општи закључак о стању наставе физичког васпитања потребно је рећи да маколико се нама чинило да је ниво

наставе гимнастике у основним школама био низак и ма како биле оштре критике савременика о стању наставе гимнастике у то време, морамо истаћи да су критике биле израз незадовољства што развој ове наставе није био онакав какав је њен значај, али да су сви напори Министарства (програми, закони, расписи, упутства), школских општина, педагога, лекара, учитеља и других појединаца учинили да гимнастика, као значајан део васпитања, постепено достигне повољнији положај међу осталим наставним подручјима.

2.3.3. Период од 1899. до 1914. године

2.3.3.1. Наставни планови и програми донети 1899.године

Након изласка новог "Закона о народним школама" 1898. године уследило је доношење нових наставних планова и програма за основне, грађанске и девојачке школе, крајем 1899.године.

Наставни план и програм за основне школе у Краљевини Србији донет је 2о.9.1899.године (ПБр. 4963), на основу чланова 5 и 10, а према предлогу Главног просветног савета.

Нови наставни план за основне школе (I-IV) није у погледу броја часова донео никакве измене, јер је по њему и даље -фонд часова остао исти, тј. у сваком разреду по два часа. Уз назив предмета "гимнастика" додато је још и "дечије игре", тако да је званичан назив овог наставног предмета био "Г и м н а с т и к а и д е ч и ј е и г р е", што је изражавало жеље и настојања бројних учитеља, школских педагога и других педагошких радника, који су се залагали за значајније увођење дечијих игара у програм наставе гимнастике.

Међутим нови наставни програм за основне школе (I-IV) донео је извесне промене у садржају овог наставног предмета. Наиме уз задржавање мањег дела садржаја програма наставе гимнастике из 1891. године и уношења дела садржаја програма из 1884. године, он је већим делом представљао различите дечије игре, које су наведене посебно за мушку, а посебно за женску децу. На тај начин овим програмом су задовољена тражења да се из наставе гимнастике избаце сви они садржаји који нису показали васпитне и друге вредности, као и они који су пренети из страних гимнастичких система и за које најчешће није било обезбеђених услова (справе и простори).

На тај начин садржај наставе гимнастике није више изискивао већа материјална улагања за њено извођење, јер се у новом програму нису више појављивале вежбе на разбоју, вратилу, круговима или справама за пењање.

Остаје при томе чињеница да је на тај начин смањен избор средстава и садржаја и да су предлагачи таквог програма вероватно били уверени да ће постављени циљ наставе гимнастике остварити преко садржаја новог наставног програма, који се углавном састојао од дечијих игара.

Потребно је истаћи да је ово први програм који је пре навођења програмских садржаја истакао ц и љ ове наставе: "Снажење тела: окретност и сигурност у покретима; развијање одважности, самопоуздања и гајење душевног и телесног здравља ." Иако формулисан у једној реченици представља први покушај усмеравања рада наставника према јасно одређеном циљу наставе.

Из прегледа програма наставе гимнастике, наведеног у оригиналном облику, може се сагледати његова нова концепција.

I разред

1. Вежбања у реду. Постројавање редова, по један, два, три и четири. Ход и трчање у редовима. Окретање на лево и на десно.

2. Слободна вежбања у месту. Савијање, пружање, махање и окретање главе, удова и трупа.

3. Скакање у висину и у даљину. (Само за мушке).

4. Дечје игре: а) за мушку децу: "јагње и вук", "плочање", "жари пали", б) за женску децу: "шапца лапца", "ој јаворе, јаворе" с певањем.

И за мушку и за женску: "мириши стојна","пилића", "лончића", "миша".

II разред

Понављање и усавршавање оних вежбања из I разреда.

Дечје игре: а) за мушку децу: "пчела", "шуге", "жмуре", "соле".

б) за женску децу: "тита лобода", "ја посејах лан", "цица маца", "како с' оно мак чупа", с певањем.

III разред

Вежбања у реду, слободна вежбања.

Скакање и маршевање продужава се и проширује (само у мушким школама)

Дечје игре: а) за мушку децу: "вучење клипка", "јаницајес", "робова", "алајтопи", с певањем "да плетемо ситан тањац" и "капија".

б) за женску децу: "коларићу", "пљескавица" и "шибљика" - с певањем.

Седење и устајање без помоћи руку. Гимнастички корак. Рвање (Последње двоје само за мушке).

IV разред

Сва вежбања у реду и слободна, скакање и маршираље продужују се и даље, у мушким школама.

Дечје игре: а) за мушку децу: "мете", "у коло", "коња", "камена с рамена", "крпи"..

б) за мушку и женску децу: "ми смо деца весела", "мајстори", "мала ласта", "баба тикве продавала", "коло воденично", с певањем.

Напомена: У неподељеним школама радиће заједно ученици I и II разреда све оно, што је прописано за те разреде, а ученици III и IV разреда радиће заједно све оно, што је прописано за ове разреде.

У свима разредима могу се узимати и друге згодне игре из околине.

Из наведеног програмског садржаја може се уочити да је овај наставни програм веома једностран по својој концепцији, са ограниченим избором средстава и облика физичког вежбања.

Обзиром да је он резултат настојања и залагања бројних педагога, присталица дечијих игара, може се видети да је већи део садржаја програма састављен из бројних дечијих игара.

Осим вежбања у реду, односно једне врсте стројеве обуке, као и слободног вежбања у месту, тј. вежби обликовања тела, предвиђен је још скок у даљ у I разреду (само за дечаке), гимнастички корак и рвање у III разреду, такође само за дечаке, а све остало су дечије игре и то једне игре за дечаке, а друге за девојчице.

Посматран са данашњег становишта овај програмски садржај није могао да обезбеди разноврсност у избору средстава и облика телесног вежбања, чиме је ускраћена могућност деловања на физички развој и развој физичких способности деце преко више различитих облика и садржаја.

Настава физичког вежбања се постепено претворила у играње деце, веома често без надзора учитеља, и то пре или између часова, тако да се није могло ни замислити успешно остваривање задатака физичког васпитања, што су често у својим извештајима констатовали школски надзорници.

Колико год да је овај наставни програм са једне стране уважио захтеве да се напусти систем вежбања на справама, што је на неки начин решавало проблем обезбеђивања справа и уређаја и нестручан рад учитеља са њима, толико је једностраним приступом и ограниченим избором програмског садржаја овај програм усмерио наставу физичког васпитања у подручје игре и забаве, којим се нису могли успешно да реше сви постављени задаци ове наставе.

2.3.3.2. "Закон о народним школама" из 1904. године

Политичке промене у Србији изазвале су и друге промене у области друштвеног и културног живота тако да је убрзо по доласку на власт Петра I Карађорђевића донет "Закон о народним школама" (19.4.1904), који је садржавао организационе и друге промене у области основног школства.

Народне школе се по овом Закону деле на забавишта, основне школе (које трају шест година) и продужне школе, а школовање је обавезно и бесплатно.

У члану 2о. набројани су предмети који се уче у основној школи и међу њима се налази настава физичког васпитања, али сада под називом "д е ч ј е и г р е."

По овом Закону за учитеље су могла бити постављена лица која су завршила филозофски факултет или учитељску школу са положеним учитељским испитом зрелости. Међутим, предвиђено је да се у недостатку учитеља са одговарајућом стручном спремом могу примати и лица са завршеном учитељском спремом без испита зрелости, као и лица са завршеном неком другом средњом школом.

Свакако да је законом морала да се предвиди и ситуација недостатка стручног кадра, али је то у исто време значило прихватање чињенице да су за учитеље долазила лица са неодговарајућом педагошком спремом, што је имало одраза на квалитет наставе уопште, а посебно наставе физичког васпитања.

Овим Законом регулише се школски надзор преко сталних школских надзорника, који се постављају за сваки округ посебно, ако у округу има више од 80 наставника. Стручна

спрема надзорника је предвиђено да буде завршен филозофски факултет и положен професорски испит из педагошке групе предмета, а могли су да буду и професори учитељских школа, са положеним професорским испитом.

Свакако да је овако замишљен надзор био могућност веће стручне и педагошке помоћи учитељима, јер обавезна два обиласка сваке школе током школске године, пружала су могућност да се постављени задаци надзора могу решити.

Како је по новом закону поново враћен V-ти и VI-ти разред основне школе, то је министар прописао привремени наставни план и програм за V и VI разред основне школе, (23.8.1904. године ПБр. 13812), по коме је гимнастика била заступљена са два часа недељно у оба разреда.

Наставни програм је такође дат као привремени и важио је само за школску 1904/1905. годину и предвиђао је у оба разреда следећи садржај: "Дечје игре. Народне игре у вези са излетима у поље и у шуму и Гимнастичка вежбања (зими)."

2.3.3.3. Распис министра просвете управитељима учитељских школа и окружним школским одборима у вези наставе вештина, из 1905. године

Министар просвете Љуб. Стојановић упутио је допис (1.10.1905. године ПБр. 16.535) свим управитељима учитељских школа и окружним школским одборима у вези са наставом вештина у основним школама.

На основу извештаја школских надзорника, из школске 1904/1905. године, министар је утврдио да је још увек у основним школама слаб успех из вештина, односно да

се у школама верује "да су вештине споредни предмети, па им се у настави обраћа мање пажње и отуд је слаб успех."

Оно што је веома важно за сагледавање узрока запостављања вештина, а тиме и наставе гимнастике, истакао је у овом распису сам министар, је чињеница да је "и само министарство просвете, које је без оправданих педагошких разлога истицало да су у основној школи најважнији предмети: српски језик и рачун."

Свакако да је на основу таквог става највишег органа школских власти изграђиван одговарајући став и однос међу учитељима основних школа, према овим наставним предметима, односно према настави гимнастике. У овом распису је истакнуто да такво мишљење још преовлађује те да су вештине "још на последњем месту, уколико наставник стигне или управо уме и хоће да их обрађује."

Овај део расписа указује на проблем у свој његовој оштрини, јер се однос наставника према вештинама кретао у релацијама: ако с т и г н е, ако у м е, ако х о ћ е да их обрађује, што је морало да има веома лоше последице на квалитет и обим пређеног наставног програма.

Из тих разлога министар је указао да је овакво гледиште, које су усвојили и поједини надзорници, у основи погрешно и да мора да се промени. Он је то нагласио веома императивно: "Овако од сад неће и не сме бити. У основним школама нема главних и споредних предмета. Сви су они важни, па зато се свима и мора обратити подједнака пажња."

Упућујући овај распис министар је желео да упозори на читаво једно подручје васпитања и образовања ученика, које је у основним школама тада било запостављено, те је

зато на крају расписа и нагласио да се мора препоручити учитељима да промене овакав однос, а да ће он преко својих изасланика (надзорника) утврдити да ли је то поштовано.

2.3.3.4. Остваривање наставе физичког васпитања у основним школама у периоду од 1899. до 1914. године према извештајима школских надзорника

Почетком овог периода број школа у Краљевини Србији повећан је на 1.092, од чега је било 174 градских и 918 сеоских школа (подаци за школску 1897/98.годину). 85

Свакако да је овај пораст броја школа морао да буде праћен одговарајућим повећањем стручног кадра, изградњом школске мреже, као и опремањем школа одговарајућим потребама наставе.

Како је овај петнаестогодишњи период већ на свом почетку имао бурне династичке промене, средином њега балканске ратове из којих је Србија ушла у рат са Аустро-Угарском, то није увек било могуће да се у тим тешким периодима обраћа и значајнија пажња развоју просвете.

Више од других наставних предмета настава гимнастике била је ускраћивана у потребама, јер је због својих специфичности захтевала виши ниво материјалне опремљености. Стање наставе гимнастике у основним школама и у овом периоду се може сагледати из извештаја надзорника, који и поред низа примедби, садрже драгоцене податке о степену остваривања наставних програма.

---

85. Поповић, З.: Статистика наставе у Краљевини Србији 1895/6, 1896/7, 1897/8. године. Просветни гласник, Београд 1902. (страна 95).

У овом петнаестогодишњем периоду сваке школске године током јуна месеца обилазили су министарски изасланици, најбољи професори и учитељи, све школе у Србији. У Архиву Србије сачуван је знатан број, мада се један мали део налази прештампан и у "Просветном гласнику".

Од 646 извештаја, који су нам били доступни да их прегледамо, у 175 (21%) извештаја споменута је и настава гимнастике, а у 28 (4,3%) записано је и о вештинама, па се може претпоставити да је овим индиректним путем писано и о гимнастици. У 443 (68,6%) извештаја школских надзорника гимнастика се уопште не спомиње, односно већи део изасланика није овај наставни предмет сматрао важним и значајним или бар равноправним осталим наставним предметима.

Па и поред тога постојећи извештаји обезбеђују увид и пружају могућност стварања одређених закључака о стању ове наставне области, ако се при коришћењу података води рачуна да критика њиховог исказа буде ваљано урађена.

Већи део извештаја надзорника, који спомињу наставу гимнастике, о њој пишу да је занемарена запостављена и да јој се поклања веома слаба пажња. Истичу да се она сматра као играчка без које се може, називају је пасторчетом основне школе и да нема место које заслужује.

Ретко где је обрађивана како треба, замењује се другим часовима, а оно што се ради ради се углавном за време лепог времена и то уочи доласка надзорника.

Овакве оцене у извештајима завршаване су закључцима да ће гимнастика нестати или да не постоји у нашим основним школама. Ове оцене полазиле су од чињенице да је "Законом о народним школама" из 1904. године овај предмет назван

"дечије игре" и ситуације у школама у којима су учитељи деци давали једино игре и то називали гимнастиком.

То је био довољан разлог да се у више извештаја појаве констатације да се гимнастика свуда изводи у виду игара или да се гимнастика претворила у дечије игре, а како је већина учитеља деци давала да се играју за време одмора, то се гимнастика као посебан час вежбања све чешће губио.

И заиста у овом периоду дечије игре постају готово једини садржај телесних активности деце. Она се играју пре часова, за време одмора, после наставе и приликом доласка и одласка кући. Наставници су на излетима давали игре у облику народних надметања, што је за ученике било занимљиво. Таква такмичења деце називали су витешка надметања, која су се најчешће састојала у такмичењу бацања камена са рамена, скакању, трчању и рвању.

Из извештаја управитеља школе "Салаш-Црнобарски" са прославе стогодишњице првог српског устанка, одржане на историјском месту где је вођена једна од битака првог устанка, види се да је учитељ ове школе организовао излет 19 школа (21 наставника и 900 ученика).

На излету је организована "тркачка утакмица најбољих тркача из сваке школе, по летвама обележеној и заставицама окићеној тркачкој стази. Описујући расположење присутних учитељ Влада Симић пише: "Не знам како је ова завршна тачка програма утицала на ученике, јер нису могли при утакмици сви учествовати; али радознали је народ то са таквим одушевљењем прихватио, да смо муке имали док смо нагрнули народ са тркачке стазе склонили." 86.

86. Извештај учитеља Владе Симића са прославе 100-годишњице првог српског устанка. Архив Србије (МПс: 1904, 59, 35).

Са једне сличне прославе 1904. године управитељ Шабачке основне школе у свом извештају навео је да су на излет на Мишар пошле све шабачке школе и остале школе из непосредне околине, на коме је после говора, рецитација и песми настала игра и забава ученика. "Ученици су играли коло, надметали се у рвању, хватању обруча и игри освајању капије лоптом."

Овај занимљив назив који је дао управитељ М.Бошковић игри лоптом (познатом у то време под именом "фузбал", данас "фудбал"), представља важан податак о појави ове спортске игре у основним школама, у време када се она тек почела појављивати међу омладином у нашим крајевима. 87.

Сагледавајући основне услове неопходне за организацију овог наставног предмета, морамо истаћи да је готово кроз читав овај период материјално опремање школа било веома слабо. Наиме како су за скупљање општинских прireза за школске потребе биле одговорне општинске власти, онда је стање школског фонда најчешће зависило од односа председника сеоске општине.

Средства намењена за изградњу, оправку и снабдевање школа општински кметови су најчешће трошили на друге потребе општина. Стога се у извештајима готово свих надзорника истиче да је стање школа веома лоше, да се зграде не одржавају и већином не одговарају ни основним хигијенским, а посебно педагошким захтевима.

На тај начин и поред тога што се у односу на претходне периоде ситуација мењала, јер су се у многим местима зидале нове школе, овај проблем је остајао нерешен.

---

87. Извештај М. Бошковића, директора Шабачке основне школе. Архив Србије (МПс: 1904, 59, 35).

У тој тешкој ситуацији највише је била погођена настава гимнастике, за коју је требало обезбедити просторију за вежбање ученика, одређене справе, уређено двориште.

Имајући то у виду може се разумети да је у време када је тек по нека школа имала једну или две справе, по неко ђуле за вежбање, а скоро све биле без посебних просторија и уређених дворишта, предлог новог програма (који је у први план поставио дечије игре) представљао за учитеље излаз из веома тешке ситуације.

Па ипак један број, нарочито млађих учитеља, тражио је и налазио и друге облике физичког вежбања са децом. Тако је учитељ из Прељине (1905) водио децу на реку на пливање што је представљало за то време значајну новину у организованом физичком вежбању ученика. Запажање надзорника, који истиче и похваљује рад овог учитеља, у вези са овом активношћу је да су деца по понашању и односу према учитељу ближа и присније, што му у осталој настави пружа веће могућности за успешнији рад са њима. 88.

Уочавајући једностарну примену дечијих игара у настави гимнастике неки надзорници упозоравају на поједине штетне последице њихове примене. Тако на пример, констатација да једностарна примена игара са могућим последицама развијања негативног односа деце према овом наставном предмету и данас је актуелна. Играње само дечијих игара, без других вежбања, које деца познају и играју се и без школе, "утврђује ученике у уверењу да су то неозбиљни и непотребни предмети, које они не морају ни учити." 89.

---

88. Архив Србије (МПс: 1905, 67, 34).
89. Архив Србије (МПс: 1907, 65, 24о).

Неки надзорници у својим извештајима су писали да се гимнастика свуда равномерно предаје, да је све по програму пређено, да је обраћена довољна пажња, што говори да је један део надзорника схватао сасвим површно значај који има њихов обилазак, испит и извештај.

Овакве констатације мањег броја надзорника указују пре на њихов однос према овом одговорном задатку, који на овај начин нису савесно испуњавали, него што дају објективну слику стања наставе гимнастике.

У ово смо се уверили упоређивањем извештаја других надзорника, који су обилазили исте школе раније или касније, па се могло готово увек видети да су надзорници и пре и после говорили о проблемима и лошем стању наставе у школама истог округа.

Анализирајући однос учитеља према настави гимнастике може се закључити да, осим њихове недовољне стручне припремљености за остваривање програма ове наставе, део кривице сноси и однос надзорника према настави гимнастике. Оно што су они тражили приликом обиласка и годишњих испита то су учитељи припремали. Да су они захтевали други однос према овом наставном предмету свакако да би рад учитеља и поред свих ових тешкоћа био друкчији.

Веома мали број надзорника је посматрао и часове гимнастике на годишњим испитима. Наиме, недостатак времена да све предмете испита, као и њихово лично непознавање овог наставног предмета, условљавало је такав однос. Стога је могло да се догоди неком надзорнику који је затражио да се покаже шта је обрађено из гимнастике, да чује одговор: "Лане нам то није тражено, извините господине."

Већина надзорника је своје гледање на потребу наставе гимнастике сводила на размишљања, која су износила у извештајима, да је сеоској деци доста кретања на чистом ваздуху и да им не треба гимнастике.

Веровали су да је сеоској деци довољно што пешаче од куће до школе и натраг, што раде у школским баштама и на својим њивама, а да је настава гимнастике потребна варошкој деци, која имају мање кретања и живе у средини у којој је ваздух знатно загађенији од сеоске средине.

Само је један мали део надзорничких извештаја указивао да оваква гледања нису ваљана, јер сеоска деца имају једностране активности и да је велики проценат (преко 50%) одбијених регрута доказ да народ физички "кржља" те да се због тога мора већа пажња посветити телесном развоју.

Увиђајући и друге проблеме овако организованог надзора, већина надзорника је износила своја мишљења о потреби увођења сталног, стручног и инструктивног надзора, за шта су се изјаснили сви учитељи и наставници на својим конференцијама, организованим јуна 1908. године, који би значио стручну помоћ учитељу током целе године, а никако испит и проверу за време једног преподнева.

Запажања надзорника о стручној спреми учитеља указивала су на потребу континуираног стручног оспособљавања учитеља за извођење овог наставног предмета, јер је учитељски кадар долазио из неколико учитељских школа, које су се отварале, премештале или затварале; а један део учитеља је био без завршене учитељске школе, односно да је међу њима било богослова, свршених и несвршених ученика гимназије и ученица више женске школе.

Проблем стручног оспособљавања учитеља за извођење наставе гимнастике, током њиховог школовања у учитељским школама,

може се разумети тек ако се има у виду веома лоше стање ове наставе у учитељским школама.

Поред тешкоћа материјалне природе, са којима су се борили и средње школе, односно непостојања основних услова за остваривање наставе гимнастике у учитељским школама (сале, справе, терени, реквизити), нерешив проблем био је непостојање одговарајућег стручног кадра за овај наставни предмет.

Наиме, готово кроз читав овај период већина учитељских школа није имала одговарајућих, па чак никаквих наставника гимнастике, јер није постојало школа у којима би се припремали и оспособљавали наставници за овај наставни предмет.

Изузимајући осмогодишњи период (1882-1890), када је у свим средњим школама наставу гимнастике водио официрски кадар, у остало време у учитељским школама углавном није било наставника гимнастике или су се у кратким временским периодима смењивали наставници других струка, учитељи или бивши официри аустроугарске и српске војске.

Крагујевачка учитељска школа, која је радила у периоду од 1871. до 1876. године, имала је све време спремног и квалификованог учитеља гимнастике (Петра Предраговића) па се може рећи да су прве генерације учитеља биле оспособљене за остваривање наставе гимнастике у основној школи.

Имајући у виду и два учитељска курса у Крагујевцу (1872. и 1873), кроз која је прошло преко стотину учитеља, може се закључити да они представљају значајан допринос у оспособљавању учитеља за извођење наставе овог наставног предмета. Пресељењем ове школе у Београд, настао је период у коме није било наставника гимнастике, а тиме ни

организоване наставе у овој стручној школи, изузев школске 1880/81. и 1894/95. када су у школи радили по једну школску годину два наставника, што је занемарљиво за двадесетогодишњи рад ове школе (1876-1896). Треба споменути и осмогодишњи период извођења наставе гимнастике и војног вежбања, коју су изводили официри, преко које будући учитељи нису могли добити сва она потребна знања и методска упутства за рад са децом у основној школи.

Учитељска школа у Алексинцу, која је настала пресељењем Учитељске школе из Београда 1896. године, пуних 13 година непрекидно није имала наставника гимнастике, што значи да су све те генерације будућих учитеља излазиле из школе потпуно неспремни за извођење наставе овог предмета. Тек од 1909. године школа је добила наставника и у последњих пет година стручно оспособљавала ученике и за овај наставни предмет.

Нишка учитељска школа у свом четрнаестогодишњем раду (1881-1895) изузев осмогодишњег периода војног вежбања није имала наставника гимнастике, па тиме ни наставе овог предмета.

Мушка учитељска школа у Јагодини, основана 1898. године, за разлику од осталих учитељских школа, већ од друге године свога рада (од школске 1899/1900. године) имала је учитеља Јована Милијевића, који је непосредно пре тога боравио у Шведској 15 месеци и упознао се са наставом ручног рада и шведском гимнастиком. Оба ова предмета предавао је у овој школи кроз читав овај период.

Крагујевачка женска учитељска школа, основана 1906. године, само је школске 1905/6. године имала наставницу гимнастике,

а преостало време није имала наставу гимнастике и тиме остављала будуће учитељице без стручног образовања за овај предмет.

Из овог кратког прегледа наставе гимнастике у учитељским школама, може се уочити да осим учитељске школе из Јагодине, остале учитељске школе готово да нису имале наставу гимнастике кроз читав овај период.

Ако се има у виду да је један број учитеља долазио из Богословије, која такође није имала наставу гимнастике у овом периоду, као и из Учитељске школе из Сомбора, која је почев од 1865. године имала наставу гимнастике са једним или два часа, али без потребних објеката и услова за наставу гимнастику, може се схватити и сагледати сва неспремност и недовољна стручна оспособљеност учитеља за извођење наставе гимнастике.

Поред Учитељске школе у Јагодини, као и крагујевачке у првих шест година постојања, још је једино Виша женска школа, која је такође припремала учитељице за основне школе, почев од 1872/73. године имала наставу гимнастике и играња кроз читав овај период, па се може претпоставити да су свршене ученице, које су се опредељивале за учитељски позив, биле спремније од других учитеља за извођење наставе гимнастике.

Ради што потпунијег сагледавања општег стања у вези са гимнастиком у основним школама, мора се истаћи чињеница да је оснивање и рад гимнастичких друштава у већим местима имао позитивне утицаје на развој гимнастике у школским срединама, јер се све више учитеља укључивало у ова друштва било као активни чланови, било као чланови управа.

Пред крај овог периода све више ученика постају чланови соколских друштава, па су често садржаји наставе гимнастике поједине или групе соколских вежби.

Из приложеног извештаја школског надзорника види се да су соколске вежбе нашле место и на школским излетима, па су чак извођене и уз музику. (Прилог бр. 6).

Известан број педагога, лекара, школских и гимнастичких радника, преко чланака и расправа покушавао је да критички укаже на постојеће стање, али и својим предлозима настојао да подстакне на измене постојећег стања, које по општим оценама није било задовољавајуће.

Др Влад. Поповић, сагледавајући потребу стручно оспособљених наставника гимнастике, обратио се министру просвете (24. маја 1904.) са предлогом да се у Србији оснује Завод за физичко васпитање омладине. Овај Завод није основан, али је ова иницијатива довела до оснивања Гимнастичке школе у Београду, која је први шестомесечни курс одржала од 1.5. до 5.11.1908. године. 90.

Сретен Пашић, директор Више женске школе у Београду, који је прикупио и издао збирку народних и дечијих игара, написао је расправу "Вежбање с гледишта Дарвинове теорије" у којој је у поглављима "Гимнастика у школи" и "Наша народна гимнастика" изложио нека своја искуства, сазнања и мишљења у вези са наставом гимнастике, као и опширна објашњења више народних игара. 91.

---

90. Архив Србије (МПс: 1907, 7о, 21о).

91. Пашић С.: Вежбање с гледишта Дарвинове теорије. Просветни гласник, Београд 1904. (Стр.29-41).

Прилог бр. 6

Господину Министру Просвете
и Црквених послова.

Част ми је известити Вас, да су у поверенам
ми срезу тршићском, окр. београдског поред свето-савске и
лондовданске прославе у току школске године приређивани
школски излети у Сремчици, Барајеву, Ваљевцу, Шиљковцу
и Борчу а на Ушћу и соколски часови где су ученици под
надзором свога учитеља Г. Михајла Обрановића изводили
разне соколске вежбе а наставник је те вежбе изводио
свирањем на виолини.

Бр. службено.
7. јула, 1912 год.
В. Градиште.

Господину Министру грађевина,
Министарски изасланик,
Дим. М. Протић управитељ

Др Љубомир Ненадовић штампао је 1904. године саопштење "Физички развитак школске омладине и школска хигијена у Срба", које је излагао на Првом међународном конгресу за школску хигијену у Нирнбергу(4-9. 4. 1904.) и у коме је дао преглед настанка и увођења наставе гимнастике у школе, као и развој школске хигијене код Срба. 92.

Анастас Христодуло, правник и учитељ гимнастике у гимназијама у Крагујевцу и Београду, писац прве књиге о фудбалу по немачким изворима, написао је крађу расправу са називом "Школска гимнастика - једно сувремено питање", у којој је писао о потреби савременијих програма наставе гимнастике у основној и средњој школи, односно о увођењу спортова и игара, школовању наставника гимнастике и уређењу потребних вежбалишта. Поред тога писао је о својим искуствима учитеља гимнастике у крагујевачкој Гимназији у којој је са ученицима упражњавао спортску игру "фусбал". 93.

Јован Миодраговић, учитељ, педагог и директор Учитељске школе у Београду у чланку "Рад у другом разреду основне школе", у поглављу "Гимнастика" писао је о важности и значају телесног развоја деце, хигијенским условима, дечјим играма и гимнастици. У уводном делу приказао је стање и однос према физичком васпитању код нас: "Одавно говоримо, како је здравље највеће богатство. Одавно је наука утврдила, да без правилног развитка телесног не може бити ни правилног развитка душевног ни среће у животу. А без здравља, снаге и среће друштвене, народне и државне. Али залуд све то знамо и говоримо, кад ништа не чинимо." (Подвукао С. Илић). 94.

92. Ненадовић, Љ.: Физички развитак школске омладине и школска хигијена у Срба. Просветни гласник,Београд 1904.
93. Христодуло, А.: Лоптање ногом (*Footbal-fussball*)Београд 1905.
94. Миодраговић,Ј.: Рад у другом разреду основне школе. Просветни гласник Београд 1897.

Љубомир Протић, референт за основну наставу у Министарству просвете, писао је у књизи "Наше народно просвећивање" у школској 19о1/2. години" за гимнастику да се не предаје ни у градским ни у сеоским школама. Истиче потребу просторија за вежбање зими и када је лоше време, даје оцену да је за то још рано захтевати, али је брига друштва о физичком развоју и брига по њему најпреча, да се сиромашној деци обезбеди исхрана, јер се у то време мало водило о томе рачуна. 95.

Др Слободан Рибникар у књизи коју је превео ("Школска хигијена за наставнике, школске надзорнике и школске лекаре", од Ото Јанке-а) у поглављу о гимнастици изнео је и своје мишљење о настави гимнастике. Истиче да "по многим основним школама учитељи слабу пажњу обраћају на телесна вежбања. По средњим школама нити има наставника за гимнастику, нити места (ни затвореног ни отвореног) где би се гимнастика радила." 96.

Сви ови чланци, књиге и расправе наметале су јавности проблеме наставе гимнастике, о којима се говорило и размишљало, те на тај начин стварале могућности и прилике да се те тешкоће решавају.

Бржи и значајнији развој ове наставне области спречавале су бурне политичке промене и догађаји, јер је убиство једног краља и смена династија на власти, анексија Босне и Херцеговине, први и други балкански рат, као и све оно што се догађало уочи првог светског рата, окупирало не само политичку и управну власт, већ сву јавност.

---

95. Протић, Љ.: Народно просвећивање у школској 1901-2.години Београд 1903. (страна 34)

96. Јанке,О.: Школска хигијена за наставнике, школске надзорнике и школске лекаре (Превео др Слободан Рибникар). Београд 1903. (страна 167).

У таквим тешким ситуацијама сва пажња је усмеравана на одређене проблеме у којима се земља налазила, чиме су проблеми наставе гимнастике, као и школство у целини, долазили у други план.

Припреме за ратове и сами ратови условљавали су да се у настави гимнастике истиче њен одбрамбени задатак, односно задатак да припреми младе за одбрану земље. У тим периодима је тада већа пажња обраћана и војном вежбању, које је често постајало и једини садржај рада у таквим условима.

Но и поред свега тога настава гимнастике, упркос бројних тешкоћа, у то време је заузимала све значајније место, о чему нам говори велико интересовање наставника, педагога, лекара и других који су о њој писали, предлагали мере за решење ових проблема и упозоравали јавност на њу, што је доприносило да се њен развој настави брже и успешније.

2.4.0. ДИСКУСИЈА СА КРИТИЧКИМ ОЦЕНАМА

Првих тридесет година након добијања права да отвара школе (Хатишерифом из 1830), у Србији се ширила мрежа основних школа, излазили су закони и упутства, који су регулисали рад школа, али у то прво време није у њима било спомињано физичко васпитање.

Ако се има у виду да је полувазалном Кнежевином Србијом владао неписмени кнез, да су школе тек почеле да се отварају, а учитељски кадар тако рећи није ни постојао, тешко је и очекивати да се идеја о физичком васпитању могла и појавити, бар у првим годинама развоја просвете у ослобођеној Србији.

Поред тога скромне економске могућности Србије, у којој се највише богатио кнез и честе бурне промене владара и династија, нису пружале најповољније услове за континуиран развој школства, односно праћење и прихватање савремених педагошких идеја уопште, а посебно у вези наставе физичког васпитања, која је себи већ крчила пут у систему школства многих европских земаља.

Како је тих година у Србију дошао већи број школованих Срба, пре свега из Аустро-Угарске, као и известан број питомаца српске владе школованих по развијенијим европским земљама, то су започели и први утицаји на даљи развој школства у Србији.

П р в о спомињање физичког васпитања у некој школској (званичној) публикацији било је у књизи "Педагогично методично наставленије за учитеље основни школа" Милована Спасића, главног школског управитеља, издатој 1855. године, која је све до 1871. године била методско упутство за школски рад, препоручено од стране Министарства просвете.

Иако је у њему о телесном васпитању писано само као о потреби у систему јединственог телесног и умног васпитања и обавези родитеља и учитеља да брину о њему, односно само о циљевима и значају, ипак је као званично школско упутство имало одређен утицај на учитеље основних школа, подстичући их на ангажовање и у овој васпитно образовној области.

Смењивањем династија на власти, односно свргавањем Александра Карађорђевића и поновним враћањем на власт Милоша Обреновића (1858), наступиле су бројне промене у културном и политичком животу Србије, које су се одразиле на даљи развој школства.

Тако је већ 1859. године припремљен "Пројект закона о школама за Књажество Србије", у сагласности са Совјетом а на предлог Скупштине, у коме је између осталих наставних предмета било предвиђено и "т е л е с н о у п р а ж њ а в а њ е (гимнастика)",што представља п р в и з в а н и ч н и п р е д л о г увођења наставе физичког васпитања у основне школе Србије.

Но и поред тога што "Пројект..." није усвојен као закон, а тиме и физичко васпитање уведено у основне школе већ 1859. године, овај законски предлог нам показује да је и поред неповољних економских, културних и политичких прилика у Србији постојала замисао увођења наставе физичког васпитања у основне школе, попут других развијенијих европских земаља са знатно већим економским и културно просветним могућностима.

Довођењем др Ђорђа Натошевића из Новог Сада у Београд (1867) и његовим постављањем за референта наставе у Министарству просвете учињен је покушај државних и просветних власти Србије да се у области образовања постигну још значајније промене.

Др Ђорђе Натошевић је имао велико искуство у школском раду, јер је био професор и директор гимназије, затим надзорник основних школа и члан Школског савета Угарског намесништва, а доласком у Србију желео је да своја сазнања и искуство угради у преуређење основних школа.

Из тих разлога је након обиласка школа и стицања увида у стање наставе у њима, писао опширне извештаје предлажући низ мера и решења за превазилажење таквог стања.

Између осталих предлога Ђ. Натошевића за предмет нашег истраживања значајан је предлог увођења наставе гимнастике у сва четири разреда основне школе, који је изложио у "Прегледу научних предмета како би имали по разредима посопце да се предају и развијају" у коме је разрадио и програмски садржај гимнастике по разредима.

Школска комисија, као званични орган Министарства просвете, припремала је предлоге преуређења школа и утврђивала наставне планове и програме. Разматрајући извештаје и предлоге др Ђорђа Натошевића као и извештаје осталих чланова Комисије (С. Поповића о стању школа у Швајцарској) припремила је предлог о преуређењу основних школа, у коме је гимнастику препоручивала "учитељима по варошима, а и по селима где се може" (1868).

На тај начин предлози др Ђорђа Натошевића и осталих чланова Комисије, односно и закључци Школске комисије у вези са наставом гимнастике, представљају д а љ а з в а н и ч н а н а с т о ј а њ а да се ова наставна област уврсти међу остале наставне предмете у школи.

Како су све ове замисли, настојања и покушаји појединаца и званичних институција били испред друштвено-економских и просветно културних прилика тога времена, то ипак нису могли

у ових тридесет и осам година да буду и реализовани.

Бурни политички догађаји, настали убиством кнеза Михаила 1868. године, довели су на престо малолетног Милана Обреновића, а на власт намеснике М. Блазнавца, Ј. Гавриловића и Ј. Ристића.

За време владавине намесника створени су повољнији услови за развој просвете, што је имало одређеног утицаја и на даљи развој и унапређивање наставе уопште, а тиме и наставе физичког васпитања.

Новопостављени министар просвете Димитрије Матић донео је више значајних наредби и расписа у вези са наставом физичког васпитања, која је у основне школе у в е д е н а 1о.12.1868. године министровим расписом учитељима и учитељицама основних школа, уз који је достављено и упутство за телесна вежбања ученика.

Пошто је распис министра упућен преко званичних државних органа то је и брига за његово спровођење пренета и на начелства и управе, што је у целини посматрано довело до одговорнијег односа школа према овом министарском распису.

"Упутство за телесна вежбања", достављено заједно са расписом, представљало је п р в и н а с т а в н и п р о г р а м физичког васпитања у основној школи, а као методско упутство било драгоцена помоћ учитељима основних школа, који су углавном били без потребних стручних квалификација, тј. без завршене учитељске школе, која тада није ни постојала у Србији.

На тај начин његова примена у наставном раду доприносила је квалитетнијем извођењу наставе гимнастике, јер је за недовољно стручно оспособљен учитељски кадар упутство било неопходна помоћ у примени програма наставе физичког васпитања.

Да би се настава у основним школама што потпуније законски регулисала Министарство просвете прописало је "Распоред предмета у основним школама и упутство како ће се предавати" (17.9.1871), који је уствари представљао наставни план и програм са разрађеним садржајем наставних предмета и посебним методским упутством.

И поред тога што настава физичког васпитања није нашла место у списку наставних предмета који се предају у основној школи, већ је у примедби на крају пописа предмета наведена формулација: "У сва четири разреда мушке и женске школе предаје се телесно вежбање", може се извести закључак да је овим "Распоредом предмета..." физичко васпитање у в е д е н о к а о о б а в е з а н п р е д м е т у основне школе.

У "Упутству" приложеном уз "Распоред предмета..." образложена је потреба и начин примене телесног вежбања деце, што је имало за циљ да упути и поучи учитеље када и где је најпогодније организовати телесно вежбање ученика.

Упућивање учитеља на организовање вежбања између часова, извођење деце у шетње, коришћење слободних површина у близини школе и вежбање на чистом ваздуху, представљало је ангажовање министра просвете и у тражењу могућих решења за извођење ове наставе, односно давање стручних упутстава у вези са реализацијом ове наставе.

Оваквим односом према настави физичког васпитања "Распоред предмета..." донео је суштински нов прилаз овој наставној области, изједначавајући њен положај са местом осталих наставних предмета, односно сврставајући је међу остале обавезне наставне предмете у основној школи.

Свакако да је недовољна стручна оспособљеност учитеља, као и слаба материјална опремљеност школа за наставу физичког

васпитања била отежавајућа околност у њеној примени, али се из извештаја учитеља и других писаних докумената у вези са увођењем наставе физичког васпитања и њеном реализацијом може тврдити да је почела да се изводи у основним школама Србије, након расписа министра, у оном обиму и на онакав начин како су то дозвољавале могућности тога времена.

Како је проблем стручне оспособљености учитеља за реализацију наставе у основној школи био и даље један од основних проблема њеног даљег развитка, то је министар Матић поред отварања Учитељске школе у Крагујевцу (1871), крајем 1871. године донео одлуку о одржавању курса за одабране учитеље, у току летњег школског распуста 1872. године.

Циљ одржавања овог курса био је да се преко низа одржаних предавања из већине наставних предмета утиче на подизање стручног нивоа учитеља-полазника овог курса, чиме би се побољшао и квалитет наставе у целини.

Предавања из наставе гимнастике, на курсу одржаном у Крагујевацу 1872. године, држао је Петар Предраговић, као и на курсу следеће 1873. године, који је такође одржан у Крагујевцу.

Значај ових курсева за унапређење наставног рада у основним школама је изузетно велики, јер их је похађао велики број учитеља (поред позваних известан број учитеља се самостално прикључио курсу), који су стечена знања не само примењивали у свом наставном раду, већ и преносили осталим колегама, у својим или суседним школама.

Одржавање ових курсева за наставу физичког васпитања је било од посебног значаја, јер не само да су полазници

курсева стекли и проширили сазнања о овој настави, већ је према предавањима која су држана на овом курсу, Петар Предраговић припремио приручник "Кратка упутства за предавање наставе гимнастике у основним школама", који је изашао из штампе 1873. године.

Штампањем првог методског приручника за наставу физичког васпитања, у време када је она тек почињала да се примењује у основним школама, представљало је значајну помоћ учитељима у реализацији наставе за коју нису били стручно оспособљени, чиме је њихов стручни ниво подигнут у овој области васпитања на знатно већи ниво.

Допринос Петра Предраговића, стручњака и ентузијасте, у развоју и унапређивању наставе физичког васпитања је вишеструк, почев од његовог наставничког рада у Гимназији и Учитељској школи у Крагујевцу (1871-1876), одржана два курса из наставе гимнастике, до написаног приручника и учешћа у раду Комисије за оцену новог наставног програма гимнастике (1874). Његовом великом ангажованошћу на свим овим подручјима остваривани су значајни резултати у подизању стручне оспособљености учитеља, чиме је доприносио квалитетнијем извођењу наставе физичког васпитања, односно њеном бржем развоју.

Његов допринос је утолико већи ако се има у виду да учитељи у основним школама углавном нису били стручно оспособљени за остваривање програма наставе гимнастике у основној школи, јер било да су били свршени или несвршени ученици гимназија, богословије или више женске школе, нису у својим школама могли да стекну сазнања у вези овог наставног предмета, јер се у средњим школама у то време тек почињало са наставом физичког васпитања.

Српско турски ратови 1876. и 1877. године зауставили су даљи развој школства уопште, а посебно наставе гимнастике, јер су потребе земље у рату биле изнад свих других захтева мирнодопског живота и рада.

Прекиди школског рада, због одласка учитеља на војне дужности или непосредне близине ратних операција, доводиле су до нарушавања континуитета наставног рада и прекида тока унапређивања и развоја наставе уопште.

Међутим настојања Министарства просвете да прати рад и помаже учитеље у наставном раду настављена су одмах након завршетка ратова, односно одређени су министарски изасланици који су обилазили основне школе, вршили непосредну контролу њиховог рада и предлагали мере за отклањање проблема у њиховом раду.

Осом тога настављено је са законодавном активношћу Министарства које је усвојило "Закон о уређењу више женске школе" (1879), којим је одређено да је један од задатака школе спремање учитељица за основне школе, чиме се желело да ублажи стални недостатак школованог учитељског кадра, а увођење наставе гимнастике и играња, као обавезног наставног предмета у ове школе, значило је з а к о н с к о р е г у л и с а њ е наставе физичког васпитања, што је имало велики значај за њен даљи развој.

Даљи напори школских органа усмерени су били да се што више стручно оспособе постојећи учитељи, који су углавном били свршени, а често и несвршени, ученици богословије, гимназије и више женске школе, а такође и несвршени ђаци Велике школе или потомци Војне академије, односно желело се да се што више ублажи разлика у стручности учитеља који су завршили учитељску школу и стручности осталих учитеља.

Из тих разлога Министарство је прописало "Правила о полагању учитељског испита за оне који нису свршили прописане школе" (1881), којим је било предвиђено похађање и држање предавања, присуствовање одређеним курсевима и полагање усменог испита пред одређеним комисијама.

Значајно за предмет нашег проучавања је то што је у склопу предвиђених предавања одређено да кандидати држе предавања из телесног вежбања, која су држана на курсевима и била састављена од основних облика телесног вежбања, по данашњим схватањима веома скромног обима, али за ондашње прилике то је био значајан покушај равноправног третмана физичког васпитања и осталих васпитно образовних подручја, односно покушај подизања серучног нивоа учитеља и у овом наставном предмету, а тиме и стручног рада у целини у овој наставној области.

Ради што потпуније и стручније контроле наставног рада и пружања стручне помоћи учитељима донет је 1881. године "Закон о надзиравању школа", којим је школски надзор поверен лицима из просветне струке, које је именовао сваке школске године министар на предлог Главног просветног савета.

И поред настојања Главног просветног савета да предложи најугледније и најбоље просветне раднике, у чему је и успевао, мора се констатовати да су сви ти угледни, вредни и савесни просветни радници били најбољи у струкама за које су били оспособљени на Великој школи или факултетима других земаља, али да већина њих није могла да стручно оцени рад учитеља у подручју физичког васпитања.

Из тих разлога, али и због краткоће времена предвиђеног за обилазак школа и контроле свих наставних предмета, најчешће у њиховим извештајима није било уопште или је

било сасвим мало о настави физичког васпитања, односно о стању и реализацији овог наставног предмета.

Међутим захваљујући извештајима оних учитеља и професора, који су схватали вредност и значај физичког васпитања, те и њему у својим извештајима поклањали одговарајућу пажњу, Министарство је сазнавало проблеме ове наставе и предузимало одређене мере ради њиховог отклањања.

Како је једна од основних тешкоћа материјалне природе био недостатак одређених просторија за вежбање (сала), то је Министарство просвете покушало да тај проблем реши одређеним захтевом у донетим "Правилима о грађењу школа и намештају школском" (1881).

Био је то покушај да се кроз законски документ регулише ова потреба настава гимнастике, јер предвиђена с о б а з а г и м н а с т и к у, са одређеним димензијама, хигијенским нормативом и утврђеном наменом решила би проблем извођења наставе гимнастике, која се иначе по школама није одржавала за време лоших временских услова (у јесен, зими и у пролеће).

Сваканко да је министар просвете знао материјалне могућности општина које су бринуле о изградњи, опремању и поправкама школских зграда и да се није могло ни оценивати да ће се у свим општинама овај проблем на овај начин решити, али стављањем овог захтева, односно потребе наставе гимнастике, у овај законски документ показивао је однос највиших школских власти према овој настави. Током каснијег периода у једном броју школа се настојало да се обезбеди засебна просторија или двориште са справама за гимнастику, чиме је ова законска одредба испуњавала своју сврху.

У даљем настојању да се рад школа законски дефинише донет је 1882. године "Закон о основним школама" у коме је настава физичког васпитања нашла равноправно место поред осталих школских предмета, под називом г и м н а с т и к а, тако да је први пут до тада ова наставна област изборила исти законски третман са осталим наставним предметима.

Уношење гимнастике у попис обавезних наставних предмета у овом Закону, резултат је вишегодишњег настојања, напора и залагања бројних педагога, министара, лекара, учитеља гимнастике, официра и других присталица ове идеје.

Наставни планови за нижу и вишу основну школу, донети 1883. године, одредили су за наставу гимнастике по два часа недељно, чиме је ова настава п р в и п у т добила о д р е ђ е н број часова недељно, што у ниједном претходном законском документу у вези са овим није било учињено.

Мора се посебно истаћи значај нормативног регулисања фонда обавезних часова, који је био основ за ангажовање наставника. Након законског регулисања ове наставе ни у једној школи није могло више да се постави питање да ли за ову наставу издвојити један, два или пак ниједан час. Сигурно да су за њено успешно реализовање недостајали остали неопходни услови (стручни кадар, опремљеност), али од тада није постојао проблем броја обавезних недељних часова физичког васпитања.

Нацрти програма наставе гимнастике (1883) за нижу и вишу основну школу дали су сажето основне наставне садржаје, а тек наставни програми из 1884. године предвидели су потпуне садржаје наставе гимнастике, разврстане по разредима.

Обиман по количини изложеног градива, разноврстан по избору средстава и облика телесног вежбања и справа на којима би се реализовали, овај програм је био врло савремен и амбициозан за време, услове и могућности школа, али нереалан обзиром на стање стручне оспособљености учитеља и материјалне услове школа за ову наставну област.

Међутим, мора се констатовати да је овај програм у току свога постојања испунио део онога што се од њега очекивало, јер су многе школе, односно школске општине, набављале справе предвиђене овим програмом, мада у школама није увек било спремних учитеља да ове садржаје и реализују.

Да би се школама омогућила бржа и једноставнија набавка гимнастичких справа, односно њихова израда, Министарство је прописало "Правила о изради справа за гимнастичка вежбања у основним школама"(1885), које је у тим приликама било неопходно,јер прописане справе и уређаји за вежбање, углавном прихваћени из гимнастичких система других европских земаља, нису могли да се купе као готови производи, те су их школе морале наручивати код разних занатлија.

До сада приказани подаци о појави, увођењу и развоју наставе физичког васпитања имају посебан значај за утврђивање поузданих, истинитих података о времену појаве и увођења физичког васпитања у основне школе Србије.

Нетачне податке о његовој појави и увођењу изнело је више аутора, писаца историја физичког васпитања у различитим временским периодима, који су изнели податак да је у основне школе Србије физичко васпитање уведено 1883.године.

Пошто је такав податак први објавио др Фрању Бучар у "Повјести гимнастике" (1908), односно да "према школском закону од г. 1883. гимнастика јест облигатна и у пучким школама",

вероватно су остали аутори каснијих историја преневли овај податак, без коришћења примарних извора.

Сперњак Богдан у "Повести гимнастике и соколства" 1928. године наводи: "Школским законом од 1833. године гимнастика је облигатан предмет у основним школама..."; Залетел Винко у "Згодовини телесне взгоје ин соколства" 1933. године ("С школским законом лета 1883. се је впељала теловадба обавезно в все основне школе"); Мудрињ Милутин у "Историји телесног вежбања" 1938. године ("Од године 1883. телесно је вежбање обавезан предмет у основним школама"); Јовановић Бора у "Физичкој култури кроз историју" 1957. године ("Она је постала обавезни предмет у свим школама у Србији законом од 1883. године").

Владета Тешић у расправи "Настава гимнастике у школама Србије до 1914. године, I део до 1904.", 1954. године навео је да је "гимнастика уведена као обавезан предмет 1871." што је ближи податак времену када је гимнастика уведена у основне школе препоруком министра просвете Д. Матића, тј. расписом и упутством о телесном вежбању децембра 1868. године.

При сагледавању и сумирању свих утицаја и услова за појаву и развој телесног вежбања у основним школама Србије морамо имати у виду неколико значајних чињеница.

Пре свега развој педагошке мисли у Србији у другој половини 19. века био је под утицајем педагошких учења западно европских земаља.

Педагошка учења о хармонијском развоју детета, односно о потреби подједнаког развоја душе и тела, чији се корени налазе у учењима грчких филозофа, прихватили су хуманисти

и њихови следбеници, развијајући педагошку мисао о потреби свестраног васпитања детета.

Овакве идеје и учења о васпитању продирала су и код нас, пре свега преко младих школованих питомаца, који су завршавајући студије на универзитетима Немачке, Швајцарске, Аустро-Угарске, Француске и других земаља западне Европе, долазили у Србију доносећи савремене идеје, схватања и учења у вези са васпитањем деце.

На тај начин постепено се и у Србији стварала и развијала млада педагошка мисао, која је била снажан покретач честих реформи у области школског система Србије.

Међутим, упоредо са продирањем ових педагошких учења о потреби телесног вежбања ученика, односно "учења"(вежбања) тела, као што се то чини са духом (душом), јављала се мисао о потреби увођења телесног вежбања са циљем војне обуке обуке деце (војничког вежбања).

Овакве замисли почивале су на ратничким традицијама српског народа, односно произилазиле из вишевековног искуства да је само храбар, телесно способан човек "кадар стићи и утећи и на страшном месту постојати", како је то опевано у јуначким народним песмама.

Стога је у народу и настала мисао о потреби "војеног вежбања", тј. телесног, ратничког вежбања са циљем припремања да се брани што боље и успешније, попут других народа, који су стварали и посебне системе телесног вежбања у циљу што боље војничке припремљености.

Из ових разлога такви предлози су долазили и од стране Министарства војног, често поткрепљивани примерима других земаља, а након пораза српске војске у првом

српско турском рату ова залагања су добила пуни смисао, те су стога ти предлози и били прихваћени, односно "војно вежбање" нашло место у наставним програмима 1883. и 1884. године.

Међутим и поред великог значаја и потребе да се ученици упознају са основним војним знањима и вештинама ради што боље припреме младих за одбрану земље, милитаризација физичког васпитања је показала лоше резултате у настави овог наставног предмета.

Строга војничка дисциплина, а пре свега војничко вежбање са доста принуде и оштрог командовања, које се кроз овај предмет преносило из касарни у школе, није одговарало деци узраста од 7 до 11 година, жељној игре и других телесних активности, тако да је деведесетих година дошло до напуштања војничког вежбања у основним школама.

Увођење телесног вежбања на справама, које је преузето из других гимнастичких система, а највише из немачког система, значило је осавремењавање наставе гимнастике, али ови облици телесног вежбања тешко су прихваћени у ондашњој средини, јер нису произилазила из традиције народног вежбања и надметања.

Справе на којима се вежбало као што су "рек" (вратило), "барне"(разбој), "гривне" (кругови), конструкције за пењање, биле су новина, необична и чудна за народ који је тешко прихватао оно што је страно, а низак опште културни ниво и недовољно развијена педагошка мисао, нису омогућавали стварање система телесног вежбања, који би почивао на традицијама народног вежбања.

Турнерско вежбање на справама било је необично и чудно за средину која није познавала ту врсту вежби, нити је имала

таквих традиција у телесном вежбању, тако да је оно примано са подсмехом и подругљивим називима ("циркузанство", "мајмунлук"), чиме су изражавали однос према тој врсти вежбања.

Неприлагођене справе деци узраста од 7 до 11 година (начином израде, квалитетом, величином), на којима су задаване тешке вежбе које често није имао ко ни да им покаже, нити да их научи, стварале су код деце одбојан став према њима и поред природне дечије радозналости за све оно што је за њих ново.

Из тих разлога појава идеје увођења дечијих игара у наставу физичког васпитања у неким европским земљама, која је у начелу била прогресивна и револуционарна за ово васпитно образовно подручје, радо је прихваћена од стране педагога и учитеља Србије, који су били противници Шписове формалистичке наставе и турнерског система вежбања.

Њихова залагања и настојања за увођење дечијих игара у наставу физичког васпитања допринела су да дечије игре уђу у званични наставни програм ове наставе 1891. године.

Међутим једностране примена дечијих игара у настави физичког васпитања довела је до тога да су изостављани остали наставни садржаји, чиме је умањена могућност деловања разноврсних средстава и облика телесног вежбања на физички развој и на развој физичких способности деце овог узраста.

Оваква настава претварала се често у игру деце, без надзора и упутстава учитеља, што су у својим извештајима констатовали школски надзорници, чиме је опао и квалитет наставе физичког васпитања, односно дошло је до њеног свођења само на игру деце испред часа или на часу.

Такав однос учитеља према овој наставној области довео је током вишегодишње примене до веома рђаве праксе, која је прерасла у традицију учитељског рада у настави физичког васпитања тј. схватања да би деца на овим часовима требало само да се играју, а не и да је неопходан организован рад учитеља на примени разноврсних облика и средстава физичког васпитања.

Како је стање школских зграда кроз читав овај период, према извештају школских надзорника, било веома лоше, жалосно, па чак и поражавајуће, није се могло ни очекивати да ће захтеви наставе физичког васпитања за обезбеђивањем основних материјалних услова (сале, терени, опрема) бити повољно решавани.

Овакво стање се може и разумети ако се има у виду да је привредни развој Србије текао веома споро, јер је пут од турских пашалука и полувазалне кнежевине до стварања грађанске државе двадесетог века био изузетно интензиван, али прекидан честим ратовима, политичким превратима, притисцима и мешањем великих сила, што се све одражавало на материјалне могућности земље да улаже у школство и просвету.

Отуда и "Правила о грађењу школа" (1881), која су предвиђала изградњу посебних просторија за наставу физичког васпитања (собу за гимнастику), нису могла значајније да утичу на издвајање средстава за ове намене, јер је то пре свега зависило од економских могућности општина, односно земље у целини.

Из ових разлога набавка основних потребних справа за наставу гимнастике (вратило, разбој, кругови, ђулад, конопци) наилазила је на непрекидне тешкоће, тако да је највећи део

школа успевао да набави по неку справу или нешто реквизита, али је мало школа било које су биле потпуно обезбеђене.

Додајући томе готово кроз читав период недовољну стручну оспособљеност учитељског кадра, који је био различитог степена образовања, скоро до пред крај изучаваног периода, онда се може сагледати сва тежина и неповољне околности развоја наставе физичког васпитања кроз читаво ово раздобље.

Имајући све то у виду могу нам бити разумљиви извештаји школских надзорника у вези са овом наставом за коју су писали да је незадовољавајућа, да је постала "кулук", "луксуз" или "гола формалност" и да се најчешће сводила на извођење неколико часова уочи доласка школског надзорника, "дакле пред испит а за испит".

Последице услова у којима је настава физичког васпитања у основној школи настала и развијала се у овом периоду, у којима је постојала одређена законска обавеза за њену реализацију (упутство, наредба, план, распоред предмета, програм или закон), а нису постојали одговарајући услови за њено остваривање, довеле су до стварања одређеног мишљења о одговорности у вези њеног неизвршења.

Наиме чињеница да не постоје одговарајући услови утицала је на стварање свести код учитеља да се у вези са наставом физичког васпитања друкчије не може и временом је такво сазнање постајало "ослобађајући фактор" пред одговорношћу за неодржавање часова ове наставе, претварајући се и у традицију ове наставне области, која се понегде задржала до данашњих дана.

Осим тога и неприхватање нових облика телесног вежбања од стране већине учитеља, које се по средствима разликовало

од народног надметања и традиционалних облика телесних активности, представљало је "одбијајући фактор" од тог новог вежбања, које је често називано "мајмунлук", којекакво измотавање" и слично, што је имало штетне последице по статус наставе физичког васпитања и њен даљи развој.

Додајући томе и неодговарајући школски надзор, који није остваривао и функцију стручне помоћи, а како је од оцене надзорника зависило даље напредовање учитеља највише пажње поклањали су оним наставним предметима које је надзорник проверавао, а то су били најпре наука хришћанска, затим српски језик, рачун, историја итд. и тек понеки надзорник би стигао да провери и наставу физичког васпитања.

Непостојање услова, одговарајућих методских приручника, разрађених програма или упутства за њихово спровођење био је често изговор (оправдани) учитеља надзорницима, који су таква оправдања и примали, што је од почетка увођења ове наставе у школе стварало сазнање код учитеља, надзорника, родитеља, школских одбора и колектива, па и међу ученицима, да је гимнастика нешто што се не мора, што пише да треба а није обавезно, што је дуго времена онемогућавало ваљани статус овој наставној области у систему образовања и васпитања.

Повезујући све ове елементе: недовољно стручно оспособљен учитељски кадар, недостатак материјалних услова и приручника, неодговарајући наставни програми без упутства за њихово спровођење, можемо у њиховом узајамном деловању сагледати корене и узроке неодговарајућем статусу наставе физичког васпитања у школи и поред тога што су општа педагошка начела о васпитању подразумевала равномерни развој умног, моралног, естетског и физичког васпитања.

Из свега изнетог може се закључити да је педагошка мисао о потреби и увођењу наставе гимнастике у основне школе у то време ишла испред опште културних и економских могућности тадашње Србије, а покушаји, напори и настојања свих оних који су се залагали за то, остављали су трагове и стварали основу за развој наставе физичког васпитања, која ће знатно касније заузети одговарајуће место у систему васпитања и образовања, онда када за то буду постојали развијени друштвено економски услови и буде достигнут одговарајући ниво опште културног развоја земље.

Оцењујући са ове временске раздаљине степен остваривања наставе гимнастике у основним школама, као и достигнути развој у овој наставној области кроз читав овај период, учиниће нам се да је мало постигнуто, да су бројни покушаји углавном били узалудни, а резултати скромни.

Међутим ако се има у виду да је Србија 1830. године кренула за осталим европским земљама са позиција велике културне заосталости, неписмености и сиромаштва, можемо констатовати да су резултати постизани током овог периода били велики и значајни обзиром на тадашње услове културно просветног и економско политичког развоја Србије.

Оцене и критике савременика тога доба биле су оштре и беспоштедне, јер су жеље и напори за што бржим достизањем развијенијих земаља биле велике и често ишле далеко испред опште културних и економских могућности тадашње Србије.

Сагледавајући те чињенице може се извући општи закључак да је у настави физичког васпитања у овом изучаваном периоду учињено веома много, јер се њен развојни пут кретао паралелно са развојем културно просветних и економско социјалних могућности Србије, односно пошло се од појединачних настојања и покушаја, а за осамдесет

четири године овог периода стигло до законски регулисане наставе и гимнастичке школе за учитеље гимнастике, која је дала прве школоване стручњаке за ову наставну област.

Потребно је истаћи да су на развој опште педагошке мисли у Србији у другој половини 19. века имали одређени утицај и први српски социјалисти, који су у општој критици постојећег стања предлагали нова решења и износили своје идеје и у погледу васпитања и образовања, односно и у вези физичког васпитања.

Износећи кроз своје програме потребу за васпитањем и образовањем целокупне човекове личности, износили су своје погледе и у вези са физичким васпитањем, које је у њиховим замислима имала посебне задатке, јер је развијање снаге, издржљивости и окретности било потребно не само ради савлађивања напора и тешкоћа свакодневног живота и рада, већ и ради личне среће и задовољства сваког човека.

У својим учењима износили су мишљење да је физичко здравље народа основ за даље напредовање не само привредног развитка земље, већ и других области друштвеног живота (науке, културе), због чега би физичко васпитање морало да буде од посебног интереса за читаву друштвену заједницу.

Социјалистичка учења и погледи Живојина Жујовића (1838-1870), Светозара Марковића (1846-1875), Мите Ценића (1851-1888), Драгише Станојевића (1844-1918), Васе Пелагића (1838-1899), најзначајнијих представника социјалистичког радничког покрета 19. века, обухватала су и подручје физичког васпитања, коме су придавали велику важност у обезбеђивању здравственог стања сваког појединца, чиме се обезбеђује развијање целовите личности, постиже лична срећа сваког члана, али и бржи развој и просперитет друштва у целини.

Њихова настојања да се у образовању одвоји школа од цркве, световно од духовног васпитања, као и да се физичком васпитању придаје већа пажња, означавале су у то време савремене погледе у подручју васпитања и образовања, који су утицали на формирање и развој социјалистичке педагошке мисли Србије.

Ради сагледавања целине напора, настојања, залагања и утицаја свих поборника идеје увођења и реализације наставе физичког васпитања у основној школи неопходно би било у наредним истраживањима обратити пажњу на најзначајније компоненте овог заједничког деловања.

Пре свега било би потребно проучити настојања педагога тога времена и утицај српске педагошке науке уопште на укључивање физичког васпитања као компоненте укупног развоја личности.

Осим тога значајно би било истражити настојања и залагања лекара и њихових удружења у смислу унапређења здравља и физичког развитка ученика.

Од посебног значаја би било истраживање и изучавање утицаја грађанских гимнастичких друштава на развој школског физичког васпитања и улоге појединих чланова тих друштава.

3.0.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1830-1914)

У временском раздобљу почев од 1830. године, када је у Београду отворена Виша школа као прва и једина школа виша од основне, па све до 1914. године, када је у Србији било 42 средње школе, догодило се више значајних промена у организацији и концепцији система средњег школства.

Све те промене циљева, задатака, броја и врста средњих школа, најчешће су зависиле од замисли и потреба политичких странака или владаоца Србије, али и од утицаја савремених схватања која су долазила из развијенијих европских земаља, а одвијале су се зависно од степена друштвено-економског и културног развитка Србије.

Физичко васпитање, (као наставни предмет) било је већ у првим годинама рада средњих школа у замислима и покушајима напреднијих наставника, директора и министара просвете, али је његово увођење у почетку као ванредан, а касније као обавезан предмет, зависило од низа чинилаца, што је и предмет проучавања ове студије.

3.1.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1830. ДО 1844. ГОДИНЕ

И поред тога што је већ у првој години рада Велике школе у Крагујевцу (1834) кнез Милош издао наредбу првом попечитељу просвештенија да се у Великој школи "нов поредак заведе и да се у истој школи предају науке које се у таквим школама предају по осталој просвећеној Јевропи", нису постојали објективни услови да се међу одређеним предметима нађе и гимнастика (физичко васпитање).97.

97. Велика школа отворена је 1830. године у Београду, а пребачена 1835. године у Крагујевац. У 1834. години била је једина средња школа у Србији. Те године у две класе (разреда) имала је 34 ученика, а наставу је изводило три професора.

Међутим, ни први школски закон "План за школе како имају постојати" (1836), који је регулисао организациона и финансијска питања "правителствених" школа, ни "Наставни план за гимназију и главне школе" (1838) нису предвиђали наставу гимнастике, као ни "Наставленије професорима београдским" (1839), које је представљало општа упутства о раду гимназија и полугимназија којих је те школске 1839/40. године било пет.

3.1.1. Покушај увођења неких облика телесног вежбања у крагујевачку Гимназију, прву средњу школу у Србији

Првих година рада средњих школа, када нису постојали прописани наставни програми за поједине предмете, професори су сами одређивали предмете које ће предавати ученицима, као и колико ће чега предавати.

Атанасије Николић, професор математике, земљомерја и начертанија у крагујевачкој Гимназији и ректор Лицеја, предложио је Попечитељству просвештенија (Министарству просвете) 14.12.1839. године да се у Гимназији предаје "фехтовање" (мачевање), а у Крагујевцу отвори "школа фехтовања" у којој би се поред ученика Гимназије вежбао "сваки Србин без разлике", предлажући да ову школу води Никола Петровић, помоћник качертанија у Гимназији, који је прилично увежбан у фехтовању, све док се не би за ово вежбање "искусан мајстор" набавио. 98.

---

98. Атанасије Николић је рођен у Бачкој. У Карловцу и Новом Саду учио је гимназију и две године филозофије, а у Бечу артиљеријску школу.

У Србију је прешао јуна 1839. године, а већ октобра исте године постављен је за ректора Лицеја у Крагујевцу.

За време боравка у Крагујевцу предузимао је низ акција у вези са отварањем школе цртања за ученике Гимназије, музичке школе, школе фехтовања.

Преласком Лицеја у Београд (1841) и А. Николић се преселио за Београд у коме је наставио активност сличну као и у Крагујевцу.

На основу захтева Министарства просвете упућеног Министарству унутрашњих дела, да уступи из војног магацина оруђе потребно за фехтовање, може се закључити да је Министарство просвете усвојило предлог А. Николића и да су се ђаци крагујевачке Гимназије вежбали у руковању хладним оружјем (мачем и ножем), можда чак и у соби "код цркве овдашње наодећем се комесаријатском зданију", како је и предлагао А. Николић. 99.

Но он није остао само на овом предлогу и већ је марта 1840. године поново писао Министарству просвете спомињући неког човека који се налази у аустријској војсци и који "фехтовање зна са сабљом, са шпадом и бајонетом врло добро и био је чрез две године у истој Регименти мајстор фехтовања, прекрасно цајхнује, плива и волтижира". Тражио је од Министарства да се тај човек позове у Србију, доведе у крагујевачку Гимназију и да му се одреди звање учитеља фехтовања. Његов предлог је достављен Совјету, који је одговорио априла исте године "да за сада не може одобрити да се ово звание постави". 100.

3.2.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1844. ДО 1882. ГОДИНЕ

За разлику од претходног периода у коме у оних неколико законских докумената у вези са школством настава гимнастике није спомињана, у овом периоду донето је више закона, наредби и прописа у вези са наставом гимнастике.

Ради сагледавања и утврђивања чињеница о времену појаве наставе физичког васпитања (гимнастике), као и праћења тока њеног даљег развоја у средњим школама Србије, наводићемо нормативна документа (школске законе, наредбе, упутства), која су регулисала наставу гимнастике, поштујући њихову хронолошку одређеност.

---

99. Архив Србије (МПс: 1839, 355).
100. Архив Србије (МПс: 1840, 190).

3.2.1. Положај наставе гимнастике у школским законима, наредбама школских власти, упутствима, наставним плановима и наставним програмима

3.2.1.1. "Устројеније јавног училиштног наставленија" из 1844. године

Чим су дошли на власт уставобранитељи су желели да у првим годинама своје владавине спроведу низ реформи, нарочито у области законодавства и просвете. У том смислу донето је "Устројеније јавног училиштног наставленија" (23.9.1844), школски закон којим су била регулисана општа питања основних и средњих школа.

Овај закон је од посебног значаја за појаву наставе гимнастике у средњим школама, јер је то први званични документ школског законодавства, којим је п р в и пут до тада регулисано и ово наставно подручје.

У члану 41. трећег поглавља "О училиштима гимназијалним", после набројаних предмета прописаних за свих шест разреда гимназије, наведен је посебан став у коме пише:

> "Осим преднаведених наука предаваће се у гимназији в а н р е д н о следећи предмети:
>
> 1. Т е л о у п р а ж н е н и ј е (гимнастика) од првог па до шестог разреда по свим степенима художества." (Подвукао С. Илић).

И поред тога што овим законом настава гимнастике није предвиђена као обавезан предмет, овај податак указује и о д р е ђ у ј е в р е м е п о ј а в е наставе гимнастике у школском законодавству средњих школа Србије, чиме се Србија сврстава у ред оних европских земаља које у систем средњег школства уводе тих година и овај наставни предмет.

Вредност и значај овог законског акта не умањује чињеница што је тада у Србији било само четири школе (једна петоразредна гимназија у Београду и три троразредне гимназије у Чачку, Неготину и Шапцу), са 18 професора и 344 ученика, већ напротив повезује појаву наставе гимнастике са почетком развоја средњег школства у Србији.

Појава гимнастике у овом школском закону била је подстицај за нове покушаје и напоре да се овај наставни предмет што успешније остварује у школама, те је у том смислу Почетитељство просвештенија већ следеће године (1845) тражило од Одбора просвештенија да поднесе план и изнесе своје мишљење о начину и садржају предавања нових предмета, међу којима се налазила и гимнастика.

Атанасије Николић је као члан овог Одбора био задужен да припреми предлог програма по коме ће се гимнастика предавати у школама, међутим он је обавестио Одбор (1847) да тражени програм не може да изради без коришћења одговарајућих књига и приручника из ове области, наводећи списак од пет књига које би требало набавити.

У вези са тим захтевом А. Николића Одбор се обратио Министарству просвете са молбом да за ове потребе набави набројане књиге. Из наведеног пописа књига види се да је А. Николић користио књиге о гимнастици немачких и аустриских аутора (поред "Гимнастичког вежбања" Гуц Муца наведене су још четири књиге на немачком језику и то две издате 1843. а две 1844. године), што је и разумљиво ако се има у виду да је А. Николић завршио артиљеријску школу у Бечу.

3.2.1.2. "Устројениje књажеско српске гимназије" из 1853. године

Нови закон о уређењу гимназија, којих је тада било у Србији четири (једна седморазредна у Београду и три полугимназије:

у Крагујевцу, Шапцу и Неготину), донет 15.9.1853. године под називом "Устројеније књажеско српске гимназије", предвиђао је низ промена у њиховој организацији и уређењу. 101.

Предлог овог закона урадио је Платон Симоновић, главни инспектор училишта, који је на позив српске владе (по предлогу А. Николића) дошао из Русије (16.1.1853) на место главног инспектора и председника Школске комисије. 102.

У параграфу број 5 набројани су "учебни предмети гимназије", којих има 11, међу којима се не налази гимнастика, међутим, у продужетку истог параграфа регулисано је и питање наставе гимнастике следећим ставом:

> "Но осим тога међу учебне предмете гимназијске спадају:
> а. В о е н о у ч е њ е и г и м н а с т и к а:
> Воено учење у свима, Гимнастика у вишим разредима. Професор Гимнастике 1. и то онај исти који је и у војној Академији; а военог учења, официри гарнизоног воинства, колико и' потребно буде." 103.

У следећем параграфу истакнут је врло одређен и императиван став: "Све ове предмете морају учити сви ученици Гимназије," што је овом Закону давало јасну опредељеност у погледу обавеза ученика, односно у погледу обавезе школе према прописаним наставним предметима, међу којима се налазила и гимнастика, заједно са војним учењем, што је представљало остваривање идеје да се омладина учи руковању оружјем и обучава војним вештинама, а за још увек вазалну кнежевину то је био циљ који је желела да оствари.

---

101. Осим наведених гимназија у Београду је школске 1851/52. године радило још неколико средњих школа и то: Послено-трговачко училиште, Артиљеријска школа (у надлежности Министарства војске) и Богословија (под надзором Митрополије).

102. Платон Симоновић је рођен у Сремској Каменици и по народности је Србин. Служио је војску у аустроугарској војсци. Живео је у Русији, а на Ришељевском лицеју у Одеси предавао је политичку економију. По пензионисању живео је на свом имању у Одеси, када је позван у Србију на поменуту дужност.

103. Зборник Закона и уредаба, број 7. Београд 1853. (стр.85).

Како је поред гимназија у надлежности Министарства просвете било још једино Послено трговачко училиште, основано (1852), може се констатовати да је овај Закон важио за све средње школе, односно да представља п р в и законски документ који је наставу гимнастике у в е о у средње школе као о б а в е з а н наставни предмет, односно да је настава гимнастике у в е д е н а у с р е д њ е ш к о л е к а о о б а в е з а н п р е д м е т 15.9.1853. године. "Устројенијем књажеско српске гимназије."

При оваквом закључку, у вези са о д р е ђ и в а њ е м в р е м е н а у в о ђ е њ а наставе гимнастике у средње школе, нужно је раздвојити законску регулативу од примене и реализације ове законске одредбе у школама.

3.2.1.3. "Пројект закона о школама за књажество Србије" из 1859. године

И поред неповољних услова за реализацију наставе гимнастике школске законодавне власти нису одустајале од замисли да настава гимнастике и даље буде равноправна осталим наставним предметима.

У "Пројекту закона о школама за књажество Србије", који је Народна скупштина предложила (19.9.1859), а Совјет се сагласио са њим, скоро у свим школама предвиђеним овим пројектом наведено је да ће се учити и гимнастика.

У Учитељској или педагогичној школи (која није била тада ни отворена), Полугимназији, Вишој женској и Пољопривредној школи предмет је назван "гимнастика", у Занатско трговачкој школи "гимнастика и војно учење" (с тим што је било предвиђено да се војно учење учи у III разреду), а у Вишој гимназији "гимнастика, борење и пливање".

За Богословску и једногодишњу Бабичку школу Пројект није предвидео наставу гимнастике.

Упркос томе што овај Пројект није усвојен као закон, он је имао значај и одређен утицај приликом припреме других закона у вези са регулисањем рада средњих школа.

3.2.1.4. "Закон о устројству гимназија" из 1863. године

У даљој реформи школства влада кнеза Михаила Обреновића, односно Министарство просвете припремило је и усвојило "Закон о устројству гимназија" (16.9.1863), који није донео неке коренште реформе, јер је водио рачуна о тренутним могућностима и потребама земље.

У том смислу и настава гимнастике је добила другојачији третман, у односу на закон из 1853. године, односно изгубила је статус предмета "који морају учити сви ученици" тј. није била међу обавезним предметима који су овим законом названи "научни предмети".

У одредби члана 5, иза набројаних научних предмета, наведено је да осим набројаних предмета, које морају да уче сви ученици, Министар просвете и црквених дела

> "овлашћен је да може п р е м а о к о л н о с т и м а наредити, да се још учи црквено појање, музика и гимнастика. За учење ових вештина бираће се ученици, који и м а ј у з а т о с п о с о б н о с т и и с к л о н о с т и." (Подвукао С. Илић) 104.

Сврставање гимнастике у групу предмета под називом "вештине", односно избацивањем из пописа обавезних предмета, а чије увођење министар може да нареди, што је вероватно зависило од тога има ли стручног кадра, уређених вежбалишта, справа и опреме, ставило је гимнастику у ред предмета који "нису неопходни" у систему васпитања и образовања, међу предмете "без којих се може", што је имало неповољан утицај на њен даљи

104. Зборник Закона и уредаба, број 16. Београд 1864. (стр.48).

развој кроз читав овај изучавани период.

Анализирајући и други део одредбе у вези наставе гимнастике:

... "но оцена у тим вештинама неће имати уплива на општу оцену и прелазак ученика из једног разреда у други",...

Може се сагледати настојање законодавца да прописом призна непостојање услова за ову наставну област, јер након "увеше се према околностима", дошао је овај део "ако се уведе оцена неће утицати на општу оцену", што би се могло објаснити настојањем законодавца да нерегулисана настава гимнастике не утиче на општи успех ученика.

Ако упоредимо положај гимнастике у овом Закону, са њеним третманом у "Устројенију..." из 1853. године, може се закључити да је овај "необавезни третман" гимнастике смањио могућност њеног даљег и бржег развоја и заузимања одговарајућег положаја у систему средњошколске наставе.

И начин "постављања у службу" наставног особља, регулисан чланом 4 овог Закона, успоставио је разлике између наставника "научних" предмета и наставника "вештина", јер је по њему директора и професоре, као и супленте, именовао кнез на предлог министра просвете, а учитеље вештина именовао је сам министар, што је свакако имало одређених последица на статус у школи не само наставника гимнастике, већ и овог наставног предмета.

3.2.1.5. "Закон устројства Више женске школе" из 1863. године

"Закон устројства Више женске школе у Београду" регулисао је најзначајнија питања рада и организације ове школе намењене

образовању и васпитању женске деце.

Већ први члан овог Закона одређивао је циљ и задатке ове школе, односно нагласио да је она основана ради добијања вишег образовања, него што је давала основна школа, а одредба да је основана "нарочито поради припреме одраслих девојака за учитељке основних школа женских", указивала је на њен посебан значај у припремању учитељског кадра, тада веома дефицитарног. 105.

Међу предметима који су се учили у овој школи, наведеним у члану три, није се налазила гимнастика, већ само предмет под називом "и г р а њ е", који је у основи имао телесну активност, али није био оно што би требало да представља настава гимнастике.

У члану четири дата је могућност да министар просвете може да дозволи "по показаној потреби, не само предавање још где којих полезних наука и вештина, као ванредних предмета", што је отварало перспективе и настави гимнастике, што је три године касније и било остварено. 106.

3.2.1.6. "Закон о устројству Богословије" из 1863. године

Богословија у Београду основана је 1836. године и све до доношења овог Закона (27.9.1863) била је под искључивом надлежношћу Митрополита, који је прописивао наставне планове и програме, распореде предмета и друга правила у вези са организацијом и радом ове школе, а тек доношењем овог Закона настао је јачи утицај државне власти на послове и организацију рада Богословије.

---

105. Исто, (страна 26).
106. Исто, (страна 26).

Међутим, ни овај Закон н и ј е п р е д в и д е о наставу гимнастике ни као обавезан, а ни као необавезан предмет.

3.2.1.7. "Закон устројства реалке" из 1865. године

Након законског регулисања рада и организације гимназија у више женске школе донет је "Закон устројства реалке". (9.6.1865), две године касније после доношења ових закона.

Ни овај Закон, као ни Закон о уређењу гимназија, није у обавезне наставне предмете сврстао гимнастику, већ је на сличан начин у посебном ставу, изложеном након навођења научних предмета, регулисао овај наставни предмет овим објашњењем:

> "Осим тога као ванредни предмети певање, музика и г и м н а с т и к а, према способности и склоности ученика." (Подвукао С. Илић).

Оваква одредба значила је исто што и одредба у "Закону о устројству гимназија", што је и разумљиво јер су код истог законодавца и полазишта у вези са гимнастиком била иста.

3.2.1.8. "Наредба управитељци Више женске школе - о предметима и предавањима уопште", од 9.9.1866. године

Три године након доношења Закона о Вишој женској школи управитељица (директорка) те школе упутила је министру просвете предлог у вези са организацијом наставе и наставним програмом (18.7.1866), у вези кога је министар два месеца касније издао ову Наредбу, којој је била регулисана организација наставе у све четири године.

Наставним планом, наведеним у овој наредби, у виду пописа 14 редовних и пет ванредних предмета, побројани су сви предмети које је министар прописао за ову школу.

Међу редовним предметима налазио се и наставни предмет "И г р а њ е и г и м н а с т и к а", у вези кога је у тачки 8 ове Наредбе изложено упутство како ће се организовати, односно где, на који начин и којим средствима изводити ова настава.

Упутством је одређено да се часови играња, као и гимнастике одржавају у "с о б и з а т о у г о д н о ј" када је време лоше, што је значило обавезивање школе да обезбеди просторију (собу) за ову наставу, док је за часове гимнастике дато објашњење да се изводи када је лепо време било да је она "шведска с гвожђем или без тога и полуприличећа слободна Гимнастика у парку на каквој рудини, где ће и нужне справе намештене бити (за балансирање на рукама, пузање уз мотке, ужета и стуб, љуљање на ужету, скакање преко јаруге слободно и с мотком, и трчање); а осим тога разне дечје игре са трчањем..." 107.

На основу тога може се закључити да је овако образложено упутство, са наведеним програмским садржајем, представљало п р в и н а с т а в н и п р о г р а м наставе гимнастике за неку средњу школу, који је прописао министар просвете.

Из наведеног програмског садржаја види се да су била планирана следећа вежбања:

1. вежбање са теговима тј. бучицама ("са гвожђем"),
2. вежбање на справама (пузања из мотку, уже и стуб, љуљања, вежбе у вису),

---

107. Пецић Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1887. (Страна 506-507).

3. разна скакања у природи преко природних препрека (у даљ са залетом, са мотком),
4. дечје игре са трчањем.

Овако одабрани програмски садржај, састављен од више различитих врста вежбања, односно избором разних справа на којима и са којима се вежба обезбеђивао је (потпуном његовом применом) разноврсност у вежбању.

Захтев министра просвете (изложен у Наредби) да се за време лоших временских прилика настава изводи у "соби за вежбање" говори о његовом настојању да настава гимнастика има континуитет у извођењу, за разлику од дотадашње праксе која је била последица неповољних услова ове наставе, односно стања у коме је настава извођена у школским двориштима само када су то временске прилике дозвољавале.

Од посебног је значаја објашњење министра у вези са наставом гимнастике, односно констатација да се "гимнастика неће сматрати као вештина, но као средство здрављу угодно, које се у виду забаве ученицима омилити има" из чега се може сагледати циљ наставе гимнастике, који је актуелан и у данашњем времену.

Осим тога Наредбом је покушано да се утврди и начин набавке справа за наставу гимнастике, односно наложено је да се справе набаве и одржавају из "канцеларијских трошкова заведења", што је значило сигурност неопходних финансијских средстава, а тиме и решење једног од важних чинилаца успешне реализације наставе гимнастике.

3.2.1.9. "Закон о уређењу учитељских школа" из 1870. године

Дуго година очекиван и припреман "Закон о уређењу учитељских школа" донет је 5.10.1870. године, а врло брзо након његовог

доношења отворена је и прва учитељска школа у Крагујевцу (27.1.1871).

Настава гимнастике добила је овим Законом третман обавезног наставног предмета (чланом 8), односно уврштена је у наставне предмете као в е ш т и н а која се п р е д а ј е о б а в е з н о.

Овакав положај наставе гимнастике (у овом Закону, имао је посебан значај због тога што је учитељска школа имала задатак да припрема учитеље основних школа, од чије је стручне оспособљености зависио и степен реализације наставе гимнастике у основној школи.

Убрзо након доношења овог Закона донет је наставни план за учитељске школе у коме је гимнастика била предвиђена у I и II разреду са по три часа, а у III разреду са два часа недељно.

Законско признавање важности и значаја овог подручја васпитања, односно сврставање у обавезне наставне предмете, имало је значајног удела у формирању схватања о потреби и обавези његове реализације код ученика учитељских школа, који су касније као учитељи реализовали ову наставу у основним школама.

3.2.1.10. "Наставни план за гимназије" од 14.8.1873. године

Привремени наставни план за гимназије, урађен према "Закону о устројству гимназија" из 1863. године, донет тек десет година касније односно 14.8.1873. године, био је први наставни план за ове школе, којим је утврђен тачан број часова за сваки наставни предмет и сваки разред посебно.

Настава гимнастике, која по Закону из 1863. године није била уврштена у обавезне предмете, није нашла место ни у овом наставном плану, мада се она тих година изводила у више средњих школа.

3.2.1.11. "Наставни план за реалне" од 27.8.1874. године

Изменама и допунама "Закона о устројству реалке", донетим 3.12. 1873. године, повећан је број разреда реалке од шест на седам, у вези чега су морале да се изврше и одговарајуће измене и допуне у дотадашњем наставном плану ове школе.

У новом наставном плану за седморазредну реалку, донетом 27.8.1874. године, настава гимнастике се појавила под именом "т е л е с н о в е ж б а њ е", које се по овом наставном плану предаје у свих седам разреда са по д в а ч а с а н е д е љ н о.

3.2.1.12. "Наставни план за гимназије" од 28.8.1874. године

У исто време када су вршене измене и допуне "Закона о устројству реалке" извршене су готово исте измене (у вези наставе гимнастике) и у гимназијама.

Најпре су донете "Измене и допуне Закона о устројству гимназија" по којима је број разреда повећан на седам (12.12.1873), а затим је донет и нов наставни план за гимназије (28.8.1874) у коме је гимнастика наведена под називом "т е л е с н о в е ж б а њ е", које се предаје д в а ч а с а недељно.

3.2.1.13. "Закон о изменама и допунама Закона о уређењу учитељске школе од 5.10.1870. године" од 24.7.1877. године

Измене и допуне Закона из 1870. године донете 24. јула 1877. године, непосредно пре пресељења учитељске школе из Крагујевца у Београд, састојале су се углавном у следећем:

- трајање школовања повећано је од три на четири године, али је снижен критеријум уписа у школу, односно тражена су само завршена три разреда гимназије, а не четири као до тада,
- уведен је пријемни испит приликом уписа,
- укинуто је интернатско уређење школе,
- вежбаоница је стављена под управу учитељске школе,
- уведени су нови предмети, између којих и в о ј н и ч к о в е ж б а њ е, поред постојећег предмета г и м н а с т и к а.

Наиме, у члану осам овога Закона, у списку предмета под редним бројем 22 и 23, наведена су ова два предмета на следећи начин:

"22. Гимнастика и
23. Војничко вежбање."

Навођењем на овај начин добија се утисак да се ради о увођењу посебног наставног предмета (војничког вежбања), а не да се ради о спајању војничког вежбања са гимнастиком у један наставни предмет, што је у суштини и учињено.

3.2.1.14. "Закон о уређењу Више женске школе" од 19.1.1879. године

Почетком 1879. године (19. јануара) донет је нов "Закон о уређењу Више женске школе", који је у првом члану истакао задатак и циљ школе односно да "даје више образовање женскињу и да спрема учитељке за наше школе." 108.

Број разреда је овим Законом повећан од три на пет, а међу о б а в е з н е предмете уврштен је наставни предмет "г и м н а с т и к а и и г р а њ е".

У посебном члану овог Закона назначено је да ће министар просвете прописати наставни план и програм ("у ком ће се обиму ове науке предавати и како ће се поделити на разреде и часове"), по прибављеном мишљењу Школског савета, што је значило даље реализовање овог наставног предмета на основу наредбе министра из 1866. године.

3.2.1.15. "Закон о изменама и допунама у Закону о устројству гимназија од 16.9.1863." од 19.3.1881. године

Овај Закон о изменама и допунама у Закону о устројству гимназија донет 19.3.1881. године извршио је значајне организационе измене у гимназијама, између којих је и подела гимназија на ниже (I-IV) и више гимназије (V-VII).

У члану 2 овог"Закона о изменама ..." наведени су предмети који се уче у гимназијама међу којима је уврштено и физичко васпитање под именом "г и м н а с т и к а и в о ј н и ч к о в е ж б а њ е", која је на овај начин и Законом призната као

---

108. Зборник закона и уредаба, број 34. Београд 1879. (страна 138).

о б а в е з а н наставни предмет. 109.

Главни просветни савет је на предлог свог Сталног одбора при-премио ову законску одредбу о гимнастици, односно усвојио предлог Сталног одбора да се у гимназије "заведу војничка вежбања", као и да се"гимнастичка вежбања споје са војничким вежбањем и да то показују официри".

Образлажући овај предлог, на седници Главног просветног савета, истакнуто је да се ово предлаже у намери да се међу ученицима боље одржава ред, а војничком поделом на десетине и одређивањем најбољих ученика за десетаре постигло би се боље одржавање дисциплине и реда, јер би десетари водили рачуна о понашању своје десетине у школи, а и изван ње. 110.

Објашњавајући предлог спајања гимнастике са војничким вежбањем наведено је да би се на тај начин старији ученици спремали за војничке дужности, а касније не би имали тешкоћа у савлађивању војничких дужности. 111.

Потребно је споменути и то да је овај Закон и поред тога што је наставу гимнастике и војничког вежбања сврстао међу обавезне наставне предмете, ипак одредбом члана два (да се оцене из овог наставног предмета, као и из краснописа и цртања, не узимају у обзир при превођењу ученика из разреда у разред) ставио овај предмет опет у подређен положај у односу на остале наставне предмете.

---

109. У законским документима, новинама и часописима тога времена срећемо два назива: "вежбање" и "вежбање". У каснијим годинама остао је у примени термин "вежбање".

110. О овом предлогу Сталног одбора Главни просветни савет изјаснио се на својој 17-ој седници (19.8.1880), а усвојио га је на 18-ој седници (21.8.1880). Просветни гласник, Београд. 1880. (страна 321).

111. Др Јован Валента, професор Београдске гимназије, као члан Главног просветног савета учествовао је у доношењу овог предлога. Своје мишљење у вези са војничким вежбањем изнео је у чланку "Мисли о реорганизацији гимназије" (Просветни гласник,1880), предлажући да се у гимназије током лета уведе "војна гимнастика", слично као у Швајцарској, тако да ученици по завршетку школовања, могу за случај потребе да буду постављени као потпоручници, што би побољшало борбену спремност нације. Просветни глас- . . , Београд. 1880. (Страна 254).

Измене и допуне, наведене у члановима 2, 3, 4 овог Закона, које су важиле и за остале средње школе ("имају вредност и за остале средње школе у колико се на њих могу применити"), што је истакнуто у члану 5, значиле су да се увођење наставе гимнастике и војничког вежбања односило на с в е с р е д њ е ш к о л е, којих је тада било 26, са 4.079 ученика.

Спајањем гимнастике са војним вежбањем, односно увођењем војног вежбања које су предавали официри српске војске, започео је период милитаризације наставе гимнастике у коме је карактер наставе физичког васпитања био одређен претежно садржајем вежби војничког карактера, што је имало значаја за повећање спремности омладине за прихватање обавезе одбране земље, али успорило развој наставе физичког васпитања у школама.

3.2.1.16. "Наставни план за гимназије" (више и ниже) од 20.8.1881. године

Пет месеци након доношења "Закона о изменама ..." (19.3.1881), министар просвете Стојан Новаковић прописао је нов наставни план за гимназије (више и ниже), након добијених примедби и мишљења Главног просветног савета, који је доставио школама расписом од 20.8.1881. године (ПБр. 5455).

По овом наставном плану наставни предмет"г и м н а с т и к а и в о ј н о в е ж б а њ е" уврштен је у попис предмета, што је значило једнак положај овог наставног предмета са осталим предметима.

Према наставном плану одређено је да се гимнастика и војно вежбање учи у свих седам разреда гимназије, а број часова је

износио т р и п у т а н е д е љ н о у сваком разреду.

У достављеном распису министар је назначио "да се од сад предају сви предмети" према примљеном плану, а како нису били још урађени наставни програми, наредио је директорима школа да захтевају од наставника "да у крупнијим цртама израде програме сваки за оне предмете које ће ове године предавати", тако да се ова 1881/82. школска година може сматрати прелазна година, јер је већ следеће године достављен и наставни програм за ове школе. 112.

3.2.1.17. "Наставни план за реалке"
од 20.8.1881. године

Распис директорима свих реалки и наставни план (ПБр. 5456), који је у погледу физичког васпитања као и распис и наставни план за гимназије, достављен је 20.8.1881. године. У њему је прописан обавезан наставни предмет "г и м н а с т и к а и в о ј н о в е ж б а њ е" у свих седам разреда са по т р и ч а с а недељно и истим упутством за израду наставног програма (као и за гимназије).

---

112. Пецић Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1887. (Страна 331-333).

3.2.1.18. Наставни план за учитељске школе од 22.9.1881. године

Само месец дана после доношења наставног плана за гимназије и реалке министар је прописао и наставни план за учитељске школе 22.9.1881. године (ПБр. 6555) у коме се наставни предмет до тада називан гимнастика наводи под именом "т е л е с н о в е ц б а њ е", које се предвиђа у сва четири разреда и то у сваком разреду по д в а ч а с а недељно, што је за један час мање него у гимназијама и реалкама.

Није баш разумљив став министра просвете према овом наставном предмету, јер је избацивање војног вежбања, уведеног у наставни план учитељске школе 1877. године, било супротно одредби "Закона о изменама и допунама закона о устројству гимназија", који је чланом два навео предмет "гимнастика и војничко вежбање", а чланом пет да ове одредбе важе за све средње школе, што је значило и за учитељску школу.

Једино се може објаснити одређивање мањег броја часова телесног вежбања бригом да укупан фонд недељних часова не буде превелико оптерећење за ученике ове школе.

3.2.2. Стање наставе физичког васпитања у средњим школама од 1844. до 1882. године

3.2.2.1. Стање наставе у периоду од 1844. до 1853.године

Настојања Попечитељства просвештенија, односно Школске комисије, да унапреде васпитно образовни систем у целини имала су утицаја и на израду Пројекта заједничке зграде Лицеја, Гимназије и интерната ученика Београда.

Замисао о ђаком интернату појавила се 1846. године, али се као предлог појавила тек 3.1.1853. године у облику пројекта, у коме је нашао место и предлог изградње -посебне г и м н а с т и чк е с а ле.

Нажалост овај пројект није реализован због малог и неодговарајућег простора планираног за ову зграду, како је то образложило Попечитељство внутрених дела (7.11.1853), међутим овај податак је веома значајан за сагледавање односа просветних власти према физичком васпитању, односно према потребама ове наставе.

Иако је Устројеније из 1844. године предвидело и телоупражњеније, као ванредан предмет у свих шест разреда гимназије, нисмо дошли до поузданих података о томе да ли је у некој од шест средњих школа у Србији (у Београду три, Крагујевцу, Шапцу и Неготину по једна) било неких облика наставе физичког васпитања, после доношења овог Закона и, ако је било, каквих су садржаја били. 113.

Но без обзира на то може се закључити да је овај Закон имао одређен подстицај у даљем ангажовању школских власти у правцу настојања и покушаја да се овом наставном предмету поклони већа пажња и обезбеде услови за његово спровођење, према донетим законским прописима.

---

113. Као што је у овом раду већ раније наведено (страна 13-15) неколико аутора (Љ.Ненадовић, В. Тешић, Б. Јовановић) навело је у својим радовима да је у крагујевачку Гимназију уведена настава гимнастике 1844. године.

Како је неспоран податак да те године крагујевачка Гимназија није радила, јер је премештена 1842. године у Чачак,а поново враћена 1.8.1845. године (видети на страни 13 овог рада) то се не може са сигурношћу тврдити на коју годину се односи овај податак, који су навела сва три аутора, јер ниједан није навео извор из кога је добио тај податак.

Стога се једино може претпоставити да је то било неке године после 1844., али се за сада мора остати само на овој претпоставци.

Занимљив је податак који је наведен у "Новинама српским" да се непосредно пре доношења Устројенија (1844) у Србији размишљало о увођењу наставе гимнастике у школе, али је Попечитељство просвештенија одустало од тога због потребе одржавања пријатељских веза са Турцима, јер су ова вежбања по традицији повезана са војничким вежбањима, а Турцима би сванако сметало војничко вежбање српске омладине.

Међутим упркос потребе неговања пријатељских односа са Турском, тих година је било и других покушаја појединих грађана у смислу организовања ових активности, као што је то било ангажовање Јована Нинића, начелника контроле правителствених рачуна, који "из родољубља свога решио се овде у Београду плаћати и већ плаћа једног учитеља кои сиромашне и добре младиће у борењу (*Fechten*) наставља и обучава". 114.

Поред увежбавања борења окупљени ђаци су вежбали и друга гимнастичка и војничка вежбања, како је то навео професор М. Луговић у Споменици I мушке гимназије, тако да се на основу тога може закључити да се један део ученика Београдске гимназије бавио телесним и војним вежбањем, додуше не у школи у оквиру наставе, већ изван ње, што нам указује на почетке физичког вежбања ученика средњих школа Србије.

Према наводима М. Луговића две године након доношења Устројенија (1844) у Београдску гимназију уведена је настава гимнастике (1846/47), у вези чега нисмо пронашли податке у постојећој архивској грађи у Архиву Србије. 115.

---

114. "Новине српске", број 92. Београд 1843.

115. Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду (1839-1939), М. Луговић, Београд 1939.(страна 52).

3.2.2.2. Стање наставе у периоду од 1853. до 1863. године

Увођење војног учења и гимнастике у све разреде гимназије, "Устројенијем..." из 1853. године, иако значајно за даљи развој ове наставе, није значило да је ова настава успешно и реализована, јер су у то време у школама недостајали основни услови за њено успешно остваривање, односно није било стручног кадра, уређених простора (сале и игралишта), одговарајуће опреме и справа, као и неопходних наставних програма.

Да би ова одредба "Устројенија..." о увођењу обавезне наставе, могла да буде остварена у Београдској гимназији Платон Симоновић се обратио Попечитељству просвештенија (16.3.1854) да интервенише код надлежних у Војној академији да одреде да наставник гимнастике, који у њој предаје, предаје гимнастику и ученицима Београдске гимназије, а такође да одреде известан број официра за предавање војног учења.

П. Симоновић је чак предложио и време одржавања ових часова, тако да би се часови војног учења одржавали четвртком поподне, а часови гимнастике понедељком увече, одмах после завршених поподневних часова.

Из преписке П. Симоновића, Попечатељства просвештенија и Попечатељства внутерњих дела, може се сагледати напор и настојање П. Симоновића, као и оба министарства да се реше тешкоће кадровске, финансијске па и политичке природе, односно деликатна ситуација у вези са војним вежбањем, које је могло да изгледа Турцима, као припрема српске омладине за борбу против њих.

Како је наставник гимнастике Војне академије Јован Замастил био уговором везан да предаје гимнастику само у Академији, то му се није могло наредити да прихвати додатне обавезе у гимназији, па се стога ова замисао није могла остварити.

Покушаји обезбеђивања додатне суме за рад овог наставника и у гимназији нису успели, а разрешењем П. Симоновића са дужности главног инспектора училишта (19.1о.1855), када је морао да напусти Србију, престала је иницијатива у вези са решењем проблема недостатка учитеља гимнастике у Београдској гимназији.

Но и поред свих тешкоћа нису престала размишљања и покушаји да се настава гимнастике ипак реализује у школама. Тако је на пример Лука Павловић директор Београдске гимназије упутио своје примедбе министру просвете, између осталих примедби о наставном програму других предмета (9.1.1856) и о настави гимнастике.

Износећи своје мишљење о настави војног учења, директор Павловић је указивао на могућност његовог спровођења у школама под надзором директора и професора, а под руководством неколико наредника и поднаредника. Што се тиче наставе гимнастике директор је сматрао да се она не може реализовати услед недостатка простора у школском дворишту и потребних просторија ("локала"), опреме, справа и наставника гимнастике. 116.

Услови и стање наставе гимнастике у остале четири школе у Србији нису били ништа бољи од стања у Београдској гимназији, које је веома добро представио директор ове школе, тако да се не може ни очекивати да је тада било наставе гимнастике стручно заступљене и организоване у одговарајућим условима.

---

116. Архив Србије (МПс: 1856, VIII, 76).

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ БИБЛИОТЕКА

У "Правилима за рад гимназија", која је израдила Школска комисија није било наставе гимнастике, иако су она одређивала шта ће се из појединих предмета учити (пошто није било прописаних наставних програма), упркос томе што је гимнастика била један од наставних предмета. То је учињено једино из разлога што није било наставника гимнастике који би то написао, тако да је министар закључио да ће се посебна правила "за гимнастику и егзерцир" прописати "кад тому време буде." 117.

И поред тога што просветне власти нису могле да реше основне проблеме наставе гимнастике, то се она из тих разлога није могла ни реализовати, ипак је непрекидно постојао одређен интерес међу грађанством па и ученицима Београдске гимназије за наставом гимнастике.

Тако је на пример Јулиус Боде, професор стенографије упутио Попечитељству просвештенија молбу (октобра 1858) тражећи да поред стенографије предаје немачки и гимнастику, што иначе није прихваћено. 118.

Годину дана касније група ученика Београдске гимназије тражила је од Милоша Обреновића да врати П. Симоновића на дужност главног инспектора, између осталог и због тога што би он могао да уведе војно вежбање ("егзерцир") и гимнастику, како су у овом захтеву навели. 119.

За даљи развој гимнастике и стварање општег расположења у вези са њом одиграло је значајну улогу и Прво српско друштво за гимнастику и борење, које је основао Стева Тодоровић, певач, глумац и сликар, 1857.године у Београду, које је са мањим прекидима радило до 1865.године.

117. Архив Србије (МПс: 1856, VIII, 76).
118. Архив Србије (МПс: 1858, XI, 77).
119. Архив Србије (МПс: 1859, III, 55).

У овом Друштву су били углавном ученици гимназије и Лицеја, а вежбали су у једном пространом магацину ("магази"), чији је власник био Сава Спахија, касније у згради Турског хана, док је у лето 1862. године за потребе Друштва изграђена летња вежбаоница.

Вежбачи Друштва показивали су своје знање на јавним часовима, који су представљали смотру њихових активности, не само из области гимнастике, већ и из осталих делатности (сликања, рецитовања, глуме).

Појава Првог српског друштва за гимнастику и борење имала је велики значај за даљи развој гимнастике уопште,као и за развој гимнастике у школама, јер се већина ученика Гимназије и Лицеја, који су вежбали у Друштву, касније по завршетку школовања појављивала на разним функцијама и дужностима, са којих су могли да помажу и утичу на даљи развој гимнастике.

Од посебног је значаја чињеница да је ово Друштво основано 1857. године, пет година пре него што је основано Гимнастичко друштво у Прагу, постојбини соколског покрета, који је у каснијем периоду имао велики утицај на све словенске народе и постао узор, који су следили Словени у већини европских земаља, у којима су тада живели.

И поред свих тешкоћа у вези реализације наставе гимнастике, које се у овом периоду углавном нису могле да реше у већини школа, ипак је било настојања, покушаја па и неких облика наставе физичког васпитања, о којима нису сачувани примерни извори, тако да се о њима може само наслућивати, као на пример да су у овом периоду наставу гимнастике "предавали нестручњаци, оптерећени часовима гимнастике поред својих редовних часова", према писању професора гимназије М. Југовића. 12о.

120. Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду (1839 - 1939), М. Југовић, Београд 1939 (страна 14о).

3.2.2.3. Стање наставе у периоду од 1863. до 1882. године

За разлику од претходног десетогодишњег периода (1853-1863) у коме је настава гимнастике била предвиђена као обавезан предмет, али у коме је било веома мало могућности за њену реализацију, у овом деветнаестогодишњем периоду (1863-1882), почетком кога су донета три закона (за гимназије, Вишу женску школу и Богословију) у којима није била предвиђена гимнастика као обавезан предмет, донето је више докумената и прописа значајних за развој и унапређивање овог наставног предмета.

После "Наредбе управитељци Више женске школе" (1866), којом је за наставу гимнастике дат и краћи наставни програм, следили су законски документи и закони који су постављали гимнастику међу остале наставне предмете (Закон о учитељској школи, 1870; Наставни планови за гимназије и реалке, 1874; Закон о Вишој женској школи, 1879; Закон о изменама и допунама Закона о гимназијама, који је важио за све средње школе, 1881), тако да је на крају овог периода гимнастика била сврстана међу остале наставне предмете, као обавезан наставни предмет, регулисан законом и другим одговарајућим документима (наставним плановима и програмима).

Како је за наставу гимнастике неопходно неколико основних услова (стручни кадар; простори, справе и опрема; као и одговарајући програми, односно утврђени садржаји рада), без којих она не би могла да се реализује, то ћемо у овом поглављу разматрати стање ових услова у овом периоду (1863-1882).

Стање наставног кадра

Иако је "Закон устројства гимназија" из 1863. године сврстао гимнастику међу вештине, која ће се уводити зависно од

постојећих услова, ипак је настава гимнастике у овом периоду извођена у више школа, захваљујући пре свега чињеници што се у овом периоду појавио већи број лица, која су била спремна да се прихвате дужности учитеља гимнастике, мада сви они нису били и стручно оспособљени за извођење ове наставе.

Поред појаве интересовања већег броја лица за позив учитеља гимнастике, са различитим мотивом и опредељењем, значајна је била и спремност Министарства просвете да обезбеди макар и минимална финансијска средства, потребна за плаћање учитеља гимнастике, као и за набавку справа и уређење простора за вежбање.

У овом периоду (1863-1882) радило је у настави гимнастике, у средњим школама, као учитељи гимнастике 37 лица, различитог степена стручности, који су се на овом послу учитеља гимнастике задржавали само по неколико година, што је имало утицаја на континуитет развоја наставе гимнастике.

Само за четири лица може се рећи да су били стручно оспособљени за извођење наставе гимнастике, јер су поседовали дипломе о стручној оспособљености за учитеља гимнастике (Петар Предраговић), обављали раније посао учитеља гимнастике (Асканиус Седелмајер), завршили курс за учитеља гимнастике (Ђорђе Розмировић) или похађали гимнастичке школе (Јулиус Опенхајм). 121.

---

121. Асканиус Седелмајер (*Askanius Sedelmejer*) Немац из Баварске, био је учитељ гимнастике по струци, јер је посао учитеља гимнастике обављао 12 година у Немачкој. У I београдску гимназију постављен је 9.12.1863. године, али је истовремено предавао гимнастику у још неколико београдских школа (Реалци, Београдској теразијској полугимназији, а неколико месеци и у Вишој женској школи) пуних десет година, све до своје смрти (15.5.1873).

Шеснаест лица, која су предавала гимнастику у овом периоду, били су официри и подофициpи (неки од њих су напустили војну службу из различитих разлога) који су се веома кратко задржавали у школи као учитељи гимнастике, углавном једну до две године, изузев Јанићија Миладиновића, који је у Пожаревачкој полугимназији радио 10 година.

Од ових 16 официра и подофицира једино је Ј. Опенхајм у Берлину завршио курс шведске гимнастике, док су остали стицали знања о гимнастици на војним академијама.

Петар Предраговић, Србин из Баната, завршио је три разреда Војне академије у Белој Цркви, а квалификацију учитеља гимнастике стекао је полагањем испита практичне гимнастике у Артиљеријској школи, о чему је добио и сведочанство (11.јуна 1862) да је "у прошлој зими положио при школи Артиљеријској испит практичне гимнастике, у коме је показао врло добру способност и вештину..." Као учитељ гимнастике постављен је у крагујевачку Гимназију 29.7.1871. године, са обавезом да гимнастику предаје и у тек отвореној учитељској школи. У обе школе предавао је гимнастику све до своје смрти (1о.6.1877).

Ђорђе Розмировић, радио је у крагујевачкој Гимназији као учитељ гимнастике само једну школску годину (1866/67). Према његовом навођењу гимнастику је упознао и научио за време бављења у Јужној Тиролској (током три године), а праксу је стекао помажући у раду Аскаииуса Седелмејера.

Јулиус Опенхајм (*Julius Openheim*) Немац, бивши официр, који је служио и у српској војсци. Стручно образовање за учитеља гимнастике стекао је трогодишњим вежбањем у Централној гимнастичкој школи у Берлину. Предавао је у Вишој женској школи две године (1877-1879) и у Учитељској школи у Београду (1878/79), после чега је отишао на лечење и није се више вратио у наставу.

П р е г л ед врсте образовања и година службе у настави лица која су била учитељи гимнастике у периоду 1863-1882.

Врста образовања	Број лица
официри и подофицири	16
наставници и учитељи цртања	6
наставници и учитељи музике и певања	4
учитељи гимнастике	4
са завршеним факултетом (Великом школом)	3
практиканти	1
апотекари	1
студенти	1
непозната врста образовања (за супругу А.Седелмајера)	1
У к у п н о:	37

Године службе у настави као учитељи гимнастике	Број лица
10 година	2
9 година	1
8 година	1
6 година	1
5 година	2
4 године	2
3 године	2
2 године	14
1 година	11
мање од 1 године	1
У к у п н о :	37

Шест наставника и учитеља цртања и краснописа предавали су и наставу гимнастике(поред свога предмета) по две, три године, изузев Стеве Тодоровића, академског сликара, који је у Београдској реалци поред цртања и краснописа (и још неких предмета) предавао и гимнастику пуних осам година (1874-1882).

Четири учитеља и наставника музике и певања предавали су и гимнастику и то два наставника музике у гимназијама, а два учитеља који су предавали музику предавали су и гимнастику у полугимназијама. Наставници музике предавали су гимнастику две и три године, а учитељи четири и девет година.

Три професора која су завршила правни, филозофски факултет и технику на Великој школи, били су учитељи гимнастике и то Стеван Бајаловић, који је завршио технику, предавао је гимнастику у Шабачкој полугимназији пет година (1871-1876); Коста Јездић, правник, предавао је гимнастику у Шабачкој полугимназији такође пет година (1877-1882); Ахило Калман, завршио филозофски факултет, предавао је гимнастику у крагујевачкој Гимназији две године (1879-1881). 122.

Од пет лица различитог образовања (студент, практикант, апотекар и двоје непознатог образовања) четворо су били учитељи гимнастике по једну годину, а један од њих за кога није познато ког је образовања, остао је две године.

---

122. Стеван Бајаловић је за време студија био вежбач у Школи гимнастике А. Седелмејера, те одатле потиче његов интерес за гимнастику. С.Бајаловић држао је и нека предавања о гимнастици са практичним приказивањем, на састанцима учитеља основних школа.

Поред тога што већина ових лица није имало одговарајућу стручну квалификацију за учитеље гимнастике, неповољна околност је било и то што су се веома кратко задржавали као учитељи гимнастике, јер је за већину то било краткотрајно решење личне егзистенције.

Из наведеног прегледа може се видети да је једанаесторо учитеља остало само једну годину (29,7%), четрнаесторо по две године (37,8%), односно ових 25 учитеља гимнастике, који представљају више од две трећине свих учитеља гимнастике (70,3%), остали су у служби до две године.

Између три и шест година провело је у служби седам учитеља гимнастике (18,9%), а само њих четворица између осам и десет година (10,8%) и то (А.Седелмејер и Ј. Миладиновић по 10 година, Ј. Марковић учитељ музике предавао је и гимнастику 9 година и С. Тодоровић поред цртања и краснописа предавао је гимнастику осам година).

Ове честе промене наставника, односно њихово кратко задржавање у настави, доводило је до ситуација да су поједине школе остајале по неколико година без наставе гимнастике, која је започињана и прекидана, што је зависило да ли је у том месту и у тој школи било лица која су желела да буду учитељи гимнастике.

На тај начин губио се неопходни континуитет у настави физичког васпитања, стагнирало у њеном развоју у појединим школама и местима, а поједине генерације ученика остајале без ове наставе, што је доприносило да њени резултати буду мањи.

Материјални услови наставе гимнастике

Други чинилац значајан за успешно организовање и остваривање

наставе физичког васпитања јесте материјална основа ове наставне области, односно обезбеђивање уређених простора за вежбање (вежбалишта, игралишта и затворених просторија тј. дворана) и одговарајућих уређаја, справа и реквизита. Обезбеђивање ових неопходних услова наставе гимнастике кроз читав овај период зависио је поред ограничених финансијских средстава за школство и од разумевања министара просвете, али такође и од упорности у захтевима учитеља гимнастике и директора школа, који су се обраћали са захтевима да се ови проблеми решавају.

Како у овом периоду није било прописаних разрађених наставних програма за наставу физичког васпитања, осим наведених програмских садржаја у Наредби упућеној Вишој женској школи у Београду (1866), то су садржај наставе гимнастике одређивали сами наставници гимнастике, па је он зависио од врсте и обима стечених знања, које су неки од њих стицали на курсевима и гимнастичким школама, а други у војним школама и академијама.

Од одабраних садржаја наставе гимнастике зависило је којим справама и опремом треба школе опремати, те се према захтевима појединих учитеља гимнастике може и закључити о степену и врсти њихове стручне оспособљености за извођење наставе гимнастике.

Како се у то време у нашој Војној академији, као и у војним школама и академијама у Аустро-Угарској и Немачкој, одакле је долазио већи део учитеља гимнастике, примењивао немачки и шведски систем гимнастике, то су и справе које су наручивали учитељи гимнастике и које су школе набављале биле справе које су се користиле у ова два гимнастичка система.

Најчешће наручиване справе, које су се углавном и налазиле у већини школа биле су:

- вратило, тада називано "рек" (немачки термин),
- разбој, тада називан "барне" (немачки термин),
- справе и уређаји (конструкције) за пењања и то разне мотке, конопци, лествe од конопаца, вертикално или косо постављене,
- греде за вежбе равнотеже ("балансовање"),
- дрвени коњ,
- кругови ("гривне").

Поред ових набројаних справа у једном броју школа су се налазили и сталци за скок у вис.

Од справа (реквизита) са којима се вежбало, најчешће су школе опремане "ђуладима" разних величина, спојених међусобно шипкама (гвозденим куглама-бучицама), која су коришћена за вежбе јачања руку и раменог појаса, како је то наводио један број наставника.

Један део школа, који је био у могућности да добије на коришћење или у трајно власништво од војних гарнизона нешто од војне опреме, располагао је мачевима, сабљама, маскама и рукавицама за мачевање, уносећи у програм наставе гимнастике и борење сабљом и мачем.

Како се у то време справе за вежбање нису могле куповати као готове, то су их директори школа (уз сагласност Министарства просвете) наручивали код приватних мајстора, најчешће према захтевима и цртежима учитеља гимнастике, који су у тим школама радили.

Тако је на пример А. Седелмајер тражио справе 1863. и 1866. године у Београдској гимназији; Ђорђе Розмировић 1866. и 1868. године у крагујевачкој Гимназији; Ј. Миладиновић 1871. године

у Пожаревачкој полугимназији; П. Ђурић 1874. г. у I београдској полугимназији и II одељењу Богословије; П. Предраговић 1876. г. у Крагујевачкој Гимназији; М. Максимовић (директор) у ваљевској Реалци 1876. године; Ј. Опенхајм у Вишој женској школи 1878. године; Виша гимназија из Ниша и директор Полугимназије из Шапца 1880.године.

Велику тешкоћу у реализацији наставе гимнастике у готово свим школама представљао је недостатак затворених просторија за вежбање (већих просторија или дворана) за време лошег времена и зими.

Имајући у виду слабу економску основу Србије, чији је привредни развој тек почињао да се јавља у већем обиму, као и финансијску исцрпљеност због два српско турска рата, разумљиво је што се школство Србије у то време налазило у неповољном положају у вези са опремањем неопходним материјалним потребама наставе.

Како је већина школа радила у старим преуређеним зградама, грађеним за друге намене, то се није могло ни очекивати да ће се проблеми дворана за вежбање или сличних просторија, моћи да реше на задовољавајући начин.

Међутим, упркос томе потреба за просторијама за вежбање приморавала је учитеље гимнастике да предлажу и захтевају њихову изградњу, јер се у њиховом недостатку настава гимнастике у већини школа није изводила када временски услови нису дозвољавали рад у дворишту.

Мањи део учитеља гимнастике покушавао је да надокнади овај недостатак просторија организовањем наставе гимнастике у школским учионицама или ходницима, што није дозвољавало потпуну и целовиту организацију часова, већ је само на известан начин одржавало континуитет наставе у тим школама.

Како је већа пажња поклањана решавању кадровских и других проблема наставе гимнастике у вишим гимназијама, то су у њима радили учитељи гимнастике који су били боље стручно оспособљени од учитеља у полугимназијама, што се може уочити и по разумевању и третирању проблематике наставе гимнастике, односно и по начину и учесталости њихових захтева за решавање основних проблема наставе.

Тако је на пример већ од првих година увођења наставе гимнастике у Београдску гимназију настава извођена и током зимског периода, у некој од празних просторија у Капетан Мишином здању, па када се догодило да су те просторије биле уступљене Државној штампарији, чиме је онемогућено извођење наставе гимнастике, директор Гимназије је тражио од министра (новембра 1865) да се ове просторије обезбеде, што је и учињено по налогу министра просвете, односно Штампарија је испразнила заузете просторије. 123.

У Гимназији у Крагујевцу учитељ гимнастике Фрања Иштвановић упутио је заступнику директора Гимназије захтев (26.9.1868) "да се сагради једна шупа у авлији гимназијске зграде" да би ученици могли за време зимског периода у њој да вежбају, у вези чега је Сима Живковић, заступник директора, упутио захтев министру просвете да се изгради посебна зграда за вежбање, што је прослеђено министру грађевина. 124.

У вези овог захтева министар грађевина је одговорио министру просвете (28.10.1868. године, ПБр. 2.630) да је предрачун трошкова урађен, али да се "овај издатак не може учинити, што кредита нема и за подмирење много пречи потреба." (Подвукао С. Илић).

---

123. Архив Србије (МПс: 1865, I, 88).
124. Архив Србије (МПс: 1869,VIII, 1629).

Ово објашњење да се не може, јер има "пречих потреба", пратило је потребе наставе гимнастике не само кроз период који се изучава у овом раду, већ је као "рефрен" био често присутан скоро до данашњих дана, чиме је настава гимнастике стављана у парадоксалну ситуацију, јер са једне стране свуда је истицан њен вишеструки значај, а са друге стране стално се појављивао одговор на оваквe захтеве: "не може, јер има пречих потреба."

Иако је С. Живковић, директор Гимназије, предлагао изградњу сале 1876. године крагујевачка Гимназија није добила дворану за вежбање ни када је сазидана нова зграда гимназије (1887) иако је то била једна од најсавременијих школских зграда у то време.

Павле Ђурић, учитељ гимнастике у II одељењу Богословије, тражио је од ректората Богословије (новембра 1874) да се обезбеди одговарајућа сала за вежбање током зимског периода, предлажући да се за ове потребе преуреде подрумске просторије у згради Апелације. (Прилог бр. 7).

Током школске 1874/75. године овај захтев је упућиван Министарству више пута, уз захтев П. Ђурића да се дозволи коришћење сале Београдске гимназије ученицима Богословије, која у то време није имала наставника гимнастике.

Иако више пута понављани ови захтеви нису усвојени, јер Министарство просвете није хтело да улаже у адаптацију ових просторија све док II одељење не добије своју зграду.

Јулиус Опенхајм, учитељ гимнастике у Учитељској и Вишој женској школи у Београду, предложио је министру просвете низ мера за унапређење наставе гимнастике, између којих је био и предлог да се у центру Београда изгради зграда од дасака опремљена потребним справама, која би могла

Ректорату II разр. Одељења Богословије.

ПРИЛОГ БР. 7

Пошто је време радно наступило, да се тек сва вежбања неком више на пољу упражњавати, које ће врло изводљиво и за њих и за њихово здравље, и пошто при томе одељењу нема свуда за зимску гимнастику, - то узимам себи слободу: Ректорату најпотчиније замолити, да ће изволео преко Г. Министра просвете и црквених дела издејствовати, да се набави сала за зимску гимнастику. Справе сале треба снабдети са: решком, баровима, нердевинама, ритлама, јарузи, даском за прескакање (шпрингбуком), конопцем за пењање у висину, дугим конопцима подједнако за пењање, двама дугмићима за скакање, двама потпорњима од 1° висине са рупицама и клиновима за упражњавање скакања у вис, и једним конопчићем од 1-2° дужине. Затим да се набаве: 50 пари буради 5/8: за развијање мишића, која се могу набавити из крајишевачке ливнице; 30 сабаља са коцкама, 30 пари рукавица од јеленске коже за форховање и 30 коцки за главу (вилира).

Но да се само време неби дангубило, док се сала набави и са потребама снабде, моли Ректорату, да изволи преко Г. Министра И. просвете и црквених дела издејствовати, да нам се привремено уступи сала гимнастичке велике гимназије, која је са неким потребама снабдевена, но у којој се нигда неради, поред немања удобна гимнастике?

За ће нас пре добити своју собствену салу гимнастике, моло ће Ректорату, упутити предлог Г. Минис: прос: и црквен: дела, да се за салу гимнастике предвиди подрум под аферајзом, који се издаје подкирију за држање вина. Исти подрум баш би се најправијо дијо ће врло згодан за ту цељ, и што ће онда још главније дијо, што ће и то одељење дијо у самој згради. Нова гимнастика, која ће се направити, треба да буде у свему направљена по угледу оне у I кој гимназији, коју је правио предузимач и цимерман Франц Хаке, који је за ту цељ један од најбољих мајстора.

Чиме ће се Ректорату мојој молби одазвати, пак ме подписати се с особитим поштовањем.

15. Новембра 1874 год.

Ђаја. А. Живковић

Господину Директору I-ве Мушкетијаде,

Пошто се досадањи постојећи гимнастички алат у заводу, а који је употребљаван од стране ученика приликом вежбања, налази у врло рђавом стању, и пошто је за даљу употребу исти неподесан, то се ученици приликом вежбања на истом повређују, а и сам рад у вежбању веома отежава, то ја, као старешина завода, налазим се принуђен, да Вам, Господине Директору, поднесем молбу, да ми одобрите, да се за потребе завода набави нов гимнастички алат, и то: 2 пара разбоја, 2 пара паралелних шипки, 2 пара вратила, 2 пара кругова, 2 пара коња, 2 пара дрвених лопти, 2 пара гвоздених лопти, 2 пара дрвених палица, 2 пара гвоздених палица, 2 пара дрвених обруча, 2 пара гвоздених обруча, 2 пара дрвених штапова, 2 пара гвоздених штапова, 2 пара дрвених мотки, 2 пара гвоздених мотки, 2 пара дрвених мотки за скакање, 2 пара гвоздених мотки за скакање, 2 пара дрвених мотки за бацање, 2 пара гвоздених мотки за бацање, 2 пара дрвених мотки за трчање, 2 пара гвоздених мотки за трчање, 2 пара дрвених мотки за пливање, 2 пара гвоздених мотки за пливање, 2 пара дрвених мотки за веслање, 2 пара гвоздених мотки за веслање, 2 пара дрвених мотки за јахање, 2 пара гвоздених мотки за јахање, 2 пара дрвених мотки за возање, 2 пара гвоздених мотки за возање, 2 пара дрвених мотки за летење, 2 пара гвоздених мотки за летење, 2 пара дрвених мотки за пливање, 2 пара гвоздених мотки за пливање, 2 пара дрвених мотки за веслање, 2 пара гвоздених мотки за веслање, 2 пара дрвених мотки за јахање, 2 пара гвоздених мотки за јахање, 2 пара дрвених мотки за возање, 2 пара гвоздених мотки за возање, 2 пара дрвених мотки за летење, 2 пара гвоздених мотки за летење.

Пошто се досадањи постојећи гимнастички алат у заводу, а који је употребљаван од стране ученика приликом вежбања, налази у врло рђавом стању, и пошто је за даљу употребу исти неподесан, то се ученици приликом вежбања на истом повређују, а и сам рад у вежбању веома отежава, то ја, као старешина завода, налазим се принуђен, да Вам, Господине Директору, поднесем молбу, да ми одобрите, да се за потребе завода набави нов гимнастички алат, и то: 2 пара разбоја, 2 пара паралелних шипки, 2 пара вратила, 2 пара кругова, 2 пара коња, 2 пара дрвених лопти, 2 пара гвоздених лопти, 2 пара дрвених палица, 2 пара гвоздених палица, 2 пара дрвених обруча, 2 пара гвоздених обруча, 2 пара дрвених штапова, 2 пара гвоздених штапова, 2 пара дрвених мотки, 2 пара гвоздених мотки, 2 пара дрвених мотки за скакање, 2 пара гвоздених мотки за скакање, 2 пара дрвених мотки за бацање, 2 пара гвоздених мотки за бацање, 2 пара дрвених мотки за трчање, 2 пара гвоздених мотки за трчање, 2 пара дрвених мотки за пливање, 2 пара гвоздених мотки за пливање, 2 пара дрвених мотки за веслање, 2 пара гвоздених мотки за веслање, 2 пара дрвених мотки за јахање, 2 пара гвоздених мотки за јахање, 2 пара дрвених мотки за возање, 2 пара гвоздених мотки за возање, 2 пара дрвених мотки за летење, 2 пара гвоздених мотки за летење.

Пошто се досадањи постојећи гимнастички алат у заводу, а који је употребљаван од стране ученика приликом вежбања, налази у врло рђавом стању, и пошто је за даљу употребу исти неподесан, то се ученици приликом вежбања на истом повређују, а и сам рад у вежбању веома отежава, то ја, као старешина завода, налазим се принуђен, да Вам, Господине Директору, поднесем молбу, да ми одобрите, да се за потребе завода набави нов гимнастички алат, и то: 2 пара разбоја, 2 пара паралелних шипки, 2 пара вратила, 2 пара кругова, 2 пара коња, 2 пара дрвених лопти, 2 пара гвоздених лопти, 2 пара дрвених палица, 2 пара гвоздених палица, 2 пара дрвених обруча, 2 пара гвоздених обруча, 2 пара дрвених штапова, 2 пара гвоздених штапова, 2 пара дрвених мотки, 2 пара гвоздених мотки, 2 пара дрвених мотки за скакање, 2 пара гвоздених мотки за скакање, 2 пара дрвених мотки за бацање, 2 пара гвоздених мотки за бацање, 2 пара дрвених мотки за трчање, 2 пара гвоздених мотки за трчање, 2 пара дрвених мотки за пливање, 2 пара гвоздених мотки за пливање, 2 пара дрвених мотки за веслање, 2 пара гвоздених мотки за веслање, 2 пара дрвених мотки за јахање, 2 пара гвоздених мотки за јахање, 2 пара дрвених мотки за возање, 2 пара гвоздених мотки за возање, 2 пара дрвених мотки за летење, 2 пара гвоздених мотки за летење.

Пошто се досадањи постојећи гимнастички алат у заводу, а који је употребљаван од стране ученика приликом вежбања, налази у врло рђавом стању, и пошто је за даљу употребу исти неподесан, то се ученици приликом вежбања на истом повређују, а и сам рад у вежбању веома отежава, то ја, као старешина завода, налазим се принуђен, да Вам, Господине Директору, поднесем молбу, да ми одобрите, да се за потребе завода набави нов гимнастички алат, и то: 2 пара разбоја, 2 пара паралелних шипки, 2 пара вратила, 2 пара кругова, 2 пара коња, 2 пара дрвених лопти, 2 пара гвоздених лопти, 2 пара дрвених палица, 2 пара гвоздених палица, 2 пара дрвених обруча, 2 пара гвоздених обруча, 2 пара дрвених штапова, 2 пара гвоздених штапова, 2 пара дрвених мотки, 2 пара гвоздених мотки, 2 пара дрвених мотки за скакање, 2 пара гвоздених мотки за скакање, 2 пара дрвених мотки за бацање, 2 пара гвоздених мотки за бацање, 2 пара дрвених мотки за трчање, 2 пара гвоздених мотки за трчање, 2 пара дрвених мотки за пливање, 2 пара гвоздених мотки за пливање, 2 пара дрвених мотки за веслање, 2 пара гвоздених мотки за веслање, 2 пара дрвених мотки за јахање, 2 пара гвоздених мотки за јахање, 2 пара дрвених мотки за возање, 2 пара гвоздених мотки за возање, 2 пара дрвених мотки за летење, 2 пара гвоздених мотки за летење.

25. Августа 1875 год.

Господару

да се загрева и у којој би током зимског периода могло да се вежба.

Предлог Ј. Опенхајма о изградњи просторије за зимско вежбање био је по угледу на сличне зграде у Берлину са том наменом, у којима је он вежбао, међутим и његова иницијатива није прихваћена, односно предлог није остварен.

Отворени простори за вежбање (игралишта, вежбалишта), који су коришћени за наставу гимнастике када су то временски услови дозвољавали, били су најчешће уређивани у кругу школског дворишта, а када то она својим малим димензијама нису омогућавала, најчешће су коришћене површине црквених дворишта, која су се обично граничила са школским, што је понекад било и разлог неспоразума и забрана од стране црквених власти.

Врло ретко су коришћени простори (слободне површине) на извесној удаљености ов школе, као што је то чинила Београдска гимназија (плац код Делијске чесме), што није представљало веће организационе тешкоће, јер је настава гимнастике организована после одржаних осталих часова.

Начин уређивања ових вежбалишта зависио је како од финансијских могућности школе, општине или спремности Министарства да одобри неки износ, тако и од иницијативе наставника гимнастике.

Справе које су постављане у школска дворишта или на отворене слободне површине најчешће су брзо пропадале, јер су биле незаштићене од различитих атмосферских утицаја, а осим тога уништаване су од стране деце и омладине, тако да су били чести захтеви учитеља гимнастике да се справе заштите и чувају, односно ти простори ограде.

Упркос овим тешкоћама, односно недостатку свих неопходних материјалних услова за реализацију наставе гимнастике, ипак се кроз читав овај период у више школа одвијала настава физичког васпитања са мањим или већим прекидима, са делимичном или добром опремљеношћу, са стручним или недовољно стручним наставницима. На тај начин настављен је њен даљи развој, који увек није ишао подједнаким темпом, али је постојао његов континуитет.

Потребно је посебно истаћи, да су упркос бројним економским, привредним па и политичким тешкоћама школске власти настојале да и ове проблеме решавају, не само финансијским средствима, којих је готово увек било недовољно обзиром на потребе ове наставе, већ и одговарајућом законском регулативом, која је имала за циљ обавезивање општина и срезова које су градиле школе, да обезбеде одговарајуће услове и за ову наставу (школска дворишта, справе, сале за вежбање). 125.

Садржај наставе гимнастике

О садржају наставе гимнастике веома је тешко донети ваљане закључке, јер кроз читав овај период готово да није било никаквих званичних програма за наставу гимнастике, прописаних од стране Министарства просвете.

Изузетак је Виша женска школа, која је почев од 1866. године, добила неку врсту наставног програма наредбом Министра просвете, у којој су били наведени одређени садржаји рада у овој настави.

---

125. Министарство просвете издало је 1881. године "Правилник о грађењу школа и о намештају школском", којим је регулисана ова проблематика, односно предвиђено да се при изградњи школа изгради и соба за гимнастику (члан 7), а у школском дворишту поставе... справе за гимнастику (члан 26).
Пецић, Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд, 1887. (страна 541-549).

Међутим, постојале су намере и покушаји Министарства просвете да изради програме наставе физичког васпитања у већем делу овог периода, али у томе се није успело све до 1882. године, када су донети први програми за ову наставу.

Веома озбиљан покушај био је 1873. године, када је на предлог Министра просвете формирана Комисија од стране Министарства војног, која је урадила програм за "гимнастичко војничка вежбања" за средње школе.

У писму министру војном, упућеном 14.8.1873. године, Стојан Новаковић министар просвете приказао је стање наставе гимнастике овим речима: "Предавање гимнастике у нашим средњим заводима налази се сад у врло запуштеном стању", а објашњавајући зашто је то тако наставио је у писму: "Узрок је томе понајвише крајњи недостатак спремних људи за то и неодређеност и по готову оскудица правога п р о г р а м а." (Подвукао С. Илић). 126.

Тражећи решења овог проблема, односно да би се ово неповољно стање поправило, С. Новаковић наводи да је влада "његове Књажевске Светлости решила, да се предавање гимнастике у средњим школама споји са основама војног вежбања".

Решење проблема наставног кадра влада је видела у томе што би се извођење наставе поверило "људима војене струке", а што се тиче наставног програма министар просвете је молио министра војног да одреди комисију која би израдила овај програм, са напоменом да комисија води рачуна да се у свих седам разреда гимнастика предаје по два часа недељно.

---

126. Архив Србије (МПс: 1875, IV, 1о1).

Програм који је добио, од министра војног, С. Новаковић је доставио Комисији коју су сачињавали Сима Живковић, управник Учитељске школе; Стеван Поповић, професор педагогије и Петар Предраговић, учитељ гимнастике у Гимназији и Учитељској школи у Крагујевцу, који је она прегледала и извештај о томе доставила 16.10.1873.године.

У вези овог програма формирана је и друга Комисија, коју су сачињавали Димитрије Ђурић, штабни капетан и Фердо Михоковић, професор Војне школе, која је након прегледа програма и примедби Комисије наставника Учитељске школе, из Крагујевца, доставила своје мишљење 12.12.1874.године.

О свему томе изјаснио се и нови министар војске, који се противио спајању гимнастике и војничког вежбања, односно изложио мишљење о проблемима због којих није могуће да се уведе војно вежбање у грађанске школе и предлог да се у средњим школама "предаје чисто телесно вежбање са неким малим основним војничким покретима".

Министар С. Новаковић, који је у овом кратком периоду по други пут дошао на ову дужност, одговорио је министру војном 5. маја 1875. године, да се саглашава са његовим мишљењем и да му шаље поменути програм да га скрати или преради и врати, како би се могао такав програм да достави школама.

Два српско турска рата 1875. и 1876. године омели су остварење ове идеје и тек неколико година касније (1882) пречишћен и дорађен програм гимнастике и војног вежбања усвојен је и почео да се примењује у средњим школама.

И поред ових настојања Министарства просвете и Министарства војног, постојале су у овом периоду и иницијативе неколико

учитеља гимнастике, односно њихови предлози програма наставе гимнастике Министарству просвете.

Тако је А. Седелмајер био први учитељ гимнастике који је изложио своју концепцију и програм наставе гимнастике за школе кнежевине Србије, већ прве године рада у београдским средњим школама (1863), у "Пројекту за увођење наставе гимнастике у наставне предмете школа Кнежевине Србије", у пет тачака на шест страница. 127.

Пројект, који је написао на немачком језику, садржи опште основе наставе гимнастике, потребе образовања стручног кадра, опремања школа потребним справама и опис неких једноставнијих вежби.

У постојећој грађи није се могао наћи податак о томе да ли је и ко разматрао понуђени пројект, али судећи по чињеници да у средњим школама још дуго није било писаних програма, може се претпоставити, да овај програм А. Седелмајера нису прихватиле школске власти.

Павле Ђурић, учитељ гимнастике I београдске полугимназије и II одељења Богословије, написао је осам година касније "Програм Телесно-војног вежбања за гимназије и гимназијске реалке" (1875), са напоменом да је програм урађен по "предавању Г. Ф.Мијоковића професора" на Војној академији, која је П. Ђурић сакупио и записао, што је и написао као напомену на првој страни овог Прогама. 128.

---

127. Пројект А.Седелмајера (оригинални текст) налази се у Архиву Србије (МПс: 1872, I, 79). Писан је читким рукописом и оригиналан назив је: *"Project bei Einreihung des Turnunterrichtes in die Unterrichtsgegensteinde der Lehranstalten im Fürstenthum Serbien"*.

128. Архив Србије (МПс: 1875, III, 92).

Иако овај Програм није самосталан рад П. Ђурића занимљив је за предмет изучавања овог рада, јер се из њега може сагледати садржај рада у Војној академији у Београду на предмету гимнастика, што би требало имати у виду, ако се зна да је већи део наставника гимнастике у овом периоду похађао ову Академију.

Програм је изложен на десет страна и подељен на пет делова, односно "одсека", како је у њему назначено и то: Први одсек: Проста телесна вежбања; кретања ногама, рукама, трупом и главом; кретања у равнотежи и целим телом; трчања; скакање у вис и у даљ; вежбе у паровима, утроје и у групи; гимнастичке игре; прелаз преко балвана и ходање по дасци;

Други одсек: Вежбе на справама (вежбе на вратилу и разбоју, пузања уз мотку, конопац);

Трећи одсек: Сложене вежбе на вратилу и разбоју;

Четврти одсек: Вежбе љуљања на круговима ("алкама") и трапезу (покретној пречаги); друге вежбе подизања тела, провлачења ногу и сл.; вежбе на гимнастичком коњу и јарцу (наскоци-ујахивања и саскоци-сјахивања са коња и прескоци разни преко обе справе);

Пети одсек: Вежбе ђуладима (разна подизања тегова рукама; замаси, кружења, скокови, чучњеви са теговима различитих тежина).

У објашњењу, које је написао П. Ђурић у допису уз Програм, навео је разлоге због којих је овај Програм припремио, односно истакао је потребу за једним важећим програмом, који би примењивали наставници у свим средњим школама, а осим тога увидео је потребу да се називи појединих вежби и справа преведу на српски језик, што је он то и учинио у овом предлогу Програма.

Поред тога навео је да је у Програму изложио "лаку и тешку обуку вежбања, тј. шведско и немачко вежбање", као што се учи у Војној академији у Београду, што нам потврђује закључак о примени оба ова гимнастична система у настави гимнастике у школама Србије.

Учитељ гимнастике Више женске и Учитељске школе, Ј.Опенхајм, био је трећи наставник који је изложио програм наставе гимнастике, с тим што је он за разлику од претходне двојице написао програм по коме је изводио наставу у Вишој женској школи, што је министар просвете тражио од директора школе. 129.

У Програму рада, написаном 1873. године, Ј. Опенхајм је садржај наставе гимнастике поделио у три дела и то:

Први део је била "гимнастика у сали и то гимнастика мишића појединих делова тела", односно разна окретања, савијања, кружења, истезања, подељена на: - кретања главе, плећа, руку, ногу и трупа, при којима је користио четири пара кугли, када је давао вежбе јачања мишића руку и раменог појаса.

Други део су биле вежбе на справама, постављене у дворишту, у коме је извођена настава када је било лепо време, а то су:

- вежбе са конопцем (скакање у вис из места и залета са променом висине),
- вежбе на круговима (вучења-подизања тела, љуљања, саскоци),
- вежбе на разбоју (у вису, њихању у упору, помицања, дизања и спуштања тела, саскоци),

---

129. Архив Србије (МПс: 1878, XII, 9).

- вежбе на хоризонталним лествама доскочним (помицања помоћу руку),
- вежбе на вратилу (у вису, помицања).

Трећи део је обухватао играње, које се састојало из следећих елемената:

- једноставна кретања,
- вежбе једноставних корака,
- лаке игре "у круг",
- француске и друштвене игре у старијим разредима.

J. Опенхајм је желео да напише књигу о телесном вежбању са и без справа, што је навео на крају изложеног Програма, међутим како је због болести убрзо напустио рад у школи, (1879), поменуту књигу није ни завршио.

Реализација наставе гимнастике

Анализирајући заступљеност наставе гимнастике у средњим школама у овом периоду, можемо уочити да је и у најповољнијим кадровским могућностима ове наставе бар четвртина средњих школа имала наставника, односно наставу гимнастике.

Тако је на пример у четири школске године наставу гимнастике имало само од 27 до 30% средњих школа, у три школске године од 30 до 40%школа, десет школских година имало је наставу гимнастике између 40 и 50% школа, а две школске године било је учитеља гимнастике у преко 50% средњих школа.

Из прегледа заступљености наставе гимнастике може се видети да је у две трећине изучаваног периода, односно у 12 школских година, извођена настава гимнастике у преко 40% школа, а то значи да је у скоро свакој другој школи одржавана настава овог наставног предмета, што с обзиром на друштвено економске могућности, културно просветне услове тога времена и степен развијености ове наставне области значи веома много.

Преглед заступљености наставе гимнастике и броја учитеља гимнастике у средњим школама (1863-1882)

Школска година	Број школа		Број школа са наставом гимнастике		Број учитеља гимнастике	
	Укупно	Виших	Укупно	Виших	Укупно	у вишим
1863/64	7	3	3(42,9%)	2 (66,6%)	1	1
1864/65	7	4	3(42,9%)	2 (50%)	1	1
1865/66	10	5	4(40%)	3 (60%)	2	2
1866/67	11	5	5(45,4%)	3 (66,6%)	2	2
1867/68	11	5	3(27,3%)	2 (40,o%)	1	1
1868/69	12	5	5(41,7%)	3 (60,o%)	3	2
1869/70	14	5	4(28,6%)	3 (60,o%)	2	2
1870/71	17	5	8(47,1%)	5 (100%)	7	3
1871/72	21	6	12(57,1%)	5 (83,3%)	9	3
1872/73	21	6	11(52,4%)	5 (83,3%)	8	3
1873/74	21	6	9(42,9%)	4 (66,7%)	8	3
1874/75	21	6	10(47,7%)	5 (83,3%)	8	4
1875/76	21	6	9(42,9%)	4 (66,7%)	8	4
1876/77	21	6	6(28,6%)	4 (66,7%)	5	3
1877/78	22	6	6(27,3%)	2 (33,3%)	6	2
1878/79	25	6	7(32,o%)	3 (50,o%)	7	2
1879/80	29	6	11(37,9%)	3 (50,o%)	11	3
1880/81	29	6	14(48,3%)	4 (66,7%)	12	4
1881/82	29	6	10(34,9%)	2 (33,3%)	8	2

Стање наставе гимнастике у шест потпуних ("виших") средњих школа (крагујевачка и Београдска гимназија, Реалка, Учитељска школа, Богословија и Виша женска школа) кроз читав овај период било је много боље него што је то било у нижим гимназијама (полугимназијама) и гимназијским реалкама (двогодишњим школама).

На известан начин ово је и разумљиво, ако се има у виду да се ових шест средњих школа налазило у Београду и Крагујевцу, у то време најважнијим културним, економским и политичким центрима Србије, те је тај ионако мали број учитеља гимнастике углавном из тих разлога желео да ради у њима.

Реализација наставе гимнастике у ових шест средњих школа кроз читав овај период одвијала се различито и углавном зависила од тога да ли је у њима било учитеља гимнастике, па је из тих разлога, а ради потпунијег сагледавања стања наставе у средњим школама, неопходно изложити преглед учитеља гимнастике по средњим школама Србије у овом периоду. 13о.

У првих десет година (1863-1873) у три београдске школе (Гимназији, Реалци и I полугимназији) гимнастику је предавао Асканиус Седелмајер, а повремено и ученицима

13о. Почетком овог периода (1863) у Србији су биле отворене следеће средње школе:

1. Гимназија у Крагујевцу, основана 1833.године,
2. Богословија, основана 1836.године у Београду,
3. Београдска гимназија, основана 1839.године,
4. Виша женска школа, основана 1863.године у Београду,
5. Трговачка школа, од 1863.године, а од 1865.године трогразредна Реалка у Београду,
6. Почетком 1871. године отворена је Учитељска школа у Крагујевцу, која је 1877. године премештена у Београд.

Богословије, док је у Вишој женској школи неколико месеци помагао око организовања ове наставе.

На тај начин београдска средњошколска омладина вежбала је гимнастику код истог наставника, према истом програму, па чак и на истом вежбалишту код Делијске чесме, које је служило за вежбање ученицима свих београдских школа.

После смрти А. Седелмајера (1873) Београдска гимназија није имала учитеља гимнастике пуних шест година, јер је тек 1879. године постављен Сава Антоновић, који је у школи остао нешто више од године дана, а последње две године овог периода (1880 - 1882) гимнастику је предавао Љубомир Илић, бивши аустро-угарски официр, који је завршио Војну академију у Најштату (*Wiener - Neustadt*)

Београдска Реалка била је у бољој ситуацији, јер је без наставника гимнастике била само једну школску годину (1873/74), пошто је већ 1874. године Стева Тодоровић, који је у Реалци предавао и цртање, прихватио да предаје и гимнастику (у извештају школе "вежбање телесно") и ову наставу држао све до 1881. године када је за учитеља гимнастике постављен Павле Ђурић, подинжињер.

Гимназија у Крагујевцу, најстарија средња школа у Србији, првог учитеља гимнастике добила је почетком школске 1866/67. године, односно када је постављен Ђорђе Розмировић, који је остао само те школске године, а након године дана у гимназију је постављен Фрањо Иштвановић, који је такође остао на тој дужности само једну годину, после чијег одласка гимнастику преузима Јосиф Вовес, Чех по народности, дотадашњи наставник музике у Гимназији који је

предавао поред музике следеће две године и гимнастику. 131.

Од 1871. године следећих шест година гимнастику је предавао Петар Предраговић, а после његове смрти (1877) две године у гимназији није било учитеља гимнастике, све док није постављен Ахило Калман, који је завршио Филозофски факултет, а у Гимназији остао две школске године, која након његовог одласка није имала учитеља гимнастике до краја овог периода.

Виша женска школа у Београду дуго није успела да обезбеди учитеља гимнастике и поред тога што је већ 1866. министар просвете издао наредбу шта ће се из гимнастике учити у овој школи, што су биле набављене справе за наставу гимнастике и постављене у школском дворишту и што је имала чак и одређену собу за играње и гимнастику.

Проблем обезбеђивања учитеља гимнастике за ову школу је био посебно изражен, јер поред малобројног наставног кадра, стручно оспособљеног за реализацију ове наставе, све до 1871. године Министарство просвете није дозвољавало да у овој женској школи мушкарац буде учитељ гимнастике.

Од почетка рада ове школе било је покушаја да се обезбеди наставник за овај предмет па је тако школске 1864/65. године играње (без гимнастике) предавала Стана Радичевић, која се задржала само једну школску годину, а две године касније (1867) покушао је А. Седелмајер да се организује ова настава, односно два месеца је помагао и држао наставу, предложио које справе да се набаве, односно како да се оствари одређени програм.

131. У званичној школској документацији име учитеља гимнастике Иштвановића записано је као "Фрања", међутим молбе и захтеве које је он потписивао (налазе се у архивској грађи Архива СР Србије) потписао је као "Фрањо".

Осим тога понегде се поред презимена Иштвановић јавља и "Стефановић", што је одговарајуће презиме (односно име) на српском језику, ако би се превело "Иштван" као "Стеван" или "Стефан".

Почетком 1871. године покушано је да се обезбеди жена учитељица гимнастике, па је постављена Василија Седелмајер, супруга А. Седелмајера, међутим као наставник ове школе остала је само неколико месеци, тј. до краја школске године, тако да је најзад, у недостатку учитељица гимнастике, за наставника ове школе постављен Војин Ђорђевић (1871). (Прилог бр. 8).

Након две школске године прекинуо је рад у овој школи годину дана, али је поново наставио школске 1874/75. и остао само осам месеци, после чега је школа била без наставника две године, док није за учитеља гимнастике био постављен Јулиус Опенхајм (септембра 1877), који је у овој школи остао до маја 1879. године, када је због болести напустио овај позив, а школа остала без наставника до краја овог периода.

Учитељска школа у Крагујевцу имала је од првих дана рада наставу гимнастике, коју је држао Петар Предраговић, у исто време када и у Гимназији. Пресељењем школе за Београд (1877) школа је остала без наставника гимнастике годину дана, да би августа 1878. године за учитеља био постављен Ј. Опенхајм, у исто време и наставник у Вишој женској школи, који је предавао гимнастику само једну школску годину.

Одласком Ј. Опенхајма Учитељска школа није имала наставника једну годину, а августа 1880. године постављен је Јарослав Јанкура, који је у настави остао само осам месеци, после чега школа остаје без наставе до краја овог периода.

Иако је Богословија од 1863. године била под надзором Министарства просвете, ипак због карактера саме школе, односно специфичности образовног циља, у односу на друге средње школе, у овој школи није било наставе гимнастике организоване на начин као у осталим средњим школама.

Прилог бр. 8.

Господину

Министру Просвете и Црквених Дела.

АРХИВА ДРЖАВНА БЕОГРАД

Септембра прошле године почело се оправљати здање Више женске школе и трајало је до половине Фебруара. Због ове оправке није било сале за играње, те се ова вештина није предавала. Сад, кад је зграда у добром стању треба опет да одпочне предавање играња и гимнастике, који су редовни предмети. За предавача би се опет тобож позвати г. Војин Ђорђевић, инжинир у министарству грађевина, који је и до сад предавао играње и гимнастику у Вишој женској школи.

№ 137.
17. Августа, 1871.
У Београду.

Управитељка
Више женске школе,
Катн. Николајка.

Међутим упркос томе било је покушаја и иницијатива да се за ученике Богословије организују телесна вежбања или пак неки облик наставе гимнастике, као што је то био договор ректора Богословије и министра просвете (1865) да А. Седелмајер држи наставу гимнастике ученицима у дворишту школе, а касније да их наставници воде на плац код Делијске чесме.

У току 1873. године набављена је грађа за гимнастичке справе у школском дворишту Богословије, а наредник Василије Бранковић држао је наставу гимнастике 1873/74. године; Павле Ђурић 1874/75; наредник Милован Ерић 1875/76; а наредник Милисав Лекић 1876/77 године, која је била организована за ученике Другог одељења Богословије, састављеног од ученика из неослобођених крајева. После престанка рада Другог одељења престала је организована настава гимнастике, које није било све до 1882/83.године.

Стање наставе гимнастике у полугимназијама и гимназијским реалкама било је далеко неповољније него у потпуним гимназијама, о чему нам говори и податак да у читавом овом деветнаестогодишњем периоду ни једне школске године ни у половини ових школа није било учитеља гимнастике, а чак је девет школских година одржавана настава гимнастике у мање од 30% школа.

Ситуација у погледу наставног кадра у овим школама се временом мењала, тако да је у преосталих десет школских година у трећини (па и више) школа било наставника гимнастике, што је побољшало услове за извођење ове наставе.

Преглед заступљености наставе гимнастике и броја учитеља гимнастике у средњим (нижим) школама (1863-1882)

Школска година	Број школа		Бр.школа са наставом гимнастике		Број учитеља гимнастике	
	Укупно	Нижих	Укупно	Нижих	Укупно	у нижим
1863/64	7	4	3(42,9%)	1(25,o%)	1	0
1864/65	7	3	3(42,9%)	1(33,3%)	1	0
1865/66	10	5	4(40,o%)	1(20,o%)	2	0
1866/67	11	6	5(45,4%)	2(33,3%)	2	0
1867/68	11	6	3(27,3%)	1(16,7%)	1	0
1868/69	12	7	5(41,7%)	2(28,6%)	3	1
1869/70	14	9	4(28,6%)	1(11,1%)	2	0
1870/71	17	12	8(47,1%)	3(25,o%)	7	4
1871/72	21	15	12(57,1%)	7(46,7%)	9	6
1872/73	21	15	11(52,4%)	6(37,5%)	8	5
1873/74	21	15	9(42,9%)	5(33,3%)	8	3
1874/75	21	15	10(47,7%)	5(33,3%)	8	4
1875/76	21	15	9(42,9%)	5(33,3%)	8	4
1876/77	21	15	6(28,6%)	2(13,3%)	5	2
1877/78	22	16	6(27,3%)	4(20,o%)	6	4
1878/79	25	19	7(32,o%)	4(21,o%)	7	5
1879/80	29	23	11(37,9%)	8(34,8%)	11	8
1880/81	29	23	14(48,3%)	1o(43,5%)	12	8
1881/82	29	23	10(34,9%)	8(34,8%)	8	6

Посебне тешкоће у настави гимнастике у овим школама причињавали су учитељи гимнастике који су наставу овог предмета најчешће држали по годину, две, а у само неколико школа остајали су по неколико година, што је доводило до тога да настава гимнастике није имала неопходан континуитет, већ је њен развој имао осцилирајући карактер.

Прва београдска полугимназија, у којој је А. Седелмајер предавао гимнастику десет година (до 1873), после његове смрти није имала наставу гимнастике једну школску годину, а затим је за учитеља гимнастике постављен Павле Ђурић, који је на овој дужности остао три године. Његовим одласком (1877) у школи поново није било гимнастике три године, а онда је за учитеља гимнастике постављен (1880) Љубомир Илић, који је истовремено предавао и у Београдској гимназији и остао до краја овог периода.

Друга београдска полугимназија, основана 1870. године, добила је учитеља гимнастике 1871. године,који је у школи остао до септембра 1874. године. Био је то Тома Модун, Србин, који се доселио из Далмације и који је постављен, после 1874. године, за наставника латинског језика. Његовим напуштањем наставе гимнастике овај предмет није био заступљен шест година, јер је тек 1880. године постављен Љ. Илић, а 1881. П. Ђурић.

Крушевачка гимназијска реалка, основана као дворазредна 1865. године, набавила је справе за гимнастику 1870. године, када је са извођењем наставе гимнастике почео Данило Стефановић, учитељ цртања. Након неколико месеци постављен је Велимир Витровић, студент I године технике, који је у настави остао скоро две године (до септембра 1872.године),а затим је гимнастику предавао учитељ музике Коста Војновић само једну школску годину.

Након одласка К. Војновића гимнастику је предавао седам наредних гдоина Јован Марковић, учитељ певања, који је дошао из Смедерева (заменом са К. Војновићем). Од 1880. године није било наставника гимнастике.

Пожаревачка полугимназија, основана 1860. године, набавила је справе за гимнастику 1870. године (барне, рек, конопац и алке), а од 1.3.1871. године за учитеља гимнастике постављен је Јанићије Миладиновић, који је остао на овој дужности све до краја овог периода, са једногодишњим прекидом (1876/77) године због учешћа у српско турским ратовима.

Шабачка полугимназија, основана 1836. године, набавила је справе за гимнастику 1871. године, а већ августа исте године за учитеља гимнастике постављен је Стеван Бајаловић, који је завршио технику у Великој школи (у истов време предавао и цртање) и за време студија вежбао у гимнастичкој школи А. Седелмејера. Гимнастику је предавао пет година, а након његовог одласка (1876) школа је остала једну годину без наставника, али већ 1877. године за учитеља гимнастике био је постављен Коста Јездић, чиновник у суду, који је предавао гимнастику следећих пет година.

У смедеревској двогодишњој гимназијској реалци, отвореној августа 1871. године, гимнастику је предавао прве две школске године Јован Марковић, учитељ певања, који је 1873. године прешао у Крушевац, а на његово место дошао К.Војновић, који је предавао и гимнастику следеће две године, а од 1875-1882. године није било наставника гимнастике.

Ужичка нижа гимназија, отворена 1839. године, премештена у Чачак 1842. године, отворена је поново 1865. године као дворазредна гимназијска реалка, а 1874. године претворена у четвороразредну полугимназију.

Стеван Трифуновић, учитељ цртања постављен је за учитеља гимнастике (1878) по препоруци Стеве Тодоровића, чији је ђак био у београдској Реалци.

У Неготинској нижој гимназији, отвореној 1839. године, два пута премештаној и враћаној из Зајечара у Неготин, уведена је настава гимнастике 1868. године, а држао ју је наредник чије име није сачувано, а од школске 1870/71 године добровољно је предавао Коста Радаковић учитељ цртања, након чега више није било наставе у њој, до краја овог периода.

Један део полугимназија имао је само по две године учитеља гимнастике, а то су биле: Зајечарска двогодишња реалка, основана 1836. године имала је Адолфа Шпенглера, поручника (1879-1881); Лесковачка, основана 1879. године, Михајла Рувидића, учитеља цртања (1879-1881); Параћинска, основана 1878. године Јована Хобиша, учитеља цртања (1880-1882); Пиротска, основана 1878. године Косту Кларића, учитеља цртања (1880-1882).

Само по једну годину дана имале су наставу, односно учитеља гимнастике следеће средње школе: Нишка гимназија, основана 1879. године, у којој је учитељ гимнастике био Петар Анић, поручник (1880); Полугимназија из Великог Градишта, основана 1879. године, Милутина Савића, наредника (1881/82); Полугимназија из Ваљева, основана 1870. године Матију Ненадовића, наредника (1879/80); Полугимназија из Свилајнца основана 1877. године, Јулија Драшкоција, апотекара (1877/78); Лозничка двогодишња реалка, основана 1871. године имала је учитеља гимнастике само неколико месеци 1872. године, Косту Војновића, учитеља музике, пре његовог одласка у Крушевац.

Посебно је било незадовољавајуће стање у неколико школа у којима није било учитеља гимнастике током овог периода, па се може рећи није било ни наставе гимнастике, а то су: Чачанска реалка, Алексиначка двогодишња реалка, Јагодинска, Књажевачка и Врањанска двогодишња гимназијска реалка.

Упркос томе што се развој школства у овом периоду непрекидно сусретао са недостатком средстава у буџетима Министарства просвете, срезова и општина, што је отежавало обезбеђивање основних материјалних потреба школа, а посебно за наставу физичког васпитања (опрема, уређаји, сале, игралишта), ипак је више него икада до тада учињено у ових 19 година за развој наставе гимнастике, која је све више и више заузимала равноправни положај међу осталим наставним предметима.

Стање наставе гимнастике је пре свега зависило да ли у одређеној школи постоји учитељ гимнастике, затим од његове стручности и залагања да се за ову наставу обезбеде неопходне справе и други услови; од подршке директора школа, који су увиђали значај овог наставног предмета; од разумевања министра просвете, за потребе ове наставе.

Најчешћи захтеви су били за набавку нових или поправку дотрајалих справа за вежбање, које су се углавном постављале у школским двориштима, а финансијска средства су најчешће обезбеђивана из буџета Министарства просвете, али и из "канцеларијских трошкова" одобрених за рад школа, општинских буџета, а понекад и од добровољних прилога и помоћи грађана, као на пример израда справа у Реалци у Ваљеву (1876).

Међутим кроз читав овај период нерешив проблем, готово за све школе, биле су дворане за вежбање, односно наменске просторије за извођење наставе физичког васпитања за време лошег времена и у зимском периоду, због чега се у већини

школа настава гимнастике (ако је постојала) за време зимског периода није ни изводила, мада је било разних покушаја да се са њеним извођењем не прекида.

Но ипак је неколико средњих школа успевало да обезбеди просторије за вежбање у зимском периоду, упркос тешкоћама различитог карактера, које нису ишле у прилог овој настави.

Београдска гимназија је користила просторије Државне штампарије, почев од 1865. године и поред тога што нису биле најподесније за ове потребе, односно поред тога што су биле влажне биле су и пуне прашине.

Теразијска полугимназија, пресељењем у зграду поред Вознесенске цркве, обезбедила је просторије за наставу гимнастике адаптирањем подрумских просторија у школској 1864/65. години. У овој гимнастичкој сали организовано је вежбање грађана, који су се уписали у гимнастичку школу, како је то тада објављено.

Након десетогодишњег коришћења ова гимнастичка сала је постала неупотребљива (1874) те је на захтев директора да се оправе справе и сала, обезбеђена само оправка справа, које су смештене у просторије школског ходника.

Поред ове две школе и Виша женска школа је почев од 1874. године користила једну од школских просторија као салу за играње и гимнастику, односно поред играња, које је у њој организовано и ранијих година, ученице су вежбале и друге телесне вежбе, односно коришћена је и за наставу гимнастике.

Сагледавајући укупна настојања и напоре оних учитеља гимнастике, који су стручношћу, залагањем и ентузијазмом доприносили унапређењу наставе гимнастике у школама у којима су радили (Асканије Седелмајер, Петар Предраговић, Јулиус Опенхајм и Павле Ђурић), директора школа, који су указивали више од професионалне обавезе и дужности

(Сима Живковић, Ђура Козарац, Катарина Миловук), министара просвете, који су увиђали запостављеност овог наставног предмета (Димитрије Матић и Стојан Новаковић), може се закључити да је њихов допринос у развоју наставе физичког васпитања у овом периоду веома значајан, поред тешкоћа у којима се школство тада налазило.

3.3.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1882. до 1890. ГОДИНЕ

Увођењем в о ј н и ч к о г в е ж б а њ а у све средње школе, односно његовим спајањем са гимнастиком, Законом о изменама у Закону о гимназијама (19.3.1881) коначно је остварена замисао о обуци ученика у војничким вештинама кроз наставу гимнастике. 132.

Остваривање ове замисли резултат је више чинилаца који су се стекли у овом периоду, а пре свега истакнуте потребе да и омладина буде спремна да прихвати и оствари циљеве унутрашње и спољашње политике Србије. Желело се да омладина буде спремна да, када затреба и оружјем чува независност државе и одговори улози Србије, која је тада посебно истицана, тј. да помаже ослободилачке тежње и покрете у неослобођеним крајевима.

Осим тога и политичке амбиције династије Обреновића, посебно кнеза Михајла и краља Милана, да створе модерно наоружану и обучену војску, што је и постигнуто укидањем народне и стварањем сталне ("стајаће") војске, односно увођењем опште војне обавезе ("Законом о устројству војске", од 1883), која је требало да буде снажан ослонац династије Обреновића.

Пошто је увођење војне обавезе и стварање сталне војске повећало потребу за командним - официрским кадром, то се покушало и на овај начин да дође до неопходног кадра.

---

132. "Закон о изменама и допунама у Закону о устројству гимназија од 16.9.1863. године" донет је 19.марта 1881. године, а његове одредбе односиле су се на све остале средње школе.

Ова концепција реорганизовања војске тражила је и што боље оспособљен резервни официрски кадар, па је Законом из 1883. године истакнута потреба проширивања практичних и теоретских војних знања ученика.

Поред свих ових наведених разлога одређен утицај на брже остваривање ове замисли о потреби увођења војног вежбања у школе имали су слични покушаји у другим земљама Европе, а посебно у Француској у којој су били формирани ђачки батаљони.

На крају је значајну улогу одиграо и пораз српске војске у првом српско-турском рату, што се објашњавало недовољном спремношћу српске војске, односно неодговарајућом обученошћу у војним вештинама, па се увођењем војног вежбања у школе желело да оствари благовремено припремање и обучавање омладине за ове потребе.

3.3.1. Настава гимнастике и војничког вежбања у школским законима, наредбама, расписима, наставним плановима и програмима

Пошто у време доношења "Закона о изменама и допунама..." (марта 1881) којим је у средње школе уведен као обавезан наставни предмет "гимнастика и војничко вежбање", нису постојали основни услови за реализацију овог наставног предмета, односно одговарајући наставни програми и стручни кадар, то је до његовог стварног увођења у школе протекло више од једне године.

Због тога се након доношења овог Закона министар просвете обратио министру војске са молбом да нареди израду програма за гимнастику и војно вежбање (1о.9.1881) у вези чега га

је подсетио министар војни да је такав програм израдила Комисија формирана 1873. године (П. Предраговић, С.Живковић, С.Поповић), на који је војна Комисија (Д. Ђурић и Ф.Михоковић) дала примедбе (1874).

Стога је уз сагласност оба министра формирана нова Комисија (Д. Ђурић, Ф. Михоковић и Љубомир Илић), која је прегледала постојећи предлог програма, предложила извесне измене и допуне и предала га 5. јануара 1882. године.

На свом стотом састанку (1о.2.1882) Главни просветни савет разматрао је достављени предлог програма гимнастике и војничког вежбања заједно са предлогом измена понуђеног програма у вези са терминологијом, који су доставили чланови Савета др Л. Лазаревић и Ј. Бошковић. Предложени програм Савет је прихватио у потпуности, уз неке мање измене у терминологији. 133.

3.3.1.1. Распис министра просвете директорима гимназија, реалки, нижих и виших, управитељу учитељске школе, и заступницима директора гимназијских реалчица, од 2о.4.1882. године, достављен уз програм гимнастике и војничког вежбања

Достављајући Наставни програм за гимнастику и војничко вежбање у гимназијама, реалкама и учитељским школама, свакој од ових школа, министар просвете је у овом допису назначио да се настава овог предмета мора да предаје по овом програму, захтевајући од њих да обезбеде да наставници који предају гимнастику доставе све примедбе које имају у вези са овим програмом.

---

133. Видети на страни 196 наведене податке у фусноти број 60.

Наставни програм наводимо у изворном облику:

Први разред

Гимнастика без справа.

Просте радње:

Разбој и построj ученика. Стојка. Брзина кретања. Величина корака. Ширење и скупљање ногу. Подбочивање.

Кретање ногама у месту:

Подизање на прстима и спуштање. Подскакивање на прстима, чучање и дизање. Чучање и опружање наизменце обе ноге. Дизање. Раздвајање и састављање ногу у скоку. Подизање и спуштање колена. Гимнастички корак у месту. Гимнастички корак у месту с опруженим коленом. Чучање и подизање у скоку. Подизање и опружање колена у страну. Пружање ноге напред, у страну и назад. Пружање ноге напред и дохватање ножних прстију руком. Подизање колена, дохватање ножних прстију руком, па пружање и савијање ноге. Подизање колена, дохватање ножних прстију руком, па савијање ноге назад и напред, и спуштање колена к земљи и дизање. Корак у трк у месту. Описивање круга опруженом ногом, напред и назад.

Кретање рукама:

Пружање руке наизменце, напред у страну, горе и доле, Пружање руку напред, у страну, горе и доле. Пружање руку напред, у страну, назад, горе и хоризонтално. Махање рукама у кругу, спреда, назад и обратно. Исто махање руку, но у обичној стојци.

Кретање трупом:

Сагибање трупа, напред, назад и у страну. Обртање у кругу с десна на лево. Обртање стојећки, десно и лево.

Кретање главом:

Окретање главе десно и лево. Окретање главе у кругу. Спуштање и дизање главе напред и назад.

Равнотежа:

Равнотежа на десној и левој нози. Чловљење на рукама.

Кретање целим телом:

Гимнастичким кораком. Маршевним кораком. Кораком, допирањем коленима до прсију. Кораком на прстима са укруђеним ногама. Кораком с испадом и опружање руку напред. Марширање у врдању (цик-цак). Скакутање на завојцу (цик-цак) с подизањем ноге до седишта и опружањем руке. Кораком полукружним. Кретање чучећи. Кретање бојно. Кретање пруженом ногом напред и дохватање ножних прстију руком. Кретање мицањем тела. Сложеним гимнастичким кораком. Промена корака.

Трчање:

Корачање трком. Спојени ход и трк. Корак у трк у врдању. Корак у трк с бројем (у себи). Промена ноге у трку.

Скакање преко конопца:

Скок са подизањем колена до прсију. С места с обема ногама напред. Косо пребацујући ноге једну по једну. Скакање на једној нози у трку. У трку окретањем у лево и десно при паду.

Скакање у дужину:

С места обема ногама. С места једном ногом. Иза трке. У дубину.

Двојно вежбање:

Вучење руку. Дизање и спуштање руке. Састављање и растављање руку напред. Вучење рукама. Вучење прстима.

Тројно вежбање:

Дизање и спуштање на рукама. Подизање и спуштање једнога. Прескакање преко руку, опирањем на рамена. Превијање леђа преко руку. Дочекивање, издизање, ношење и одбацивање друга.

Вежбање у задрузи:

Рвање. Вучење клипка стојећи и седећи и вучење врата. Швајцарско бацање камена левом и десном руком.

Гимнастичке игре:

Прескакање један другог. Звезда. Пирамида.Петличање. Прелажење преко блавана просто и у мимоилажењу. Идење по ивици даске.

Из војног вежбања:

Јединично учење до 6. закључно (правила пешачке службе)

Водно учење:

Став у виду у раширеном фронту, повртање у том строју и марширање простим редовима.

Други разред

1. Гимнастика без справа (као у I разреду). 2. Основна настава помоћу справа:

На премету:

Прелажење опруженим рукама, наизменце, напред и назад. Исто прелажење премета обема рукама у један пут, напред и назад. Разна љуљања и одскакивања на премету. Подизање тела. Прелажење премета савијеним рукама наизменце. То исто обема рукама. Узјахивање на премету и обртај главачке. Протуривање ноге испод премета и повраћање назад. Прескакање конопце испод премета.

На ногарима (барнама):

Подизање на рукама и одскакивање. Прелаз ногара на рукама. Прелаз ногара на рукама у скоку. Провлачење испод ногара. Прелаз ногара на рукама и кретању ногу. Уздизање, љуљање и пребацивање тела преко ногара. Прелаз ногара на рукама у скоковима и љуљањем тела. То исто у сложеном виду. Пузање уз мотку. Пузање уз конопац. Пењање на степене. Скакање помоћу мотке. Трчање уз даску и скакање с ње.

3. Врстачно учење: од 21. до 25. правила пешадијске службе, заједно са маршрирањем простим редовима,као што је одређено за I разред.

Трећи разред:

1. Гимнастика без справа (као у I разреду)
2. Сложена настава помоћу справа:

На премету:

Подизање на премету до трбуха обртањем. Окретање на трбуху. Окретање око колена. Окретање око оба колена. Провлачење ногу и извлачење тела преко премета. Обртање испод мишке, Окретање око појаса.

На ногарима:

Љуљање с пребацивањем ногу. Спуштање на савијеним лактовима наизменце и у један пут. Дизање и спуштање тела на рукама управо. То исто у љуљању. Идење у љуљању. Подизање лактова у месту и у љуљању.

Радња на гривнама:

Љуљање и одскакивање напред и назад. Љуљање и дизање на рукама. Држање тела на рукама с опружењем једне руке десно и лево. Окретање тела на рукама изнад у љуљању и с места. Шарање ногама у кругу. Жаба. Подизање лактова појединце и у један пут. Точак.

3. Водно учење:

28, 29, 3о, 31, 32 и 33. правила пешадијске службе

Четврти разред

1. Гимнастика без справа. Настава помоћу справа као и у III разреду и још:

Кретање на премету:

Окретање око обухваћеног колена. Подизање до трбуха и пребацивање ноге преко премета. Подизање лактова наизменце. Подизање оба лакта у један пут. То исто у љуљању. Љуљање на провученим коленима с одскоком. Савијање и пружање лактова.

Кретање на ногарима:

Пребацивање ноге наизменце и обојих ногу, с бока испод руке. Идење подупирањем тела на једној руци. Идење на савијаним лактовима са подизањем и спуштањем, оберучке и назименце. Стајање на рамену с места и у љуљању. Издизање ноге у вис, из попречног лежања.

Радња на гривнама:

Њуљање и одскакивање напред и назад. Њуљање и дизање на рукама. Држање тела на рукама с опружањем једне руке, десно и лево. Окретање тела на рукама назад, у њуљању и с места. Шарање ногама у кругу. Жаба. Подизање лактова појединце и у један пут. Точак.

3. Из војног вежбања.

Потребне пушчане радње. Целокупно водно учење до 55. Закључно правила пешадијске службе.

Пети разред

1. Гимнастика без справа. 2. Гимнастички корак и корак у трк. 3. Гимнастика помоћу справа и волтижовање као у IV разреду, и још:

Кретање на премету:

Прелаз премета укоченим рукама, наизменце и обема рукама. Подизање тела на лактовима и окретање тела дуж премета променом руку. Уседање на премет и отпуштај назад помоћу и без помоћи руку. Обртај око премета уздигнутим телом до трбуха. Седање на премет и спуштање тела испод мишица обртајем. Провлачење ногу испод премета и пребацивање преко главе. Равнотежа на једној и на обема рукама. Уздизање на једној руци.

Кретање на ногарима:

Подизање тела на једној шаци и на обема. Проштац напред и назад. Пребацивање обојих ногу десно и лево преко ногара. Обртање тела на савијеним и опруженим рукама, на крају ногара.

Бочно ускакивање и искакивање ногама. Пребацивање ноге на једну и другу страну седећи. Целивање руке.

Радња на гривнама:

Љуљање и одскакивање напред и назад. Љуљање и дизање на рукама. Држање тела на рукама, с опружењем једне руке, десно и лево. Окретање тела на рукама, назад, у љуљању с места. Шарање ногама у кругу. Жаба. Подизање лактова појединце и у један пут. Точак.

Кретање на гимнастичком коњу:

Узјахивање и сјахивање с бројем. Сјахивање провлачењем ногу. Прескакање кроз руке.

Уздужни скокови:

Скок дуж коња с наслоном руку.

Радња ђуладима:

Махање ђуладима једном и обема рукама у разне правце. Ширење руку. Махање у кругу обично и са подизањем на прстима. Исто махање но у бочној стојци. Сагибање трупа напред, назад и у страну. Испад десно и лево. Подбочивање, чучање и дизање. Клаћење ноге, руке.Испад с укоченим дизањем. Равнотежа на десној и левој нози. Скакутање на завојцу с истуреним ђуладима напред. Пружање ноге у страну и дизање руку горе. Дизање обојих ђулади у једној руци.

4. Војно вежбање.

Нишањење правом пушком. Трубни и добошни знаци. Целокупно четно учење по правилима пешадијске службе.

Шести разред

1. Гимнастички корак и корак у трк. Волтижовање. Прескакање кроз и преко руке у исто време. Узјахивање с врата. Окретање на седлу. Пребацивање ногу на једну и другу страну. Узјахивање наопачке. Прескакање преко руку. Уздужни скокови. Скок с наслоном руку у дужину. Прескакање одмицањем даске. Спајање вежбања на коњу са ђуладима. 3. Борење штапом. 4. Нишањење правом пушком. 5. Целокупно четно учење.

Седми разред

1. Гимнастички корак и корак у трк. 2. Волтижовање: Слободан скок преко седла. Мењање седла с једног бока. Мењање седла у накрст. Узјахивање у ковитлац и хусарско сјахивање. Скок преко руку. Попречно прескакање пребацивањем ногу. То исто на једној руци. Премештање преко коња. Хусарски скок.

Уздужни скокови:

Без наслањања. Мајмунски скок. Косо узјахивање. Косо прескакање. Женски скок. 3. Борење штапом. 4. Борење бајонетом (двобој).

Без пушке:

Стојка бораца. Бојна стојка. Напред - марш. Назад. Скок назад. Скок у десно. Скок у лево. Убод. Испад. Чучање.

Пушком:

Бојна стојка. Одбрана на лево. Одбрана на десно. Сниска одбрана на лево. Сниска одбрана на десно. Одбрана одозго. Одбрана оздо. Кружна одбрана. Мали бод - високи бод.

Удар озго. Испад напред и назад. Скок у десно и лево, испад. Борење у скупном строју. Кундачни удар. Стојка против коњаникове сабље. Удар озго, скок у десно и високи бод. Облетање коњаника. Стојка против копља. Одбрана озго и напред, повртај десно и високи бод.

Двобој:

Одбрана десно, лево - испад. Сниска одбрана - испад. Одбрана оздо - испад. Одбрана озго - испад. Напред - марш - испад. Назад - марш - испад. Скок назад. Напред - марш, одбрана озго - испад. Назад - марш, одбрана десно - испад. Напред - марш, сниска одбрана - испад. Назад - марш, одбрана оздо - испад. Напред - марш,кружна одбрана - испад. Напред - марш, удар кундаком. 5. Нишањење правом тј. истинском пушком. 6. Гађање у нишан с бојном муницијом. 7. Целокупно четно учење.

Примедба 1. Четно учење врши V, VI и VII разред заједно. Гађање у нишан бојном муницијом чини се само један пут на свршетку године.

Примедба 2. У Учитељској школи предаваће се све оно што је прописано за IV, V, VI и VII разред гимназија и реалака.

Поред тога министар је обавестио директоре ових школа да ће до почетка нове школске године (1882/83) поставити, у договору са министром војним, наставнике-војнике у све школе где год то буде било могуће.

Уз овај програм наставе гимнастике и војничког вежбања у средњим школама достављен је и"Списак гимнастичких справа за потребна гимнастичка вежбања у средњим школама," који наводимо у оригиналном облику: 134.

1. Премет.
2. Ногаре.
3. Пењалица.
4. Справа за скакање (са узицом и кесицама).
5. Трамбулин.
6. Мотке за скакање 7′ дугачке 25 комада.
7. Мотке за пузање 2 дуже 2 мање за пењалицу.
8. Мотке од 4° дужине за пузање.
9. Вртешка.
10. Степенице за пузање у коси од дрвета.
11. Хоризонталне степенице (од дрвета).
12. Усправне степенице (од дрвета).
13. Гигање 10 1′+10 од 2′+10 од 3′+20 од $\frac{1}{2}$ (од дрвета).
14. Штапови 4′ дугачки $1\frac{1}{2}$ дебели по броју ученика најмногобројнијег разреда.
15. Греда за балансирање.
16. Коцеви за балансирање поступне величине.
17. Брвно за балансирање.
18. Справа за јуриш (или даска за јуриш).
19. Клипак.
20. Ђулад 80 пари (разних мера тежине).
21. Коњ са седлом.
22. Степенице на конопцима.
23. Вратило висеће.
24. Гривне.
25. Бродарско уже 6° дугачко.
26. Уже са чворовима од стопе до стопе.
27. Трчећи обруч од шпанске трске.

---

134. Пецић, Ј: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1887. (страна 239).

28. Трчећи конопац.
29. Јарак за скакање 2^{O} дугачак 4′ $1\frac{1}{2}$ широк.
30. Трапез (насип од земље 4′ висок 3′ широк).

Примедба: I. и II. разред неће радити никаква вежбања на барнама, а са осталим справама радиће све; III. IV. V. VI. и VII. разред раде на свима справама.

3.3.1.2. Распис министра просвете ректору богословије, управитељу учитељске школе и директорима гимназија и реалака, виших и нижих - "о гимнастици и војном вежбању за времена ружна," од 20.10.1882. год. ПБр. 8628.

Просторни услови наставе физичког васпитања (сале и вежбалишта-игралишта) су, поред стручног кадра и наставних програма, трећи значајни чинилац неопходан за успешну реализацију ове наставе и њихов недостатак кроз читав овај период представљао је несавладиву тешкоћу.

Због тога се готово у свим школама, које нису обезбедиле одговарајуће просторије за ову наставу, за време лоших временских услова настава гимнастике и војног вежбања није могла да реализује, односно прекидано је са њеним извођењем, што је онемогућавало остваривање утврђеног наставног програма.

Да би упозорио на озбиљност овог проблема министар просвете Стојан Новаковић упутио је овај распис директорима школа, објашњавајући да га шаље због тога што се "до сада чешће дешавало, да се телесно и војно вежбање преко зиме скоро никако не предаје услед ружна и хладна времена" те је из тих разлога принуђен да нареди следеће: 135.

---

135. Исто, (страна 552).

1. Да се у школама које немају одговарајућих, затворених просторија ("локала"), које би се могле загревати телесно и војно вежбање не предаје зими када је сувише хладно, односно кад је ружно време, али да се у друге дане "кад је време суво и иоле блаже" ови часови морају надокнадити.

2. Да се часови гимнастике који се надокнађују држе уместо часова којима су замењивани неодржани часови гимнастике и војног вежбања.

3. Да се у школама у којима постоје ходници који би се могли посебно загревати или се греју топлотом из учионица, морају држати часови телесног и војног вежбања "уредно и по распореду без икаква прекидања из обзира на ружно време и хладноћу."

На крају овог расписа министар је препоручио директорима школа да обрате пажњу на наставу гимнастике и да се она "врши од сад у свему уредно и тачно."

3.3.1.3. Распис министра просвете гимназијама, реалкама, богословији, учитељским школама, нижим гимназијама и гимназијским реалкама - "о постављању учитеља гимнастике и војног вежбања" од 11.11.1883.г. ПБр. 11794

Како су официри, који су били постављени за учитеље гимнастике и војног вежбања у средње школе, често мењали место службовања, услед потреба војне службе, то су у вези са тим настајале административне тешкоће око обавештавања о њиховом одласку из наставе, као и око захтева за постављање нових официра - учитеља гимнастике и војног вежбања.

Да би се упростили административни поступци министар просвете је обавестио овим расписом све директоре наведених средњих школа да је војни министар овластио дивизијске команданте да у таквим случајевима одреде и поставе нове наставнике, те да се у таквим случајевима треба њима директно обраћати, а о насталим променама требало би обавештавати Министарство просвете. 136.

3.3.1.4. Наредба министра просвете средњим школама, вишим и нижим, богословији и учитељским школама -"о испиту из гимнастике и војничког вежбања," од 31.1.1884.г.

Овим расписом министар просвете је обавестио директоре средњих школа да је, у споразуму са министром војним, наређено да старији (виши) официри врше стручни и непосредни надзор над извођењем наставе гимнастике и војног вежбања.

Ови официри су из гарнизона из којих су одређени наставници, а неопходно је да они врше овај стручни надзор, јер директори школа, чија је иначе то надлежност, нису стручни за овај наставни предмет. 137.

3.3.1.5. Наредба министра просвете средњим школама, вишим и нижим (богословији и учитељским школама) - "о гимнастици и војничком вежбању за ружна времена," од 1.2.1884.г. (ПБр. 845)

Поред упозорења министра просвете, у вези са овим проблемом наставе гимнастике, упућеног октобра 1882. године и веома одређених захтева у вези са тим како наставу гимнастике

---

136. Исто, (страна 553-554).

137. Исто, (страна 554).

организовати када је лоше време, односно на који начин надокнадити неодржане часове, школе су и даље наставиле са праксом да не одржавају наставу гимнастике током зимског периода, ако немају одговарајуће просторије (салу и сл.).

Стога је министар просвете у вези са примедбом министра војног (25.1.1884.) морао поново да упути школама слично упозорење, те је овим расписом, у коме је нагласио да су неке школе обуставиле предавања гимнастике без њиховог знања и одобрења, што иначе нису смеле да учине, наредио да директори школа могу да прекину са наставом гимнастике "само у оне дане, у које се вежбање због јаке хладноће, због ветра јаког, снега и кише, не би могло држати."

Посебно је нагласио да се ни у једној школи не сме настава гимнастике и војног вежбања прекидати по неколико месеци или читаве зиме истичући да се ова настава мора изводити увек када вежбање нема опасности по здравље ученика, односно када су благе зиме и повољни временски услови. 138.

3.3.1.6."Војни наставни план за предавање у богословији и учитељским школама" одобрен 28.9.1884.г. (ПБр.10.123)

Законом о устројству војске, донетом 3.1.1883. године, предвиђено је било да се у средњим и грађанским школама предаје војна гимнастика са практичним вежбањем из егзерцира и ратне службе, са циљем да се на тај начин српска војска обезбеди што способнијим резервним официрским кадром.

У том смислу је министар војни обавестио министра просвете (маја 1883) да је Комитет за организацију и наставу војске мишљења да се ученици морају припремати за сва четири рода војске и у том смислу навео шта се све од војних вештина и знања мора учити кроз четири године школовања.

---

138 Исто, (страна 555).

Овај наставни програм се односио на Велику школу, Богословију и Учитељску школу, међутим од стране министра просвете није прихваћен предлог да се исти програм примењује за средње и више школе.

У споразуму оба министра формирана је заједничка комисија јула 1883. године (пуковник Јован Анђелковић, потпуковници Јован Мишковић и Младен Јанковић, професори Велике школе Коста Алковић и Милан Вујић, професор Учитељске школе Јован Ђорђевић, заступник ректора Богословије Никанор Ружичић), која је рад на новим програмима за ове школе завршила децембра 1883. године, који су донети у варијантама као стални и привремени програми.

Како је проблем обезбеђивања финансијских средстава за плаћање наставника гимнастике у учитељским школама и Богословији био тада нерешив, то су се договори два министра у вези са тим протегли све до краја априла 1884. године, када је министар просвете прихватио да се плаћају из буџета Министарства просвете, а министар војни тек тада одредио предаваче.

Међутим, како је крај школске године био врло близу то су се министри споразумели да се са овом наставом започне почетком нове школске године (1884/85), тако да је из тих разлога министар просвете упутио овај наставни план Богословији и учитељским школама тек 28.9.1884. године.

Овај наставни план, који је био исти за обе школе, представљао је допуну постојећем наставном плану (из 1882) и у њему је програмски садржај изложен на следећи начин: 139.

У I-ој и II-ој години остао је исти као и до тада, с тим што је било предвиђено да се у II-ој години заврши четна школа.

139. Исто, (страна 560).

У III-ој години:

1. Организација, формација, рекрутовање и администрација наше војске, по 1. сахат недељно, оба течаја.

2. Познавање оружја наше војске, по 1. сахат недељно, другог течаја.

3. Војно-суд. закон са дисципл. уредбом, по 1. сахат недељно, првог течаја.

4. Борење, по 1. сахат недељно, првог течаја.

5. Гађање у нишан, по једно после подне недељно, другог течаја.

У IV-ој години:

1. Основна тактика са читањем карата и планова, оценом земљишта и крокирањем по $1\frac{1}{2}$ сахат недељно, оба течаја.

2. Пољска фортификација, по 1/2 сахата недељно, оба течаја.

3. Борење, по 1. сахат недељно, првог течаја.

4. Гађање у нишан, по једно после подне недељно, другог течаја.

Као што се види из изложеног програма допуна се састојала из проширеног обима теоријских знања војних прописа, уредби, закона и администрације, као и практичне обуке у борењу и гађању, што је било у складу са потребама потпунијег образовања ученика у војним вештинама и знањима, односно постављеном задатку овог наставног предмета.

Занимљиво је споменути да је професорски савет Богословије почетком 1884. године на допис министра просвете, којим је тражено мишљење о наставном програму гимнастике и војног вежбања

за ученике Богословије, изнео своје мишљење да ученицима Богословије не би требало предавати војне науке, јер је позив официра супротан свештеничком позиву за који се они спремају.

3.3.1.7."Наставни план за Вишу женску школу," одобрен 5.10.1885. године, ПБр. 10.796

И поред тога што се за ученице Више женске школе нису предвидели никакви облици војног вежбања, попут садржаја какви су одређени за ученике средњих школа, неопходно је споменути да је настава гимнастике у овој школи, након њеног уређивања наредбом министра просвете из 1966. године, као и Законом о вишој женској школи 1879. године, добила наставни план 5. октобра 1885. године, који је као и претходни документи задржао исти статус настави гимнастике и играња, односно навео ју је као обавезни наставни предмет, са по два часа недељно у сваком од пет разреда.

3.3.1.8. Предлог мешовите Комисије Министарства просвете и Министарства војног у вези измена наставног програма гимнастике и војног вежбања.

На основу непосредног увида у реализацију наставе гимнастике и војног вежбања Војни надзорници, тј. виши официри који су на основу споразума два министра (марта 1884) одређени да обаве надзор над Војним вежбањем у школама (одређен је 21 официр) доставили су министру војном примедбе и предлоге у вези постојећег наставног програма.

Њихове примедбе у вези наставе сводиле су се на следеће:

1. Да је потребно да се наставни програм скрати,"а нарочито код телесног вежбања", што нам указује на проблем обимног наставног програма, али и на опредељење официра да се он скрати у делу телесног вежбања.

2. Да се повећа број помоћника учитеља гимнастике, јер је због финансијских могућности плаћања већег броја наставника тај број био мањи од оптималног, а обзиром на обиман програм и велики број ученика на једног наставника тешкоће у реализацији програма су биле велике.

3. Да војно вежбање буде обавезан предмет, што указује на стање ове наставе, која је уствари била обавезан наставни предмет, али су могућности школе према њеној реализацији биле такве као да се ради о необавезном предмету.

4. Да часови ове наставе дуже трају, "па ма и више разреда заједно" вежбали, предлагали су надзорници, тражећи начина да се утврђени програм у потпуности реализује.

5. Да предавачи војног вежбања имају право кажњавања ученика чиме се желело да реши проблем недисциплине ученика на овим часовима, који због специфичности ових часова нису били на њима дисциплиновани као на осталим часовима, а официри углавном нису били оспособљени за наставни рад са овим узрастом.

6. Да се међу ученике уведе старешинство за наставу стројне обуке, што је представљало покушај увођења војне организације у рад са ученицима.

7. Да многе школе немају прописане справе за реализацију програма наставе гимнастике и војног вежбања.

8. Да у многим школама наставници нису навикнути да предају према утврђеном програму, што има више разних разлога.

Министар војни доставио је 23. септембра 1884. године ове примедбе министру просвете, предлажући му да се оформи једна мешовита комисија, која би на основу ових примедби сачинила предлог измена и допуна наставног програма. У комисију је предложеио генералштабног пуковника Димитрија Ђурића, који је био надзорник војне наставе у београдским школама и поручника Михајла Живковића, наставника у једној од средњих школа.

У вези тога министар просвете је 2.11.1884. године одредио у комисију Ђуру Козарца, директора Београдске гимназије и Љубу Новачевића, управитеља Учитељске школе у Београду.

Мешовита комисија је за мање од два месеца рада предложила одређене допуне и измене у програму и доставила их војном министру, а оне су се састојале у следећем: да се уведу нови наставни предмети (гарнизонска служба, ратна служба, уредба о војничкој дисциплини); да се у основној школи ради шведска гимнастика; да се у V и VI разреду основне школе предаје из војних вежбања оно што се предаје у I и II разреду гимназије; да се у сваком разреду предаје војничко вежбање по два часа недељно; да на једног наставника или помоћника не буде више од 120 ученика; да наставом руководи официр; да се официри изједначе са правима професора; да им хонорар буде по 600 динара годишње; да се у свим школама набаве гимнастичке справе.

Министар војни, у допису упућеном министру просвете (28.12. 1884), нагласио је да у вези предлога Комисије једино сматра "да није нужно, да се у средњим заводима предаје: гарнизона служба, ратна служба и уредба о војној дисциплини - јер се ти предмети темељније поимају самом службом у сталном кадру", док се са осталим предлозима слаже, посебно истичући да су предлози у вези увођења по два часа недељно за сваки разред и потребе набавке справа, неодложни, те стога тражи од министра просвете да нареди "да се часови удесно распореде, и да се набаве гимнастичке справе". 140.

---

140. Архив Србије (МПс: 1886, XVI, 1).

Министар просвете је у одговору на допис министра војног изнео мишљење (5.2.1885), да је сагласан да се у наставне програме не уноси гарнизона и ратна служба и војна дисциплина, као и са предлогом да се у основној школи учи шведска гимнастика, а војно вежбање у вишој основној школи, али је у вези са тим указао на чињеницу да нема "спремних односно стручно оспособљених наставника."

Такође се сложио да се број часова од три часа недељно смањи на два, ако је могуће реализовати програм, али смањивање броја ученика у групама (120 на једног наставника) није могуће, јер захтева нове финансијске издатке у вези плаћања хонорара наставницима, као што није могуће издвојити већи износ годишњег хонорара овим наставницима, како је предложено.

Како је убрзо након тога избио српско бугарски рат (1885), то се са преуређењем наставног програма стало, да би се након завршеног рата приступило са новим идејама и предлозима.

3.3.1.9. "Наставни план богословије" од 12.1.1887. године (Пбр. 38)

Почетком 1887. године министар просвете прописао је наставни план за богословију, у коме је као обавезан наставни предмет наведена гимнастика и војно вежбање, са по два часа недељно у сва четири разреда.

3.3.1.10. Закључци друге мешовите комисије о војном вежбању, од 12.4.1887. године

Након завршетка српско-бугарског рата 1885. године, због кога је у школама прекинута настава гимнастике и војног вежбања,

указала се потреба да се војно вежбање наново организује, те је у том смислу министар војни предложио министру просвете (18.8.1886) формирање мешовите комисије, која би израдила предлог новог наставног плана и програма.

У ову Комисију министар војни предложио је пуковника Димитрија Ђурића и потпоручника Јеврема Велимировића, а министар просвете Ђуру Козарца и Љубу Ковачевића. Министар војни накнадно је предложио ректора Велике школе Косту Алковића и ректора Богословије Фамилијана.

Комисија је већ након месец дана рада припремила предлог наставног програма, који је са закључцима о војном вежбању доставила 22.9.1886. године. Од десет предложених закључака седам се односило на регулисање ове наставе на Великој школи, а само три на војно вежбање у основној и средњој школи.

Приликом израде наставног програма Комисија је водила рачуна да у њега унесе сва она војна знања, која су неопходна пешадијском официру, па је у складу са тим тактика уведена у све разреде, фортификација у два, артиљерија у један, али са три часа недељно.

Пешадијски егзерцир, који се вежбао у гимназији, у пракси је обучаван за време петомесечне службе ученика у сталном кадру, а у школи се учио само један семестар пре свега због потребе обуке гађања из пушке и ратне службе.

Администрација се учила једну годину, а борење (као вештина и средство за јачање) две школске године.

У вези са наставним програмом војног вежбања за учитељске школе и Богословију, Комисија је закључила да оне морају имати посебан програм, обзиром на карактер ових школа, односно на природу посла којим ће се бавити свршени ученици ових школа.

Стога су сматрали да је за ове школе добар наставни програм који је урађен 1884. године, са допуном војне администрације, тако да би се ученици ових школа оспособљавали за војно административне дужности.

Да би реорганизација ове наставе била потпуна, Комисија је предложила да се изврши одговарајућа промена и у основној школи, односно да се уведе обука пешадијских стројева, како би се ученици пре доласка у гимназију обучили макар основним војним знањима из ове области.

Достављајући овај наставни програм Комисија је истовремено послала и закључке у вези војног вежбања ученика, у којима је изложила своје мишљење у вези са организацијом наставе почев од основне школе па све до Велике школе.

Закључци у вези наставе у основној и средњој школи односили су се на следеће:

1. да се у основне школе поред гимнастике уче и најпростији стројеви из пешачког егзерцира,

2. да се богословија и учитељска школа изједначе са гимназијама, као што је то било у прво време организовања ове наставе, с тим да се у свим годинама обе ове школе предаје војна администрација у мирно и ратно доба,

3. да по завршетку гимназије, ученици који су имали добре оцене из војног вежбања, имају право да полажу испит за резервног каплара, а после Велике школе за резервног потпоручника пешадијског.

3.3.1.11. Распис министра просвете свим средњим, нижим и вишим школама - "о предавању војничког вежбања", од 6.2.1887. год. ПБр. 1164

У складу са одредбом у члану 87, (тачка а) "Закона о устројству војске", донетом 1.11.1886, којом је одређено да ученици

који заврше нижу гимназију или реалку морају да сврше и потпуну регрутну обуку, ученици који су завршили вишу гимназију или реалку морали су да заврше и подофицирску школу за чин резервног пешадијског поднаредника.

У вези са овом законском одредбом министар војни одредио је предаваче за све средње школе и истовремено свим средњим школама доставио "Распоред наставе војних знања у средњим школама", који наводимо у изворном облику: 141.

Циљ је Војног Вежбања да младиће физички развија, снажи и да им да спреме из војног знања.

Према овоме Војно Вежбање у средњим школама обухвата: Гимнастику и неке чисто војне предмете.

Гимнастика садржи следеће видове: 1. Телесно вежбање без оружја. 2. Телесно вежбање с оружјем. 3. Борбу с пушком. 4. Гимнастику на справама. 5. Трчање и скакање. 6. Радњу с ђуладима. 7. Волтижовање. 8. Пливање.

Из чисто војних предмета излагаће се: 1. Пешачки егзерцир. 2. Гарнизона служба. 3. Настава за гађање. 4. Ратна служба. 5. Дисциплинска (служба) уредба.

Над год је рђаво време тако да се не може држати час практички, предаваће се теоријски из поменутих предмета у оној мери у колико је план наставе обухватио.

Предмети Војног Вежбања подељени су по разредима овако:

I-ВИ РАЗРЕД

Гимназије или ниже реалке.

1. Гимнастика:

---

141. Пецић, Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1887. (страна 917-921).

I. одељак. Телесно вежбање.

2. Пешачки егзерцир:

Јединачна обука.

3. Дисциплинска уредба:

Чланови 1. 15. 16. 17. 19. 20. 21. 22. и 23.

II-ГИ РАЗРЕД

1. Гимнастика:

Све из I. разреда и још на IV. одељка 1. и 2. под а, б и в) и одељак VI. под I. Обука на суву.

2. Пешачки егзерцир:

Врстачка обука.

3. Дисциплинска уредба:

Поновити из I. разреда и још чланове: 35. 37. 38. 39. 40. и 41.

III-ЋИ РАЗРЕД

1. Гимнастика:

Поновити све из I. и II. разреда и још из III. одељка оно под I. и II.

2. Пешачки егзерцир:

Водно учење до члана 274. закључно.

3. Дисциплинска уредба:

Поновити из I. и II. разреда и још чланове: 35. 37. 38. 39. 40. и 41.

IV-ТИ РАЗРЕД

1. Гимнастика:

Поновити све радње из I. II. и III. разреда и још оно из III. одељка под III. IV. и V.

2. Пешачки егзерцир:

Поновити све из III. разреда и још остатак водног учења.

Примедба: Све до сад поменуте радње како при Гимнастици, тако и при егзерциру за I. II. III. и IV. разред раде се без оружја.

3. Дисциплинска уредба:

Поновити све из I. II. и III. разреда и још чланове: 51. 61. 117. 118. 120. 122. и 127.

V-ТИ РАЗРЕД

Пети разред гимназије или реалке раван је I. разреду учитељске школе и I. разр. богословије (прелазно стање).

1. Гимнастика:

Из II. одељка: Оно под I.

2. Пешачки егзерцир:

Јединачна обука и водно учење с оружјем и паљбе: јединачна и плотунска.

3. Настава за пушку М. од 1880. год.

I. део: Опис пушке и муниције.

4. Дисциплинска уредба:

Поновити све из I. II. III. и IV. разреда и још чланове 131. 132. 133. 135. 136. 139. и 196.

VI-ТИ РАЗРЕД

Исто онако као и у II. разреду учитељске школе и II. разреду богословије.

1. Гимнастика:

Поновити радње из V. разреда и још борба с пушком (од чл. 105. до 118. закључно) и из V. одељка оно под I.

2. Пешачки егзерцир:

Четно учење.

Примедба: разреди који врше упражњења у расутом строју, вршиће ова са ћор-фишецима, за коју цељ даје се сваком ђаку по 30 ћор-фишека годишње.

3. Настава за пушку М. од 1880. год.

II. део. Теорија пуцања.

4. Гарнизона и градска служба.

5. Дисциплинска уредба:

Поновити све до сад поменуто.

VII-МИ РАЗРЕД

Као у III. разреду учитељске школе и III. разреду богословије.

1. Гимнастика.

Поновити све радње из VI. разреда.

2. Пешачки егзерцир:

Поновити све из VI. разреда из смакнутог и расутог строја и још четна кара.

Примедба: разреди који упражњавају паљбу из четног строја, вршиће један пут преко године са ћор-фишецима. На првом упражнењу утрошиће сваки по 6 ћор-фишека.

3. 3. Настава за пушку М. од 1880. год.

III. део. Гађање.

4. Гарнизона и градска служба:

Поновити све из VI разреда.

5. Ратна служба.

Предстражна служба:

Постављања мртвих стража и шиљбочног низа. Приправност на предстражи. Испитујуће одељење. Дужности шиљбока. Дужности појединих патрола. Вођење смене, и смењивање шиљбока.

Маршева служба:

6. Дисциплинска уредба:

Поновити све.

Примедба: За време упражњења ратне службе, водног и четног егзерцира наставници ће се постављати из ђака за потребне ниже чинове, као: воднике, крилне и разводнике; ове ће сваког часа мењати, како би сваки прошао кроз старешинску дужност.

3.3.1.12. Распис министра просвете свим старешинама средњих школа, од 2.2.1888. године

Почетком 1888. године министар просвете упутио је распис свим директорима средњих школа (ПБр. 1562) у коме их је обавестио да је у споразуму са војним министром направио неке измене у наставном програму за "телесно" и војно вежбање". 142.

Те измене су се састојале у следећем:

1. Све до VI разреда гимназије или реалке ученици морају да вежбају дрвеним пушкама, јер још увек нису довољно физички развијени, а од VI разреда могу вежбати "истинским оружјем" (пушком). Истовремено министар је наговестио да се известан број ових дрвених пушака може наручити у војној фабрици.

2. Дисциплинска уредба ће се предавати почев од V разреда гимназије или реалке, јер обзиром на узраст ученика, не би имало оправдања са овим предавањима почети у млађим разредима.

---

142. Просветни гласник. Београд 1888. (страна 186-187).

3. У школама ће се предавати само они војни предмети, које могу наставници са ученицима и практично изводити.

Завршавајући објашњење у овом распису министар је директорима наредио да се у вези са овим изменама наставног програма договоре са наставницима војног вежбања у њиховој школи, који су дужни да их у настави спроведу.

3.3.1.13. Положај наставе гимнастике и војног вежбања у наставном плану за гимназије од 26.9.1888. године

У вези са изменама и допунама Закона о устројству гимназија, од 31.10.1866. године, број разреда у гимназијама је повећан од седам на осам, а у складу са тим урађен је и нов наставни програм (26.9.1888), у коме је настава гимнастике и војног вежбања добила повећан број часова.

У прва четири нижа разреда гимназије број часова је повећан на четири часа недељно, док је број часова у вишим разредима (V-VIII) остао непромењен, односно и даље је остало по три часа недељно.

Овај наставни план је почео да се примењује, према упутству датом у овом распису, почев од школске 1888/89. године, с тим да се у првој школској години примењује од I до V разреда (закључно), а VI и VII разред учили су и даље по старом наставном плану.

3.3.1.14. "Привремени програм војне наставе у средњим грађанским школама," од 28.12.1889. године

Крајем 1889. године (14. новембра) министар војни доставио је министру просвете предлог новог наставног програма војне наставе у средњим школама, под називом "Распоред војне наставе

у грађанским школама", у који је унет и одређен број тема, које би се обрађивале као теоретска настава у току зимског периода, тражећи мишљење о овом програму.

Министар просвете је затражио мишљење од свих директора београдских гимназија, управитеља учитељске школе и ректора богословије, који су у вези предлога новог програма у заједничком извештају, достављеном 28.11.1889. године, закључили следеће:

1. Да се нови програм не разликује много од постојећег и да га не би требало мењати на половини школске године, а поред тога предложена теоретска настава за ниже разреде гимназија није најподеснија за тај узраст.

2. Да је корисније за дечији телесни развој да се одвоји војно од телесног вежбања.

3. Да би било неопходно пре израде сталног наставног програма да се пошаљу два официра, који би проучили наставу војног вежбања у швајцарским, француским и немачким школама и по повратку са још два наставника средњих школа да уради детаљан програм за војно вежбање.

Војни министар се сагласио са закључцима директора београдских средњих школа, што је и потврдио дописом од 28.12.1889. године, наглашавајући да Министарство војно нема сада финансијских могућности да упути два официра у стране земље на изучавање овог проблема. Осим тога прихватио је предлог о одвајању војног од телесног вежбања, с тим што би за телесно вежбање требало одредити сталне наставнике, али док се они не поставе и даље да ову наставу воде официри. У вези теоретске наставе сложио се да се са њом почне од IV разреда ниже гимназије.

Поред "Распореда војне наставе..." министар војни је доставио и "Привремени програм војне наставе у средњим грађанским школама", са молбом да га министар просвете оцени и ако је сагласан са програмом да га достави средњим школама, а он би га доставио надзорницима војне наставе.

Министар просвете се сагласио са предложеним "Привременим програмом" о чему је обавестио министра војног (12.1.1890), истовремено га шаљући, посебним расписом свим средњим школама, уз препоруку да га наставници војног и телесног вежбања упознају, односно да га наставник "препише и да се тачно по њему управља".

"Привремени програм војне наставе" био је подељен на три дела: 1) 1) војно вежбање (практично), 2) телесно вежбање и 3) теорну наставу, које ћемо навести у изворном облику:

I Војно вежбање (практично):

I разр. гимназије: Јединачна обука без пушке.
II разр. гимн. : Јединачна и врстачна обука без пушке.
III разр. гимн. : Јединачна и водна обука без пушке.
IV разред гимн. : Јединачна и деситачна обука дрвеном пушком.
V разред гимн. : Јединачна и водна обука дрвеном пушком.
VI разред гимн. : Јединачна обука пушком М 80.
VII разред гимн. : Јединачна и водна обука пушком М 80.

II Телесно вежбање:

I разред гимназије: Телесно вежбање без кугли.
II разред гимназије: Телесно вежбање са куглом.
III разред гимназије: Гимнастика на справама.
IV разред гимназије: Телесно вежбање дрвеном пушком.
V разред гимназије: Гимнастика на справама.
VI разред гимназије: Телесно вежбање пушком М 80.
VII разред гимназије: Гимнастика на справама.

III Теорна настава:
IV разред гимназије: О чиновима у војсци, о распознавању родова оружја и о основним општим прописима, који се односе на редова.

V разред гимназије: О унутрашњем реду у касарни у главним цртама.

VI разред гимназије: Опис пушке и муниције у главним цртама.

VII разред гимназије: Настава за гађање у главним цртама. 143.

На крају овог програма војне наставе дато је неколико напомена и то, пре свега, да наведени програм за гимназије важи у потпуности и за реалке, а део програма од IV до VII разреда гимназије важи за I - IV разред учитељске школе и богословије.

Осим тога напоменуто је да се за основну обуку у мету ("нишан") ученици VII разреда гимназије и реалке, односно IV разреда учитељске школе и богословије, обучавају са пет бојевих метака, а за време учења егзерцирних правила са по десет метака маневарске муниције ("ћораваца").

Познавајући ситуацију са опремањем школа справама и другом опремом за ову наставу министар војни је препоручио да у таквим школама где нема довољно справа за гимнастику, односно дрвених пушака за обуку, ученици понављају наставу предвиђену за ниже разреде.

Да би се усвојени "Привремени програм војне наставе" што успешније примењивао у школама од стране наставника војног вежбања, министар војни је о томе издао наредбу свим надзорницима и наставницима војне наставе у средњим школама, 15.1. 1890. године (Ф/Ђ H^{O} 445).

Месец дана касније, (16.2.1890) министар просвете упутио је распис свим старешинама средњих школа, са којим је послат и "Привремени програм војне наставе" (ПБр. 2766) у коме је навео наредбу министра војног надзорницима и наставницима војне наставе, која се састојала у следећем:

143. Архив Србије (1890, XIV, 179).

1. Да надзорници војне наставе обилазе наставу војног вежбања по школама, најмање једнпут месечно.

2. Да наставници "не смеју ни у ком случају изостајати од часова војне наставе" ни због каквих дужности (у касарни, гарнизону, канцеларијских послова), којих их морају ослободити њихови команданти.

3. Да наставници војног вежбања, у договору са директорима школа, планирају наставу (распоред) војног вежбања у поподневним часовима и то одвојено по разредима.

4. Да наставници војног вежбања своје помоћнике не користе за заменике у настави, већ само за одржавање бољег реда и надзора, приликом практичног вежбања.

5. Да све оне ђаке који се на часовима војне наставе покажу непослушни и недисциплиновани, пријаве разредним старешинама и директору школе. 144.

Уз овај допис сви наставници и надзорници војне наставе добили су од министра војног "Привремени програм војне наставе" према коме су морали да организују и спроводе наставу војног вежбања.

---

144. Наредба војног министра наставницима и надзорницима војне наставе изложена је са незнатним терминолошким изменама, које нису измениле њену суштину. (Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1895. Страна 608-609).

3.3.1.15. "Пројект закона о војном вежбању и настави у средњим школама" и "Програм војне наставе за средње школе" од 31.8.1890.године

Доношењем "Закона о устројству војске" (15.4.1890), којим је уместо стајаће војске, поново уведена народна војска, престала је потреба за резервним официрским кадром у оном броју као до тада, јер су народном војском командовали официри из народа.

Осим тога и мере, које је предузимала влада радикала у погледу финансијских рестрикција буџета државних установа, осетно су погодиле сва министарства, а тиме и Министарство просвете и Министарство војске, што је имало за последицу појаву предлога о реформи војног вежбања у средњим школама.

Први предлог потекао је из Министарства војног, које је упутило допис Министарству просвете (15.5.1890) у коме се износи неколико закључака у вези са наставом војног вежбања и истиче потреба да би ова настава требало да се преуреди, како би се од ње добило више користи, а истовремено уштедело на плаћању наставника.

У допису је изнет став да се тадашњи систем наставе мора сасвим да напусти односно да се настава војног вежбања у средњим школама мора састојати из два дела. Први део био би п р и п р е м н и део, који је "више помоћни да се деца успособе за веће терете" и који би се састојао само од шведске гимнастике "или како се у војсци каже: телесног вежбања, које би вежбали ученици од I до V разреда (закључно), поред вежбања пешачког егзерцира "више реда ради".

Други део био би ч и с т о в о ј н и ч к и, који би вежбали ученици од VI до VIII разреда и који би се састојао искључиво од војних знања са оружјем, у складу са војним правилима.

Према предлогу заступника војног министра први део би требало да буде у искључивој надлежности Министарства просвете, које би постављало учитеље гимнастике за ту наставу, а други део би био у надлежности Министарства војног, које би за те потребе одредило нарочите официре и подофицире.

На крају се предлагало да ученици VII о VIII разреда на крају школске године бораве по месец дана у трупи сталног кадра, па би на тај начин почели са одслуживањем свог војног рока. 145.

Министар просвете се сагласио са овим предлозима тражећи дописом од 19.5.1890. године да војни министар одреди чланове за једну мешовиту комисију, која би припремила предлог реформе војне наставе у средњим школама.

Комисија је била састављена од ђенералштабног пуковника Јована Мишковића; пешадијског мајора Јована Ковачевића; пешад. поручника Косте Јокића; др Богдана Гавриловића, професора Велике школе и др Николе Петровића, директора II београдске гимназије.

Након неколико састанака ова Комисија донела је предлоге: "Пројекта закона о војном вежбању и настави у средњим школама", "Програма војне наставе у средњим школама" и "Програма војне наставе у Великој школи." 146.

---

145. Архив Србије (МПс: 1890, XXXVI, 98),
146. Исто.

У "Пројекту закона о војном вежбању и настави у средњим школама" изнете су у десет чланова основне поставке реорганизације војне наставе, које су се односиле на начин организације и обавезе ученика, наставника и оба министарства у вези са реализацијом ове наставе.

"Програм војне наставе за средње школе" састојао се из практичне војне наставе и гимнастике, која је планирана за месеце септембар, октобар, март, април и мај и теоретске наставе планиране за месеце новембар, децембар, јануар и фебруар.

Практична војна настава и гимнастика распоређена је по разредима и то посебно за телесно вежбање, а посебно за војно вежбање на следећи начин:

I разред:

а. Телесно вежбање (вежбе главом, рукама, трупом, ногама и маршрање).

б. Војно вежбање (постројавање, маршрање са окретањем, удвајање редова, поздрав).

II разред:

а. Телесно вежбање (исто као и у I разреду, али са куглама у руци).

б. Војно вежбање:(постројавање, став, окретање, главе, окретање тела, маршрање, удвајање редова).

III разред:

а. Гимнастика на справама (вежбе на вратилу, разбоју и на круговима - "гривнама" са опруженим рукама).

б. Војно вежбање: (без пушке: разброј, збор, узбуна, равнање, окретање, кретање, престројавања, поздрав).

IV разред:

а. Гимнастика на справама и телесна вежбања: (поновити из II и III разреда).

б. Војна вежбања: (Телесно вежбање дрвеном пушком: оберучке, једном руком и са две пушке; јединачна обука дрвеном пушком; пушчане радње: к нози, у руку, к рамену, на лево раме, пред прси, на руку - са и без раздела

IV разред: опис дрвене пушке; молбе, жалбе и дисциплинске казне у војсци,

V разред: борна правила (II део пешадијских егзерцирних правила): дужности редова и десетара,

VI разред: опис пушке М-80 и то: састављање, растављање, чување пушке и собно гађање,

VII разред: собно гађање и најпотребнија знања из гађања,

VIII разред: дужности војника и вође патроле на маршу и шиљбока и разводника на предстражи.

Уз Програм су достављене и следеће примедбе:

Програм прописан за ученике гимназије у потпуности важи и за ученике реалки, док програм за V, VI, VII и VIII разред гимназије важи за I, II, III и IV разред учитељске школе и богословије.

Практична војна настава ради се увек по једно цело после подне (по три часа одједном) а теорна настава изводи се само зими и када је време рђаво и то по један час недељно.

Наставници морају долазити редовно на часове и то пола сата раније, а надзорници војне наставе морају да обилазе наставу

најмање једанпут месечно. Наставници не смеју да изостају са часова, ни због својих канцеларијских послова.

Наставници немају своје помоћнике, али их могу узимати из цивилног кадра, ради бољег одржавања надзора.

Ако у школама нема довољно справа за гимнастику или дрвених пушака за обуку, онда наставници понављају прописану грађу за млађе разреде.

Телесно вежбање и гимнастика се понавља у сваком разреду, а војна настава се изводи одвојено по разредима и одељењима. Испити из теоретских знања обављају се последњих часова фебруара, а практичних у мају месецу, док се општи преглед наставе обавља у јуну са музиком. Директор или управитељ постављају најбоље ученике за десетаре и двајеснике. 147.

Овај предлог"Програма војне наставе за средње школе" са наведеним примедбама, достављен је министру војном (31.8.1890) који га је послао министру просвете (18.9.1890) са молбом да о њему изнесе своје мишљење како би се настава војног вежбања по овом програму могла да изводи почев од 1.10.1890 године.

Међутим, иако је урађен наставни програм,са наставом војног вежбања у средњим школама није настављено, јер у школама није било наставника војног вежбања, пошто је министар просвете актом ПБр. 7.565 од 25.5.1890. године разрешио

---

147. Наведени програм је изложен у сажетом облику са незнатним терминолошким изменама, због тога што није био примењен у школској пракси.

све наставнике "војеног и телесног вежбања у средњим школама", почев од краја јуна 1890. године.

У наведеном акту министар просвете је образложио да се према предлогу министра војног приступило "преустројству наставе војеног и телесног вежбања у средњим школама, чему ће последица бити, да се промени и положај садашњих наставника овога предмета", те је из тих разлога одлучио да се разреше сви наставници овог предмета крајем јуна.

Пошто се војна настава није изводила у школама министар војни се поново обратио министру просвете (2о.11.189о), актом Бр. 8.477 у коме подсећа да су школе "давно почеле а војна настава по постојећем закону не обавља се у њима..." али је и то био безуспешан покушај враћања ове наставе, која се више није ни изводила у средњим школама.

3.3.2. Реализација наставе гимнастике и војничког вежбања у периоду од 1882. до 1890. године

Да би могли да утврдимо стање наставе гимнастике и војничког вежбања, односно степен њене реализације у овом периоду, морамо најпре анализирати стање основних услова неопходних за реализацију ове наставе, тј. сазнати стање опремљености школа одговарајућим справама, опремом и реквизитима, потребним просторним условима (дворане и вежбалишта), одговарајућим наставним програмима и стручним кадром, који је оспособљен за реализацију ове наставе.

Наставни програми гимнастике и војничког вежбања, донети 1882, 1884. и 1887. године, пружали су разноврснију програмског садржаја, за оно доба, велике могућности за садржајно разнолику наставу физичког васпитања, односно бројне утицаје на физички развитак ученика.

Нарочито је наставни програм из 1882. године разноврсношћу облика и врстом справа, у односу на дотадашње облике рада, пружао могућност да се разноликим телесним вежбама обезбеди свестранији физички развој школске омладине.

Телесне вежбе без справа, предвиђене овим програмом ("гимнастика без справа"), планиране за првих пет разреда, (са истим програмским садржајем у прва три разреда) поред различитих покрета руку, ногу, тела и главе састојале су се и од различитих скокова (у вис и даљ), прескока, вежби снаге у паровима и групама, рвања, бацања камена, вежби равнотеже и акробатике, што је пружало могућност ваљаног општефизичког развитка ученика, односно утицаја на њихов свестрани телесни развој.

Вежбе на справама, предвиђене од II разреда на: вратилу и разводу, као и на конопцу и мотци (пузања уз мотку и скакање с мотком), отежаване су сваког следећег разреда било тежином елемената, било увођењем нове справе, као на пример у III и IV разреду увођењем кругова ("гривне"), у V разреду гимнастичког коња (прескоци) и вежби ђуладима, а у VI и VII разреду волтижовања на коњу.

Војно вежбање, у нижим разредима у најједноставнијим облицима, у вишим разредима је по тежини градива и обиму заузимало већи део програма гимнастике и војног вежбања.

Наставни програм из 1884. године, за учитељске школе и богословију, у I и II разреду остао је исти као и програм из 1882. године, док је у III и IV разреду проширио обим теоретских и практичних садржаја из области војних знања.

Распоред наставе војних знања из 1887. године дао је нови програмски садржај у коме је већ од I разреда повећан обим

садржаја војног вежбања, а за део наставе гимнастике предвидео осам посебних видова (облика), међу којима и пливање.

Међутим иако, за то време са великим могућностима наставног програма за физички развитак ученика (нарочито програм из 1882), ови наставни програми углавном нису могли тада бити реализовани у потпуности, нарочито у делу садржаја гимнастике, из више објективних разлога.

Поред непостојања основних материјалних услова за реализацију тих садржаја (справе, опрема, реквизити, сале, вежбалишта), наставници-официри су пре свега обраћали пажњу на део програма из војног вежбања делом из убеђења да је то потребније, а делом из непознавања методике телесног вежбања, коју нису учили у војној академији у оном обиму која је била потребна за рад у школи, јер се у војним академијама, обраћала већа пажња обуци војног вежбања, што је и разумљиво обзиром на карактер те школе.

Најчешће истицани проблем због кога није могла успешно да се реализује настава физичког васпитања у овом периоду, као и у свим периодима од њене појаве и даље је био недостатак одређених дворана ("локала") за вежбање. Због тога су готово све школе из тог разлога прекидале са наставом гимнастике у току зимског периода, односно лоших временских услова, сводећи је у једном мањем броју школа на неке облике теоријске наставе, углавном из војних знања.

Ретке су биле школе које су могле да у сталној оскудици школског простора издвоје неку од учионица, у којој би ученици за време зимског периода вежбали, као што је то учинила Неготинска нижа гимнасија школске 1884/85. године, што за то време представља усамљен покушај реализације ове наставе преко читаве школске године.

Поред тога што је доношењем програма гимнастике и војног вежбања 1882. године утврђен и списак неопходних справа потребних за његову реализацију и упркос већем напору и ангажовању Министарства просвете и неких општина да се те справе набаве за средње школе, опет је већи део школа, нарочито мањих (полугимназије) и у неразвијеним општинама, остајао без потребних справа како из области гимнастике, тако и из војног вежбања.

Упркос томе што је стање наставе гимнастике и војног вежбања у већини школских извештаја директора школа, па и школских надзорника, углавном описивано са неколико реченица, а у неким није ни споменуто, ипак се може на основу извештаја, сачуваних у архивској грађи Министарства просвете, стећи нека слика о овој настави у том периоду.

Од 92 извештаја, сачуваних у архивској грађи или штампаних у званичним публикацијама Министарства просвете ("Просветни гласник"), у 39 извештаја гимнастика није, или готово да није, споменута односно у 34 извештаја се не спомиње, а у пет констатује да ова настава није држана.

У остала 54 извештаја о настави гимнастике је писано углавном у неколико редова, изузев у неколико извештаја, који су били потпуни и обимни, а најчешће истицани проблеми ове наставе у њима били су опрема, сале, програм, а често и одсуствовања наставника (официра) због потребе војне службе.

Из остале школске документације (преписке директора и органа школских власти, а најчешће директора и министара просвете) може се уочити да је решавање ових тешкоћа, које су ометале успешну реализацију наставе физичког васпитања, веома често зависило од напора и залагања директора школа и наставника гимнастике да постојеће проблеме реше.

Из неколико примера, које ћемо навести, може се уочити да се у настојању да се ова настава што боље организује истицало неколико вредних наставника и директора, који су разумевањем потреба и проблема ове наставе често превазилазили постојеће могућности средине и времена у коме су живели и радили.

Тако је директор I београдске ниже гимназије тражио 1882. године од министра, на захтев наставника гимнастике, да издејствује дозволу да ђаци ове школе могу да вежбају у црквеној порти, која се налази поред школског дворишта, веома малог и неподесног, што иначе министар није дозволио.

Управитељ Учитељске школе у Београду тражио је исте године од министра да одобри набавку и оправку справа за гимнастику (на предлог наставника гимнастике), јер су постојеће справе иструлиле и постале неупотребљиве, што је министар одобрио.

Упорна али безуспешна била су настојања два директора Београдске гимназије, у вези са обезбеђивањем услова за наставу гимнастике у току зимског периода, односно њихови захтеви да се за ове потребе сазида зграда (сала) за гимнастику.

Први захтев за подизање "зграде од дасака" на месту где су ђаци ове школе вежбали поднео је министру просвете директор Јован Ђорђевић јула 1879. године, а поновио тражење септембра исте године. Три године касније (септембра 1882) Ђура Козарац, тадашњи директор ове гимназије поднео је министру нови захтев да се за извођење наставе гимнастике у току зимског периода у школском дворишту подигне зграда "за сад макар од слабог материјала", јер се због лоших временских услова у току једне школске године не одржи у

једном разреду "више од 20 до 24 часа гимнастике и војног вежбања".

Поред тога Ђ. Козарац је предложио димензије ове зграде (40 x 8 м) и дао предрачун трошкова, међутим министар грађевина одбио је овај предлог због тога што се тада планирало зидање зграде гимназије на другом месту, тако да је из ових, а свакако и из финансијских разлога, пропала ова корисна иницијатива, а Београдска гимназија морала да чека још много година да би добила"посебну зграду" за наставу гимнастике. 149.

Маја 1884. године Ђ. Козарац је тражио од министра просвете да се у дворишту гимназије направи нова велика справа за гимнастику, (дрвена конструкција од греда, са конопцима, мотkама и лествама за пењање и круговима за љуљање), пошто је постојећа конструкција иструлила и постала неупотребљива. Министар просвете одобрио је овај захтев те су справе наручене и направљене код мајстора београдског гарнизона, који је такве справе направио за Пионирску касарну и Војну академију.

Сима Живковић, директор Гимназије из Крагујевца тражио је од министра (септембра 1882) да се за повећан број ученика обезбеди нови простор коришћењем дворане у старој скупштинској дворани. Министар је то одобрио, па је ова просторија за те потребе преграђена, а већ следеће године тај зид је уклоњен (1883) и просторија коришћена за потребе наставе гимнастике и војног вежбања.

Почетком 1883. године на захтев наставника гимнастике Гимназије у Крагујевцу одобрио је да се за потребе ове наставе изда из војних магацина 50 пушака, ножева, опасача, фишеклија и 2.400 бојевих метака.

---

149. Архив Србије (МПс: 1882, XXX, 3826).

Током овог периода више директора Гимназије из Неготина настојало је да побољша услове рада наставе гимнастике и војног вежбања, али углавном без успеха, јер су сви захтеви министру, општини и војној команди остали без правих решења. Министар је пребацивао у надлежност општине, општина је говорила о другим великим издацима (зидање основне школе, калдрмисање вароши, довођења воде), а војна команда "да деци не треба дати пушке". 15о.

Након доношења програма гимнастике и војног вежбања и пописа потребних гимнастичких справа, велики број директора средњих школа настојао је да за своје школе обезбеди справе са наведеног пописа тражећи од министра средства за њихову набавку. Међу првима се са захтевом јавио директор Јагодинске гимназије, који је имао тешкоћа око налажења мајстора за израду тражених справа (три разбоја, једно вратило, мердевине и конструкцију за пењање и пузање).

На захтев директора Гимназије из Шапца(почетком 1884.године) министар је одобрио израду справа (конструкцију за пењање, покретни разбој, два укопана разбоја, вратило и справе за скакање), што је крајем јуна и направљено у дворишту школе.

Директор Пожаревачке ниже гимназије тражио је почетком 1884. године да се одобре средства за набавку справа, јер су постојеће школске справе сасвим пропале, у вези чега је министар просвете упутио директора на општину, која је тек следеће године одобрила средства и школа је набавила тражене справе.

Почетком школске 1884/85.године директор Гимназије из Ниша упутио је захтев министру просвете да се одобри набавка следећих справа: три разбоја, два вратила, једног коња

15о. Архив Србије (МПс: 1884, V, 148).

(обложеног кожом), даске и мотке за скакање, десет кола песка за испод справа, што је министар одобрио из средстава школског буџета.

Наставник гимнастике и војног вежбања у II београдској нижој гимназији предложио је (априла 1887) да се за потребе наставе набаве гимнастичке справе (два вратила, два разбоја, греда за балансовање, кругови, два ужета, две лествe), што је директор тражио од министарства. Министарство је изабрало најјефтинију понуду за израду справа, које су током лета и направљене, а прегледала их је и примила посебна комисија Министарства просвете.

Исте године тражио је набавку гимнастичких справа и директор Пиротске ниже гимназије, што је министар одобрио, тако да је слична справа (конструкција за пењања) као и у II београдској нижој гимназији направљена и у Пироту.

Нижа гимназија из Свилајнца набавила је справе тек 1887. године,иако су директори ове школе тражили справе почев од 1883. године. Справе су направили код приватних мајстора и то: дрвене разбоје, вратило, кругове, мотке, конопце, даске за скокове, греду, степенице.

За време једногодишње службе у Гимназији у Врању(1886/87) Сима Живковић, дугогодишњи директор Гимназије у Крагујевцу, тражио је од министра да се набаве гимнастичке справе што је министар и одобрио.

Врло занимљив био је захтев наставника гимнастике у Гимназији у Смедереву који је у опширном и детаљно образложеном захтеву директору школе навео шта се мора набавити за потребе ове наставе за "унутрашњу, пољску гимнастику и пливање", у вези чега се директор обратио министру просвете тражећи тумачење које су справе и опрема, наведене у захтеву,

неопходне за ову наставу, како би могао да тражи од општине набавку наведених справа. 151.

Од потреба "унутрашње гимнастике", односно вежбања у просторији, наставник гимнастике је тражио: салу за теоријску наставу и остала вежбања у случају рђавог времена, ђулад већу и мању, вратило, кругове, дрвени коњ за волтижовање, сламњачу за случај пада и трамбулину за скакање). Један од референата Министарства просвете одговорио је директору да може изостати сала за гимнастику, дрвени коњ и сламњача.

Од справа за "пољску гимнастику", односно вежбање напољу, наставник је тражио конструкцију за пењање 15 м. висине, са конопцима, љуљајућим вратилом, сталним и покретним лествама; даску за устрчавање на бедем, четвороугаони дирек и два разбоја. Из Министарства је одговорено да конструкција не треба да буде виша од 10 метара и да не мора да се набави и дасна за устрчавање.

Замисао наставника да за ученике обезбеди и наставу пливања није могла да буде остварена, јер од тражених помоћних средстава и опреме (купаће гаће за све ученике, два пара бешика или тикава и конопац од 6 м) референт Министарства просвете није се сагласио са извођењем ове активности.

Избацивање са списка захтева предлога обезбеђивања сале за вежбање, значило је саглашавање са постојећим стањем и условима ове наставе, који су углавном били незадовољавајући, а такав однос Министарства се једино може оправдати и објаснити уздржавањем ове највише школске законодавне институције да пружи подршку оваквим захтевима који би пред општински буџет поставили проблем обезбеђивања значајних

---

151. Архив Србије (МПс: 1887, X, 33).

финансијских средстава потребних за зидање оваквог објекта.

Несаглашавање са осталим захтевима, у вези набавке осталих справа и опреме, значило је неоприхватање предвиђених вежбања на њима, која иначе нису била предвиђена постојећим програмом, али и процене да се без неких справа може организовати ова настава.

На основу изложених података о напорима и настојањима наставника и директора средњих школа у вези са опремањем гимнастичким справама, можемо констатовати да оно није било увек онако како су захтевали и очекивали наставници и директори, односно да увек није задовољавало оптималне потребе, али да је кроз читав овај период Министарство настојало да било из свог буџета или преко општина обезбеди школама макар основне справе за наставу гимнастике и војничког вежбања.

Ако се имају у виду економске могућности тадашње Србије, као и чињеница да је 1885. године водила рат са Бугарском, због кога је морала да своје економске потенцијале усмерава на увећане војне потребе, односно на опремање и снабдевање војске како пре овог рата, када је почело њено преуређење, тако исто и према непосредним ратним потребама, онда се може закључити да је опремљеност школа гимнастичким справама била условљена пре свега економским могућностима земље која се налазила у ситуацији увећаних ратних потреба, односно повећаног војног буџета.

Ту ситуацију на веома леп начин илуструје део излагања министра просвете А. Васиљевића упућеног члановима Главног просветног савета приликом образлагања потребе преуређења основних и средњих школа, као и Велике школе, којом приликом је упозорио чланове Савета да "с погледом на наше финансијске прилике, које за сада не допуштају повећане издатке за просвету", анализирају понуђени предлог

реформе школа. (Подвукао С. Илић). 152.

За разлику од услова и стања у вези са наставом физичког васпитања у претходним периодима, у овом анализираном раздобљу (1882-1890) било је ипак обезбеђено више основних чинилаца неопходних за успешну реализацију ове наставе.

Пре свега донет је наставни програм за гимнастику и војно вежбање (1882), који је током овог осмогодишњег периода претрпео извесне измене и допуне (1887. и 1888), а при крају овог раздобља био је израђен нов привремени наставни програм (1889) и програм војне наставе (1890), који није доживео примену у средњим школама, јер је ова настава тада укинута.

Осим тога настава гимнастике и војног вежбања први пут до тада имала је обезбеђене наставнике (официре српске војске) који су постављени у све средње школе и упркос њиховим честим променама, због потреба војне службе, што је нарушавало континуитет наставе, као и честих недолазака на часове, може се рећи да је настава гимнастике у овом периоду била обезбеђена наставним кадром.

Опремљеност школа гимнастичким справама била је боља него икад до тада, јер поред донетог програма школе су имале и приложене прегледе потребних справа, а средства за њихову набавку обезбеђивало је Министарство просвете више него до тада, а поред њега и општине из својих средстава.

Оба министарства, просвете и војске, низом расписа, наредби упутстава и других докумената, подстицали су, опомињали,

---

152. Уводно излагање министра просвете на 358. седници Главног просветног савета, одржаној 16.11.1887. у вези са потребом реформе основних и средњих школа и Велике школе. Просветни гласник. Београд 1887. (страна 877).

наређивали, објашњавали или упозоравали школе, наставнике, војне команде,на њихове обавезе у вези са реализацијом ове наставе, што је доприносило одговорнијем односу школа, наставника и ученика према њој.

Па упркос свему овоме, односно чињеници да су били донети наставни програми, обезбеђен наставни кадар, била боља опремљеност школа него до тада, постојао већи надзор Министарства просвете и Министарства војног, резултати наставе гимнастике и војног вежбања, према оценама савременика нису били задовољавајући, односно нису одговарали степену уложеног напора и средстава, боље рећи настава није била прихваћена од ученика и школа онако како се очекивало и желело.

Започети развој наставе гимнастике био је успорен, па чак и заустављен, усмереношћу ове наставе према циљу и задацима војничког вежбања и то не постављеним програмским садржајима и циљем, већ њиховом применом у пракси, због тога што су наставу реализовали официри, а не учитељи или наставници гимнастике.

Ова пренаглашеност војне наставе, односно остваривања пре свега задатака војничког вежбања, ишла је у неким школама у крајност, нарочито после доношења Закона о устројству војске новембра 1886. године и Распореда војне наставе 1887. године, који је пренагласио ове захтеве.

Тако је на пример Јован Атанацковић, потпуковник, изасланик Шумадијске дивизијске команде, као надзорник војне наставе у Крагујевцу, тражио да се повећа број часова војних предмета (у VII разреду на 13 часова, у VI разреду на 11 часова недељно) знатно више него што је то било предвиђено постојећим наставним планом, који је предвиђао само три часа.

У вези са тим Сима Живковић, директор Гимназије у Крагујевцу упутио је писмо министру просвете (1о.3.1887) у коме се жалио на предлог Ј. Атанацковића, упозоравајући да то "савршено није могућно извршити, без штете по здравље ученика и по напредак из осталих предмета". 153.

Министар просвете је решио настали проблем упућивањем дописа министру војном у коме је тражио да се о оваквим предлозима и захтевима војни надзорници споразумно договарају са директорима школа, а у прво време примене новог наставног програма да се број часова поступно повећава и прилагођава могућностима школе и ученика, а са поступном применом наставног програма започне од нижих разреда, што је уствари и предлагао директор Сима Живковић.

И управитељ Учитељске школе из Ниша упутио је писмо министру просвете (18.2.1887) тражећи објашњење да ли ће се за предавања војних знања одређивати већи број часова, у вези чега му је министар одговорио да без крајње потребе не треба одступити од постојећег плана у погледу броја часова војног вежбања, али ако има слободних часова, а наставник војног вежбања их тражи, онда се у таквом случају могу уступити.

Слично објашњење тражио је од министра и Сима Живковић, који је 1887.године био директор Гимназије у Врању у вези чега му је министар одговорио да се може повећати број часова војног вежбања, али да се води рачуна да број часова не пређе више од шест часова дневно у једном разреду.

Надзорник војне наставе у Ужичкој реалци, потпуковник Јован Станић, упутио је допис министру просвете (17.2.1887) у коме је тражио од министра да обезбеди да шест књига, које је навео у допису (разних правила војне службе, упутстава и наредаба), школе набављају као уџбеник за овај наставни предмет.

---

153. Архив Србије (МПс: 1887, V, 186).

У вези са тим министар просвете се обратио министру војном тражећи објашњење, на шта је министар војни одговорио да би било добро да ђаци имају ове књиге и користе их ван часова, али да нису обавезни да их имају, ослобађајући ученике и школе обавезе коришћења ових књига као уџбеника. 154.

Милош Давидовић, дугогодишњи директор крагујевачке и смедеревске гимназије у расправи "Гимнастика и војничко вежбање у нашим средњим школама" (1887) оцењујући резултате наставе гимнастике истакао је "да је ова настава у нас од вајкада стајала на рђавом темељу", јер како је навео ни један град у Србији, осим Београда, нема гимнастичку дружину. 155.

Осим тога, пише даље, гимнастика и војно вежбање "не одговара своме задатку због наставника" који ова вежбања спроводе и то из више разлога.

Пре свега официри нису чланови наставничког колегија и нису обавезни били да о свом раду "полажу рачуна" школским властима, па су на тај начин у школи били сасвим самостални и без контакта са осталим наставницима и разредним старешинама.

Поред тога настава гимнастике нема никакве везе са осталим наставним предметима, а у школи "постоји као терет, као намет", који ђаци радо избегавају, а сам наставни програм није одмерен према потребама школе и узрасту деце.

---

154. Исто.

155. Давидовић, М.: Гимнастика и војничко вежбање у нашим средњим школама. Просветни гласник. Београд, 1887. (страна 845-856)

Из ових наведених разлога М. Давидовић је предлагао да се настава гимнастике врати наставницима, да се укине обавеза ученика да за време школовања заврше регрутну обуку и подофицирску школу, а настава гимнастике изводи на други начин (телесне вежбе између часова, друге активности четвртком после подне).

Увиђајући да тада није постојало стручно оспособљених наставника гимнастике предлагао је отварање гимнастичке школе у Београду, (Централни завод за гимнастику и пливање, слично као у Пруској), која би трајала 6-8 месеци, да се у Берлин пошаље неколико питомаца, који би касније били наставници у овој школи, да се за учитеље основних школа одржавају преко лета курсеви из гимнастике, да се о трошку општина граде дворане за вежбање, једном речју предлагао је права решења за потребе наставе тога времена, којима би се решили проблеми ове наставе, који нажалост још много касније нису остварени.

У расправи "Физичко васпитање и његове реформе" (1897) Сретен Стојковић је у поглављу о телесном васпитању у Србији, у делу у коме је говорио о гимнастици и војном вежбању, истакао да је она уведена у све наше школе, од најнижих до највиших, да су написани детаљни наставни програми, одређене и набављене гимнастичке справе и да је "настава текла озбиљније и обавезније него игда дотле."

Говорећи даље о овој настави С. Стојковић истиче да због тога што је настава војног вежбања извођена на основу војних знања и што су је изводили официри и подофицири, "ту је било врло мало гимнастичкога у физиолошком смислу - војничка су вежбања брзо преотела маха."

---

155. Стојковић, С.: Физичко васпитање и његове реформе. XVII годишњица Чупићеве задужбине. Београд 1897. (страна 25о - 33о).

Овакво физичко васпитање у школама није дуго трајало, јер је напуштено након осам година "ну за њим нећемо жалити", написао је С. Стојковић, наглашавајући да се и у другим земљама у којима је оно уведено пре него код нас, брзо "увидела неумесност оваквог физичког васпитања омладине школске."

Непознати аутор чланка "Дечје игре" (1897) пишући о потреби физичког васпитања и увођењу дечијих игара у ову наставу, истакао је да је код нас одавно уочена штета од неодржавања наставе физичког васпитања и "покушавано је да се последице тога ублаже завођењем војног вежбања, али су ти покушаји, свагда несрећно зачињани, те нису пружали никаквих резултата. Она крута стега неприродна је; она убија природну веселост и живост дечију." 156.

Четрнаест година након укидања војног вежбања у школама, покренуте су неке иницијативе да се на основу одредби војних закона, уведе поново војно вежбање у школе, што је навело Х. Лилера (1904) да у чланку "Физичко и војничко вежбање у нашим средњим школама" изложи критички став и противљење да се војно вежбање поново уведе у школе. 157.

Образлажући тај свој став изложио је да смо "ранијих година имали војничку наставу у средњим и стручним школама и у Великој школи па знамо да није било готово никаквих успеха и да се једва чекало да се она укине", истичући да су чести изостанци са наставе официра, као и неодговарајући однос према деци, спречавали да ова настава заиста буде од праве користи за ученике.

---

156. Дечје игре. Просветни гласник. Београд 1897.(страна 367).

157. Лилер, Х.; Физичко и војничко вежбање у нашим средњим школама. Наставник, Београд 1904.(XV) (страна 57).

Из ових неколико оцена и мишљења савременика наставе војног вежбања у нашим средњим школама у наведеном периоду може се закључити да је настава војног вежбања, у оквиру дотадашњег предмета гимнастике, била школска обавеза на основу врло јасних и прецизних одредби војних закона и одговарајућих наређења, расписа и упутстава министра просвете.

Велика пажња и брига државних и просветних власти, указивана настави гимнастике и војног вежбања била је условљена одређеним законским одредбама, али са друге стране произилазила је из политичких циљева династије Обреновића и аспирација да Србија постане пијемонт словенства, односно идејни и политички вођа ослобођења и уједињења неослобођених крајева.

Војничка организација ове наставе, односно руковођење од стране официра, вежбање са оружјем, учење прописа и правила војне службе, полагања испита за резервне поднареднике и потпоручнике, у први мах је изгледало деци занимљиво, а наставницима и школи корисно, да би убрзо постало оптерећење за школу и ученике, који су посвећујући већу пажњу овој настави, занемаривали остале школске обавезе.

Напуштање ове наставе имало је више разлога, али се за њом није много жалило у школама, јер упркос томе што је са њом успешније решаван задатак припремања младих за одбрану земље, милитаризација школе и наставе није могла да одговара дечијој природи ни потребама средњешколске омладине, те је са њеним укидањем нестало и војничког обележја наставе физичког васпитања у школама.

Још дуго времена после тога осећале су се последице ове наставе војног вежбања и требало је да прође више од десет година да би се настава физичког васпитања реорганизовала и наставила са даљим развојем у оквиру осталих васпитно образовних подручја у школи.

3.4.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1890. ДО 1914. ГОДИНЕ

После наглог прекида наставе гимнастике и војног вежбања, односно једновременог повлачења официра из наставе, који су је осам година изводили у свим средњим школама, наступило је веома неповољно стање за наставу физичког васпитања, јер је на овај начин остала без стручног кадра.

Довођењем официра за наставнике гимнастике и војног вежбања, из ове наставе су удаљени сви дотадашњи учитељи гимнастике, који су морали да преузму неки други наставни предмет, уколико су били стручно оспособљени за то или да пређу на неке друге послове изван просвете.

На тај начин, након одласка официра из наставе гимнастике, све средње школе су остале без било каквог кадра за ову наставу, јер он уствари више није ни постојао, па из тих разлога у школама није ни било наставе гимнастике.

Требало је да прође готово двадесет година да би се последице насталог стања ублажиле, односно обезбедио одговарајући, стручни кадар за већину средњих школа.

У обезбеђивању стручног кадра у помоћ су у прво време прискочила гимнастичка друштва, која су тада постојала, путем одржавања одређених теоретских и практичних испита за своје чланове, који су на тај начин добијали одређене стручне квалификације за извођење наставе гимнастике у средњим школама.

Поред тога последње деценије 19. и првих година 20. века, у Србију су долазили из Аустро-Угарске царевине поједина лица словенске народности, међу којима је било и учитеља

гимнастике, тако да се и на тај начин решавао, макар и делимично, проблем стручног кадра у средњим школама.

Значајнији напор у стварању сопственог стручног кадра за ову наставу учињен је отварањем Гимнастичке школе у Београду (1907), која је одржавањем шестомесечног курса оспособила прве стручњаке из ове области оспособљене у Србији.

Материјални услови, пре свега опремљеност школа потребним справама и опремом за ову наставу, били су крајем периода војног вежбања у великом броју школа обезбеђени, што је прекидом наставе гимнастике довело до тога да су справе по школама пропадале, јер се углавном нису првих година овог периода ни користиле.

Наставни програми су, без обзира што настава физичког васпитања није ни извођена, током овог периода у неколико махова проширивани, допуњавани или мењани, зависно од општих тенденција и концепција промена наставних програма, односно измена у концепцији школства уопште.

Највише законодавне школске власти покушавале су кроз читав овај период да подстичу, обавезују и захтевају превазилажење проблема наставног кадра у овом предмету, као и остале тешкоће ове наставе, предлажући и тражећи ангажовање свих чланова школских колектива у решавању ових проблема, односно реализацији макар и дела програма физичког васпитања деце.

3.4.1. Настава гимнастике у школским законима, расписима, наставним плановима и програмима

Бурни политички догађаји (насилно смењивање династија, балкански ратови), значајан економски развој (све већи развој трговине, јачање индустрије), страначке борбе и јачање радничког, социјалистичког покрета у Србији, утицали су на даљи развој и концепцију школства уопште, а тиме и на школско законодавство у овом периоду.

Честе промене министара условиле су и различите погледе у вези решавања низа школских проблема, тако да су се различите замисли у вези са тим манифестовале у честим променама наставних планова и програма, тако да се по речима Васе Димића, "ни у самом министарству није знало по којем се програму у гимназијама ради." 158.

3.4.1.1. "Наставне основе за гимназије", прописане 15.12.1890. године (ПБр. 16.343)

Расписом ПБр. 16.343 од 15.12.1890. године министар просвете обавестио је директоре средњих школа да се почев од те школске године (1890/91) примењује наставни план из 1888. године на све разреде гимназија и да је у складу са расписом из 1888. године прописао н а с т а в н е о с н о в е по којима ће Главни просветни савет израдити детаљне наставне програме за све наставне предмете.

---

158. Димић, В.: О нашим гимнасиским наставним плановима и програмима. Наставник, Београд 1895. (страна 559).

У овим наставним основама физичко васпитање је и даље задржало војно вежбање, али се уместо термина "гимнастика" употребио назив "телесно вежбање", тако да је назив предмета био "т е л е с н о и в о ј н о в е ж б а њ е", које је према плану из 1888. године у нижим разредима имало четири, а у вишим три часа недељно.

И док је овим наставним основама министар или прописао нове програмске садржаје за већину предмета или навео да ће се радити по дотадашњим наставним програмима, за телесно и војно вежбање навео је за свих осам разреда да ће бити доцније прописани потпуни програми и једног и другог вежбања, мада је у даљем делу овог расписа захтевао од директора да наређе наставницима свих наставних области да сами израде наставне програме, према достављеним наставним основама, који ће важити све дотле док Главни просветни савет не донесе нове наставне програме.

3.4.1.2."Наставни план за гимназије у Краљевини Србији", донет 7.1.1893. године (ПБр. 295)

Две године након доношења наставних основа нови министар просвете доставио је, расписом ПБр. 295, од 7.1.1893. године нови наставни план. 159.

У поменутом распису истакао да је главна промена што ће гимназије бити "хуманистичне", односно биће претежно историјско-филолошки предмети, подвлачећи да "ђак треба да је телесно здрав и развијен", а "народност треба

---

159. У школским документима тога времена термином "наставни план" означавано је оно што се данас подразумева под називима "наставни план" и "наставни програм", односно у то време под наставним планом подразумеван је недељни фонд часова и одређен програмски садржај тог наставног предмета.

неговати и војничким вежбањем, да наново оживе и да се укрепе старе војне врлине у млађем нараштају." 160.

Постављањем оваквог задатка војном вежбању проширивао се његов основни задатак припреме младог нараштаја за одбрану земље, док је његов значај посебно истакнут у напомени да је телесно и војно вежбање о б а в е з н о (као још неке вештине).

И у овом наставном плану, у коме су дати разрађени програмски садржаји по разредима и предметима, настава телесног и војног вежбања није имала подједнак третман као и остали наставни предмети, јер за њу није дат разрађен програм, већ је у напомени (као и за краснопис и музику) дато краће објашњење: "У нижој гимназији учиће се гимнастика и гимнастичке игре, а у вишој, поред овога, и војничко вежбање и мачевање. (Обавезно)."

Овај наставни план није био дугог трајања, јер је важио само до краја те школске године (1892/93), пошто је нови министар просвете расписом ПБр. 6636, од 14.5.1893. године обавестио све директоре нижих и виших гимназија да се крајем школске године укида наставни план од 7.1.1893. године, а поново ступа на снагу наставни план од 26.9.1888.године.

3.4.1.3. "Правила о распореду наставних предмета на дане и часове у средњим школама" донета 16.1.1894.године

Ради поштовања основних педагошких захтева у вези распореда наставних предмета у току једног дана, као и току недеље,

---

160. Пецић, Ј.: Просветни зборник закона и наредаба. Београд 1895.(страна 375).

министар просвете је прописао "Правила о распореду наставних предмета..." јер је установио да се многи наставнички колективи не придржавају ових основних захтева.

Достављајући ова "Правила..." школама министар је у уводним напоменама нагласио значај и потребу правилног дневног и недељног распореда предмета, од чега "у многоме зависи успешан физички и умни напредак школске омладине".

У вези са наставом физичког васпитања посебним чланом било је наглашено: "гимнастици нека се дају увек последњи часови пре или по подне", уз општи став да "вештине не смеју доћи пре научних предмета" и да не треба нагомилавати часове вештина у једне, а научних предмета у друге дане, већ да се добро и правилно распореде. 161.

3.4.1.4. "Закон о богословији", од 11.1.1896.године

Нови "Закон о богословији", донет 11.1.1896. године, који је заменио Закон из 1863. и "Измене и допуне Закона из 1886. године", у члану 5. у коме су наведени предмети који се предају у овој школи, предвидео је и наставни предмет "г и м н а с т и к а", који је иначе у наставном плану из 1887. године наведен под именом "гимнастика и војно вежбање".

Из оваквог опредељења законодавца може се видети да се није одустајало да и ова средња стручна школа, која је припремала свештенички кадар, треба да има овај наставни предмет неопходан за правилан физички развој ученика и ове школе.

---

161. Просветни гласник, Београд 1894.(страна 1o7-1o8).

3.4.1.5. Распис министра просвете ПБр. 4485, од 5.3.1898. године, "у вези извођења гимнастичких вежбања"

Министар просвете Андра Ђорђевић увиђајући проблеме наставе физичког васпитања, која је још увек била без одговарајуће материјалне опремљености и стручног кадра, упутио је директорима средњих школа распис (5.3.1898.године, ПБр. 4485), у коме препоручује да се гимнастичка вежбања, а у првом реду игре (дечије и младићске), народне као и "туђе" организују што чешће у школским двориштима, а ако оно не би било довољно "да се постарају за какву већу и подесну просторију у околини школе." 162.

Познавајући материјалну опремљеност школа министар је посебно истакао да за организовање ових активности нису увек неопходне "скупе справе и нарочита упутства" већ да је пре свега потребна велика љубав и воља наставника да "међу своје ученике унесу физичке крепости и друштвеног расположења", без чега се не може ни замислити ни даљи умни развој ученика.

У вези са врстама телесног вежбања министар је препоручио разноврсна кретања на чистом ваздуху (пешачења, трчања, скакање, бацање камена, пливање, клизање), као и друге "туђе" игре (тенис, крокет), једном речју препоручивао је разноврсне облике телесних активности, тражећи да у организовању ових вежбања "узму што јачега и што живљега учешћа" сви наставници школе.

Како је недостатак наставника гимнастике довео до стања да је ова настава била у то време потпуно занемарена, што је министар и констатовао на почетку овога расписа, решење овога проблема је видео у томе да организовање

---

162. Архив Србије (МПс: 1898, XXI, 1о2).

телесног вежбања спроводе млађи наставници или разредне старешине, што је оставио школама да се договоре и определе за подеснија решења.

На крају овога расписа у коме је истакао да ако нема одговарајућих справа и стручно оспособљених наставника за "вештачку гимнастику" школски колективи без разлога запостављају другу врсту, односно "школску гимнастику", коју могу да остваре ангажовањем свих наставника, изводећи телесна вежбања ученика на чистом ваздуху, што би морали да чине, ако имају у виду националне задатке које има омладина и природну потребу деце да вишак енергије правилно утроше.

Осим тога истакао је да је сувишна бојазан наставника да ће изгубити нешто од свога ауторитета ако се делимично укључе у дечије игре, чак напротив то препоручује сматрајући да ће то приближити више једне другима, што има велики значај у васпитно образовном раду школе.

Овај распис министра просвете, којим је подстакао наставничке колективе средњих школа да озбиљније поведу рачуна о физичком васпитању ученика, био је од изузетног значаја за даљи развој физичког васпитања, јер је дошао након осмогодишње запуштености ове наставне области у средњим школама.

3.4.1.6. "Закон о средњим школама" од 14.7.1898.године

Закон о средњим школама, усвојен 14. јула 1898. године, у члану 11, у делу наставног плана, предвиђа обавезно и добровољно учење наука и вештина. 163.

---

163. Наставник. Београд 1898. (страна 447).

Физичко васпитање је у њему задржало и даље назив г и м н а с т и к а, а сврстана је у вештине које се обавезно уче у свих осам разреда, ма да је у напомени наведено да директор школе може да ослободи поједине ученике од неких вештина, привремено или стално, према предлогу школског лекара.

У члану 14. којим је обухваћена проблематика распореда предмета, дато је неколико напомена и у вези гимнастике и то да се четвртком после подне, када су ученици слободни од осталих предавања, могу према потреби организовати гимнастичка вежбања, екскурзије или излети.

Поред тога наведено је да у дневном распореду часови вештина морају бити увек распоређени као последњи часови, било пре или после подне, што је на исти начин регулисано и Правилима из 1894. године.

Овим законом утврђене су и потребне стручне квалификације наставника гимнастике, који су и даље задржали термин "у ч и т е љ и г и м н а с т и к е", а у звање учитеља гимнастике могла су да се постављају она лица, која су имала сведочанство да су завршили најмање шест разреда неке средње школе (при чему се мисли на гимназије или реалке) и да имају сведочанство о положеном испиту за учитеља гимнастике, који су се полагали у друштвима за гимнастику и борење.

За општи здравствени статус ученика значајно је и то што је овим законом уведена обавеза да све средње школе имају школске лекаре, који су се бринули о здрављу ученика.

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
БИБЛИОТЕКА

3.4.1.7. Наставни планови за средње школе, донети током септембра и октобра 1898. године

На основу законског овлашћења министар просвете је одмах након доношења новог "Закона о средњим школама" прописао наставне планове (у оквиру којих су изложени и програмски садржаји) за све врсте средњих школа.

Расписом КПБр. 13.329, од 1.9.1898. године, обавестио је министар просвете директоре средњих школа о ступању на снагу нових наставних планова, који се много не разликују од дотадашњих, достављајући истовремено и наставне планове уз овај распис. 164.

У наставном плану за гимназије, као и за гимназије оба одсека (хуманистичког и реалног) и реалке, дат је преглед броја недељних часова по предметима и разредима само за науке, док су вештине наведене једино у програмском садржају.

У односу на наставни план из 1888. године гимнастици је у нижим разредима (I - IV) смањен број часова на три часа недељно, док је у вишим разредима, који су по новом закону подељени на средњи (V-VI) и виши течај (VII-VIII), остао исти број часова (три часа недељно).

Распоред наставне грађе из гимнастике наводимо у изворном облику:

а) Нижи течај (I-IV). Слободно вежбање, појединачно и у редовима; ходови; вежбање дрвеним и железним шипкама; ђулад; скакање и прескакање; пузање и пењање; прва вежбања на вратилу и разбоју; равнотежна вежбања (балансовање) на балвану.

---

164. Просветни гласник. Београд 1898. (страна 5о5).

б) Средњи течај (V-VI). Понављање вежбања нижег течаја и проширивање тога поступно све тежим вежбањима. Вежбање с железним шипкама. Скакање и прескакање (с даске); основна вежбања на гимнастичком коњу и круговима.

3.4.1.8. "Правила о грађењу школа и намештају школском", од 19.7.1899. године(ПБр. 76о9)

Настојања највиших школских законодавних власти да се материјални услови за наставу гимнастике подигну на виши ниво изражена су у"Правилима о грађењу школа..."у којима је у члану 16. прецизирано да се као обавеза школе сматра и обезбеђивање сале за гимнастику.

У поменутом члану наведено је да "веће школе, нарочито у градовима треба да имају д в о р н и ц у з а г и м н а с т и к у и свечаности, која се може и угрејати. Висина те дворнице да износи најмање пет метара", што је значило настојање да се у економски неповољним условима, када се није могла обезбеђивати сала само за наставу гимнастике, велике, свечане школске сале коришћене су за више намена, односно и за наставу гимнастике. (Подвукао С. Илић).

Поред тога у члану 28. ових "Правила..." наведено је да "у дворишту пред гимназијским зградама ваља наместити справе за гимнастику", што је представљало законску обавезу школе, односно боље услове наставе физичког васпитања у средњим школама. 165.

---

165. Просветни гласник, Београд 1899.(страна 487).

3.4.1.9. "Програм наставе гимнастике за средње школе" од 27.6.1901. године (СБр. 40)

Актом ПБр. 9960, од 15.9.1899. године, затражио је министар просвете од Главног просветног савета да изради наставне програме за све наставне предмете, за све три врсте средњих школа, у вези чега је Савет одредио посебне комисије за израду појединих програма.

Предлог наставног програма из гимнастике израдили су др. Воj.Ж. Ђорђевић, ванредни професор Велике школе и Владимир Малина учитељ језика у Гимназији Краља Александра I.

На 777. седници одржаној 22.11.1900.године разматран је израђени предлог програма и усвојен став др Ђорђевића да се не жури са усвајањем овог програма, док се то питање добро не проучи, тако да је формирана нова комисија (Ђока Николић, школски лекар; Сретен Пашић, члан Савета и Владимир Малина), која је требало да изради дефинитивни предлог програма гимнастике.

Почетком 1901. године, Савет је на 798. седници усвојио предложени програм и доставио га министру просвете са осталим наставним програмима (27.6.1901. године).

Овај програм наставе гимнастике распоређен је у четири групе, тако да сваку групу чине по два разреда, а свакој групи изложени су програмски садржаји из: редних и слободних вежбања, вежби на справама и школских игара, изузев што I и II разред немају вежбе на справама. Програм износимо у изворном облику: 166.

---

166. Просветни гласник. Београд 1902.(страна 653).

I и II разред:

Редна вежбања: постројавање врста, равнање, маршираље и врстачна кретања.

Слободна вежбања: став, рад трупом, ногама, рукама, главом; разни ставови, скакање, трчање итд.

Школске игре: лоптом, колутом итд. лакше народне игре као: рвање, клипка, робови итд.

III и IV разред:

Редна вежбања: постројавање врста; удвојени редови; сложенији покрети.

Слободна вежбања: као у I и II разреду - тежи покрети.

Рад са справама: вежбање шипком, на лествицама, љуљашци и чврстој греди.

Школске игре: као у I и II разреду - тежи покрети.

Рад на справама: као у I и II разреду, после: мете, трке, екскурзије и по могућности, пливање.

V и VI разред:

Редна вежбања: као у нижим разредима.

Слободна вежбања :скокови с места, у висину, у даљину, у дубину и иза трке, вучење, гурање, притискивање, ударање, хрвање, песничање, наставак вежбања из нижих разреда.

Рад на справама: на јарцу, коњу, ужету, мотки, колебљивој греди и на другим справама, као у нижим разредима.

Школске игре:енглеске игре лоптом (*Laun tenis, football, croket* и др.) и друге народне игре.

VII и VIII разред:

Редна вежбања: вежбање пушком; наставак вежбања из млађих разреда.

Слободна вежбања: као у млађим разредима.

Рад са справама: подизање и ношење терета; скакање с помоћу мотке; вежбање на неоседланом коњу; наставак вежбања из млађих разреда.

Школске игре: борење тупим оруђем, бацање камена и мотке, гађање у мету итд. Енглеске и српске игре лоптом као у нижим разредима.

У односу на програм из 1898. године овај наставни програм нема неке садржаје, на пример изостављене су вежбе са буладима и вежбања на вратилу и разбоју, што се може објаснити чињеницом да је један од чланова комисије био лекар, а познато је да су се нарочито лекари залагали за избацивање ткзв. вештачке гимнастике из школа, односно вежби на вештачки конструисаним справама, а пре свега на разбоју и вратилу, (у чему је предњачио италијански физиолог *Мосо*).

Поред тога у нови наставни програм унети су неки нови садржаји као што су: пливање, екскурзије, борачки спортови (ударање, хрвање, песничење) енглеске игре лоптом (тенис, крокет и фудбал).

У новом програму поново су враћени неки елементи војничког вежбања (постројавања, равнања, маршираље, вежбање пушком), што је и био захтев једног дела педагошких радника, али такође и стални захтев представника војске, који су у овим вежбањима видели начин припреме и оспособљавања омладине за војничку службу, односно рану припрему за потребе одбране земље.

Изменама наставног плана од 1. августа 1899. године, број часова наставе гимнастике смањен је у свим разредима на два часа недељно.

3.4.1.10. Допис министра војног у вези увођења војног вежбања од 9.11.1903. године (Бр. 6о76)

Министар војни упутио је допис министру просвете обавештавајући га да је "Законом о устројству војске", од 27.1.1901. године, чланом 84 одређено "да би се подмладак могао спремити у војним дужностима" да се уведу "за све ђаке обавезно, војничка вежбања кроз све школе, почевши од III разреда основне па кроз све разреде до свршетка велике школе или друге какве погодне стручне школе". 167.

У исто време обавестио је да је формирао комисију која би свестрано проучила ово питање односно одредио помоћника начелника главног генералштаба ђенерал штабног пуковника Живојина Мишића; професора Војне академије потпуковника Петра Мишића и потпуковника Јеврема Бранковића, тражећи да министар просвете одреди три члана за ову мешовиту комисију, што је по пријему дописа министар просвете и учинио, одредивши др Богдана Гавриловића, професора Велике школе; Сретена Пашића, управитеља Више женске школе и учитеља Михаила Станојевића.

Комисија је почела са радом 12.11.1903. године, међутим, ова законска одредба "Закона о устројству војске" ипак није била реализована у наставним програмима гимнастике.

---

167. Архив Србије (МПс: 1903, 35,55).

3.4.1.11. "Наставни план за српске учитељске школе (мушке и женске)" од 26.6.1904. године

Министар просвете затражио је дописом од 26.1.1904. године од Главног просветног савета да изради наставни план за учитељске школе, у вези чега је Савет изабрао комисију у саставу В. Бакић, Љ. Протић и Влад. Стојановић да израде и поднесу предлог наставног плана.

Комисија је сачинила овај наставни план и поднела га је Савету 26.6.1904. године, који је Савет у начелу усвојио. Овим наставним планом предвиђено је да се гимнастика предаје у сва четири разреда са по два часа недељно, са напоменом да се предавања овог наставног предмета држе "с нарочитим обзиром на народне и дечије игре и на телесна вежбања у народној школи", што је и разумљиво ако се има у виду потреба што боље припремљености учитеља за рад у основној школи. 168.

3.4.1.12. "Наставни план за више женске школе," донет 12.8.1904. године (ПБр. 12.834)

У складу са насталим потребама да се трајање школовања у вишој женској школи повећа на четири године, а она постане као основа за више женско образовање, односно омогући упис у учитељску школу која је за пријем у њу тражила завршен четврти разред, министар просвете је упутио управитељу више женске школе, 12.8.1904. године (ПБр. 12.834), привремени наставни план за више женске школе, који ће постати сталан након добијања мишљења наставничког савета те школе.

---

168. Просветни гласник. Београд 1904.(страна 160-161).

По овом наставном плану гимнастика је сврстана у групу предмета под називом вештине и предвиђено је да се предаје у свих шест разреда са по три часа недељно, као обавезан наставни предмет.

У напомени у вези наставног плана истакнуто је у вези наставе гимнастике да се ови часови морају држати увек по један час, а по могућству да буду увек последњи часови пре подне (нарочито за ученице прва два разреда), као и да је одређени број недељних часова (три) најмањи број часова који се мора током недеље одржати, док треба "тежити да гимнастика и играње буду сваког дана, ма то било 20-30 минута, на крају радних часова или између њих." 169.

Оваква препорука указује на сагледавање потребе наставе гимнастике у овој школи, односно показује колико је предлог о свакодневном вежбању био далековид, јер је тај став актуелан и у данашње време.

Програм наставе гимнастике изложен је без одвајања по разредима што је пружало наставницима већу слободу распоређивања наставне грађе тј. да самостално планирају и врше избор садржаја и активности за сваки разред посебно.

Програм који наводимо у изворном облику се састојао из следећих активности и облика вежбања:

I-VI разред (најмање по 3 часа). - Гимнастичка се настава, према дечјем узрасту и издржљивости, може поделити на течаје (нижи, средњи и виши) код којих ће се, почев од простијих и лакших покрета и вежбања, поступно ићи сложенијим и тежим. Гимнастика је шведска, без штапова, са штаповима (дрвеним и лакшим гвозденим) и са ђуладима.

---

169. Исто,(страна 26о).

Слободна вежбања комбинована из простих покрета (коло, кругови, звезде и друге фигуре у ходовима). Ходање с певањем.

Народне игре уз песму и свирку. Дечје и гимнастичке игре. Игре с лоптом.

У вишем течају (V-VI разред) поред народних игара и лепше туђинске.

Сва вежбања што је могућно чешће и више на пољу.

У односу на упутство о извођењу наставе гимнастике из 1866. године у овом програму су изостављене вежбе на висећим справама (мотци, ужету, стубу), скокови у даљ и трчања, мада се ови облици јављају у разним играма, док су унете разне врсте игара, покрета и кретања, са песмом и музиком, што је била општа педагошка тенденција крајем 19. и почетком 20. века.

3.4.1.13. Распис министра просвете у вези са наставом вештина, од 15.2.1905.године (ПБр. 3701)

У жељи да сазна какво је стање наставе вештина у средњим школама министар просвете затражио је од директора школа дописом ПБр. 17.689 од 21.11.1903. године, да га о томе обавесте, па је након пристелих одговора из средњих школа и сачињене анализе упутио нови распис директорима (15.2.1905. године, ПБр. 3.701) у коме је истакао да настава појединих вештина није онаква каква би требало да буде и да "не одговара жртвама које је држава на ту сврху до сада чинила и сада чини." 17о.

17о. Архив Србије (МПс: 1905, 1о, 1о2).

У вези са наставом гимнастике министар је навео да средње школе углавном немају наставнике гимнастике, истичући "да немање наставника за ту вештину не треба да значи да гимнастике и гимнастичких вежбања, бар у облику дечијих игара не може бити", подсећајући на препоруке и упутства у распису Министарства просвете из 1898. године (ПБр. 4485), односно на обавезу свих наставника да брину о физичком развитку ученика, чиме би се бар делимично надокнадио недостатак стручних наставника за овај наставни предмет.

3.4.1.14."Наставни план за учитељске школе" донет 7.3.1905. године

Министар просвете доставио је управитељима учитељских школа нови наставни план, расписом ПБр. 4511, од 9.3.1905. године, са образложењем да ће ради поступног увођења у школе по њему почети да ради само I разред почетком идуће школске године.

Настава физичког васпитања и даље је задржала назив г и м н а с т и к а, мада је у загради назначено "с народним играма и војним вежбањем", а у напомени да је војно вежбање предвиђено само у мушким школама, док је број часова у сва четири разреда предвиђен са два часа недељно.

3.4.1.15. Распис министра просвете"у вези слабог успеха у вештинама у народним школама" од 1.10.1905. године (ПБр. 16.535)

Овај распис упутио је министар просвете свим окружним школским одборима, али и управитељима учитељских школа, сматрајући да је значајно да се са овим проблемом упознају будући учитељи, који ће реализовати програм ове групе наставних предмета.

У овом распису је министар истакао да је недопустиво да се вештине третирају као споредни предмети, да се стављају на последње место и да се обрађују онолико колико наставник стигне, уме или хоће, наређујући да тако више не сме бити.

Иако се овај распис није односио директно и само на гимнастику већ на све вештине, за даљи однос према овом наставном предмету овај распис је доста значио, јер је ова наредба утицала на наставнике и школе да мењају однос према овом наставном предмету.

3.4.1.16. Распис министра просвете директорима школа"у вези наставе гимнастике," од 17.9.1907. године (ПБр. 14.971)

Незадовољан односом школа према гимнастичким вежбањима школске омладине којој је потребно што више кретања, министар је у овом распису подсетио директоре школа да је у вези наставе гимнастике Министарство просвете слало више расписа (1898, 1903. и 1905. године) у којима је тражено да се о њој "води што озбиљнијег рачуна... међутим јасно је, да се до данас о овој доброј намери Министарства често водило врло мало рачуна", о чему се министар уверио из школских извештаја за 1906/1907. годину. 171.

Још једном је подвукао да чињеница што нема стручних наставника "за вештачку гимнастику" не значи да остали наставници не могу са ученицима да организују неке друге облике гимнастичког вежбања, јер излете у природу и разне дечије игре и вежбања може изводити "сваки наставник без икаква обзира на науку, коју предаје."

---

171. Архив Србије (МПс: 1907, 1о, 1о2).

На крају расписа министар је предложио још једно решење за унапређење наставе гимнастике у школама, полазећи од претпоставке да се готово у свакој школи међу наставницима налази "који резервни официр чиме је створена могућност и за извођење вештачке гимнастике."

Истичући значај и важност да се овом проблему посвети одговарајућа пажња министар завршава распис обраћањем директорима односно препоручујући овај проблем њиховој "нарочитој бризи и пажњи", као и бризи целог наставничког колектива, са захтевом да буде обавештен о свему ономе што се у школи буде урадило у вези са тим.

Из начина на који се министар обраћа директорима школа и врсте захтева које пред њих поставља у вези са наставом гимнастике, види се настојање највиших просветних органа да се недостатак стручног кадра за ову наставу реши и делимично надокнади активношћу и напором читавог наставничког колектива, да би, како министар поручује у овом распису, "ученици у школи поред научног образовања добили и физичко васпитање, што им је тако потребно за њин потоњи развитак и живот."

Чак и да нису у свим школама организована одређена гимнастичка вежбања и активности, како је то Министарство у овом и претходним расписима захтевало, може се сагледати однос и настојање Министарства да се и ова васпитна област успешно остварује, коју је министар у последњем распису назвао ф и з и ч к о в а с п и т а њ е, одређујући на тај начин његово место и значај у укупном васпитању ученика.

Решеност Министарства просвете да овај наставни предмет добије у школи одговарајуће место, које му по значају и припада, огледа се у непрекидној иницијативи да се у школама

ова настава реализује, па је у том смислу два месеца након послатог расписа из месеца септембра (ПБр. 14971) послат у 31 средњу школу нов распис (15.11.1907. године, ПБр. 18399), којим су позвани директори да о д м а х поднесу Министарству извештај шта је у школи учињено, у договору са школским лекаром и целим наставничким колективом, да се "гимнастика - и вештачка и школска негује." 172.

3.4.1.17. "Привремени програм и упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама" од 17.12.1907.године (ПБр. 20.700)

Две године након расписа из 1905. године министар просвете Андра Николић, који је упутио тај распис, поново је тражио од директора школа извештаје о стању наставе гимнастике у њиховим школама, расписом од 17.9.1907. године (ПБр. 14971).

Након примљених извештаја директора средњих школа о стању наставе гимнастике, упутио им је нов распис 17.12.1907. године (ПБр. 20.700), у коме је истакао да је из добијених извештаја видео "да је у великој већини школа почела да се обраћа већа пажња на гимнастичка вежбања наше школске омладине." 173.

У жељи да се настава гимнастике у свим школама уједначи, односно обавља на основу истог програма чиме ће се избећи разноликост у њеној реализацији, као и ради помоћи и управљања оним наставницима гимнастике којима она није струка, министар је овим дописом доставио и "Привремени програм за предавање гимнастике у средњим школама", као и

---

172. Исто.

173. Просветни гласник, Београд 1907.(страна 854).

"Упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама" 174.

У Привременом програму, који наводимо у изворном облику, изложен је програм наставе гимнастике у три групе по разредима и то: за I, II и III разред; за IV и V разред; за VI, VII и VIII разред, а унутар сваке групе распоређен је на слободна вежбања, вежбања на справама и витешке игре.

У I, II и III разреду

А. Слободна вежбања

Постројење и кретање: Постројење једне врсте у обичан став. Разбрајање. Кретање. Окретање. Образовање врста. Образовање редова. Постројење простих и двојних редова из основног развијеног двоврсног строја. Одстојање. Образовање редова у ходу (разни примери у сликама).

Основне радње: Радње трупом. Радње рукама. Радње ногама. Корачање.

Везивање основних радња: Примери простији и сложенији састављени највише из две или три основне радње без и са куглицама.

Вежбање шипком: Општа упутства Основне радње шипком.

Везивање основних радња са основним радњама шипком: Примери простији и сложенији састављени највише из две или три основне радње.

Вежбање буздованима: Општа упутства. Основне радње буздованима. Везивање основних радња буздованима: Примери простији и сложенији састављени највише из две или три основне радње.

---

174. Исто, (страна 854-863).

Б. Вежбања на справама

1. Одржавање равнотеже. 2. Вучење ужета: појединце или у одељењима. 3. Гурање мотком. 4. Пузање уз уже, мотку и лествице. 5. Скакање и прескакање.

В. Витешке игре

Разне народне игре: играње мете, робова, лоптање и друго. Омање и дуже трке ради вежбања плућа. Излети у поље.

У IV и V разреду

А. Слободна вежбања

Сложене радње ногу и руку без и са куглицама, шипком и буздованима, састављене највише из пет основних радња. Гимнастичка шетња уз радње шипком. Извијање шипке из става кад су руке окренуте к лицу. Гимнастичка шетња уз радње буздованима.

Б. Вежбања на справама

Скакање са даске и помоћу мотке у висину и у дужину. Основна вежбања на јарцу, коњу, разбоју, вратилу, пузање.

В. Витешке игре

Разне народне игре и од туђих: крокет, крикет, тенис и др. Излети и дужа пешачења.

У VI, VII и VIII разреду

А. Слободна вежбања

Сложеније радње без и са справама (куглицама, шипкама и буздованима). Вежбање и гађање пушком.

Б. Вежбања на справама

Скакање и прескакање јарца и коња: попречке и уздуж. Радње на разбоју и вратилу до савршених основних покрета и сложених радња.

В. Витешке игре

Разне народне витешке игре: бацање камена, котура, мотке, мања, хрвање, лоптање а од туђих лоптање ногом (футбал) и др. Излети и дужа пешачења. Извођење ратне службе и друго.

У односу на програм наставе гимнастике из 1901. године према распореду грађе овај програм се разликује по томе што је грађа распоређена у три групе по разредима, а не у четири као у претходном и што је, поред измене назива "школске игре" у "витешке игре", унео још неке справе (буздоване, куглице, разбој, вратило), од којих су разбој, вратило и ђулад били у ранијим програмима.

Поред тога у овом програму спојена су у једну групу редна и слободна вежбања (из претходног програма) и названа слободна вежбања, а из програма војних вежбања за ученике завршна три разреда унето је извођење ратне службе, што је значило нешто веће обраћање пажње на потребе ове врсте.

Посебно значајна новина у овом програму је излагање први пут до тада примера распореда рада, односно временску расподелу програмског садржаја на једном часу, који је имао следећи изглед:

Распоред једног часа:

1. Слободна вежбања	15 минута
2. Рад на справама	15 минута
3. Игре	20 минута

У напомени уз овај Распоред дато је и једно упутство у вези са организацијом рада на часу, односно да се на часу велики број ученика може разделити на две групе, тако да док једни раде слободна вежбања и вежбања на справама, други раде игре, а промена да се врши након пола часа.

Уз програм је приложено и посебно "Објашњење радња или вежбања на справама које према програму треба изводити у средњим школама", у коме је доста детаљно изложено шта је на којој справи потребно радити и што је представљало практичну помоћ наставницима у раду и планирању садржаја за свих осам описаних справа. 175.

Ово објашњење навешћемо у нешто сажетом облику:

1. Одржавање равнотеже:

Наведено је да се вежба на дасци, греди и облици (балвану) и то на једној и другој нози (стајања, чучњеви, клечања, прелажења, мимоилажења, ношења мањих терета).

2. Пузање уз мотку и уже:

Наведено је да се пузања врше са и без помоћи ногу, и уз једну или две мотке или ужета.

---

175. Исто, (страна 856-857

3. Лествице:

Наведене су вежбе на водоравним лествицама (прелажења у вису) и стрмим и усправним лествицама (пузања са једне и друге стране, са и без помоћи ногу).

4. Скакање и прескакање:

Наведено је скакање с места у вис и у даљ, без даске и помоћу ње и скакање у даљ са једне, две или три даске, као и прескакање у вис помоћу високе даске и помоћу мотке.

5. Јарац:

Наведена су уседања, ускакања, прескакања (попреко и уздуж) и ставови.

6. Коњ:

Наведени су ставови: уседања, ускакања, прелази, кругови, једном и обема ногама, маказе (стриж), прескакања са стране, кроз ункаше (ручке), прескакање коња уздуж.

7. Разбој:

Наведено је 14 врста вежби од ставова, прелаза, уседања (наскоци) промена, кружења (коло) до њихања (у потпору и упору) и саскока.

8. Вратило:

Наведено је 11 вежби од висова, прелаза, окрета, помицања, наскока, наупора, завеса ногом, до њихања и саскока.

Упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама

Уз овај наставни програм министар је доставио и опширно упутство за наставу телесног вежбања изложено у девет тачака, које је осим циља и задатка наставе телесног вежбања, садржавало и основе методике овог наставног предмета. У њему су изнета и упутства о планирању часова, примени одређених облика вежбања, ставу и понашању наставника, основним принципима наставе и нормативима овог наставног предмета, што је пружало велику помоћ наставницима гимнастике, а посебно онима који нису имали потпуну стручну спрему, а ипак радили као наставници гимнастике.

У првој тачки Упутства изложен је основни циљ целокупне школске наставе, која "мора тежити хармониском развитку и равнотежи између душевних и телесних способности школске омладине", па "према томе, телесна вежбања морају се и у нас сматрати као потребан и неизоставан део школског васпитања... морају ући у целину наше наставе као обавезан и равноправан предмет за све ученике." 176.

Овакво истицање значаја и циља наставе физичког васпитања сигурно је доприносило да се однос према њему у школама мења у смислу веће одговорности према његовој реализацији, поготову ако се има у виду да је оно претходних година било у приличној мери занемаривано у средњим школама.

У другој тачки наведен је задатак наставе телесног вежбања који се састоји на утицању (редовним и природним телесним вежбањем) на унапређење здравља, правилно држање и развој целог тела, хармонијски развој снаге, издржљивости и хитрине свих делова тела. Изложено је даље, да телесна вежбања утичу на снажење духа, развијање одлучности, самопоуздање и владање собом.

---

176. Исто, (страна 858).

У трећој тачки се говори о потреби планирања наставника, односно ваљаној припреми за часове (одговарајућим избором вежби и начина вежбања ученика) због чега је потребно да наставник буде стручно спреман, али такође и ауторитативан.

У четвртој тачки изложени су неки основни принципи наставе телесног вежбања, а пре свега истакнуто је да облици телесног вежбања не смеју постати себи циљ, већ да морају бити средство за остваривање постављених задатака, те се из тих разлога не сме тежити у настави да се постигну необичне способности и вештине, већ да се тежи остваривању основног задатка васпитања.

Осим тога препоручује се избегавање вежби великих напрезања, као и неприродне укрућености и затегнутости на часовима, на којима иначе треба да влада ведро и весело расположење, које се најпре постиже гимнастичким играма и лоптом.

Посебно је препоручено да се избегава претерани начин војничког командовања, а дисциплина да се не одржава силом и приморавањем, при чему не сме бити суровости, строгости и понижавања, већ опхођење мора бити пријатељско и хумано, о чему директори морају да воде посебан надзор и помажу наставнику у остваривању ових задатака.

У петој тачки истакнута је потреба да наставу за све ученике води увек само један наставник, који у раду са великим бројем ученика може да има помоћнике, изабране од способнијих ученика.

У шестој тачки указано је на један веома важан принцип у настави телесног вежбања, односно на потребу да се мора посебна брига водити о индивудалним способностима ученика, то јест да се већа брига и пажња мора поклонити ученицима слабијег тела и здравља ради постепеног њиховог развоја

и буђењу интересовања за вежбањем, као и код плашљивих и неодлучних ученика и деце која су боловала од неких болести. Поред тога скренута је пажња да се превеликим напорима не смеју излагати ни здравији и снажнији ученици, а да се они ученици који желе да се ослободе краће време због болести или телесних мана, могу ослободити ове наставе на предлог школског лекара, а по одобрењу директора.

У седмој тачки изнето је да се гимнастичка вежбања не могу сматрати као одмор после душевног напрезања, што је иначе до тада тако третирано, и да из тог разлога распоред часова треба тако да се направи да настава телесног вежбања буде организована у току поподнева, када нема других часова.

Као значајну помоћ у оцењивању тражено је присуство разредних старешина на часовима крајем тромесечја, а обавезно учешће приликом излета у природу.

У осмој тачки истакнут је захтев да места на којима се изводи ова настава морају да одговарају свим хигијенским условима, као и потребама вежбања, тако да гимнастичка дворница, коју школе треба да имају, мора да има увек свеж ваздух, а температура да је 12-13^{0} R.

Поред тога наглашено је да је обавеза наставника телесног вежбања да увек води рачуна о основним хигијенским правилима у вези са замором и напрезањем, одмором и расхлађивањем после вежбања ученика.

У тачки девет изложено је осам напомена у вези ближих објашњења наставног програма, односно појединих врста телесних вежбања:

1. Код избора појединих врста вежбања треба се опредељивати за простија, природнија и забавнија.

2. Вежбању у строју чешће вежбати ученике нижих разреда, а код старијих ученика ово вежбање требало би да буде начин успостављања реда, а команде наставника у вези са овим вежбама да се не претворе у сурово војничко опхођење. Вежбе са оружјем примењивати у задња два разреда.

3. Слободна кретања, у која спада и шведска гимнастика, користити за ученике свих узраста и способности, док вежбе са оптерећењима (кугле, штапови) поступно и у старијим разредима, водећи рачуна о тежинама.

4. У нижим разредима обратити пажњу на лепо и правилно држање тела, неусиљене покрете, весело расположење, а у маршу и са песмом; потпун мир и ћутање тражити само када се објашњава; не кажњавати давањем вежби; што више и чешће давати вежбе у марширању и трчању ради јачања ножних мишића и развоја функција плућа и срца.

5. Вежбање на справама почети са ученицима средњих и виших разреда, при чему приликом избора водити рачуна да те вежбе могу радити и слабији ученици и да нису опасне за извођење, имајући у виду да је циљ школске гимнастике хармонијски развој целога тела.

6. Гимнастичке игре и игре лоптом, као и друге дечије и младићске игре, као најпоузданије средство хармонијског развоја, треба што чешће примењивати као допуну осталом вежбању, а нарочито што оне дозвољавају већу слободу кретања на свежем ваздуху, пријатно расположење и забаву, утичући на развој живости, окретности и брзине ученика.

7. Пливање, веслање и клизање на леду организовати у договору са директором и у присуству разредног старешине, као и веће гимнастичке излете у поље и шуму, бар једном годишње, а крајем године организовати гимнастичке свечаности, на којима се изводе телесна вежбања, игре и утакмице ученика.

8. Било би корисно и лепо да ученици имају посебно одело за телесна вежбања, које може да пропише директор у договору са наставником и школским лекаром, а ученици да га набаве ако имају могућности, поред тога ученици једне школе могу имати своју заставу, значке и добоше, који се употребљавају на маршевима, излетима и свечаностима.

Свакако да су ова стручно изложена методска упутства и објашњења била драгоцена помоћ директорима и наставницима телесног вежбања, што је у крајњем доприносило подизању наставе физичког васпитања на квалитетно виши ниво.

3.4.1.18. "Основна правила и упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама", достављена расписом ПБр.20.560, од 21.10.1911. године

Четири године након достављеног "Привременог програма и упутства за наставу телесног вежбања у школама", министар просвете Љубомир Јовановић упутио је распис свим средњим школама (21.10.1911, ПБр. 20.560) са којим је доставио и "Основна правила и упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама" 177.

На почетку расписа истакао је да се у последње време у Србији "живље почело радити на подизању физичке снаге и витешког духа" у чему школа ако не предњачи не би смела да заостаје, због чега је током прошле године (1910) у средње школе доведено неколико стручно оспособљених наставника, приступило се организованијем телесном васпитању и покушано да се успостави трајнија и чвршћа веза са савезом српских сокола "Душан Силни".

177. Просветни гласник.Београд 1911. (страна 779-790).

Да би организација телесног вежбања била што успешнија, навео је министар у другом делу расписа, поверио је "нарочитом одбору људи, посвећених у ово питање", да изради и предложи основна правила и упутства, која је одбор израдио, а министар их усвојио, дајући још неке напомене у вези са овом наставом.

Пре свега "шаблонска гимнастика", која није водила рачуна о хармонијском развоју тела, већ тежила ефектима, преживела је, па се стога препоручује да се сходно циљу "данашње гимнастике" обрати пажња свим деловима тела једнака пажња, помогне хармонијски развој укупног организма, упућује у хигијенски начин живота, васпитава у уредности и тачности, развија самопоуздање и самодисциплина.

Истичући остале задатке савремене школске гимнастике министар је навео и њен васпитни значај у ширем смислу (развијање свежине духа, ведрине дечје душе, љубави ка природи, школи, завичају, отаџбини), што је задатак и обавеза целе школе, односно свих наставника, директора и школског лекара.

На крају министар упућује директоре на бољу организацију наставе телесног вежбања, односно обезбеђивање поподневних часова само за наставу телесног вежбања, позивајући их да му се обрате у колико њихова школа нема наставника гимнастике, справа за вежбање или се среће са другим проблемима, како би све то министар озбиљно оценио и помогао "колико је то год могућно."

Основна правила и упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама

Ова Правила и Упутство састоји се из три дела и то: А. Наставна средства; Б. Распоред наставног градива, код

кога су у десет тачака изложене врсте вежбања и В. Упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама, које је у потпуности било једнако Упутству које је министар А.Николић упутио средњим школама 1907. године.

А. Наставна средства:

У најширем обиму:

1. Хигијенске поуке и физички прегледи;
2. Поправљање здравствених прилика, школска купатила, снабдевање топлим доручком, ученичке кухиње, станови.

У ужем смислу:

3. Гимнастика - 2 часа недељно;
   а) корективна (ради исправљања телесних мана),
   б) васпитна (за хармонијски развој тела): без справа, помоћу справа и на справама.
4. Игре - полудневне (једанпут недељно):
   а) игре са справама (лопте, клиса итд),
   б) игре без справа (друштвене и витешке), шетње, пливање, веслање, клизање, санкање, итд.
5. Излети и путовања, краћа и дужа (логоровања).

У односу на наставни програм из 1907. године овај програмски садржај, назван н а с т а в н а с р е д с т в а, не одступа много од њега, мада је у њега унето неколико нових облика активности.

Први пут до сада јавља се корективна гимнастика, као средство отклањања телесних мана, која се задржала у наставним програмима до данашњих дана, са јасно прецизираним задацима у спречавању и отклањању телесних деформитета код ученика.

Поред пливања и клизања, који су се појављивали и у раније доношеним програмима, као наставна средства предвиђене су активности веслање и санкање, што значи да се настојало да се унесе у програм све оно што би могло да се користи и примењује у телесним активностима ученика у циљу што успешнијег физичког развоја и физичких способности.

Исто тако први пут до сада предвиђа се логоровање ученика, односно вишедневни боравак ученика у природи, са одређеним активностима, преко којих би се остваривало више задатака физичког васпитања.

Уношењем у наставна средства у ширем смислу "физичке прегледе", при чему се мислило на мерење и утврђивање стања и развоја физичког развитка ученика, означавало је почетак озбиљнијег праћења утицаја телесног вежбања на стање физичког развитка ученика, а побољшање здравствених услова ученика (купатила, кухиње, становање) представљало је одговорнији однос према здравствено хигијенским условима живота и рада деце.

Б. Распоред наставног градива

Распоред наставног градива изложен је у табели према разредима и врстама вежбања, што је олакшавало наставницима при планирању наставних садржаја за реализацију наставе.

Распоред наставног градива наводимо у изворном облику:

Група	Одељак	Врста вежбања	У разреду
I	1. 2. 3.	Став, основни и полжаји Ходање Трчање	1 2 3 4 5 6 7 8
II	1. 2.	Вежбање у врстама (поврставање) Пр.вежбе без справа	1 2 3 4 5 6 7 8
III	1. 2.	Просте вежбе са справама (палица и буздован) Групе (пирамиде)	- - - 4 5 6 7 8
IV	1. 2. 3. 4.	Скакање Прескакање Прескакање с мотком Двоскок и троскок	1 2 3 4 5 6 7 8 - - - 4 5 6 7 8
V	1. 2. 3. 4. 5.	Вежбања на јарцу Вежбања на коњу Вежбања на вратилу (вешање, подизање) Вежбање на гредици (одупирање, провлачење) Вежбање на лествама	- - 3 4 5 6 7 8 - - - 4 5 6 7 8 - - - 4 5 6 7 8 - 2 3 4 5 6 7 8 - 2 3 4 5 6 7 8
VI	1. 2. 3.	Бацање камена (терета) Бацање котура (дискоса) Бацање копља	- - 3 4 5 6 7 8 - - - - 5 6 7 8 - - - - - 6 7 8
VII	1.	Народне игре и различности	1 2 3 4 5 6 7 8
VIII	1.	Школа хрвања и боксовања	- - - - - 6 7 8
IX	1.	Војна вежбања и ратна служба (с оружјем)	- - - - - 6 7 8
X	1.	Полудневне игре (друштвене игре, игре, излети, купања, санкања, клизања, путовања, логоровања, итд.	1 2 3 4 5 6 7 8

Као посебан прилог овом Распореду наставног градива изложене су у десет тачака "Врсте вежбања", који је начином излагања представљао квалитативни допринос новом наставном програму.

Наиме поред сваке врсте вежбања, које је где је то било потребно приказано и у основним елементима, наведен је и циљ, односно одређени утицај и дејство те вежбе на организам ученика, тако да је наставник могао да врши избор вежби према постављеним задацима за поједине часове гимнастике, а то је била посебна помоћ оним наставницима који су изводили наставу физичког васпитања, а нису били довољно стручно оспособљени за то.

"Врсте вежбања" изложићемо у нешто сажетом облику:

У првој тачки наведене су три врсте вежби: а) заузимање става и основних положаја (циљ: правилно држање тела); б) ходања (циљ: јачање ножних мишића и плућа); в) трчање, такмичења на краћим растојањима (циљ: јачање целог тела, нарочито срца и плућа).

У другој тачки дата су: а) вежбања у строју, у месту и кретању (циљ: привикавање реду и сложеном раду); б) просте вежбе, са покретима руку и ногу, у месту и кретању (циљ: симетрично развијање мишића, окретност и гипкост делова тела).

У трећој тачки дате су: а) просте вежбе са справама с палицама и буздованима, уз радње као у другој тачки (циљ: вежбање у поузданом руковању справама).

У четвртој тачки дате су четири групе вежби: а) скакање из места, трка, у даљ, у вис, с висине у дубину (циљ: развијање ножних мишића и плућа); б) прескакање конопца и

других препона; в) прескакање с мотком из места и залета; г) двоскок и троскок (циљ: вежбање у хитрини и гипкости целог тела).

У петој тачки изложене су вежбе на справама разврстане у пет група: а) вежбање на јарцу; б) вежбање на коњу (циљ за обе справе: јачање врата, прсију и руку); в) вежбање на вратилу и то вис, помицања, прехвати, згибови (циљ: јачање врата, прсију, руку и мишића трупа); г) вежбање на гредици и то одупирање и провлачење; д) вежбање на лествицама усправним, попречним и положеним и то пењања и спуштања рукама (циљ: одржавање равнотеже, хитрине и гипкости тела).

У шестој тачки дата су бацања: а) бацање камена-терета, тежине 1-5 кг (камен, ђуле, врећа итд), убацивање, пребацивање рукама, ногама (циљ: вежбања у одбрани и практичном раду); б) бацање котура (диска), (вежбања мишића и чула); г) бацање копља, из слободне руке и рамена, гађање мете (циљ: вежбање руку, груди и чула).

У седмој тачки дате су народне игре и различности, подешене према узрасту ученика (циљ: морални утицај, вежбање у реду, добровољној дисциплини, подизање воље и расположења).

У осмој тачки дато је рвање и боксовање и то основна правила, без такмичења (циљ: јачање свих телесних мишића).

У деветој тачки дата су војна вежбања и ратна служба (извидничка служба) и то руковање оружјем, стрелама (циљ: припрема за војну службу).

У десетој тачки дате су полудневне игре и то лоптање, фудбал, кронет, тенис, итд. Осим тога лети купање, а зими санкање и клизање, као и већи дневни излети, вишедневни, логоровање (циљ: развијање дружељубља и искрених односа према наставнику).

Б. Упутство за наставу телесног вежбања у средњој школи

Ово "Упутство..." било је у потпуности исто као и Упутство из 1907. године, с тим што је ово било проширено још једном тачком, односно на крају у тачки десет наведено је да је потребно на крају сваког тромесечја прегледати сваког ученика, ради утврђивања физичког развоја.

Наведено је да се овим прегледима утврђује разлика у а) висини, обиму (капацитет), тежини, снази мереној динамометром и б) у скакању у висину, у дужину, у трчању до 30 м. (брзина) и бацању терета (1-3 кг.).

Уношење овог захтева значило је подизање на знатно квалитетнији ниво наставу физичког васпитања, без обзира што се то није могло да примени у већини школа. Осим тога створене су основне претпоставке за стручно праћење телесног развоја и физичких способности ученика и утицаја телесног вежбања на њихове вредности, што у савременом физичком васпитању има велики значај.

Г. Помоћна средства за фичко васпитање

Као помоћна средства настави физичког васпитања министар је предложио активан рад ученика у друштвима за физичко васпитање као и уџбенике, односно стручне књиге из ове области.

I. Друштва

Сматрајући да чланство у друштвима за физичко васпитање може да користи физичком развоју и здрављу ученика, министар је препоручио уписивање ученика у соколска друштва, планинарска

друштва, кола и четничка одељења (извидници), савезе трезвене младежи, стрељачка, клизачка, веслачка и слична удружења и сва остала која не би била штетна по здравље ученика и њихов успех у школи.

На овај начин физичко васпитање ученика није било ограничено само на школу и наставни час, већ је активност ученика у овим друштвима значила додатни утицај на њихов физички развитак, који је био утолико значајнији уколико одређена школа није имала одговарајуће услове за ову наставу, па чак није ни имала редовне часове.

II Уџбеници

Из наведених уџбеника, односно пописа стручне литературе, могу се сагледати и објаснити за то време врло прогресивна опредељења министра у вези наставе физичког васпитања у школама. 178.

"Физичко васпитање, од Ср. Ј. Стојковића.

Српске народне игре, од д-ра Тих. Р. Ђорђевића.

Витешке игре, од поручника Милана Арсовића.

Разумно физичко васпитање (Народно здравље, 1908).

Guide pratique d'education physique, par George Hebert. Paris. Vuibert et Hony, Eduteurs.

Spielnachmitage, von Prof. H. Raydt, Leipzig u. Berlin. Teubners Verlag.

Соколски систем (Соколски гласник).

Zakladove telocviku, D-r M. Tyrš.

Telocvik - Čermak.

Soustava sokolska. - Češka Obec Sokolska.

---

178. Наведене књиге су у овом раду наведене онако како је то министар изложио у овом документу.

Telocvične hry, pro školy, napsal Josef Klenka. Svezek I i II. V Praze, 1907.
Telocvične hry, napsal Josef Klenka. Svazek III. V. Praze, 1906.

Клизање, др Фрањо Бучар, Загреб, 1901.
О женском телесном узгоју, др Фрањо Бучар, Загреб, 1904.
Игре за друштва и школе, др Фрањо Бучар, Загреб, 1905.

Дјевојачка гимнастика, Ивана Хиршман, Загреб, 1906.
Гимнастика и јуначке игре. По нашим и туђим изворима и по својем искуству написао Сретен Ж. Пашић. Београд, 1904.
Уџбеник из гимнастике, Написао Атанасије М. Поповић, Београд, 1908. Телесно вежбање и његов утицај на тело и дух човеков. Предавање Атанасија Поповића, Београд, 1900."

Д. Справе

И на крају ових правила, распореда и упутства набројане су справе неопходне у настави физичког васпитања: палице од дрвета, буздовани од дрвета, разбој, попречна греда, ногари за конопац, јарац, коњ, трибина за скакање с висине, трибина за скакање у дужину, конопци и лествe.

3.4.2. Реализација наставе физичког васпитања у периоду од 1890. до 1914. године

Анализирајући наставу гимнастике у овом двадесетчетворогодишњем периоду може се уочити да се у њему издвајају два карактеристична дела и то:

Први део од 1890. до 1898. године био је период потпуно занемареног стања наставе гимнастике у средњим школама, без

одговарајућих програма и стручног кадра, са нешто справа и опреме за ову наставу, осталих из претходног периода наставе гимнастике и војног вежбања.

Други део од 1898. до 1914. године био је период одговорнијег односа највиших просветних власти у вези са овим наставним предметом, јер се настави физичког васпитања обраћала знатно већа пажња него до тада, почев од низа расписа министра просвете у вези наставе, преко израде и доношења нових наставних програма, правила и упутстава, као и стручног оспособљавања наставног кадра.

3.4.2.1. Период од 1890. до 1898. године

Повлачењем из школа официра, који су изводили наставу гимнастике и војног вежбања прекинуто је извођење било какве наставе физичког васпитања у овом периоду.

Напуштајући наставу војног вежбања престао је да важи наставни план за овај наставни предмет, а како ни Наставним основама из 1890. године, а ни наставним планом из 1893. године није донет нови наставни програм наставе гимнастике, то је онемогућавало ваљано извођење наставе овог предмета чак и да је било наставника гимнастике.

Из записника са седнице Управе Професорског друштва из 1893. године види се да је министар просвете тражио од Управе да изради наставни план једнолике средње школе, који је Управа и израдила, међутим у њему нема програма наставе гимнастике, док је у напомени уз предложени план назначено да програм из телесног и војног вежбања није одређен, јер за то треба постићи споразум. 179.

179. Записник Седнице Управе Професорског друштва, од 14.7.1893. године. Наставник, Београд 1893.(страна 338).

У том смислу Сава Грујић министар војни се обратио министарству просвете (16.9.1893). са предлогом да се поново уведе настава војног вежбања, која је по његовом мишљењу укинута ради штедње, истовремено именујући чланове мешовите комисије која би овај проблем разматрала (Ј. Мишковића и Ј. Павловића).

Министар просвете је прихватио ову иницијативу и у Комисију предложио Симу Лозанића и Сретена Стојковића, међутим овај покушај поновног увођења није се остварио, јер је Комисија подсетила да је у сличном саставу урадила предлог програма још 1890. године и да по њему није ништа урађено, што се догодило и овог пута. 180.

Број средњих школа у овом осмогодишњем периоду кретао се између 26 на почетку и 22 на крају и у њима готово да уопште није било наставника гимнастике. 181.

Изузетак је Виша женска школа у којој је наставу гимнастике и играња предавала Славка Васиљевић почев од школске 1886/7. до 1909/10. школске године, као и I београдска нижа гимназија у којој је Љубомир Илић, бивши наставник гимнастике у овој школи (1880-1882), предавао гимнастику и војно вежбање од 1890. до 1894. године, како је записан овај наставни предмет у извештајима иако је војно вежбање укинуто.

У осталим средњим школама само се повремено појављивао неко од учитеља гимнастике или других наставника, који је предавао овај наставни предмет, као на пример у I београдској гимназији А. Мајер 1894. године, Јован Стојановић у

---

180. Архив Србије (МПс: 1893, 34, 29).

181. Почетком школске 1890/91. године било је 26 средњих школа са 7.354 ученика, а почетком 1897/98. године 6.860 ученика у 22 средње школе. (Новитовић, Ј.: Историјати средње наставе... Београд 1940. (страна 48).

учитељској школи у Београду 1895. године, Густав Фејфар у I београдској гимназији 1896. године. 182.

Из сачуваних извештаја директора школа о реализацији наставног програма у школама у овом периоду, може се закључити да наставе гимнастике није ни било, јер се у њиховим извештајима углавном она не спомиње или се констатује да није предавана, пошто нема стручних наставника. 183.

Праву слику ове наставе дао је у свом извештају привремени управник Више женске школе у Крагујевцу, истичући на почетку извештаја да за разлику од других народа, који прихватају став педагога и хигијеничара о потпуној хармонији у васпитању тела и душе, код нас се од свега тога ништа не опажа, јер у гимназијама нема више наставе војног вежбања, а у вишој женској школи гимнастику предају учитељице "које од тога ни појма немају", а за ову наставу нема ни потребних справа ни "локала" и "да је гимнастика постојала само на хартији, јер оно мало, што су деца за време лета радила по дворишту, не заслужује назив "гимнастика".

Обилазећи пиротску и књажевачку гимназију, у својству изасланика министра просвете, др Богдан Гавриловић, професор Велике школе, забележио је у свом извештају да ни једна школа нема учитеља гимнастике, али пошто је телесно вежбање и кретање потребно деци ради здравља "требало би да свака школа има свога школованог учитеља гимнастике, своју вежбаоницу и своја игралишта". (Подвукао Б.Гавриловић).

---

182. Антоније Мајер и Густав Фејфар, по народности Чеси, у Прагу су похађали курсеве за учитеље гимнастике, по доласку у Србију били су учитељи гимнастике у Гимнастичком друштву "Соко" у Београду. Обојици је Главни просветни савет признао стручну квалификацију учитеља гимнастике и обојица су дали оставке на места учитеља гимнастике у средњим школама.

183. У Архиву Србије у Просветним гласницима сачувано је 24 извештаја директора и изасланика министра просвете.

Мијалко Ћирић, професор Велике школе, након обиласка Гимназије у Зајечару и III београдске гимназије забележио је у извештају да у зајечарској Гимназији постоји једна сала "створена за гимнастику" само што јој недостају стручан наставник и неке справе за вежбање, док у III београдској гимназији нема учитеља за гимнастику, али има за певање и музику, истичући да је по његовом мишљењу "гимнастика много корисније и преча, па зато и треба да дође пре певања и пре музике." 186.

Сви ови предлози, мишљења, примедбе и запажања у вези са наставом гимнастике имали су одговарајућег утицаја на ставове школских власти у вези са овом наставом, односно на доношење одређених законских предлога и прописа у вези са побољшавањем услова за њену реализацију.

Тако је на пример Професорско друштво, на свом V редовном збору, одржаном 8.9. и 10. августа 1893. године у Београду, на коме је вођена расправа о наставном плану за гимназије, усвојило предлог Сретена Стојковића да се у све разреде уведе гимнастика са војним вежбањем, као обавезан предмет за све ученике, а не да стоји у напомени наставног плана као што је то предложила Управа Професорског друштва. 187.

Др Богдан Гавриловић, професор Велике школе, председник Гимнастичког друштва "Соко" у Београду, подносећи извештај Главном просветном савету у вези са признавањем стручне квалификације Антонија Мајера, априла 1894. године, изложио је и своје мишљење о стању наставе гимнастике у нашим школама, подносећи и одређене предлоге како би се то стање побољшало.

---

184. Просветни гласник. Београд 1894. (Страна 10).
185. Просветни гласник. Београд 1895. (Страна 172).
186. Просветни гласник. Београд 1895. (Страна 636).
187. Наставник. Београд 1894. (Страна 500-502).

Најпре се осврнуо на стање наставе гимнастике у вези које је написао да се доста средстава уложило на наставу гимнастике (плаћање учитеља и набавка справа), али да није никакав успех постигнут, јер и поред тога што је била у програму средњих и основних школа, "она је била свакад пасторче наше наставе, о коме до данас готово нико није водио озбиљну бригу, па о коме се ни до данас много не мисли."

Овако оштру критичку оцену стања наставе гимнастике Б. Гавриловић је дао на основу познавања прилика у њој, јер је поред тога што је био председник Гимнастичког друштва "Соко", био више пута и изасланик министра просвете и обилазећи средње школе могао је да установи какво је стање у вези са овом наставом.

Основне разлоге види у недостатку детаљно разрађених, ваљаних наставних програма, као и у оскудици стручног кадра, односно квалификованих учитеља гимнастике, који би такве програме могли остваривати, насупрот постојећем стању у коме су за наставнике примани бивши официри аустроугарске или руске војске, а такође и официри наше војске.

Истичући потребу да "гимнастику треба учити из темеља", исто онако као што се уче математика, језици, природне и друге науке, односно по програму, као што се то ради у другим наставним предметима, обраћа се Главном просветном савету са жељом да укаже "на оно жалосно стање у ком се наша гимнастика налази" и да укаже "на путеве којима би требало поћи у будуће, па да се избегне све оно у чему се до данас грешило, а са малим средствима дође до резултата."

У вези са тим Б. Гавриловић је изнео три предлога којима би се могло побољшати стање наставе гимнастике и то:

1. Да се из школа избаце ("истисну") вежбања пушком, мачевима, стројевима, четама, а да се држи само школска (хигијенска) гимнастика, јер не треба у школе уносити суровост из касарне, а у касарне "лабавост" из школа.
2. Да се отвори једна "нарочита" школа за наставнике гимнастике за основне и средње школе, која не би много коштала, а радила би док не обезбеди довољно учитеља гимнастике.
3. Да се за учитеље гимнастике нико не прима ко нема за то одговарајућу диплому и кога не препоручи Главни просветни савет.

Председник Главног просветног савета упутио је допис министру просвете (2.4.1894) у коме га је известио о овом реферату др Богдана Гавриловића, наводећи сва три предлога у вези са побољшањем наставе гимнастике, обавештавајући да је реферат достављен М. Јовановићу-Батуту, професору Велике школе, да би се на основу и његовог мишљења "могле предузети мере за завођење гимнастике у наше средње школе на једној научној и модерној основи". 188.

Сигурно да су ови предлози и иницијативе имале одређеног утицаја на формирање мишљења у вези са решавањем наведених проблема ове наставе, што се касније и показало, јер су ови предлози уграђивани у одређена законска акта и прописе, као што је и тринаест година касније дошло до отварања Гимнастичке школе (гимнастичког курса) за учитеље гимнастике.

---

188. Архив Србије (МПс: 1894, 11, 41).

Оцењујући стање наставе гимнастике и однос према њој, Сретен Стојковић је 1898. године констатовао да је у Србији у вези са тим "општа занемареност", да омладина занемарује народне игре, које је некада радо вежбала (скакање, бацање камена с рамена, рвање, џилитање), а "физичко васпитање, којега је, скоро за три деценије, било каквог таквог бар у школама, сасвим је напуштено већ од неколико година." 189.

И док закључује да нећемо зажалити за напуштеном војничком гимнастиком, "у шта се школска гимнастика била изметнула осамдесетих година", истиче да "не треба да будемо равнодушни према општем нехату нашем за ту страну васпитања, која није николико неважнија од стране умног и моралног васпитања".

Из података прикупљених из извештаја директора школа и изасланика министра просвете, као и из оцена и мишљења о настави гимнастике у овом периоду савременика тога времена, може се констатовати да је настава гимнастике са прекидом војног вежбања уствари прекинула и са редовним извођењем било какве наставе гимнастике, може се рећи скоро у свим средњим школама.

Ово занемарено стање наставе гимнастике проузроковано је пре свега недостатком одговарајућег стручног кадра за ову наставу, који није могао да се оспособи ни у једној школи у Србији, осим при Војној академији полагањем испита из ове области, што је била пракса ранијих година или полагањем стручних испита при Друштву за гимнастику у Београду, са којом је праксом започето крајем овог периода.

Са оваквим стањем се нису мирили најугледнији професори и директори, те је у овом периоду испољено низ иницијатива,

---

189. Стојковић, С.: Физичко васпитање у Грка и Римљана. Просветни гласник Београд 1898. (страна 130).

у смислу јавне критике, мишљења и предлога како би се ово недопустиво стање наставе гимнастике променило, односно обновило и наставило предавање овог наставног предмета у свим средњим школама, веома значајног за васпитање ученика.

Настојања и напори су уродили плодом, јер се у периоду од 1898. до 1914. године остварило низ предлога, даваних у претходном периоду, што је допринело да се стање наставе гимнастике у средњим школама знатно побољша, односно да се ова настава реализује под руководством стручних наставника, у већини средњих школа.

3.4.2.2. Период од 1898. до 1914. године

Настојања да се проблеми ове наставе реше потекли су већ 1898. године од највиших просветних органа, односно од Министарства просвете, које је упутило распис директорима свих средњих школа, у вези са организовањем наставе гимнастике.

Расписом ПБр. 4485 (1898) министар просвете се обратио свим директорима и наставницима школа, позивајући их да сви заједно поведу бригу о физичком развитку ученика, истичући да при непостојању услова (справе, сале, стручни кадар) постоје друге могућности, односно активности преко којих се могу остварити ови циљеви, за шта је потребна "велика љубав и воља наставника."

Из извештаја директора и изасланика се може сагледати напор школских колектива да поступају према предлозима министра просвете. У већини школа започело се са извођењем екскурзија у ближу и даљу околину, од којих је известан број био са циљем утицаја на физички развој ученика, односно са садржајима: вежбања у природи, трчања, скакања, бацања камена, дужих маршева и слично.

Како је проблем стручних наставника и даље остао као нерешива тешкоћа ове наставе, у једном броју школа одређени су млађи наставници, углавном резервни официри, који су према посебном распореду изводили телесна вежбања ученика, у другим школама су то чиниле разредне старешине, а готово у свим школама се настојало да активност ученика за време школских одмора, као и пре часова, има организованије облике физичког вежбања под руководством дежурних наставника.

Свакако да ове мере нису могле да замене организовану наставу физичког васпитања, под руководством стручних наставника и према стручно направљеном наставном програму, али су ипак имале вредност што су усмериле пажњу школских колектива и просветних власти на овај занемарени део васпитно образовног подручја, стварајући на тај начин одређено сазнање да се овај проблем мора решити.

Закон о средњим школама (1898) сврстао је гимнастику у групу предмета тада називаних "вештине", као обавезну вештину у свих осам разреда, чиме је статус овог наставног предмета имао и даље законом потврђену једнакост са осталим наставним предметима. Законом су регулисани и услови стицања стручне квалификације учитеља гимнастике, са жељом да стручни кадар у овој области има одређени образовни и стручни ниво.

Исте године донети наставни планови били су један од неопходних услова за успешну реализацију наставе гимнастике, иако нису били детаљно разрађени, били су одређена оријентација на основу које је стручно оспособљен наставник могао да организује ваљану наставу физичког васпитања.

Настојања министарства просвете да се регулишу основни услови за ову наставу су у 1899. години изражена и кроз

донета "Правила о грађењу школа", у којима је предвиђено да веће школе имају и гимнастичку салу (дворницу за гимнастику), а у школским двориштима да се постављају справе за гимнастику. И нови наставни програми од 1901. године, разрађени и нешто боље систематизоване грађе него претходни, пружали су могућност успешније реализације наставе гимнастике.

Стварајући на овај начин законске обавезе школама у вези са наставом гимнастике министар је знао да у свим школама није могуће да се реализују ови постављени захтеви, те је да би стекао јасан увид повремено тражио извештаје о томе шта је урађено у школама (1903), подсећајући новим расписима на могућности школа, да у ситуацији када нема стручних наставника, тај проблем надокнаде одговарајућим активностима осталих наставника (1905).

Па и поред свих тих настојања у извештајима директора школа, које су на крају школске године достављали министру просвете, настава гимнастике је у малом броју школа налазила одређено место, што је значило да се и поред свих законских прописа и расписа нису могле да превазилазе основне тешкоће у вези са њом.

Тако на пример у извештајима за прво тромесечје школске 1900/1. године, од 16 извештаја само је у два извештаја (Више женске школе из Београда и Гимназије из Крушевца) споменута настава гимнастике, односно изнето да се она реализује, иако је била обавеза сваког директора да напише извештај о свим предметима.

Две године касније на захтев министра просвете (1903) да се доставе извештаји о стању наставе гимнастике, од 18 извештаја, колико их има у архивској грађи Архива Србије, само су у два директори одговорила да се ништа не ради у

овој настави (алексиначке приватне и нишке гимназије), док је у осталих 16 извештаја изнето низ активности које су директори и наставници школа предузимали у вези са наставом физичког васпитања.

Углавном су телесна вежбања предузимана у јесен и пролеће, када су то временски услови дозвољавали, док је за време зимског периода све прекидано. Активности су најчешће спровођене између часова (за време школских одмора) и на организованим излетима у околину.

Из ових извештаја се види да су телесна вежбања ученика извођена најчешће у облику дечијих игара, што је и разумљиво, јер су их организовали наставници који нису били стручни за ову наставну област, а код дечијих игара су деца остављана да их сама организују и учествују у њима; затим разни облици скакања, трчања, рвања, игре лоптом; као и разни облици такмичења у трчању.

Већина директора је указивала на основне проблеме, односно недостатак сала за вежбање, справа, а посебно стручних наставника, износећи своја мишљења да нису увек најпогоднија решења да разредне старешине изводе ову наставу, јер ни по стручности, а често ни по годинама нису за овај посао, тражећи да Министарство одреди стручног наставника за њихове школе.

Из извештаја за I тромесечје школске 1906/7. године може се закључити да је све мање обраћано пажње на наставу гимнастике, јер од 16 извештаја само је у једном наведено да се изводи настава гимнастике и да има стручног наставника (крагујевачка Гимназија, у којој је радио Живан Мацаревић учитељ гимнастике), док се у осталих 15 извештаја овај наставни предмет не спомиње, а у прегледу наставних предмета се и не налази.

Иначе стање у вези стручних наставника гимнастике и даље је било веома неповољно и само неколико школа имало је повремено учитеље гимнастике све до 1905. године, када је неколико школа добило наставнике гимнастике, а затим се сваке следеће године појављивао по неки нов наставник у некој од средњих школа.

Виша женска школа имала је наставнице гимнастике и играња без прекида кроз читав овај период, док је крагујевачка Гимназија овај период започела са организованом наставом гимнастике, односно са младим и амбициозним учитељом гимнастике Костом Јовановићем, који је 26.3.1897. године положио испит за учитеља гимнастике у Гимнастичком друштву "Душан Силни", те као први учитељ гимнастике са положеним испитом постављен у ову школу. 190.

Почев од 1901. године, односно од прве године рада Женске учитељске школе у Београду. гимнастику је предавала Славка Васиљевић, наставница Више женске школе, а од 1903. године Наталија Ристић, која је исте те године предавала гимнастику и играње и у Вишој женској школи, заједно са С. Васиљевић, На тај начин су ове наставнице у обе школе предавале заједно или једна од њих све до 1907. године, у којој је учитељска школа била без наставнице гимнастике.

Прва београдска гимназија била је дуго без учитеља гимнастике и тек 1903. године за учитеља гимнастике постављен је

---

190. Коста Јовановић, рођен 1875. године у Ораховици у Банату, основну школу завршио је у Јасенову, а гимназију у Белој Цркви, Вршцу, Београду и Пироту, у коме је завршио VII разред. Испит за учитеља гимнастике полагао је у Гимнастичком друштву "Душан Силни" пред Комисијом коју су сачињавали: др Александар Зега, Емерик Штајнлехнер и секретар Министарства просвете Љуб. Давидовић.
У крагујевачкој Гимназији је радио само једну годину, где се истакао у припреми јавног часа ученика, са кога су фотографије послате на Међународну изложбу у Паризу (1899).
Умро је августа 1899. године.

Антоније Браздил, Чех, који је био наставник гимнастике у више средњих школа у Чешкој, али је и поред најбољих оцена из чешких школа и положеног гимнастичког курса у Прагу, већ маја 1904. године разрешен дужности на предлог директора школе, који није био задовољан радом овог учитеља гимнастике.

Из добијених извештаја директора школа, за школску 1906/7. годину, министар је сагледао стање наставе гимнастике у средњим школама, односно да се овом наставном предмету и даље не посвећује онаква пажња какву заслужује, тј. да се у школама не поступа према његовим упутствима достављеним расписима претходних година (1898, 1903. и 1905), те је стога септембра 1907. године расписом ПБр. 14.971 још једном упозорио директоре школа на значај ове наставе и потребу да се о њој поведе већа брига него до тада.

Два месеца касније затражио је од свих директора да му поднесу извештаје шта је предузето да се настава гимнастике у школи редовно изводи, тако да је у вези овог његовог захтева убрзо добио одговоре из 35 средњих школа, којима су директори објашњавали шта је све предузето да се стање наставе гимнастике побољша.

Није било ни једног директора који није навео да је бар нешто рађено у вези са наставом гимнастике, односно са телесним вежбањем ученика, ма да су скоро сви износили тешкоће са којима се сусрећу у вези са реализацијом ових захтева, тј. са недостатком справа, просторија за вежбање у току зимског периода, стручног кадра, тражећи од министра да им се постави стручни учитељ гимнастике.

Наводили су разне облике и садржаје које су примењивали у својим школама и то почев од тога да су на излетима у околину са ученицима изводили разна телесна вежбања,

шведску (хигијенску) гимнастику, у школама собну гимнастику, у двориштима вежбе на справама, затим шетње и пешачења у природи, као и разне облике трчања, скакања и прескакања, дечије и витешке игре, па неке од њих и "фусбал" и друге игре лоптом (Пиротска гимназија) и "футбол" (Учитељска школа у Јагодини).

Понеки директор је наводио да су приликом овог вежбања у природи ученици вежбали и војна вежбања, што је значило да су се она задржала у још неким средњим школама.

Како је у то време у доста градова широм Србије основано више гимнастичких друштава за гимнастику, било у склопу друштва "Соко" или "Душан Силни" и у једном и у другом случају ученици средњих школа су били најбројнији чланови ових друштава, поготову тамо где су школе омогућавале друштвима да користе справе и просторије школе за вежбање чланова друштва.

На овај начин се стварала тесна веза између школске омладине и гимнастичких друштава, односно колико год су школе као организоване установе помагале и унапређивале рад ових друштава, толико су и друштва помагала унапређивање наставе гимнастике с једне стране организованим телесним вежбањем, у коме су узимали учешћа и ученици тих школа, а с друге стране стручним кадром, јер су учитељи гимнастике у друштвима често помагали у извођењу наставе гимнастике у тим школама.

Из достављених извештаја директора школа се види да је неколико школа остваривало такву сарадњу, као на пример ученици Гимназије у Крушевцу који су чинили готово целокупно чланство Гимнастичког друштва "Душан Силни"; у просторијама Зајечарске гимназије вежбали су чланови

Гимнастичког друштва "Соко" из Зајечара; у I београдској гимназији вежбали су чланови Гимнастичког друштва "Душан Силни", док је у просторијама II београдске гимназије вежбао Борачки клуб "Српски мач", али и чланови Гимнастичког друштва "Соко"; као и у згради Гимназије у Нишу у којој су вежбали чланови гимнастичких друштава "Соко" и "Душан Силни".

У Алексинцу је такође постојало гимнастичко друштво, али са именом "Шуматовац", у коме су вежбали ученици државне и приватне гимназије, а часове вежбања држали наставници гимназије, те на тај начин унапређивали и наставу гимнастике у школи, али и рад гимнастичког друштва.

Ова повезаност школа и друштава за гимнастику трајала је од првих дана оснивања и рада ових друштава, која су у прво време била приморана да се повезују са школама, како због објеката за вежбање (сале, дворишта) и справа на њима, тако и због ученика, који су били потенцијални чланови ових друштава.

Тако се на пример "Друштво за гимнастику и борење" из Београда, неколико месеци након оснивања,(априла 1882.) обратило министру просвете да им одобри да користе државни плац у Кнез Михајловој улици "код Делијске чесме-тамо, где је гимнастика и гимнастичке справе београдске велике гимназије". 191.

Сличан захтев упутила је и управа "Шабачког друштва за гимнастику и борење", која је од министра просвете тражила (октобра 1882) да им дозволи да вежбају у нижој гимназији, док се Друштво материјално не оспособи, прецизирајући свој захтев да траже дозволу за вежбање у гимназијском дворишту за време лепих дана, а зими и када је ружно време два пута недељно да вежбају у ходнику на горњем спрату (са куглама и борење). 192.

---

191. Архив Србије (МПс: 1882, VII, 639).
192. Архив Србије (МПс: 1882, XXV, 3, 148).

Иначе ова гимнастичка друштва су већ од првих дана свога постојања за своје циљеве поставили да спремају учитеље гимнастике на "нарочитим курсевима за питомце",како је то јануара 1882. године писао председник "Друштва за гимнастику и борење" из Београда Министру просвете, "који би се могли употребити и у нашим школама".

Као посебно вредно у постављеном циљу овог Друштва је сагледавање проблема недовољне стручне оспособљености учитељског кадра, те је даље у овом писму истакнуто да ће се на ове курсеве примати "и ђаци учитељске школе, којима је гимнастика као будућим народним учитељима преко потребна", што се у каснијем периоду показало као посебно значајно, јер су они учитељи и наставници који су вежбали у неком од ових друштава били иницијатори и покретачи унапређења наставе гимнастике, а када су постали учитељи гимнастике, са доста стручности водили наставу гимнастике. 193.

Недостатак квалификованих учитеља гимнастике наметао је стално размишљање о њиховом школовању за потребе наставе физичког васпитања, што се често појављивало као предлог у озбиљнијим расправама о овом проблему.

Полагање стручних испита при гимнастичким друштвима била је привремена мера и могла је само делимично да реши недостатак учитеља гимнастике, тако да се морало најзад приступити правом решењу овог проблема, односно отварању Гимнастичке школе (курса) у којој би изабрани кандидати похађали наставу по утврђеном програму и након полагања испита стицали звање учитеља гимнастике.

Непосредну иницијативу у вези са отварањем школе имао је др Влад. Поповић, који је написао реферат министру просвете о "Заводу за физичко васпитање омладине" (24.5.1904), у

---

193. Архив Србије (МПс: 1882, VII, 639).

коме је истакао важност физичког васпитања и изнео штетне последице занемареног физичког васпитања у школама.

У другом делу овог реферата изнео је предлог како би требало организовати овај Завод, односно који наставни предмети би били одређени у њему, о трошковима и финансирању ове установе.

Годину дана касније (11.4.1905) Министарство просвете је донело одлуку да се приступи припремама за отварање Гимнастичке школе у Београду и одредило одбор који ће припремити пројект ове школе (рада и организације). 194.

На основу прибављеног програма рада сличне школе у Пруској, преко Министарства иностраних дела, Одбор је припремио свој предлог радећи на више седница, тако да је 15.11.1907. године доставио Министарству: "Правила за шестомесечни гимнастички курс"; "Упутство за телесно вежбање" и "Програм телесног вежбања".

Министарство просвете је након тога донело одлуку, актом ПБр. 19301 од 26.11.1907. године, да се отвори Гимнастичка школа (курс за спремање наставника гимнастике), а целокупну бригу око тога поверило је посебном Одбору, чији је председник био Миливоје Симић. Међу члановима је био и Стеван Тодоровић, оснивач Првог српског друштва за гимнастику и борење" (1857), који је тада био председник Гимнастичког друштва "Соко".

Одбор је припремио на основу већ урађених Правила, Упутства и Програма, следеће: "Правила Гимнастичке школе", утврдио наставни план и одредио наставне програме, предложио

194. За председника Одбора одређен је Сретен Стојковић, директор гимназије; а за чланове: др Милан Радовановић, управник Опште болнице; Сретен Пашић, управник Више женске школе; Милутин Мишковић, ђенералштабни потпуковник и Атанасије Поповић, професор Богословије(писац "Уџбеника из гимнастике" 1898).

наставнике, израдио распоред предавања, утврдио испитна питања и испитне комисије.

На предлог Управног одбора Гимнастичке школе, чији је управник био др Александар Зега, Министарство просвете поставило је наставнике школе. 195.

Након тога расписало је конкурс за полазнике ове школе 19.јануара и 12. марта 1908. године, па је након обављених прегледа примљено 20 кандидата, од којих је десет током трајања курса напустило школу.

Гимнастички курс трајао је од 1. маја до 29. октобра, а испити су одржани од 1. до 5. новембра 1908. године, које су положили свих десет кандидата, од којих су биле две жене, а након тога распоређивани су у средње школе током овог периода, мењајући често место службовања. 196.

Ових десет стручно оспособљених учитеља гимнастике, затим донети "Привремени програм и Упутство за наставу телесног вежбања" (1907), а такође и "Основна правила и упутство за наставу телесног вежбања", достављена 1911. године, били су значајна помоћ у подизању наставе физичког васпитања у средњим школама на виши стручни ниво.

---

195. Наставници школе су били: Сретен Пашић, управитељ ВЖШ за Историју телесног вежбања; Атанасије Поповић, проф. III бгд. гимназије, за Методику телесног вежбања; Јован Миодраговић, проф. II бгд. гимназије за Основе опште педагогике и Уредбу средњих и стручних школа; др Војислав Ђорђевић, секретар санит. одељења Министарства унутрашњих дела за Основе анатомије и физиологије човека са хигијенским правилима и Указивање прве помоћи; Љубомир Недељковић, пешад. капетан за Пешадијска егзерцирна правила и војно вежбање; Шарл Дусе, учитељ борења у Војној академији за основе борења мачем и сабљом; Фрања Хофман, привремени учитељ гимнастике у II бгд. гимназији за Општу гимнастику; Милутин Крњајић, учитељ гимнастике у I бгд. гимназији за Игре и спортове.

196. Архив Србије (МПс: 1907, 7о, 21о).

Међутим, друштвено политичке и економске прилике Србије, која је и поред снажнијег развоја трговине и све јачег размаха индустријске производње, била и даље приморана да већу пажњу поклања проблемима економске и политичке природе, јер царински рат са Аустријом, а након тога балкански ратови захтевали су већа усмеравања финансијских потенцијала у друге сврхе него што су то биле потребе развоја школства.

У том смислу и настава гимнастике, која због свог специфичног програма захтева материјална улагања, већа него за остале наставне предмете, остајала је у таквој ситуацији готово увек без довољно средстава за набавку потребних справа и опреме, а изградња посебних зграда за наставу физичког васпитања или већих сала у оквиру школских зграда, остала је и даље само потреба на коју ће дуго чекати генерације ученика и наставника.

И поред тога што више није организована Гимнастичка школа, односно није уписивала и школовала нове учитеље гимнастике, проблем стручног кадра се постепено ублажавао, јер су гимнастичка друштва "Соко" и "Душан Силни", а касније након уједињења и њихов Савез друштава, прихватили даљу бригу око тога, па су у њихова друштвена правила уграђивали као један од задатака школовање учитеља гимнастике.

Тако је каснијих година више заинтересованих лица, која су испуњавала основне услове утврђене "Законом о средњим школама" полагало испите пред стручним комисијама у гимнастичким друштвима и на тај начин постајали учитељи гимнастике.

Међутим, упркос томе што су у овом периоду постојали разрађени наставни програми и израђена упутства за наставу гимнастике, па чак крајем овог периода у три четвртине школа био и одговарајући стручни кадар за овај наставни предмет, ипак нису у свим школама постизани одговарајући резултати у настави физичког васпитања, пре свега због недостатка основних

материјалних услова (сале, терени, справе, опрема) који су и даље били основна препрека даљем развоју ове наставне области.

Из извештаја изасланика министарства просвете може се закључити да се настава физичког васпитања у таквим условима углавном сводила на дечије игре и још неке облике телесног вежбања без справа, тада називаних "шведска гимнастика", док се из извештаја директора школа може уочити да се са наставом физичког васпитања, готово у свим школама, прекидало за време лошег времена у зимском периоду, јер нису постојали услови за извођење наставе у гимнастичким салама, којих је било у свега неколико школа.

Осим Гимназије у Зајечару, која је имала у склопу зграде изграђену салу за вежбање и Више женске школе у Београду, која је одвојила посебну просторију за гимнастику и играње, још неке школе су повремено имале одређене просторије, краће или дуже време, зависно од броја ученика и потребе за школским простором, као на пример Гимназија у Крагујевцу, II београдска гимназија, I београдска гимназија, Реалка у Ужицу.

Неке од школа, где су радили амбициознији наставници гимнастике или директори, који су имали доста разумевања за овај наставни предмет, односно схватали његов значај и потребу телесног вежбања за развој ученика, организовале су наставу гимнастике за време лошег времена у школским ходницима или учионицама, што је доприносило њеном континуитету, односно континуитету утицаја на физички развитак ученика, али такве могућности нису обезбеђивале праве услове за организацију наставе физичког васпитања, а тиме и одговарајуће утицаје на физички развитак ученика.

Посматрајући наставу физичког васпитања у средњим школама у овом шеснаестогодишњем периоду можемо уочити да је доношењем Закона (1898) и расписа министра просвете (1898) у

вези наставе гимнастике учињен подстицај поновном организовању телесног вежбања у школама у којима, након осмогодишњег неодржавања ове наставе, још увек није било стручно оспособљених наставника гимнастике.

Расписи министра просвете (1903, 1905 и 1907) били су даљи подстицаји и буђење интереса у школама према овом наставном предмету, тако да је тај период био раздобље испуњено активностима наставничких колектива у организовању различитих форми телесног вежбања, од дечијих игара, до трчања, скакања, бацања, рвања и сличног вежбања на излетима или између часова, са разредним старешинама или посебно одређеним наставницима.

Рад Гимнастичке школе (1908) и "Правила и упутства за телесно васпитање", које је издало министарство просвете (1907.и 1911), били су квалитативан скок наставе физичког васпитања, која је на овај начин добила десет стручно оспособљених наставника, као и одговарајуће детаљно разрађене програме и методска упутства за извођење ове наставе.

Помоћ друштава за гимнастику, како у оспособљавању стручних учитеља гимнастике, кроз читав овај период, тако и у решавању других проблема рада на физичком васпитању у школама, била је значајна, јер је тесна веза и сарадња између школа и друштава била обострано корисна.

Ученици чланови друштава, вежбајући у друштвима надокнађивали су недовољан број часова и активности у школи, а завршавајући школе задржавали су позитиван однос према физичком васпитању, помажући са својих радних места или функција како рад друштава, тако исто и наставу физичког васпитања у школама.

Можда се са ове временске дистанце може учинити да се у настави физичког васпитања могло знатно више учинити, али не одвајајући се од друштвено економских услова и степена развитка Србије, од чега је зависила и материјална основа ове наставе, као и политичких промена и ратова које је Србија водила крајем овог периода (оба балканска рата), може се рећи да је у сфери обезбеђивања одговарајућих стручних наставника, наставних програма и озбиљности захтева у вези са реализацијом наставе физичког васпитања био задовољавајући однос највиших школских власти.

Међутим резултати свих тих настојања и покушаја унапређивања и бржег развоја наставе физичког васпитања није био увек у складу са уложеним напорима, што се мора објашњавати и степеном културно просветног развитка тадашње Србије.

Ипак са сигурношћу можемо закључити да генерације педагога, учитеља гимнастике, лекара и професора и свих оних који су се залагали и борили да физичко васпитање нађе и заузме место које му припада, нису узалуд улагале напор и труд да то постигну, јер њихови резултати нису видљиви и значајни само у периоду њиховог живота и рада, већ су уграђени у темеље школског физичког васпитања, које је изборило своје место и положај у васпитно образовном систему, онакав положај за који су се залагали ови бројни прегаоци и припадници покрета физичке културе.

3.5.0. ДИСКУСИЈА СА КРИТИЧКИМ ОЦЕНАМА

Упоредо са отварањем и развојем основних школа, у првим годинама полуваzалне Кнежевине Србије, отваране су и развијане и прве средње школе у Србији, као културна потреба земље која је желела да обезбеди школоване државне службенике и подигне ниво образовања својих становника.

Иако се у првим годинама после стицања независности водила борба са знатним економским тешкоћама, ипак је већ у тим првим годинама отворено неколико средњих школа.

Премештањем двогодишње Велике школе из Београда у Крагујевац (1833) и њеним претварањем у четвороразредну гимназију (1835) започело је отварање средњих школа и у другим местима, па су већ следеће године (1836) отворене дворазредне средње школе у Шапцу и Зајечару и Богословија у Београду, годину дана касније (1837) и дворазредна главна школа у Чачку, а 1839. године и у Београду, Ужицу и Неготину.

Физичко васпитање, као један од школских предмета, било је готово од првих година рада школа у замислима и покушајима његовог увођења, како појединих наставника тако и директора, главних инспектора школа и министара просвете.

Први п о к у ш а ј увођења неких облика телесног вежбања о коме постоје поуздани извори, у тим првим годинама рада средњих школа, јесте предлог Атанасије Николића професора у крагујевачкој Гимназији, упућен Попечитељству просвештенија 14.12.1839. године да се у Гимназији у Крагујевцу предаје "фехтовање" (мачевање), што је Попечитељство прихватило и упутило захтев Министарству унутрашњих дела да се уступи

из војног магацина оруђе потребно за фехтовање, те се може закључити са доста поузданости да су се ђаци ове школе вежбали у руковању хладним оружјем (мачем и ножем).

Иако је овај покушај А. Николића био ограничен само на једну школу, кратко трајао и био само једна телесна активност (мачевање) он је имао велики значај у погледу јављања интереса међу децом, али и међу званичним школским властима, а као прва иницијатива у овом правцу представљао је подстицај даљим напорима наставника, директора и органа школских власти.

Међутим врло брзо након овог покушаја донет је п р в и законски документ школског законодавства који је регулисао ово наставно подручје, односно већ 1844. године усвојено је "Устројеније јавног училиштног наставленија" у коме је наведено да ће се у гимназији в а н р е д н о предавати "т е л о у п р а ж н е н и ј е" (гимнастика) од првог па до шестог разреда", што значи да се настава гимнастике први пут појавила у школском законодавству у овом Закону 1844. године.

Но и поред тога што након доношења овог законског документа у оно неколико средњих школа није настава телоупражненија и реализована, значај ове законске одредбе није умањена тиме, јер она није значила само појаву овог наставног предмета у школском законодавству, већ је представљала почетак настојања, иницијатива и борбе за његову реализацију у оквиру васпитно образовног рада школа.

У том смислу Попечитељство просвештенија је и даље настојало да предузимањем других мера створи услове за реализацију "Устројенија..." те је задужило Одбор просвештенија (1845) да изради наставне програме свих предмета, а тиме и наставе гимнастике.

Ангажовање А. Николића члана тог Одбора да уради програм наставе гимнастике значило је повераваље овог посла једном од поборника овог васпитно образовног подручја, који је настојао да уз помоћ стране стручне литературе припреми што бољи програм наставе гимнастике.

Како на том нивоу развоја школства нису постојали одговарајући стручно оспособљени наставници за овај наставни предмет, а економске могућности земље нису дозвољавале већа улагања у материјалну основу школства, чиме је највише трпела ова настава због потреба улагања у средства и објекте, то реализација овог наставног предмета и даље није била могућа.

Желећи да и даље прати развој савремене школске мисли, односно да међу наставним предметима буде заступљено и физичко васпитање Министарство просвете је "Устројенијем књажеско српске гимназије" (1853) одредило да "међу учебне предмете гимназијске спадају: а., В о е н о у ч е њ е и г и м н а с т и к а: Воено учење у свим, Гимнастика у вишим разредима", што је представљало први законски документ који је наставу гимнастике увео у средње школе као о б а в е з а н н а с т а в н и п р е д м е т.

Врло јасна одредба овог Закона да с в е наставне предмете морају учити с в и ученици гимназије указивала је на опредељеност у погледу обавеза ученика према свим наставним предметима, предвиђених овим Законом, што значи и према настави гимнастике.

Међутим, и поред овакве опредељености законодавца у вези са наставом гимнастике одлучујући и пресудан чинилац за њену примену и реализацију у школама био је и даље недостатак одговарајућег стручног кадра, без кога ова настава није могла ни бити остваривана.

Но и поред непостојања основних услова за реализацију наставе гимнастике (стручни кадар, разрађени наставни програми, материјални услови) и даље се није одустајало од настојања да се ова наставе уведе и реализује у средњим школама.

За ова настојања школских законодавних власти, које су уносиле у законске одредбе и наставу гимнастике и поред тога што су знале за непостојање основних услова, не може се рећи да су била нереална и неодговарајућа, јер су сви покушаји и напори били подстицајног карактера, односно постављени циљеви иако тог тренутка неостварив били су потреба даљег развоја школства уопште.

Такав однос задржан је и у "Пројекту закона о школама за књажество Србије" (1859) у коме је предвиђен предмет гимнастика у свим средњим школама, планираним према овом законском пројекту. Иако овај пројект није постао Закон, ставови у вези са наставом гимнастике остајали су и даље као опредељење школског законодавства Србије.

Даља реформа школства за време владе кнеза Михаила Обреновића није донела неке коренште промене, али је настојала да усклади економске могућности земље са све већим потребама у области образовања и просвете уопште.

У том смислу и настави гимнастике је одређен другојачији положај у односу на Закон из 1853. године, јер је "Законом о устројству гимназија" (1863) настава гимнастике сврстана у групу предмета под називом "в е ш т и н е", за које је министар просвете био овлашћен "да може према околностима наредити" да се и ти предмети уче, чиме је настава гимнастике и з г у б и л а статус редовног и обавезног наставног предмета.

Иако је овим Законом настава гимнастике привидно изгубила на њеном положају у оквиру осталих наставних предмета у школи, ипак је захваљујући низу других повољних околности дошло до њене реализације у више средњих школа. Може се рећи да се то догодило пре свега захваљујући појави неколико лица са израженом жељом да предају наставу гимнастике и одређеним стручним квалификацијама за тај посао.

Поред тога "Прво српско друштво за гимнастику и борење", које је основао Стева Тодоровић 1857. године у Београду, имало је велики значај за даљи развој наставе гимнастике стварањем општег става и односа према овом наставом подручју. Већина ученика Гимназије и Лицеја, који су вежбали у Друштву, завршетком школовања долазили су на разне дужности и функције, са којих су могли и са којих су утицали на даљи развој и положај наставе гимнастике и гимнастике уопште.

Значај појаве овог Друштва је утолико већи што се оно појавило у време највећих настојања и борбе за увођење наставе гимнастике у школе, а посебну вредност има чињеница да је Друштво основано пет година пре него што је основано "Гимнастичко друштво у Прагу", које је било постојбина соколског покрета, који је у каснијим годинама постао узор система физичке културе за већину словенских народа.

Како је прва женска средња школа у Србији основана "Законом устројства Више женске школе" (1863) то се о настави гимнастике која је обухватила и женску децу може говорити тек од овог времена.

Овим Законом је као наставни предмет у смислу физичког васпитања предвиђено само "играње". Дефинисање овог наставног предмета за ученице ове школе учињено је три године касније "Наредбом управитељици Више женске школе - о предметима и предавањима уопште", од 9.9.1866. године.

Детаљно образложено упутство, са разрађеним програмским садржајем, којим се обезбеђивала разноврсност телесних вежби, представљало је методско упутство наставницима гимнастике о томе где, како и којим средствима ће изводити наставу играња и гимнастике, што је заправо био и први наставни програм гимнастике за једну средњу школу, који је прописао министар просвете.

Посебан значај ове наредбе министра просвете је у томе што је у њој изражен однос највиших школских власти према овом васпитно образовном подручју тј. да се гимнастика и поред тога што је законом сврстана међу предмете назване "вештине" не би требало да сматра као вештина, већ као средство које ће доприносити унапређењу здравља ученика, став који је актуелан и у данашње време.

Осим ове Наредбе министра просвете, која се односила на Вишу женску школу и којом је настава играња и гимнастике уврштена као редован наставни предмет и "Законом о уређењу учитељских школа" од 5.10.1870. године, гимнастика је сврстана у предмете назване "вештине" које се предају обавезно, а наставним планом одређен је и број недељних часова (у I и II разреду по два, а у III разреду по три часа недељно).

Неколико година касније донети су наставни планови за реалке (27.8.1874) и гимназије (28.8.1874), у којима је настава физичког васпитања названа телесно вежбање и у обе врсте школа било предвиђено са два часа недељно у свих седам разреда.

На тај начин ови законски документи имали су посебан значај у даљем развоју наставе физичког васпитања у средњим школама Србије, јер је њима био обезбеђен равноправан положај

ове наставне области међу осталим подручјима у школи, односно настава физичког васпитања изједначена је на овај начин са осталим наставним предметима, јер је и она постала р е д о в а н и о б а в е з а н наставни предмет са одређеним бројем часова недељно.

Проблем наставног кадра се постепено побољшавао, јер се поред А. Седелмајера учитеља гимнастике из Немачке, који је држао наставу гимнастике у неколико београдских школа пуних десет година (1863-1873) и Петра Предраговића, учитеља гимнастике у Гимназији и Учитељској школи у Крагујевцу (1871-1876), појавило више лица различитих професија која су у периоду 1863-1882. године обављала дужност наставника гимнастике, остајући на њој и по неколико година.

Међутим наставни програми наставе гимнастике и даље су представљали један од значајних проблема ове наставе, јер осим програмског садржаја за наставу у Вишој женској школи, који је министар прописао у Наредби из 1866.године, остале средње школе нису имале прописане програме, те је то била ствар наставника који је држао наставу овог предмета.

Из ових разлога су способнији учитељи гимнастике израђивали предлоге програма наставе физичког васпитања, било на основу сличних програма ове наставе у другим земљама, било на основу властитих сазнања и искустава (Седелмајер, П. Ђурић, Ј. Опенхејм).

Поред значајних повећавања економских могућности Србије још увек се није знатније побољшао материјални положај наставе физичког васпитања, тако да је скромна материјална основа ове наставе условљавала и избор средстава и облика, што је у крајњем доводило до једноличне и једностране наставе, а тиме и до мањих укупних утицаја на физички развој и развој физичких способности ученика.

Посебна тешкоћа наставе гимнастике и даље је била немогућност организовања наставе у зимском периоду и за време лоших временских услова, јер ни једна школа није имала одређене просторије (дворану)за извођење ове наставе, тако да је настава гимнастике одржавана у школским двориштима само када су временски услови дозвољавали, а прекидана током лоших временских услова.

Изузетак је било неколико школа које су за наставу гимнастике користиле адаптиране ходнике, подруме или сличне просторије, па су на тај начин одржавале континуитет наставе гимнастике током читаве школске године.

Што се тиче опремљености справама и реквизитима за вежбање већина школа није располагала ни минимумом справа, ма да је више директора и учитеља гимнастике (где их је било) тражило од Министарства да се набаве справе за вежбање. То увек нису успевали да остваре, али је мањи део средњих школа у већим местима ипак добијао средства за набавку основних гимнастичких справа.

Упркос свим овим тешкоћама кадровске, материјалне и програмске природе, настава физичког васпитања током периода 1863-1882. године била је заступљена бар у 25 посто школа, а повремено се проценат заступљености пео до 50 посто. Заступљеност наставе физичког васпитања била је већа у школама већих градова и вароши, односно већа у потпуним него у непотпуним гимназијама.

Замисао о увођењу војничког вежбања у средње школе најпре је остварена његовим увођењем у учитељске школе 1877. године "Законом о изменама и допунама Закона о уређењу учитељске школе од 5.10.1870.године", а у остале средње школе "Законом о изменама и допунама у Закону о устројству гимназија од 16.9.1863. године", донетим 19.3.1881.године, у коме је

посебним чланом истакнуто да ове законске измене и допуне важе и за остале средње школе на које се оне могу применити.

На тај начин овом законском одредбом уведено је **војничко вежбање** у све средње школе, али због непостојања основних услова (програми и стручно оспособљен наставни кадар) са његовом применом у школама започето је годину дана касније.

У складу са овим Законом донети наставни планови за гимназије и реалке (20.8.1881. године) сврстали су наставу "гимнастике и војног вежбања" као **обавезан** наставни предмет са **три часа** недељно у сваком разреду, што је пружало знатно веће могућности за остваривање предвиђеног програма.

Осим тога наставни програм за гимнастику и војничко вежбање у гимназијама, реалкама и учитељским школама, донет 2о.4.1882. године, детаљном разрадом програмског садржаја из дванаест разних области физичког и војничког вежбања био је **први програм** наставе физичког васпитања који је наставницима пружао праву оријентацију и помоћ у планирању наставног рада.

Уз овај наставни програм придодат је и "Списак гимнастичких справа за потребна гимнастичка вежбања у средњим школама", који је садржавао попис од тридесет справа, чиме је школама и учитељима гимнастике олакшан поступак избора справа и реквизита потребних за реализацију предвиђеног програма.

Постављање официра српске војске за наставника гимнастике и војничког вежбања у свим средњим школама започет је осмогодишњи период организоване наставе овог наставног предмета, која је током њега све више и више примала карактер чистог војничког вежбања.

Никад до тада није настава физичког васпитања имала тако организован облик рада, при чему је [illegible] сног наставног

плана, одређеног броја часова, детаљно разрађеног програма, довољног броја наставника-официра и материјална основа била боља него раније, јер је о њеној реализацији поред Министарства просвете бринуло и Министарство војно.

Наставни програм гимнастике и војног вежбања, донет 1882. године, допуњаван је и мењан 1884. и 1887. године са жељом да се овим програмима остваре постављени задаци и циљ ове наставе.

Услед недостатка одређених справа и уређаја, као и дворана и уређених вежбалишта, нису били остваривани предвиђени програмски садржаји, а нарочито они делови гимнастике за чију реализацију су биле неопходне предвиђене справе и опрема.

Због тога што је ова настава све више била једнострана и пренаглашено усмерена потребама војничког образовања, као и због превеликог уношења војничке дисциплине и односа који су владали у војсци, све је мање одговарала ученицима овог узраста, тако да је након осмогодишње примене у средњим школама са њеном реализацијом прекинуто 1890. године, повлачењем официра са дужности наставника гимнастике.

Колико год да је увођење војничког вежбања у школе, односно његово спајање са наставом гимнастике имало позитивних страна (обезбеђен кадар, добра организација, припремљени наставни програми, брига још једног Министарства) толико је имало и лоших страна, па су се последице ове наставе осећале још дуго времена.

Морало је да прође готово двадесет година да се настава гимнастике реорганизује, односно поново врати у школе са одређеним наставним програмима и квалификованим учитељима гимнастике, јер прекинути континуитет развоја наставе

физичког васпитања увођењем војничког вежбања, вратио је наставу готово на полазне основе.

Бројни наставници гимнастике, који су радили у настави пре увођења војничког вежбања, отишли су на нове дужности, а нови нису оспособљавани, тако да је повлачењем официра из наставе проблем наставног кадра био готово нерешив.

Неодређено стање наставе физичког васпитања трајало је све до доношења "Закона о средњим школама" 14.7.1898. године, којим је настава гимнастике наново сврстана међу вештине и одређено да се о б а в е з н о учи у свих осам разреда.

Законом је било предвиђено да учитељи гимнастике морају да имају завршених најмање шест разреда неке средње школе и положени испит за учитеље гимнастике, чиме је побољшана квалификациона структура, односно подигнут образовни ниво ових кадрова.

Међутим и даље је било недовољно учитеља гимнастике, који су почели да се јављају у већим местима, ма да је њихов број и првих година двадесетог века био знатно мањи од потреба тада већ великог броја средњих школа.

У жељи да реши ове тешкоће наставе физичког васпитања, односно да нешто учини у погледу утицаја на физички фазвој и развој физичких способности ученика, Министарство просвете је предузимало низ корисних иницијатива и слало више расписа и препорука у вези ове наставе, ради побољшавања стања у овој наставној области.

Ова законодавна активност Министарства просвете била је значајна и корисна за даљи развој наставе физичког васпитања

у средњим школама, јер се на тај начин макар делимично надокнађивао недостатак стручно оспособљеног кадра за реализацију ове наставе.

Усвојени наставни планови (1898), којима је био одређен број недељних часова; "Правила о грађењу школа и намештају школском" (1899), којим су биле предвиђене "дворнице за гимнастику"; наставни програми из 1901. године за средње школе и из 1904. године за учитељске и више женске школе; као и расписи министра просвете у вези организовања наставе физичког васпитања из 1898, 1903, 1905. и 1907. године и привремени програм и упутство за наставнике телесног вежбања из 1907. и 1911. године представљали су напор и настојање Министарства просвете да се ово васпитно образовно подручје што потпуније нормативно уобличи, али и да се пруже основна упутства, препоруке и инструкције како да се ова настава што успешније реализује.

Посебно је значајно било настојање Министарства просвете у периоду од доношења Закона (1898) па све до отварања прве Гимнастичке школе у Србији (1907), у време када је тек по нека средња школа имала учитеља гимнастике и када се ова настава скоро није ни изводила.

Из тих разлога упућивани су расписи из Министарства просвете (1898, 1903, 1905, 1907), којима се желело да подстакну и обавежу наставнички колективи да путем разних организационих облика и преко низа телесних активности ученика, за време школских одмора или за време излета, а под руководством разредних старешина или посебно одређених наставника, оживе рад на физичком васпитању ученика.

Ова настојања дала су извесне резултате у ситуацији када у школама није било стручњака за овај наставни предмет и ове минималне активности ученика значиле су ангажовање

наставника осталих наставних струка, што је у крајњем доводило до промене односа школе према физичком развитку ученика, односно до ангажовања читавог наставничког колектива у решавању задатака ове наставне области.

Привремени програми и упутства из 1907. и 1911. године имали су посебан значај као неопходна методска упутства учитељима гимнастике, која су им била драгоцена помоћ у планирању наставног рада.

Кроз читав овај период, почев од првих покушаја увођења телесног вежбања у школе и првих облика реализације наставе физичког васпитања, преко свих оних напора, залагања, захтева и молби бројних наставника, директора, лекара, педагога, официра, чланова разних гимнастичких друштава, министара просвете и чланова Главног просветног савета, огледала се непрекидно жеља свих да физичко васпитање у школи нађе и заузме право место, које му је према постављеном циљу и припадало.

Међутим упркос бројним тешкоћама економске, политичке па и културне природе ова настава је постепено, бржим или споријим темпом, решавала те тешкоће једну за другом тако да је укупан пут њеног развоја у читавом овом периоду велики и значајан, ако се резултати њеног развоја посматрају у укупности односа и услова времена у коме се она појавила и развијала.

Ради стварања целовите слике о томе неопходно је истаћи још неколико значајних покушаја, остварења и догађаја везаних за њену појаву и развој:

Прва школа у којој је била р е а л и з о в а н а н а с т а в а г и м н а с т и к е, односно која је имала стручно оспособљеног наставника, била је I београдска

гимназија, у којој је за учитеља гимнастике постављен А. Седелмејер 9.12.1863. године и у њој радио следећих десет година.

Први предлог о изградњи гимнастичке дворане за вежбање појавио се у предлогу "Пројекта заједничке зграде Лицеја, Гимназије и интерната у Београду" 1853. године, а први захтев неке школе за изградњом таквог објекта упутио је С. Живковић директор Гимназије у Крагујевцу, на предлог наставника гимнастике Ф. Иштвановића, да се подигне посебна зграда ("шупа") за гимнастику 1868. године.

Прва средња школа која је у склопу наменски грађене зграде изградила и посебну гимнастичку дворану, наменски одређену само за потребе ове наставе, била је Гимназија у Зајечару, изграђена 1893. године.

Први законски документ који је регулисао проблематику објеката за наставу гимнастике (сале, терени), била су "Правила о грађењу школа и намештају школском" из 1881. године, којима је предвиђено да се у већим школама, а нарочито у градовима, граде посебне "собе за гимнастику", а у школским двориштима да се поставе справе за гимнастику. То исто су предвидела и допуњена "Правила о грађењу школа и намештају школском" из 1899. године, у којима се уместо "соба" предвиђају "дворнице за гимнастику".

Прва стручна школа за школовање учитеља гимнастике била је Гимнастичка школа отворена 1907. године у Београду, која је као шестомесечни курс радила од маја до октобра 1908. године и оспособила првих десет школованих учитеља гимнастике, међу којима су биле и две жене.

Ови изложени подаци о настанку и развоју наставе физичког васпитања у средњим школама су утолико значајнији уколико се зна да је у већем броју радова, приручника и историја физичке културе знатан део ових података нетачно интерпретиран, што доводи до стварања непотпуне и нетачне представе о току настанка и развоја ове наставне области.

Тако на пример тврђење аутора Љ. Ненадовића (1904), В.Тешића (1954) и Б. Јовановића (1957) да је у Гимназији у Крагујевцу први пут уведена настава гимнастике 1844. године није тачан, јер је ова школа била укинута у периоду 1842-1845.године.

Више аутора, вероватно користећи први од извора у вези са увођењем наставе физичког васпитања, у својим приручницима, историјама или расправама наводили су 1883. годину, као годину увођења наставе гимнастике у средње школе Србије.

Фрањо Бучар у "Повјести гимнастике" (Загреб 1908) писао је: "Чим је касније организовано школство, налазимо већ у најстаријим школским плановима и тјеловјежбу. Иста се али није много гојила, (вероватно "гајила", примедба С. Илић) осим у Београду, гдје су подучавали странци у гимнастици. Пошто није било учитеља гимнастике, буду г. 1882. на свим средњим школама постављени часници као учитељи гимнастике, који су уједно подучавали и у војничкој гимнастици... Обично се предаје гимнастика облигатно, и по 2. с. на ћедан." 197.

Као што се види Ф. Бучар је навео да се физичко васпитање (тјеловежба) налази већ у најстаријим плановима, чим је организовано школство у Србији, не наводећи ни једну годину у вези са тим, спомињући само 1882. годину, када су официри постављени за наставнике гимнастике и војничког вежбања.

---

197. Бучар, Ф.: Повијест гимнастике, Загреб 1908. (Страна 144-145).

Како је ова историја гимнастике била један од првих приручника из ове области, то су сви каснији истраживачи и писци расправа, књига и историја користили њу као један од извора, поготову што је Ф. Бучар био познато име у овој области и афирмисани стручњак. Не налазећи датум првих облика наставе физичког васпитања у средњим школама Србије, односно праве податке о њеном увођењу многи аутори каснијих публикација наводили су 1882. или неку каснију годину.

Тако је Богдан Сперњак у "Повести гимнастике и соколства" забележио: "За учитеља гимнастике постављају се официри, који подучавају младеж у војничкој гимнастици. Школским законом од 1883. гимнастика је постала облигатан предмет у основним, средњим и стручним школама." 198.

Винко Залетал, теловадни учитељ Учитељске школе из Љубљане написао је 1933. године "Згодовину телесне взгоје ин соколства", и навео исту формулацију као и Б. Сперњак, тј.: "С шолоким законом лета 1883. се је впељала теловадба обавезно у все основне, средње ин строковне шоле". 199.

Милутин Мудринић, професор, написао је "Историју телесног вежбања", у којој је о настави физичког васпитања у средњим школама Србије написао слично као Ф. Бучар тј: "Чим се стало организовати школство, сусрећемо телесно вежбање већ у најстаријим програмима. Но телесно се вежбање ипак слабо гајило због недостатка учитеља телесног вежбања, па су од г. 1882. у свим средњим школама подучавали телесно вежбање официри који су уједно вршили и војничко предобразовање... Вежбало се два часа недељно." 199[a].

---

198. Сперњак,Б.: Повест гимнастике и соколства. Винковци 1931. (Страна 33).

199. Залетел,В.: Згодовина телесне взгоје ин соколства. Љубљана 1933. (Страна 120).

199[a]. Мудринић,М.:Историја телесног вежбања (II део, нови век) Загреб 1938. (Страна 212).

Из цитираног дела може се утврдити да је написан на основу одговарајућег текста Ф. Бучара, наведеног у његовој књизи "Повијест гимнастике."

Владета Тешић у расправи "Настава гимнастике у школама Србије до 1914. године" навео је податак, за који смо утврдили да је нетачан, да се гимнастика "уводи први пут у наставни план за гимназије 1844. године (у крагујевачкој Гимназији) - и то као необавезан, факултативан предмет". 200.

Наиме нетачан је податак да је уведена у Гимназију у Крагујевцу, а тачно је да је "Устројенијем јавног училиштног наставленија" из 1844. године уведено телоупражнение (гимнастика) ванредно у гимназије.

Осим тога В. Тешић је навео закон из 1863. који је регулисао питање наставе гимнастике, не помињући закон из 1853. године. Такође је навео и податак о доношењу наставног програма за гимнастику и војничко вежбање из 1882. године и ништа друго.

Бора Јовановић у приручнику "Физичка култура кроз историју" навео је да су ученици и колеге Ђорђа Марковића Кодера, наставника мачевања у војној школи "вршили физичко васпитање и у цивилним школама уз војну обуку коју су тамо предавали као обавезни део наставе... Она је постала обавезни предмет у свим школама у Србији Законом од 1883. године", што није тачно. 201.

У чланку"Поводом стогодишњице организованог физичког васпитања у Србији" Б. Јовановић је такође навео нетачан податак о увођењу наставе гимнастике у крагујевачку Гимназију тј. 1844. годину, али поред тога навео је и одредбе Закона из 1863.године,

---

200. Тешић,В.: Настава гимнастике у школама Србије до 1914. (Први део до 1904). Физичка култура (прилог двоброју 9-10 за 1954. годину), Београд 1954. (Страна 22).

201. Јовановић,Б.: Физичка култура кроз историју, Београд 1957. (Страна 131).

Наредбу Вишој женској школи (1866), податак о увођењу гимнастике у Учитељску школу у Крагујевцу (1871). 202.

Драго Степишник је у дисертацији "Школско физичко васпитање на подручју Словеније у периоду 1848-1914" навео: "Како тврди Петар Предраговић, школско физичко васпитање је одређено законом бар већ 1873. године, што доказује и први школски гимнастички уџбеник у Србији... Према другим изворима, гимнастика је у српским школама постала обавезна тек 1909. године..." Ни један ни други податак које је навео Д. Степишник није тачан, односно подаци не одговарају утврђеним чињеницама у овом раду у вези са увођењем наставе гимнастике у средње школе. 203.

Најпотпуније податке дао је Живко Радан у приручнику "Преглед хисторије тјелесног вјежбања и спорта", наводећи законе из 1844, 1853, 1863, ма да је "Устројеније" из 1844. године назвао погрешно "установљеније" повезујући са тим податак да је на основу тог закона телоупражњеније почело да се уводи "на факултативној основи на гимназијама у Крагујевцу и Београду", не наводећи године увођења. 204.

Потпуни преглед података, архивских докумената и грађе у вези са појавом и развојем физичког васпитања дао је Никодије Трујић у књизи "Физичка култура у школама Србије у деветнаестом веку", на основу којих се може утврдити права слика о настанку и увођењу физичког васпитања у средње школе. 205.

---

202. Јовановић,Б.: Поводом стогодишњице организованог физичког васпитања у Србији. Физичка култура, бр. 7-8. Београд 1957. (страна 330).

203. Степишник,Д.: Школско физичко васпитање на подручју Словеније у периоду 1848-1914" (дисертација одбрањена 1974. године на Факултету за физичко васпитање у Београду.(Страна 49).

204. Радан,Ж.:Преглед хисторије тјелесног вјежбања и спорта, Загреб 1973. (Страна 159).

205. Трујић,Н.: Физичка култура у школама Србије у 19 веку.Бгд. 1976.

Из овога прегледа се може видети да је наведено низ различитих података о времену увођења наставе физичког васпитања у средње школе, због чега је неопходно задржати критички однос према њима, а о времену настанка тј. увођења физичког васпитања у школе доносити закључке, говорити или писати на основу утврђених, поузданих и критички оцењених података и чињеница.

Оцењујући развојни пут наставе физичког васпитања у средњим школама Србије, у односу на развој овог васпитног подручја у већини развијенијих европских земаља, може нам се учинити да је тај развој недовољан, међутим ако се има у виду одакле је кренуло школство Србије (1830), у каквој културно и економски неразвијеној средини је започела свој пут гимнастика, може се закључити да је постигнути развој значајан и велики, али да су жеље и настојања углавном били испред стварних економских, културних и социјалних услова у Србији.

Настава физичког васпитања је настала у условима неписмене и недовољно развијене Србије, споро се развијала суочена са економским тешкоћама земље, која је желела да што брже достигне развијеније народе Европе, исцрпљиване честим ратовима и унутрашњим политичким борбама две династије.

Пратило се шта се догађа у другим развијенијим земљама и у области физичког васпитања, прихватајући утицаје других гимнастичких покрета и система, појединачно, покушавајући да се изгради властити систем физичког васпитања на традицијама народног надметања, игара и народног јунаштва, али за тако нешто није било довољно стручних снага ни основних услова.

Сигурно да такав ниво развоја наставе физичког васпитања не би достигла, упркос свим тешкоћама и неповољним условима у којима је настала и развијала се, да није било кроз читав овај период преданих радника и поклоника овог васпитно образовног подручја, који су радом и ентузијазмом превазилазили могућности и услове времена у коме су живели и радили.

4.0.0. О П Ш Т И З А К Љ У Ч Ц И

Већ првих година након стицања права на аутономну унутрашњу управу, отварање школа и штампарија, царских Хатишерифом од 1830. године, у Србији је започео веома брз привредни и културни развој.

Стварање Кнежевине Србије и њен даљи развој до савремено организоване капиталистичке Краљевине Србије захтевао је школован и образован државни апарат, способан да одговори потребама нове државе и времена у коме је она настајала.

Поред тога културно заостала и непросвећена земља имала је велике потребе за образовањем и просвећивањем народа, те је стога у том периоду настао снажан развој школског система и других културних установа.

У многим местима су отваране основне школе, као најпреча потреба основног образовања народа, али упоредо са њима отваране су и прве средње школе тј. гимназије,које су биле прве средње школе опште образовног типа у Србији.

Настанак и развој основног и средњег школства кроз читав овај период се суочавао са низом тешкоћа, пре свега финансијске природе, али такође и са проблемима стручног кадра, наставних програма, уџбеника, па и основних концепција даљег развоја образовног система.

Све те тешкоће су током овог периода стварале објективне сметње бржем развоју школства у Србији, али упркос томе основне и средње школе успешно су обављале своје основне задатке образовања и васпитања младих генерација.

Ради што успешнијег рада школа Министарство просвете доносило је упутства, наредбе и законе, али у прво време

у њима није спомињано физичко васпитање, док је у каснијем периоду ово васпитно образовно подручје регулисано низом закона и уредби.

Ш к о л с к о з а к о н о д а в с т в о је скоро кроз читав овај период настојало да обезбеди што повољнији статус овом наставном предмету, али сви донети расписи, наредбе, упутства, уредбе и закони нису могли да надокнаде готово стални недостатак основних услова и одговарајућег стручног кадра за ову наставу.

I

Први п о к у ш а ј увођења неких облика телесног вежбања у школе је уследио по добијеној сагласности Попечитељства просвештенија да се на предлог Атанасија Николића предаје у Гимназији у Крагујевцу "фехтовање" - мачевање (14.12.1839. године).

Први законски документ школског законодавства који је регулисао питање наставе физичког васпитања је "Устројеније јавног училиштног наставленија" из 1844. године, у коме је наведено да ће се у гимназији в а н р е д н о предавати "телоупражненије".

Увођење гимнастике у средње школе, као о б а в е з а н наставни предмет, извршено је "Устројенијем књажеско српске гимназије" из 1853. године, којим је одређено да међу "учебне предмете" спадају "Воено учење и гимнастика."

"Педагогично методично наставленије за учитеље основни школа" из 1855. године Милована Спасића, главног школског управитеља, је прва з в а н и ч н а п у б л и к а ц и ј а намењена раду у школи у којој се спомиње физичко васпитање у основној школи.

Први свеобухватнији званични предлог увођења наставе физичког васпитања је изложен у "Пројекту закона о школама за Књажество Србије" у коме је предвиђено увођење "телесног упражњевања (гимнастике)" у основне школе, а такође и у све постојеће средње школе.

Положај наставе гимнастике у средњим школама измењен је "Законом о устројству гимназија" из 1863. године у коме је гимнастика сврстана у "вештине" које може министар да нареди према околностима да се предају.

Прво методско упутство и наставни програм представља објашњење и наведени програмски садржај наставе играња и гимнастике у "Наредби управитељци Више женске школе..." од 9.9.1866. године.

Предлог Школске комисије од 29.2.1868. године о преуређењу основних школа у коме је Комисија препоручивала гимнастику учитељима по варошима, а по селима где се може" представља даља званична настојања да се овај наставни предмет уврсти међу остале школске предмете.

Расписом министра просвете Димитрија Матића од 10.12.1868. године уведена је гимнастика у основне школе, а "Упутство за телесна вежбања", достављено са овим расписом, представља први наставни програм физичког васпитања у основној школи.

"Законом о уређењу учитељских школа" од 5.10.1870. године, гимнастика је сврстана у групу предмета под именом "вештине", које се предају обавезно, а наставним планом одређен је број часова недељно за сваки разред (I и II по 2 часа, а III четири), што је урађено и наставним плановима за реалке и гимназије (1874), којима је за обе врсте школа прописано по два часа недељно.

Прописивањем "Распореда предмета у основним школама и упутства како ће се предавати", 17.9.1871. године, који је представљао наставни план и програм за наставу у основној школи, у в е д е н а је гимнастика у основне школе као о б а в е з а н наставни предмет.

Увођење војничког вежбања у средње школе започето је најпре увођењем в о ј н и ч к о г в е ж б а њ а у учитељске школе (1877) изменама и допунама постојећег Закона о учитељским школама, а у остале школе изменама и допунама постојећег Закона о устројству гимназија (19.3.1881).

Наставни планови за гимназије и реалке, донети 20.8.1881. године, предвиђали су т р и часа недељно за овај наставни предмет, а наставни програм донет за гимназије и реалке (20.4.1882) био је први д е т а љ н о разрађен програм по разредима, који је прописало Министарство просвете.

"Законом о основним школама" из 1882. године настава гимнастике је стекла и с т и з а к о н с к и т р е т м а н као што су имали и остали школски предмети.

Наставни планови за нижу и вишу основну школу донети 26.8.1883. године први пут су одредили број недељних часова овоме предмету, а привремени наставни програм (1883), и посебно наставни програм од 20.7.1884. године, разврстан по разредима, је први д е т а љ н о разрађени програм за основну школу.

Напуштање војничког вежбања (1890) довело је до п р е к и д а к о н т и н у и т е т а р а з в о ј а наставе гимнастике, па је тек 1898. године у основним школама обновљена настава физичког васпитања увођењем д е ч и ј и х и г а р а, док је у средњим школама проблем реализације наставе физичког васпитања и даље био стручни кадар.

II

Законским прописима, уредбама и наредбама регулисано је увођење наставе гимнастике у основне и средње школе, али реализација ове наставе у школама зависила је од тога да ли постоје о с н о в н и у с л о в и за то (стручни кадар, програм, приручници и методска упутства, као и основни материјални услови).

Први покушаји стручног оспособљавања учитељског кадра за реализацију ове наставе у основној школи били су к у р с е в и за учитеље 1872. и 1873. године у Крагујевцу, на којима су била предавања из гимнастике, а и з д а т а публикација "Кратка упутства из гимнастике за учитеље основних школа" (1873) Петра Предраговића, је први п р и р у ч н и к издат у Србији.

Посебна тешкоћа у оспособљавању учитеља за реализацију наставе гимнастике, кроз читав овај период, била је у томе што у учитељским школама није увек било наставника гимнастике или су је предавали недовољно стручно оспособљени наставници, тако да учитељи углавном нису били оспособљени за време школовања за реализацију и овог наставног предмета.

Долазак првих учитеља гимнастике из Аустро-Угарске и Немачке (Асканија Седелмајера, Јулиуса Опенхајма, Петра Предраговића, Фрање Иштановића, Ђорђа Розмировића) који су од почетка шездесетих до осамдесетих година држали наставу гимнастике у већим средњим школама, представљало је д е л и м и ч н о р е ш е њ е к а д р о в с к о г проблема ове наставе.

Оснивање Првог српског друштва за гимнастику и борење (1857), затим Београдског друштва за гимнастику и борење (1882), које је 1891. године променило име у Београдско гимнастичко

друштво "Соко", као и низа других гимнастичких и соколских друштава у другим градовима Србије, значило је ширење идеје телесног вежбања, али и стварање могућности за оспособљавање стручних кадрова (наставника гимнастике), јер су почев од 1892. године нека друштва била верификована за проверу знања кандидата и издавање диплома учитеља гимнастике.

Отварање Гимнастичке школе у Београду (1907), која је радила као шестомесечни курс у 1908. години, био је значајан покушај стварања сопственог стручног кадра (учитеља гимнастике) властитим стручним снагама, чему се тежило дуги низ година. Жеља за сталном школом није остварена, јер после овог шестомесечног курса није било оваквих активности, вероватно због догађаја који су следили (балкански ратови, I светски рат).

Наставу физичког васпитања дуго је пратио недостатак недовољно разрађених наставних програма, као и одговарајућих методских упутстава, неопходне стручне литературе, што је имало одређени утицај на стручни ниво учитеља гимнастике и наставе уопште. Ма да је крајем 19. века био уочљив напор једног броја стручњака из области гимнастике, педагога, лекара и наставника, да низом стручних и популарних чланака пруже одговоре на многа питања из ове области, подстакну на стручне расправе и унапређују ову област, ипак то није могло да надокнади недостатак методских приручника и упутстава.

Наставни програми за наставу физичког васпитања доношени почев од 1866. године, за средње и основне школе, били су резултат постојећих стручних снага, али и угледања на наставне програме у развијенијим европским земљама, а пре свега у Аустро-Угарској и Немачкој у којима су се

школовали питомци из Србије или долазили школовани Срби из Аустро-Угарске.

Сталне тешкоће економске природе и непрекидна тежња за што бржим економским, привредним и културно просветним развојем Србије, нису омогућавале значајнија улагања у материјалну основу школства, при чему је највише трпела настава физичког васпитања због специфичних потреба материјалне природе неопходних за њену успешну реализацију.

Стога је основна карактеристика стања наставе физичког васпитања у основним и средњим школама кроз читав овај период била стална оскудица у справама и опреми, као и недостатак затворених објеката за вежбање, због чега настава гимнастике није ни одржавана за време зимског периода и лоших временских услова у пролеће и јесен.

III

Након првих иницијатива и покушаја увођења наставе гимнастике уочљив је шездесетих година 19. века снажан утицај питомаца владе Србије школованих по разним европским земљама (Д. Матић, С. Поповић, Ј. Миодраговић, С.Тодоровић), који су преносили бројне утицаје и сазнања из различитих култура и васпитних система, па како су као први школовани Срби заузимали значајна места у школству и другим државним институцијама, њихов утицај је био велики. Поред њих известан утицај имао је Ђ. Натошевић својим предлозима као референт основне наставе у Министарству просвете.

Током развоја наставе гимнастике осећали су се утицаји различитих гимнастичких система

преко првих учитеља гимнастике који су били пореклом из Немачке (А. Седелмајер, Ј. Опенхајм), затим преко учитеља гимнастике који су завршавали разне војне школе у Аустро-Угарској (П. Предраговић, Ф. Иштваовић, Љ. Илић, Ј.Јанкура), као и учитеља Ј. Милијевића који је упознао шведску гимнастику на једногодишњем студијском боравку у Шведској, а пред крај овог периода преко првих чешких учитеља гимнастике (Ф. Хофман, Ј. Јехличка, А. Браздил, Г.Фејфар, Ј.Вошта).

Прихватање туђих гимнастичких система, а пре свега немачког, без прилагођавања традицијама народног вежбања и културно образовном нивоу средине, доводило је до отпора, одбијања и н е п р и х в а т а њ а тог страног вежбања на "чудним справама", које су се почеле појављивати у школским двориштима 60-тих и 70-тих година 19. века.

Увођење в о ј н и ч к о г в е ж б а њ а, почетком 80-тих година, које су предавали официри српске војске, унело је превише круте војничке дисциплине у школе и без обзира на његову потребу и значај није било радо прихваћено од стране ученика и наставника.

Напуштањем овог вежбања 90-тих година имало је лоше последице у настави физичког васпитања, која је остала без учитеља гимнастике, тако да је требало да прође готово двадесет година да се ова настава нормализује у већини средњих школа.

Због неприлагођеног турнерског система вежбања, које није одговарало школској деци, као и војничког вежбања, радо је прихваћена идеја у в о ђ е њ а д е ч и ј и х и г а р а и појединих с п о р т о в а, која је као покрет захватила већину европских земаља.

На тај начин је крајем 19. века школски систем у Србији о д б а ц и о турнерски систем гимнастике, као и систем војничког вежбања, прихватајући савремене идеје о увођењу дечијих игара и спортова, као и у неким изолованим случајевима прихватљивије облике шведске гимнастике, да би почетком 20-тог века прихватио соколски систем телесног вежбања.

У читавом овом периоду упркос бројним тешкоћама економске, друштвено-политичке и културно-просветне природе настава физичког васпитања не би достигла такав степен развоја да није постојао велики број њених поборника, који су тај развој помагали.

Били су то министри просвете (Д. Матић, С. Новаковић, А. Ђорђевић, А. Николић, С. Поповић), начелници и референти Министарства просвете (С. Поповић, М.Милићевић, Ђ.Натошевић, С. Стојковић), лекари (Вл. Ђорђевић, Војин Ђорђевић), педагози (Ј. Миодраговић, С. Поповић), директори школа (Ђ. Козарац, С. Живковић, М. Симић), учитељи гимнастике (А. Седемајер, Ј. Опенхајм, П. Предраговић, С. Тодоровић, П. Ђурић), писци приручника из ове области (П.Предраговић, А. Поповић, С. Пашић, С. Ацић), као и други на многим значајним дужностима (А. Николић, П. Симоновић), који су личним ангажовањем покретали, усмеравали, подстицали и убрзавали развој и унапређење овог значајног васпитно образовног подручја.

IV

За укупан развој наставе физичког васпитања може се изрећи о п ш т а о ц е н а да је, обзиром на стање друштвено економских односа и културно просветни развитак Србије тога времена и сталне политичке сукобе и промене, достигнути ниво з н а ч а ј а н, а резултати в е л и к и, јер су се за мање од једног века десиле у овој области крупне

промене: од увођења наставе физичког васпитања у тако рећи неписмену Србију, до издавања приручника и отварања сопствене гимнастичке школе, као шестомесечног курса. У свим овим напорима, трагањима и покушајима налазе се корени данашњег школског физичког васпитања у Србији, које је достигло садашњи ниво развоја.

Из поштовања према напорима и настојањима бројних прегалаца наставе физичког васпитања и поштовања постигнутих резултата упркос свим тешкоћама, дужни смо да њихове напоре, покушаје, али и остварене циљеве сачувамо и трајно забележимо, уважавајући чињенице и веродостојност података, како би сачували праве податке и и с т и н у о свему ономе што је у појави и развоју физичког васпитања урадило више генерација, чије плодове и резултате рада на овом подручју морамо критички да ценимо, да наслеђено стање боље разумемо, али и да га стално унапређујемо.

Како је овај рад: био усмерен пре свега на истраживање појаве и развоја школског физичког васпитања, то ће укупна истраживачка активност пре свега кретала у том смеру.

Ради потпунијег сагледавања појаве физичког васпитања у школама и његовог утицаја на остале токове друштвеног развитка, друга истраживања би требало да осветле још неке међусобне односе и утицаје у овој области.

Тако на пример неопходно би било изучити залагања и настојања српске педагошке науке за значајније укључивање и ове компоненте васпитања у укупном развоју ученика, односно подршку овом васпитно образовном подручју, али исто тако и отпоре и занемаривање његовог утицаја и значаја у васпитању.

Поред тога значајно би било истражити укупна деловања појединачних настојања лекара и њихових удружења у смислу унапређења здравља и физичког развитка ученика.

Посебно би било вредно истраживање начина оспособљавања питомаца у војним академијама у настави гимнастике и војничког вежбања и утврдити који су утицаји преовлађивали у појединим периодима на стварање система гимнастике и војничког вежбања у Војној академији Србије, као и њиховог утицаја на школско физичко васпитање.

Изузетан значај за сагледавање међусобних утицаја грађанских гимнастичких друштава и школског физичког васпитања имало би истраживање настанка и развоја ових друштава, њихових програма рада и постигнутих резултата у овој области.

У том смислу као посебно истраживање било би корисно утврдити непосредан допринос појединих чланова тих гимнастичких друштава, као и активност учитеља гимнастике (који су предавали у школама) у овим гимнастичким друштвима.

Ради комплетног сагледавања токова развоја школског физичког васпитања код свих југословенских народа било би неопходно обавити једно шире истраживање на целом подручју Југославије, ради утврђивања међусобних утицаја у настанку и развоју школског физичког васпитања код свих југословенских народа.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ:

1. Арсовић, М.: Витешке игре и спортови и физичко васпитање нашега народа. Београд 1911.

2. Аџић, С.: Телесно васпитање (I део основног васпитања) књига за учитеље и родитеље. Ниш 1892.

3. Берар, М.: Прилог изучавању наставе физичког васпитања у српским основним школама (магистарски рад) Кикинда 1977.

4. Богуновић, Д.: Методика телесног васпитања детета. Загреб 1931.

5. Божић,И.; Ћирковић,С.; Екмечић,М.; Дедијер,В.; Историја Југославије. Просвета, II издање, Београд 1973.

6. Борисовић,Д.Р.: Маркс и Енгелс. БИГЗ, Београд 1975.

7. *Burgener, L.:* *L' éducation physique en Suisse Histoire et situation actuelle. Editions Habegger, Derendingen-Solure Svisse 1974.*

8. Бучар, ф.: Повијест гимнастике. Загреб 1908.

9. Васић, П.: Живот и дело Анастаса Јовановића првог српског литографа. Народна књига, Београд 1962.

10. Валента, Ј.: Наука о чувању здравља (превео из чешћког дела *"Zdrawowjeda"* од Др Кодима) Београд 1864.

11. Валента, Ј.: Мисли о реорганизацији гимназија. Просветни гласник, Београд 1880.

12. Васиљевић, А.: Историја народног образовања код Срба (књига прва) Београд 1867.

13. Војничко васпитање и телесно развијање ђака (с француског Д.П.С) Просветни гласник, Београд 1911.

14. Вукови записи (приредио Војислав Ђурић) Српска књижевна задруга, Београд 1964

15. Гава, А.: Ђорђе Натошевић и његов рад на увођењу физичког васпитања у српске школе (магистарски рад). Нови Сад 1973.

16. Гавриловић, Б.: Гимнастика и њезин утицај на народно здравље (говор др Б.Гавриловића). Просветни гласник, Београд 1889.

17. Гаћић,Д.Р.;Павић, З.: Васпитање тела. Београд 1932.

18. Гарашанин, М.: Два намесништва. Београд 1892.

19. *Genst, de H.: Historire de l' éducation physique (temps anciens et moyen age) tome I. Maison d. edition A. De Boeck, Bruhelles 1947.*

20. *Benst, de H.: Histoire de l' éducation physique (temps modernes et grands courants contemporains) tome II. Maison d' edition A.DE BOECK, Bruhelles 1949.*

21. Глибоњски, Ђ.: Ђимнастичне игре за српске народне школе (први део) Нови Сад 1880.

22. Голубовић, Ј.: Основна настава у Краљевини Србији. Београд 1895.

23. *Good, C.; Scates,D.:* Методе истраживања у педагогији, психологији и социологији. Отокар Кершовани, Ријека 1967.

24. Гросс, М.: Хисторијска знаност (развој, облик смјерови). Свеучилиште у Загребу - Институт за хрватску повијест, Загреб 1976.

25. Група аутора: Историја Београда (књига 2). Српска академија наука и уметности, Просвета, Београд 1974.

26. Група аутора: Педагогија I.Матица Хрватска, Загреб 1968.

27. Група аутора: Просвета, образовање и васпитање у Србији. Завод за издавање уџбеника СРС. Београд 1971.

28. Деспотовић,П.: Историска педагогика за учитеље и учитељице српских народних школа. Београд 1902.

29. Деспотовић,П.: Учитељска школа (неколико речи о њеном уређењу. Београд 1898.

30. Давидовић,М.: Гимнастика и војничко вежбање у нашим средњим школама. Просветни гласник, Београд 1887.

31. Давидовић,М.: Стрељачка вежбања у средњим школама. Наставник, Београд 1904.

32. Д.Ј.П.: Народне школе у Србији 1906-7. школске године (по извештајима школских надзорника). Просветни гласник, Београд 1908.

33. Д.Ј.П.: Стање народних школа у Србији 1907-1908 школске године (по извештајима школских надзорника). Просветни гласник, Београд 1909.

34. Дошуђа, Ј.: Физичка култура у школама Босне и Херцеговине од првих почетака до 1918. године. Комисија за историју физичке културе Босне и Херцеговине, Сарајево 1974.

35. Ђорђевић, В.: Гимнастика (козерија). Отаџбина, књига 12, Београд 1883.

36. Ђорђевић, В.: Успомене (културне скице из друге половине деветнаестог века), књига прва. Књижара Славија, Нови Сад 1927.

37. Ђорђевић, Д.: Шумадија у прошлости и садашњости. Југословенски дневник, Суботица 1932.

38. Ђорђевић, Ж.: Историја васпитања у Срба. Научна књига 1958.

39. Ђорђевић, Ж.: Историјски преглед наставних планова и програма за основне школе у Србији. Настава и васпитање, 79-86, Београд 1951. 1952. ?

40. Ђорђевић, Ж.: Школе и просвета у Србији 1700-1850. Знање, Београд 1950.

41. Ђорђевић, Т.: Из Србије кнеза Милоша (културне прилике од 1815 до 1839 године). Издавачка књижара Геце Кона, Београд 1922.

42. Ђорђевић, Т.: Из Србије кнеза Милоша (становништво-насеља). Издавачка књижара Геце Кона, Београд 1924.

43. Ђорђевић, Т.: Србија пре сто година. Просвета, Београд 1946.

44. Ђурић, В.: Уметност и васпитање (настава: матерњег језика, цртања, ручног рада, гимнастике школске изложбе). Београд (без године издања).

45. *Eichel, W.: Die korperkultur in deutscland von 1789. bis 1917 (band II) Berlin 1973.*

46. Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика (уредили Мирко Деановић и Људевит Јонке - књига прва) Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971.

47. Енгелс, Ф.: О историјском материјализму. Култура, Београд 1947.

48. Жлебник, Л.: Опћа повијест педагогије. Педагошко књижевни збор, Загреб 1955.

49. Жлебник, Л.: Општа историја школства и педагошких идеја. Научна књига, Београд 1958.

50. Зборници закона и уредаба у Књажеству и Краљевини Србији од 1839. до 1886. године (од броја 1 до 42).

51. Зборници за историју физичке културе. (од броја 1 до 13), од 1967. до 1976. године. Издање Комисије за историју, архив и музеј физичке културе Србије, Београд.

52. Залетел, В.: Згодовина телесне взгоје ин соколства. Љубљана 1933.

53. Записи старог београђанина (књига друга) Издавачка књижара Бранислав Церовић - Ајхштет, Београд 1925.

54. Илић, С.: Физичко васпитање у крагујевачкој Гимназији од оснивања до почетка другог светског рата 1833 - 1941, (магистарски рад) Београд 1974.

55. Јакшић, Г.; Страњаковић, Д.: Србија од 1813 до 1858. Издавачко и књижарско предузеће Гоце Кона, Београд (без године издања)

56. Јанке, О.: Школска хигијена за наставнике, школске надзорнике и школске лекаре (превео др Слободан Рибникар), Београд 1903.

57. Јанковић, Д.: О политичким странкама у Србији XIX века (докторска дисертација) Београд 1951.

58. Јовановић, Б.: Стање сеоских школа у Краљевини Србији на крај 1884/85 школске године. Просветни гласник, Београд 1887.

59. Јовановић, Б.: Поводом стогодишњице организованог физичког васпитања у Србији. Физичка култура, бр. 7-8, Београд 1957.

60. Јовановић, Б.: Почеци физичког васпитања у Србији. Партизан Србије, Савез за телесно васпитање и Савез спортова Србије, Београд (без године издања).

61. Јовановић, Б.: Системи и систематизори гимнастике. Висока школа за физичко васпитање, Спортска књига, Београд 1962.

62. Јовановић, Б.: Физичка култура кроз историју (II издање) Спортска књига, Београд 1957.

63. Јовановић, Б.: Фискултура кроз векове. Коларчев народни универзитет, Београд 1947.

64. Јовановић, М.: С првог међународног конгреса за школску игијену. Наставник, Београд 1904.

65. Јовановић, С.: Сабрана дела (Уставобранитељи и њихова влада, 1838-1858, књига V Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1933.

66. Календари (са шематизмом Књажества Србије и Краљевине Србије од 1852. до 1914. године). Београд.

67. Караџић,Ст.В.: Српска историја нашега времена. Беч 1860. Нолит, Београд,

68. Коменски, Ј.А.: Свет у сликама (превео Јован М.Поповић) Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1932.

69. *Koen, M.; Nejgel, E.:* Увод у логику и научни рад. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1979.

70. Корач, В.: Марксово схватање човека, историје и друштва. БИГЗ, Београд 1972.

71. Косановић, И.: Историјски материјализам. Веселин Маслеша, Сарајево 1966.

72. *Korperkultur und sport (kleine enzyklopadie). VEB Bibliographisches Institut, Leipzig 1972.*

73. Курелић, Н.: Науке и физичка култура. Физичка култура, бр. 7 - 8, Београд, 1970.

74. Крадман, Д.А.: Страницы истории: Шведская система. Физическая культура в школе, бр. 12, Москва 1967.

75. Кратка историја гимнастике (IV издање) Издање књижаре Славија, Нови Сад - Скопље 1933.

76. Лабриола, А.: Материјалистичко схватање историје. БИГЗ, Београд 1976.

77. *Legrand, F.; Ladegaillerie J.:* *L'éducation physique au XIX au XX siecle (l-en France, 2-a letranger). II edition. Librairie Armand Colin, Paris 1970.*

78. Лескошек, Ј.: Теорија физичке културе. НИПРО Партизан, Београд 1976.

79. *Liedbeck, C.H.:* Гимнастика за пучке школе (са шведског превео Ф. Бучар). Загреб 1895.

80. Лилер, Х.: Физичко и војно вежбање у нашим средњим школама. Наставник, Београд 1904.

81. Магазиновић, М.: Телесна култура као васпитање и уметност. Београд 1932.

82. Мајнарић-Горски: Грчко-хрватски рјечник. Школска књига, Загреб 1976.

83. Максимовић, Ј.: Значај вештина у настави и васпитању. Учитељ, Београд 1891.

84. Малетић, С.: Прве револуционарне спортске организације у Србији (ужој). Савезна комисија за хисторију физичке културе Југославије, Загреб 1968.

85. Мантегаце, П.: Хигијена кретања и хигијена у разним годинама старости човечијега живота. Београд 1884.

86. Марковић, С.: Српске обмане - Србија на истоку, БИГЗ, Београд 1973

87. Марковић,Ст.Ј.: Гимнастика у основној школи. Просветни гласник, Београд 1881.

88. Матић, Д.: Наука о васпитању (трећи део) Београд 1868.

89. *Meunier, R.:* *Changements institutionnels dans l' education physique entre 1850 et 1914. Annales ENSEPS, Paris 1975.*

90. Милијевић, Ј.: Основне школе у Штокхолму. Просветни гласник, Београд 1899.

91. Милићевић, М.Ђ.: Школска дисциплина (по елонском). Београд 1871.

92. Министарство просвете (фондови од 1839. до 1914. године: рукописи, извештаји, расписи, захтеви, молбе, записници, наредбе, упутства, закони и остала архивска грађа). Коришћени фондови (фасцикле) наведени су у тексту. Архив Србије, Београд.

93. Миловановић,Р.: Просвета у Србији за владе уставобранитеља (1842-1858). Савремена школа, Београд 1959.

94. Миловановић, Р.: Просвета у Србији за прве владе Милоша и Михајла (1815-1842). Настава и васпитање, Београд 1954.

95. Миловановић, Р.: Просвета у Србији крајем 18. и почетком 19. века. Настава и васпитање, Београд 1952.

96. Миодраговић, Ј.: Дух наставе. Београд 1887.

97. Миодраговић, Ј.: Једна светковина. Учитељ, Београд 1882.

98. Миодраговић, Ј.: Рад у II разреду основне школе (гимнастика). Просветни гласник, Београд, 1905.

99. Миодраговић, Ј.: Уређење основних школа, Просветни гласник, Београд 1897.

100. Московљевић, М.: Просветни проблеми (I основна школа и наше село). Београд 1929.

101. Мудринић, М.: Историја телесног вежбања (I део стари и средњи век). Накладник тискара Ц. Албрехт *(C. Albrecht)*, Загреб 1932.

102. Мудринић, М.: Историја телесног вежбања (II део нови век) Накладник тискара Ц. Албрехт, Загреб 1932-1938.

103. Мужић, В.: Методологија педагошког истраживања (III издање). ИГКРО Свјетлост - ООУР Завод за уџбенике, Сарајево 1977.

104. Наставник. Лист професорског друштва, Београд (годишта од 1890. до 1909).

105. Новаковић, С.: Из српске историје, Нови Сад, - Београд 1972.

106. Новитовић, Ј.: Историјати наставе и средњих школа, трговачке наставе и трговачких школа у Србији и Ј. Србији од првог устанка 1804. до нашег народног уједињења 1918. Београд 1940.

107. Новитовић, Ј.: Спорт и школа. Наставник, Београд 1908.

108. Ненадовић, Љ.: Физички развитак школске омладине и школска хигијена у Србији, Београд 1904.

109. Од јагодинске реалчице до гимназије у Светозареву 1869-1889. Светозарево 1969.

110. О телесном развијању ђака. Просветни гласник, Београд 1900. (Белешке: из школске хигијене).

111. О спорту и гимнастици (на адресу: Управе Савеза соколских Друштава "Душан Силни") Спортска витешка библиотека, I свеска, Београд 1912.

112. *Oszast, H.: Poczatki wychowania fizycznego w szkolach srednich m.Krakowa w II polowie XIX wieku. Nauczyciele, wyposazenie szkol programy. Wychowanie fizyczne i sport, Nr 2, Warzawa 1975.*

113. Пашић, С.: Телесно вежбање с гледишта Дарвинове теорије (по Силбергу). Просветни гласник, Београд 1904.

114. Пелагић, В.: Преображај школе и наставе (сувремена потреба). Штампарија Народне Радикалне Странке, Београд 1889.

115. Петровић, М.: Дечије игре за ученике-це IV разреда осн. школе. Издање Краљ. српске повлашћ. књижаре М.Ив.Живковића и комп., Београд 1912.

116. Пецић, Ј.; Шапчанин, П.: Извештај о стању основних школа у Србији 1875. Београд 1875.

117. Пецић, Ј.: Извештај о основним и средњим школама у Србији 1879. Београд 1879.

118. Поповић, А.: Уџбеник из гимнастике. Београд 1898.

119. Поповић, В.: Школа и здравље. Београд 1902.

120. Правилник и пословник Витешког друштва "Душан Силни". Београд 1904.

121. Предраговић, П.: Кратка упутства за предавање гимнастике у основним школама. Београд 1873.

122. Преглед средњих школа, за мушку и женску децу у Краљевини Србији, за школску 1907/1908. годину. Просветни гласник, Београд 1908.

123. Прилози за историју физичке културе Косова. Комисија за историју и архив физичке културе Социјалистичке аутономне покрајине Косово, Приштина, 1972.

124. Продановић, Ј.: Уставни развитак и уставне борбе у Србији. Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона.Д., Београд (без године издања).

125. Пројовић, М.: Развој наставе гимнастике у Алексиначкој гимназији од оснивања 1865. године до 1939. године. Физичка култура, бр. 4. Београд 1977.

126. Протић, Љ.: Гимназија кнеза Милоша Великог (педагошка историска расправа). Београд 1901.

127. Протић, Љ.: Наше народно просвећивање у школској 1901-2 години. Београд 1903.

128. Протић,М.: Статистика наставе у Краљевини Србији за 1890/91. школску годину (основне школе). Београд 1894.

129. Пушибрк, В.: Постанак и развитак Српске православне велике гимназије у Новом Саду. Нови Сад 1896.

130. Прва београдска гимназија (прошлост, културни и национални значај прве средње школе у Србији), уредио Југовић Миодраг, Београд 1939.

131. Просвета, образовање и васпитање у Србији. Завод за издавање уџбеника СРС, Београд 1971.

132. Просветни зборник закона и наредаба (приредио Јосиф Пецић) Београд 1887.

133. Просветни зборник закона и наредаба (приредили Мил.Марковић и Зар.Р. Поповић). Београд 1895.

134. Просветни гласник (званични лист Министарства просвете) од 1880. до 1914. године, Београд.

135. Радан, Ж.: Олимпизам у крајевима народа Југославије до 1919. године (докторска дисертација). Београд 1976.

136. Радан, Ж.: Преглед хисторије тјелесног вјежбања и спорта. Загреб 1973.

137. Радан, Ж.: Тјелесни одгој у школама Југославије. Повијест спорта, бр. 38, Загреб 1979.

138. Радан, Ж.: Фрањо Бучар и гимнастички и спортски покрет у Хрватској. Савезна комисија за хисторију физичке културе. Загреб 1966.

139. Радуловић, Б.: Бележник телесног развитка и друштвених особина ученичких у основним школама. Просветни гласник, Београд 1911.

140. Рајнберг, С.: Методика и техника научног рада (друго издање) Медицинска књига, Београд 1949.

141. Распоред предмета у основним школама и упутство како ће се предавати. Београд. 1871.

142. *Research methods in health, physical education, recreation (second edition) Edited by M.Gledys Scott for the Research council, Washington, D.C. 1959.*

143. Seurin, P.: L'education physique dans le monde. Edition BIERE, Bordeauh 1961.

144. Симић, М.: Гимнастичка школа. Просветни гласник, Београд 1911.

145. Соколске речи др Лазе Поповића (уредио Д.М.Богуновић) II део. Загреб 1928.

146. Соко, лист за соколске ствари, бр.1. и бр. 5. Зајечар 1912.

148. *Coche, A.: Manuel de pedagogie appliquee a l'éducation physique (2 edition) G. Dion, Paris 1948.*

149. Апенсер, Х.: О васпитању умном, моралном и телесном (превео Ј. Миодраговић). Издање С.Б. Цвијановића. Београд 1921.

150. Спрњак, Б.: Преглед страних система телесне културе. Београд 1934.

151. Спрњак, Б.: Повест гимнастике и соколства. Винковци 1931.

152. *Spivak, M.: Le nationalisme francais l'éducation physique et le sport de 1872 a' 1914 Revue de l'éducation physique, Liege 1977.*

153. Spivak, M.: Quelques reflehions sur le developpement de l'éducation physique et du sport de 1852 à 1914 Annales INS et ENSEPS, Paris 1976.

154. Споменица Гимназије у Крагујевцу 1833-1933 Крагујевац 1934.

155. Споменица о стогодишњици Срп. прав. вел. гимназије у Новом Саду (1810-1910) Нови Сад 1910.

156. Споменица реалне гимназије у Чачку (1837-1937) Чачак 1938.

157. Споменица Шабачке гимназије (1837-1937) Шабац 1938.

158. Сретен М. Аџић, Споменица, Јагодина 1939.

159. 125 година ужичке гимназије (1939/40 - 1964/65) Вести, Титово Ужице 1965.

160. Станојевић, А.: Настава и наставници пре шездесет година (успомене из чачанске и крагујевачке гимназије). Београд 1933.

161. Статути Београдског гимнастичког друштва "Сокола". Београд 1895.

162. Стенографске белешке са конференције надзорника народних школа у Краљевини Србији (28, 19.април 1903. у Београду) Прилог Просветном гласнику, Београд 1903.

163. Степишник,Д.: Орис згодовине телесне културе на словенском. Љубљана 1968.

164. Степишник,Д.: Школско физичко васпитање на подручју Словеније у периоду 1848-1914 (дисертација) Београд 1974.

165. Стефановић,В.: Увод у истраживачки рад. Факултет за физичко васпитање у Београду (скрипта) Београд 1980.

166. Стојановић,Ј.; Зега, А.: Упут за учитеље у основним школама, наставнике гимнастике у средњим и вишим заводима, при војним трупама, војних завода и наставнике-предводнике гимнастичких дружина. Издавалац Ј. Стојановић, ада., Београд 1897.

167. Стојковић,С.: Физичко васпитање у Грка и Римљана. Просветни гласник, Београд 1898.

168. Стојковић,С.: Физичко васпитање и његове реформе. XVII годишњица Чупићеве задужбине, Београд 1897.

169. Столбов, В.; Чудинов, И.: История физической культуры Издательство Фискультура и спорт, Москва 1970.

170. Страњаковић,Д.: Влада уставобранитеља 1842-1853 (унутрашња и спољашња политика), Београд 1932.

171. Таљандије,С.Р.: Србија у деветнајестом веку (Карађорђе и Милош). Београд 1887.

172. Телесно вежбање за женскиње (из школске хигијене) приказ расправе К. Герсона. Просветни гласник, Београд 1900.

173. Терминологија (I део), Физичко васпитање. Југословенски завод за физичку културу, Савезна комисија за физичку културу, Београд 1970.

174. Тешић,В.: Морално васпитање у школама Србије (1830-1878). Завод за уџбенике и наставна средства. Београд 1974.

175. Тешић,В.: Настава гимнастике у школама Србије до 1914 (први део до 1904). Физичка култура, прилог двоброју 9-10. Београд 1954.

176. Тешић,В.: Школе у Београду пре сто година. Педагошки музеј, Београд 1967.

177. Тодоровић,С.; Тодоровић,Т.: Библиографски преглед књига, листова, часописа и осталих публикација о физичкој култури у Србији (раздобље од 1867 - 1918) Комисија за историју, архив и музеј физичке културе СР Србије, Београд 1967.

178. Тојнби, А.: Истраживање историје, Просвета, Београд 1970 (том I), 1971 (том II).

179. Трујић,Н.: Физичка култура у школама Србије у деветнаестом веку. Комисија за историју, архив и музеј физичке културе Београда и Србије, Београд 1976.

180. *Thibault, J.:* *Sports et education physique (1870-1970) Librairie philosophique J.Vrin, Paris 1972.*

181. Ћирковић,С.: Увод у историјске студије (по белешкама са предавања). Филозофски факултет, одељење за историју, Београд 1977.

182. Ћунковић,С.: Школство и просвета у Србији у XIX веку. Педагошки музеј (каталог изложбе), Београд, изложба децембар 1970 - мај 1971.

183. Ћурић, Х.: Методика припремања и писања радова из историје физичке културе (друго издање), Комисија за историју физичке културе Босне и Херцеговине, Сарајево 1978.

184. Упут за упражњавање гимнастике код свију родова оружја. Министарство војно, Београд 1875.

185. Упутство за гимнастична вежбања са сликама за основне школе. Министарство просвете и црквених послова, Београд, 1885.

186. Учевни нацрт за народне школе. Угарско кр. Министарство богочасти и јавне наставе, Будим, 1870.

187. Учитељ. Орган учитељског удружења за образовање и васпитање, Београд, сва годишта од 1882. до 1914. године.

188.Христодуло,А.: Лоптање ногом *(Football-Fussball)*, по немачком, Београд 1905.

189. Христодуло,А.: Школска гимнастика (једно савремено питање) Просветни гласник, Београд 1904.

190. Цветинчанин,М.: Зајечарска гимназија 1836-1936. Зајечар 1937.

192. Чубриловић,В.: Историја политичке мисли у Србији XIX века. Просвета, Београд 1958.

ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ БИБЛИОТЕКА

193. Шешић, Б.: Основи методологије друштвених наука Научна књига, Београд 1974.

194. Шевић,М.: Гимназија у Гисену и средње школе у Хесенској. Београд 1898.

195. Шевић, М.: О Ђорђу Натошевићу (1821-1887), приликом стогодишњице од његова рођења. Београд 1922.

196. Школа (лист за учитеље, родитеље и децу). Београд, од 1868. до 1876.године.

197. Школе у Београду пре сто година (1860-1870). Педагошки музеј у Београду (каталог изложбе) Београд, изложба мај 1967.

198.Шулек, Б.: Хрватско-њемачко-талијански рјечник знанственога називља. Загреб 1874.

199. Шулце, Д.: Соколски систав теловежбе (по чешким врелима), друго издање. Наклада Југословенске соколске матице, Љубљана 1933.

200. Шулце, Д.: Соколски систав тјеловјежбе д-ра Мирослава Турша. Властита наклада, Загреб 1922.

С А Д Р Ж А Ј

1.0.0.	О П Ш Т И Д Е О	1
1.1.0.	УВОДНИ ДЕО	1
1.1.1.	Увод	1
1.1.2.	Предмет истраживања	3
1.1.3.	Циљ истраживања	5
1.1.4.	Хипотезе	6
1.1.5.	Метод истраживања и начин рада	7
1.1.6.	Досадашња истраживања	8
1.1.7.	Европски системи физичке културе и њихов утицај на појаву и развој физичког васпитања у школама	20
1.1.7.1.	Претече (изворишта) појаве система физичке културе	20
1.1.7.2.	Појава гимнастичких система у неким европским земљама у 19. веку	25
1.1.7.3.	Појава (увођење) физичког васпитања (гимнастике) у основним и средњим школама југословенских народа.....	36
1.2.0.	ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ (1830-1914)	52
1.2.1.	Период од 1830. до 1841. године	56
1.2.2.	Период од 1841. до 1858. године	59
1.2.3.	Период од 1858. до 1868. године.....	62
1.2.4.	Период од 1868. до 1878. године	64
1.2.5.	Период од 1878. до 1903. године	67
1.2.6.	Период од 1903. до 1914. године	70
1.3.0.	РАЗВОЈ ШКОЛСТВА И ПРОСВЕТЕ У СРБИЈИ (1830-1914)	73
1.3.1.	Период од 1830. до 1842. године	75
1.3.2.	Период од 1842. до 1858. године	78

1.3.3. Период од 1858. до 1862. године 84
1.3.4. Период од 1868. до 1878. године 88
1.3.5 Период од 1878. до 1903. године 91
1.3.6. Период од 1903. до 1914. године 96

2.0.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1830 - 1914)... 98

2.1.0. Физичко васпитање у основним школама у периоду од 1830. до 1868. године 99

2.1.1. Место физичког васпитања у "Педагогично методичном наставленију" Милована Спасића.... 100

2.1.2. Физичко васпитање у "Пројекту закона о школама за Књажество Србије"..... 102

2.1.3. Предлог Ђорђа Натошевића за увођење наставе физичког васпитања у основне школе 102

2.1.4. Предлог Школске комисије за увођење наставе физичког васпитања у основне школе..... 105

2.2.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1868. ДО 1882. ГОДИНЕ 107

2.2.1. Распис министра просвете учитељима и Упутство за телесно вежбање, од 10.12.1868.године, као званичан почетак наставе физичког васпитања у основним школама 108

2.2.2. Рад "Комисије за уређење свију школа"..... 115

2.2.3. Распис министра просвете свим окружним начелствима и управама почетком школске 1869/70 године у вези са наставом гимнастике..... 119

2.2.4. "Предлог закона за основне школе" и "Распоред предмета у основним школама и уптство како ће се предавати" 120

2.2.5. Стручни кадар у основним школама и његова оспособљеност за извођење наставе физичког васпитања 125

2.2.6. Курсеви за учитеље основних школа у Крагујевцу 1872. и 1873. године, као облици стручног усавршавања учитеља 131

2.2.7. Значај Петра Предраговића за развој наставе физичког васпитања у основним школама Србије 135

2.2.8. Стање наставе физичког васпитања у основним школама у периоду од 1868. до 1882.године.... 138

2.3.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1882. ДО 1914. ГОДИНЕ 177

2.3.1. Период од 1882. до 1891. године 178

2.3.1.1. "Закон о основним школама" из 1882.године.... 178

2.3.1.2. Наставни планови,програми и распореди донети 1883. године 179

2.3.1.3. Наставни планови, програми и распореди часова прописани 1884. године 182

2.3.1.4. "Правила о изради справа за гимнастичка вежбања у основним школама" из 1885.године.... 192

2.3.1.5. "Упутство за гимнастичка вежбања са сликама за основне школе" из 1885. године 193

2.3.1.6. Опремање школа гимнастичким справама 195

2.3.1.7. Остваривање наставе гимнастике у основним школама у периоду од 1882. до 1891. године.... 197

2.3.2. Период од 1891. до 1899. године 211

2.3.2.1. Наставни планови, програми и недељни распореди за ниже и више основне школе, донети 1891. и 1892. године 211

2.3.2.2. Распис министра просвете свим окружним властима и управама градова Београда и Ниша о сталном надзору над основним школама из 1893. године 218

2.3.2.3. Расписи министра просвете срескim начелницима у вези снабдевања школа потребама и отклањања неуредности у основним школама, из 1894. год.... 220

2.3.2.4. "Закон о народним школама" из 1898.године... 220

2.3.2.5. "Правила о грађењу школа и намештају школском" из 1899. године 221

2.3.2.6. "Уџбеник из гимнастике" Атанасија Поповића из 1898. године 223

2.3.2.7. Остваривање наставе гимнастике у основним школама у периоду од 1891. до 1899.године према извештајима школских надзорника 224

2.3.3. Период од 1899. до 1914. године 233

2.3.3.1. Наставни планови и програми донети 1899. године 233

2.3.3.2. "Закон о народним школама" из 1904. године. 238

2.3.3.3. Распис министра просвете управитељима учитељских школа и окружним школским одборима у вези наставе вештина, из 1905. године 239

2.3.3.4. Остваривање наставе физичког васпитања у основним школама у периоду од 1899. до 1914. године. Према извештајима школских надзорника 241

2.4.0. ДИСКУСИЈА СА КРИТИЧКИМ ОЦЕНАМА 255

3.0.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ (1830-1914) 277

3.1.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1830. ДО 1844. ГОДИНЕ 277

3.1.1. Покушај увођења неких облика телесног вежбања у крагујевачку Гимназију, прву средњу школу у Србији 278

3.2.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1844. ДО 1882. ГОДИНЕ 279

3.2.1. Положај наставе гимнастике у школским законима, наредбама школских власти, упутствима, наставним плановима и наставним програмима..... 280

3.2.1.1. "Устројеније јавног училиштног наставленија" из 1844. године 280

3.2.1.2. "Устројеније књажеско српске гимназије" из 1853. године 281

3.2.1.3. "Пројект закона о школам за књажество Србије" из 1859. године 283

3.2.1.4. "Закон о устројству гимназија" из 1863.г.... 284

3.2.1.5. "Закон устројства Више женске школе" из 1863. године 285

3.2.1.6. "Закон устројства Богословије" из 1863.г... 286

3.2.1.7. "Закон о устројству реалке" из 1865.г..... 287

3.2.1.8. "Наредба управитељци Више женске школе о предметима и предавањима уопште" од 1866.. 287

3.2.1.9. "Закон о уређењу учитељских школа" из 1870. 289

3.2.1.10. "Наставни план за гимназије" од 14.8.1873.г. 290

3.2.1.11. "Наставни план за реалке" од 27.8.1874.г. 291

3.2.1.12. "Наставни план за гимназије" од 28.8.1874.г..... 291

3.2.1.13. "Закон о изменама и допунама Закона о уређењу учитељске школе од 5.10.1870." од 24.7.1877.год. 292

3.2.1.14. "Закон о уређењу Више женске школе" од 19.1.1879.године 293

3.2.1.15. "Закон о изменама и допунама у Закону о устројству гимназија од 16.9.1863.", од 19.3.1881. године 293

3.2.1.16. "Наставни план за гимназије" (више и ниже) од 20.8.1881.године 295

3.2.1.17. "Наставни план за реалке" од 20.8.1881.год. 296

3.2.1.18. "Наставни план за учитељске школе, од 22.9.1881. године 297

3.2.2. Стање наставе физичког васпитања (степен реализације) у средњим школама од 1844. до 1882. 297

3.2.2.1. Стање наставе у периоду од 1844. до 1853. године 297

3.2.2.2. Стање наставе у периоду од 1853. до 1863. године 300

3.2.2.3. Стање наставе у периоду од 1863. до 1882. године 304

3.3.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1882. ДО 1890. ГОДИНЕ 336

3.3.1. Настава гимнастике и војничког вежбања у школским законима, наредбама школских власти, расписима, наставним плановима и програмима 337

3.3.1.1. Распис министра просвете директорима средњих школа из 1882. године 338

3.3.1.2. Распис министра просвете директорима средњих школа из 1882. године, у вези гимнастике и војног вежбања за време ружног времена 349

3.3.1.3. Распис министра просвете директорима средњих школа из 1883. године, о постављању учитеља гимнастике и вежбања в..... 350

3.3.1.4. Наредба министра просвете средњим школама из 1884. године о испиту из гимнастике и в. вежбања 351

3.3.1.5. Наредба министра просвете средњим школама из 1884. године о гимнастици и војничком вежбању за време ружна времена.. 351

3.3.1.6. Војни наставни план за предавање у богословији и учитељским школама из 1884. године 352

3.3.1.7. Наставни план за Вишу женску школу из 1885. године 355

3.3.1.8. Предлог Мешовите комисије Министарства просвете и Министарства војног у вези измена наставног програма гимнастике и војног вежбања из 1884. године 355

3.3.1.9. Наставни план Богословије из 1887. г..... 358

3.3.1.10. Закључци друге Мешовите -комисије о војном вежбању из 1887. године 358

3.3.1.11. Распис министра просвете свим средњим школама из 1887. године, о предавању војног вежбања 360

3.3.1.12. Распис министра просвете свим директорима средњих школа из 1888. године 365

3.3.1.13. Положај наставе гимнастике и војног вежбања у наставном плану за гимназије из 1888. године 366

3.3.1.14. Привремени програм војне наставе у средњим грађанским школама из 1899.године..... 366

3.3.1.15. "Пројект закона о војном вежбању и настави у средњим школама" и "Програм војне наставе за средње школе" из 1890. године 371

3.3.2. Реализација наставе гимнастике и војничког вежбања у периоду од 1882. до 1890.године.. 376

3.4.0. ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1890. ДО 1914. ГОДИНЕ 393

3.4.1. Настава гимнастике у школским законима, расписима, наставним плановима и програмима. 395

3.4.1.1. "Наставне основе за гимназије" из 1890.г... 395

3.4.1.2. Наставни план за гимназије у Краљевини Србији, из 1893. године 396

3.4.1.3. "Правила о распореду наставних предмета на дане и часове у средњим школама из 1894. године 397

3.4.1.4. "Закон о богословији" из 1896. године..... 398

3.4.1.5. Распис министра просвете из 1898.године у вези извођења гимнастичких вежбања..... 399

3.4.1.6. "Закон о средњим школама"из 1898.год.... 400

3.4.1.7. Наставни планови за средње школе из 1898. године 402

3.4.1.8. "Правила о грађењу школа и намештају школском из 1899. године"..... 403

3.4.1.9. Програм наставе гимнастике за средње школе, из 1901. године 404

3.4.1.10. Допис министра војног из 1903. године и вези увођења војног вежбања 407

3.4.1.11. Наставни план за српске учитељске школе из 1904. године 408

3.4.1.12. Наставни план за више женске школе из 1904. године 408

3.4.1.13. Распис министра просвете из 1905. године у вези са наставом вештина 410

3.4.1.14. Наставни план за учитељске школе, из 1905. године 411

3.4.1.15. Распис министра просвете из 1905. године у вези слабог успеха у вештинама у народним школама 411

3.4.1.16. Распис министра просвете директорима средњих школа из 1907. године у вези наставе гимнастике 412

3.4.1.17. "Привремени програм и упутство за наставу телесног вежбања у средњим школама" из 1907. године 414

3.4.1.18. "Основна правила и упутство за наставу телесног вежбања" из 1911. године..... 424

3.4.2. Реализација наставе физичког васпитања у периоду од 1890. до 1914. године 433

3.4.2.1. Период од 1890. до 1898. године 434

3.4.2.2. Период од 1898. до 1914. године 441

3.5.0. ДИСКУСИЈА СА КРИТИЧКИМ ОЦЕНАМА 456

4.0.0. О П Ш Т И З А К Љ У Ч Ц И 475

Литература и извори 486